

FORMOVÁNÍ HISTORIE
interpretace dějin z pohledu různých států
eds. Klára Jirková a Aleš Čermák
2012

OBSAH

Předmluva	8
Vyrovňávat se s minulostí?! – Jiří Přibáň	10
Jak může svět pozorovat sám sebe?! – František Zachoval	17
Tvary historie – Kamil Činátl	20
Formování, nebo formátování historie? Historie prostřed- nictvím kolektivní paměti a její formování – Marcel Tomášek	32
Německo – Der Zweite Weltkrieg	47
Itálie – La Seconda Guerra mondiale	103
Česká republika – Druhá světová válka	139
Polsko – II Wojna światowa	159
Francie – La Seconde Guerre mondiale	205
Velké Británie – The Second World War	223
Rusko – вторая мировая война	245
Japonsko – 第二次大戦	267
Spojené státy americké – World War II	287
Jmenný rejstřík	324

TÉMATATA

Holocaust	77 81 119 148 154 180 209 216 250 282 304 313
Pearl Harbor	66 118 135 144 167 206 240 251 280 302
Atomová bomba	91 136 146 173 207 242 261 282 311
Bombardování měst a civilistů	70 92 112 133 155 165 208 235 239 282 292 296 310
Odboj	75 96 118 127 148 184 218 249 255 297 309

Předmluva

Kniha *Formování historie* je přepracovanou a rozšířenou verzí stejnojmenného titulu, který vznikl v Praze na konci roku 2011. Toto druhé vydání vychází za podpory Vědecko-výzkumného pracoviště Akademie výtvarných umění v Praze ve spolupráci s nakladatelstvím Ausdruck Books.

Druhé vydání publikace je doplněno o obsáhlejší a názorově pestřejší úvod. Jedná se o čtyři autorské reflexe, o texty profesora právní filozofie a sociologa Jiřího Přibáně, historika Kamila Činátla, sociologa Marcela Tomáška a kurátora a výtvarného teoretika Františka Zachovala.

Takto pojatá struktura příspěvků nabízí čtenáři možnost nahlédnout na problematiku interpretace dějin z různých perspektiv a názorových úhlů. Obsáhlejší úvod umožňuje širší vhled do historického, politického, sociologického a kulturního pozadí událostí, které jsou stále aktuální, a my jsme znovu postaveni před rozhodnutí, jaké postoje zaujímat, jsme-li s těmito událostmi konfrontováni.

Jak píše Jiří Přibán v závěru textu *Vyrovňovat se s minulostí?!*, jisté je pouze jedno: „*S dějinami i minulostí se lze pouze vyrovnávat, avšak nikdy se s nimi nemůžeme zcela vyrovnat, natož je redukovat jen na památníky, národní symboly a mýty.*“

Hlavní část knihy je koncipována jako soubor textů, jenž jsou obrazem jedné a té samé události – druhé světové války. Tato část obsahuje překlady textů z učebnic dějepisu pro střední školy či gymnázia z devíti různých zemí světa (Německa, Itálie, České republiky, Polska, Francie, Velké Británie, Ruska, Japonska a Spojených států amerických) v současnosti na školách používaných. Výběr těchto učebnic byl konzultován nejčastěji s učiteli dějepisu v dané zemi. Možnost porovnávání jednotlivých faktů, které se za normálních okolností nemohou přímo konfrontovat, je nejdůležitějším motivem této knihy. Jak bylo uvedeno v úvodu prvního vydání: „*Neexistuje žádná univerzální pravda, existují pravdy – interpretace – a různé přístupy, jak se k nim stavět, jak je kriticky přijímat a vykládat. Postupem srovnání a připodobňování je možné přijít na to, že každý národ si buduje vlastní pravdu, že každý národ má zapotřebí konstruovat si vlastní dějiny na základě vlastní interpretace událostí (= vyprávění dějin). Zjistíme také, že každý*

národ má svou vlastní verzi ‚pravdy‘ a ta konstituuje národ a jeho identitu.“

Při přípravě publikace jsme se potýkali s otázkou, zda do knihy začlenit též doprovodný materiál (fotografie, mapy, tabulky, dobové dokumenty a didaktická cvičení). Pro jednodušší orientaci mezi jednotlivými texty a také kvůli možným komplikacím s jejich otiskováním jsme se nakonec rozhodli je do knihy nezařazovat.

Kniha je doplněna o sekundární možnost čtení, tzv. nelineární, čímž se čtenáři otevírá další možná cesta, jak se v ní pohybovat – a to za pomoci tématických odkazů, umístěných po straně hlavního textu. Odkazy jsou omezeny na pět stěžejních témat: *holocaust, Pearl Harbor, atomová bomba, bombardování měst a civilistů a odboj*. Je tedy jen na čtenáři, jakou cestu si sám zvolí.

Rádi bychom ovšem zdůraznili, že projekt *Formování historie* (stejně jako první vydání knihy) byl zpracován jako „umělecký projekt“. Budeme však rádi, bude-li kniha sloužit například jako doplňující studijní materiál.

Klára Jirková, Aleš Čermák

Vyrovňávat se s minulostí?!

Jiří Příbáň

„*Většina historických skutečností je nepříjemná,*“ tvrdí jedna z postav slavného Huxleyho románu *Konec civilizace*, a proto jedním z hlavních cílů Světového státu je zamést všechny stopy po minulosti a udržovat uměle zplozené lidi ve stavu slastné přítomnosti. Stát má vůči lidem jedinou povinnost: udržovat je v permanentním konzumování požitků, aby nedocházelo ke kritickému a předem neorganizovanému používání jejich vlastního intelektu. Za tím účelem stát organizuje přísně požitkářské večírky, distribuuje oficiální drogu *soma* a řídí vědecký výzkum. Dystopický obraz totalitního státu budoucnosti má podobu *tyranie slasti*.

Zcela opačný obraz se nabízí v Orwellově románu *1984*, kde každá slast je naopak přísně potlačována, myšlení i sex jsou zločiny trestané smrtí a éros je zcela sublimován do politické oslavy vůdce. Stát udržuje obyvatelstvo v uměle vytvářeném nedostatku a bídě a veškeré zdroje využívá k organizování politické represe, ideologické indoktrinaci a neustálému přepisování dějin. Namísto slasti vládne *tyranie bolesti*, skrze kterou lze nakonec ovládat intelekt a vůli každého jednotlivce. Hlavní hrdina Winston Smith je svým vyšetřovatelem O'Brienem v místnosti 101 ztýrán tak, že se nakonec podřídí vůli Strany a žádá, aby mučení, jehož se nejvíc obává, provedli milované Julii. Zrada je dovršena, Winston může napříště milovat jen Velkého Bratra.

Přes odlišnosti ve vnitřním fungování totalitního státu bychom v obou dystopiích nicméně našli jistou souvislost: Huxleyův Světový stát i Orwellova Oceánie v lidech záměrně likvidují *paměť*. Kdo kontroluje přítomnost, kontroluje minulost, a kdo kontroluje minulost, kontroluje budoucnost! Totální kontrola přítomnosti předpokládá totální kontrolu paměti. Ideologie má za úkol vymazat paměť individuální.

Kunderův román *Kniha smíchu a zapomnění* začíná tezí, podle níž je boj jednotlivce proti moci bojem paměti proti zapomnění. Ačkoliv Kunderovy romány mají ve srovnání s dystopickými romány první poloviny 20. století zcela odlišnou stavbu i jazyk a žánrově jim snad ani nemohou být vzdálenější, téma politické manipulace

paměti a snahy jedince bránit svou vlastní paměť je shodné. Obdobně jako Winstonovo úsilí psát si vlastní deník je i Mirkova snaha organizovat paměť do soukromého archivu nakonec mocí zneužita k politické represí.

Jaký je tedy vztah mezi pamětí, minulostí a politickou mocí? Liší se totalitní zkušenost od politického organizování kolektivní paměti v demokratických společnostech? Lze vůbec požadovat od paměti, aby byla svrchovaným morálním soudem o naší přítomnosti, jak to například požadují ti, kdo volají po „vyrovnání se s minulostí“? Není lépe naopak vše zapomenout a například celé 20. století s jeho vyhlazováním a zotročováním celých národů nebo společenských skupin vykázat z dějin lidstva?

Očekávání vs. zkušenosti

Charakteristickým znakem všech moderních společností je převaha *budoucích očekávání* nad *minulými zkušenostmi*, říká německý historik Reinhart Koselleck. Moderní společnosti jsou společnosti post-tradiční. Každá paměť se tu řídí podle požadavků přítomnosti a toho, čeho chceme v budoucnosti dosáhnout. Čistá historická paměť neexistuje, vždy je kontaminována tím, co považujeme za účelné, správné či dobré z hlediska naší zpřítomněné reality. Také proto jsou všechny totalitní režimy či jejich dystopické literární projekce nakonec jen extrémním projevem naší moderní situace, pro kterou je typické odsunutí minulosti a všech v ní zakořeněných tradic do pozadí.

Moderní posedlost vším, co je nové, vytváří dojem, že žijeme pod časovým diktátem budoucnosti, nikoliv minulosti. Ve skutečnosti však stačí letmý pohled do výkladních skříní knihkupectví nebo názorových stránek novin, abychom viděli, že se současně nemůžeme vymanit ze zajetí vlastní minulosti. Můžeme si přečíst *Černou knihu komunismu* a mít rehabilitační i lustrační zákony, a přece politická či policejní minulost vládních úředníků nebo veřejných činitelů nadále vyvolává v nemalé části společnosti morální pobouření.

Minulost nám sice možná mává na rozloučenou, ale současně nás doslova honí a nutí k organizování individuální i kolektivní paměti. Dějiny si nikdy za sebou žádnou tlustou čáru udělat nenechají, i když politici rádi tvrdí opak. Vyrovnávání se s minulostí tak spíše

než kritický soud připomíná výjimečný stav uvalený společenskou morálkou na dějiny. Jestliže bychom se tomuto stavu ovšem chtěli vzepřít a minulostí se naopak zcela odmítli zabývat, nepřestala by nás stíhat stejně jako Hamleta duch jeho zavražděného otce. Minulost potlačovaná se nakonec projeví jako zpřítomněné trauma a neuróza.

Individuální paměť a Hledání ztraceného času

Stará moudrost praví, že člověk bez paměti ztrácí svou lidskost. Filosof Henri Bergson ve svém eseji *Možné a skutečné* říká, že možné, a tedy budoucí je „zrcadlením přítomného v minulosti“, což jinými slovy znamená, že naše budoucnost je podřízena přítomnosti a všem minulým zkušenostem v ní nashromážděným a udržovaným pamětí. Je-li naše budoucnost takto fundamentálně podřízena minulým zkušenostem, jak je třeba organizovat paměť, aby nám neunikla ani budoucnost ani přítomnost, obzvláště víme-li, jak je minulost nestabilní a jak se nám ztrácí v zapomnění?

Zatímco pro Bergsona je každá minulost i budoucnost jen aspektem přítomnosti a jejího trvání, jeho rodinný příbuzný Marcel Proust se pokoušel ztracený čas hledat pomocí vyprávění a psaní. Proustova jedinečnost spočívá v tom, že navázal na Nietzscheovu kritiku Schopenhauera a definitivně rozložil představu německé romantické filosofie, podle níž je paměť svrchovaným prostředníkem zrodu individuálního či kolektivního génia. Namísto ztracené identity hlavní hrdina a vypravěč románu hledá ztracený čas, což podle francouzského filosofa Gillesse Deleuze znamená, že „*dílo není založeno na rozvíjení paměti, ale na poznávání znaků.*“

Čas znovu nalezený, jak ho Proust ohlašuje, potom především stvrzuje časovost naší existence se vším zapomínáním, letmou vzpomínkou i pamětí uchovávací dojmy a předcházející hledání minulého ve vyprávění hlavního hrdiny. Literatura je schopna znovu oživit dojmy, a tak, Proustovými slovy, být radostí „*znovunalezené reality*“, která ovšem není radostí nadčasově potvrzené identity, nýbrž zapsaným dojmem plynutí času.

Kolektivní paměť, dějiny a jejich mýty

Z dějinné povahy samotné slovesnosti ovšem víme, že z vyprávění se stává příběh a z příběhu legenda a posléze mýtus. Z „malého“

vyprávění se stávají „monumentální“ dějiny. Paměť jednotlivce ustupuje tlaku kolektivní paměti a vše jedinečné se podřizuje obecnému soudu o dějinách. Propast mezi individuálními a kolektivními dějinami se stává nepřekročitelnou.

V kolektivní paměti každého moderního národa existují data, bez nichž by národní identita byla nemyslitelná. Přitom není důležité, zda události, které se v ten či onen čas staly, jsou tragické, nebo naopak oslavně heroické. Historici, politici a novináři tak pravidelně sepisují příležitostné stati v říjnu nebo listopadu, ale i únoru nebo srpnu, aby nám připomněli, co že jsme my Češi zač, odkud pocházíme a kam směřujeme. Z dějinných událostí se stávají smysluplná vyprávění, kterým říkáme historie. Texty se vrší jeden na druhý, mnohé si vzájemně odporují, některé jsou nesrozumitelné a obskurní, ale zároveň se při jejich čtení znovu a znovu ujišťujeme, že i tak abstraktní výplod sociální imaginace, jakým je národ, může sdílet zcela konkrétní zkušenosti, a tím potvrzovat právo na svou existenci.

Jak napsal francouzský sociolog Maurice Halbwachs, kolektivní paměť jsou žité dějiny národa. Řekne-li se tak například 21. srpen, každému se okamžitě vybaví invaze armád Varšavské smlouvy do Československa v roce 1968. Co se však pod tím datem vybaví a jaké prožitky s ním spojují jednotlivci i celé generace, bude nezbytně rozdílné. A jen díky těmto rozdílům můžeme vést spor o to, čemu historici a filozofové říkají *smysl dějin*.

Zatímco po přečtení Proustova *Hledání ztraceného času* víme, že pohled do minulosti nám nikdy neodpoví na otázku „Kdo jsme?“, žité národní dějiny s jejich legendami a mýty naopak předpokládají, že paměť i každé vyprávění musí utvářet kolektivní pouta a společenské normy. Takové mýty samozřejmě zná i moderní politika a dokonce se je snaží udržovat prostřednictvím oficiálních výkladů dějin, jak je známe z učebnic dějepisu, politických projevů nebo státních symbolů. Nezáleží na tom, zda jsou to mýty zcela falešné či alespoň částečně vycházejí z historické zkušenosti. Důležité je, že vytvářejí kolektivní obrazy společnosti o sobě samé a že tyto obrazy jsou obecně přijímané jako skutečná realita.

České dějepisceví 19. století je doslova přeplněno takovými mýty zrozenými ze středověkých událostí a legend. Dobové výtvarné, hudební i literární umění je neodmyslitelně spjato s „vysněnými“

obrazy pradávých českých dějin, jak se nabízely například v politicky i společensky přitažlivých, byť zfalšovaných a od samého počátku zpochybňovaných Rukopisech. Stejně tak víme, že musela být „upravena“ i svatováclavská tradice nebo husitská středověká rebelie, aby je bylo možné zakomponovat do vznikající mytologie moderního českého národa a naroubovat na ně politické hodnoty, státní kontinuitu nebo ideály demokratické vlády a občanské rovnosti.

Vyrovnat se, nebo se vyrovnávat s minulostí?

Když v 80. letech minulého století Ludvík Vaculík s urputnou pravidelností psal každý rok fejetony *Srpnový den* a *Jaro je tady*, v takřka nietschovském gestu tak zachytil, že dějiny sice možná jsou věčným opakováním téhož, ale že z tohoto opakování nás může vytrhnout literatura. Na úvod *Srpnového dne* z roku 1985 dokonce poznamenal: „*Poměry mě znehybňují, kladu asi malý odpor.*“

Převyprávění a přepisování historických událostí patří zrovna tak k boji za osobní důstojnost, jako však i k mnohem obecnějšímu boji o politickou přítomnost a budoucnost. Přitom je třeba mít neustále na zřeteli, že na rozdíl od osobních deníků nebo reflexí na úrovni kolektivní paměti každé vyprávění revidující a vyrovnávající se s minulostí v sobě nese zárodky nových mýtů a v nich zahrnutých politických hodnot a ideálů. Vyrovnávání se s minulostí je tak vždy úkolem normativním, v němž se jedná o revizi politických hodnot a ideálů, nikoliv úkolem ryze historickým, v němž by se jednalo pouze o shromažďování historických fakt.

Otázka „Jak to ve skutečnosti bylo?“ je v procesu vyrovnávání se s minulostí vždy zapouzdřena do otázky „Jak by to mělo (bývalo) být?“. Moderní imperativ vyrovnávání se s minulostí vede strach, že by zapomenutá nebo potlačená minulost mohla škodit přítomnosti. Současně je však pro něj typické, že se vybírá jen určitá minulost, se kterou se přítomnost „potřebuje“ vyrovnat. Vyrovnávání se s minulostí tak vždy současně zahrnuje nevyrovnávání se s minulostí a každá politika paměti současně funguje jako politika vynuceného zapomení. Jedním z nejlepších příkladů takové politické selekce minulosti a manipulace se zapomením je Cicerova řeč v Senátu dva dny po zavraždění Caesara, kdy se slavný řečník, právník a politik dovolával *oblivione sempiterna delendam* – věčného zapomení činu.

Různé formy společenského a politického vyrovnávání se s minulostí lze potom rozdělit do následujících schémat: odpustí se vše a nezapomene nic; odpustí i zapomene se vše; neodpustí a nezapomene se nic; a konečně neodpustí se nic a zapomene vše.

V prvním modelovém případě se jedná třeba o jihoafrickou zkušenost, kde se všechny politické zločiny staly podle zvláštního zákona o národním usmíření beztrestné, zatímco stát zřídil zvláštní komisi, která má tyto zločiny zkoumat, popsat a zaznamenat jako morální poučení pro budoucí generace. Druhý model odpovídá zase španělské zkušenosti po pádu Frankova režimu, kdy se minulost prohlásila za období politicky překonané, jehož zločiny a nespravedlnosti se nebudou znovu otevírat. Třetí model se nejvíce ujal ve stíhání válečných zločinců a případy Adolfa Eichmanna nebo rakouského prezidenta Kurta Waldheima ilustrují tuto spolupráci justice s institucemi pracujícími na principu historické paměti. Takovou institucí je například Centrum Simona Wiesenthala zabývající se současně dokumentací holocaustu i vyhledáváním nacistických zločinců.

Jak patrně, středoevropské postkomunistické společnosti se nejvíce blíží čtvrtému modelu, v němž se na vše zdánlivě zapomnělo, a proto se také nic neodpouští. *Paměť* se redukuje na *památníky*, ve kterých se národ symbolicky sjednocuje. Z procesu vyrovnávání se s minulostí se ale naopak stal spor o politický výklad nedávných dějin, v němž se paměť zavírá do vládami zřízených ústavů nebo institutů, aby legitimizovala přítomnost proti minulosti.

Jestliže po pádu komunismu na začátku 90. let minulého století fungovaly zvláštní instituce nebo zákony, jako například německý tzv. Gauckův ústav nebo československý lustrační zákon, především jako stabilizační mechanismy v raném stadiu demokratických transformací, instituty národní paměti vznikající o mnoho let později již nelze považovat ani za mimořádná opatření na ochranu rodící se demokracie ani za instituce kolektivní paměti, ale spíš za projev kolektivní neurózy, který z výkladu dějin učinil boj mezi vládou a opozicí.

Po téměř dvaceti letech života ve svobodné společnosti tak i česká vláda zřídila zákonem Ústav pro studium totalitních režimů, který nám jako jeden z prvních objevů naservíroval mediální skandál, podle něhož údajně měl být Milan Kundera udavačem. Jak se

později ukázalo, „výzkumníci“ Ústavu zcela ignorovali historickou metodologii a vše přizpůsobili především skandalizační strategii, která v mnoha ohledech kopírovala jiné postkomunistické praktiky, podle nichž například měl být i Lech Walesa komunistickým agentem.

Takové rozdělení obyvatelstva na viníky a jejich oběti a především vykreslování bývalých obětí jako viníků je nakonec politicky mnohem výhodnější než nepopulární přiznání si kolektivního selhání národa jako celku. Politickou vinu, za kterou podle Karla Jasperse na rozdíl od individuální viny kriminální nesou odpovědnost všichni občané státu, však nelze z kolektivní paměti dost dobře vymazat.

Konce a počátky dějin a přítomnosti

V totalitním státě lze pěstovat pouze individuální paměť, protože kolektivní paměť je zcela pohlcena oficiální ideologií, přičemž jedině sám sebe i ostatní vždy vystavuje do rizika, že jím zaznamenaná minulost bude zneužita k budoucí policejní represí. Zásadní mylkou Francise Fukuyamy tak byla představa, že dějiny končí s prosazením liberální demokracie jako údajně ideálního modelu politické společnosti v globální době. Dějiny naopak končí pouze v totalitních režimech, kde paměť zcela ustupuje všeobjímající a násilím prosazované propagandě. Po pádu těchto režimů dějiny opět ožívají, dochází k usebrání individuální i kolektivní paměti a jejich kritickému zapojení do veřejné diskuse.

Každé politické i morální vyrovnávání se s minulostí je tak v demokratické společnosti nakonec neuzavřeným procesem, v němž se soudí především přítomnost, nikoliv minulost. Jedno je přítomné jisté – s dějinami i minulostí se lze pouze vyrovnávat, avšak nikdy se s nimi nemůžeme zcela vyrovnat, natož je redukovat jen na památníky, národní symboly a mýty.

Autor je sociolog a profesor právní filozofie na Cardiff Law School, University of Wales.

(Tento text částečně vychází z eseje *Vyšetřování nekončí! Zapomeneme?* publikovaném původně v Salonu Práva, a dále z úvahy *Poslední historická generace* publikované v čtrnáctideníku A2.)

Jak může svět pozorovat sám sebe?!

František Zachoval

V roce 1964 vydává spisovatel a režisér Alexander Kluge knihu *Zkáza šesté armády (Schlachtbeschreibung)*, kde fragmentárně popisuje jednu z nejstrašnějších dějinných událostí 20. století. Bitva o Stalingrad je uspořádána z oficiálního nacistického zpravodajství, instrukcí pro redaktory říšských periodik, osobních výpovědí zúčastněných vojáků, směrnic pro vedení války v zimě. Dále obsahuje archivní materiály, jako jsou deníkové záznamy vojáků, pravidelná hlášení do hlavního štábu z fronty a ukázky duchovní péče přímo na bojišti. Tok informací v jednotlivých kapitolách je systematicky označován datem, a proto je možné vývoj události napříč podrobně porovnávat a sledovat z různých sémiotických úhlů. „*Neštěstí samo zamlžuje schopnost pravdivého vidění,*“ je autorova hlavní propozice pro zmapování příznaků katastrofy, což je současně i kritikou vůči oficiální interpretaci válečných událostí v tehdejší západní Německu, která byla značně zjednodušována. Kluge tak nastavuje komplexní mřížku informací, kde si má konečný obrázek čtenář v hlavě složit sám.

Zkoumanou látkou knihy *Formování historie* autorů Kláry Jirkové a Aleše Čermáka je druhá světová válka z učebnic pro střední školy. Jednotlivé kapitoly jsou překlady z mnoha evropských jazyků a jsou složeny z přesně určených uzlových bodů: holocaust, Pearl Harbor, atomová bomba, odboj, bombardování měst a civilistů. Jednotlivé oddíly je možné tematicky porovnávat a to za pomoci jednoduché navigace na okraji hlavního textu. „*Postupem srovnání a připodobňování je možné přijít na to, že každý národ si buduje vlastní pravdu,*“ zmiňuje Čermák v úvodu k projektu. Na první pohled markantní významové rozdíly nás přirozeně vedou ke stanovení si vlastního průřezu, a možná i k odmítnutí verzí, se kterými se neztotožňujeme. Představená komparace je metoda, kterou můžeme aplikovat do celé řady společenských oblastí, a to za účelem pochopení jejich základních funkcí a různých společenských mechanismů. Paralelně k tomu vzniká v dalších oborech propracovaný výzkum, který v krátkosti uvedu.

Předložená analýza je uměleckou prací, konceptem a příkladem, jak si ověřovat různá tvrzení. V matematice a společenských vědách byl tento fenomén důsledně popsán docela nedávno; je přitom jisté, že ověřování určitých výroků se týká celé společnosti. Část sociologů je toho mínění, že spletitá cesta ke konkrétnímu si vyžaduje cestu přes abstrakci, s tím že soudobá sociologie je stále příliš málo teoretická. Zdrojem k takovému uvažování jsou matematické modely Georga Spencera-Browna, který v *Laws of Form* konstatuje, že za vším, co existuje, vidíme ještě něco dalšího. Jako *re-entry* označuje rozlišení, které bude v průběhu rozlišování znova rozlišováno. Obecným příkladem je postava v dešti, kterou pozorujeme, a pomocí binárních kódů rozlišujeme a odpovídáme si, zda je, či není v dešti. Dále rozvineme uvažování otázkou, zda stojí v dešti a má deštník, nebo nemá deštník. Pokud ta postava má nějaký deštník, znova si pokládáme otázku (*re-entry*), zda stojí v dešti, nebo nestojí. Čistě matematická úvaha byla podrobně rozpracována v obecné teorii společenských systémů Niklase Luhmanna, kde je základní operací při popisování světa pozorování. Pozorovatel rozlišuje sám sebe ve svém okolí, převádí to, co v čase zažívá, zaznamenává své potenciální možnosti, a tak je i konstruuje. Pokud chceme o pozorovateli zjistit další skutečnosti, které sám ve svém pozorování neuvádí (vědomě i nevědomě), máme možnost vstoupit do další dimenze poznání, a to za pomoci dalšího pozorovatele. Pozorování druhého řádu (Beobachtung 2. Ordnung) dokáže odhalit specifické příznaky daného systému nebo i místa, které v prvním stupni pozorování není pozorovatel schopen rozeznat.

Kluge lakonicky přirovnává každou knihu k fikci (i tu nejvíce dokumentární). Spencer-Brown zase v předmluvě k *Laws of Form* pranýřuje celé spektrum regulátorů a hodnotitelů, a to od žánrové publicistiky až po vzdělávací a výzkumná centra: „*Současné vzdělávací instituce civilizovaného světa se zabývají gigantickým podvodem: tlacháním a interpretací: naprosto falešné poučky, že někdo může něco vědět, když mu to někdo sdělil.*“

Formování historie je svým obsahem také fiktivní zprávou. A pokud budeme projekt číst Luhmannovou perspektivou¹, která tvrdí, že v každém sociálním systému nebo subsystému probíhá sebeorganizace, kde komunikace je hlavním procesem k udržení si vlastního systému, tak zjistíme, že předložené dějiny jsou mecha-

nizmem k vlastní stabilizaci. Interpretace sebe sama je tedy přirozeným procesem oddělování se od svého okolí, tzv. redukce. Proto se domnívám, že je nutné být v neustálém procesu hledání původních zdrojů informací, aby se třeba nestalo to, že předkladatelé rozličných výstupů ze vzdělávacího establishmentu by zastupovali vlastní nebo něčí priority v zájmu zachování si vlastní integrity a své reprodukce.

Stalingradský kotel je představen v odlišném světě vztahů, které vylučují jakékoliv stereotypní (dějinné) závěry. Shluky pohledů jsou především postaveny na diferenci mezi tím, čemu se říká historie, a tím, co historie není (události, které nejsou klasifikovány). *Formování historie* tak jako *Zkáza šesté armády* srozumitelně podává podrobnou zprávu o našem diverzifikovaném společenství; ponejvíce svou *skicou* otevírá diskuzi k důslednému zkoumání a konstruování metodologií: aby svět mohl pozorovat sám sebe. Je zřejmé, že ve zde nastaveném vymezení nastal již konkrétní proces: doposud ustálená veličina (naše historie) bledne a je vystavena korozi. Autoři jednoduchým principem vytvořili komplexní mřížku, skrze kterou si můžeme vytvořit mnoho různých obrysů k naší historii, ale i k společnosti samé.

Autor je kurátor a výtvarný teoretik, působí v Digitální laboratoři Akademie výtvarných umění v Praze.

¹ Luhmannova obecná teorie sociálních systémů byla během třiceti let bádání tematizována do všech možných oborů jako ekonomie, politika, právo, náboženství a kultura.

Tvary historie

Kamil Činátl

Učebnice dějepisu by měly nabízet objektivní výklad minulosti. Obdobné tvrzení asi není příliš kontroverzní a dá se s ním snadno souhlasit. O to větší překvapení čeká čtenáře při četbě této antologie ze soudobých učebnic dějepisu. Jako by nebyla jen jedna (ta historicky skutečná) druhá světová válka, ale bylo jich hned několik. Při důkladnějším čtení dokonce zjistíme, že se v učebnicových výkladech války neodráží jen perspektiva poražených a vítězů, ale že i na stejné straně válečné fronty nelze jednotlivé verze války jednoduše ztotožnit. Jak je tohle možné? Copak se nemohou alespoň evropští historici domluvit na jednom závazném výkladu a promítnout jej následně do učebnic dějepisu? Druhá válka představuje jednu z nejvýraznějších vrstev naší společné (přínejmenším euroamerické) minulosti, měli bychom se tedy dohodnout na jejím společném výkladu. V memoárech, válečných románech, filmech a třeba i v historiografické produkci určené odborníkům, tam se mohou výklady odlišovat, ale učebnice dějepisu by měly nabízet obraz jednotný.

Nevím, nakolik vám přijde toto tvrzení kontroverzní, ale jistě si dovedete představit celou řadu lidí, kteří by s ním souhlasili. Jako učitel dějepisu jsem se občas ze strany rodičů i kolegů setkával s kritickým postojem vůči pluralitě učebnic na dnešním trhu vzdělávání a s jistou nostalgii po „starých časech“, kdy byly jasné osnovy a jedna pro všechny závazná učebnice. Takový postoj samozřejmě nevycházel z touhy po opětovné ideologizaci ve stylu někdejších socialistických učebnic dějepisu. Naopak z této zkušenosti často čerpal důvěru v možnost objektivního popisu minulosti. Stačí jen přece odstranit nánosy ideologie, jimiž byly dějepisné učebnice do roku 1989 zaneseny, vypustit účelová zkrácení (v Katyni vraždili polské důstojníky nacisté) a zaplnit „bílá místa“ (sovětsko-německý pakt o neútočení a následná okupace Polska Rudou armádou). Při pohledu do téměř synchronního řezu (1988–2007) vybranými učebnicemi zemí, které se války významně účastnily, je zřejmé, že situace není tak jednoduchá a že by snad stálo za to se nad diverzitou učebnic trochu zamyslet.

Převládající víra v objektivitu učebnic vychází z důvěry ve výpovědní hodnotu kvantitativního poznání minulosti. Historici přece již museli za tu dobu, co od konce války uběhla, všechno pořádně spočítat (oběti, náklady na zbrojení, hmotné škody, množství vojáků, tanků, letadel atd.). Historickou skutečnost můžeme přesně pojmenovat (jména odpovědných politiků, vojenských velitelů, názvy operací a místa klíčových válečných střetnutí), chronologicky utřídit, a tudíž objasnit posloupnost historických událostí. V 90. letech se navíc zpřístupnily sovětské archivy a historici z nich vynesli na světlo množství dosud neznámých skutečností, které stávající poznání doplnily. Máme tedy obrovské množství jmen, názvů, čísel a dat, která nám umožňují objektivní popis války. Jde jen o to, vybrat ta nejpodstatnější, a zde může opět být určujícím měřítkem kvantita. Při spojeneckých náletech na Hamburk zemřelo více lidí než při pozdějším bombardování Drážďan, a tak se v učebnicích vedle náletů nacistické Luftwaffe na Londýn konkrétně zmíní jen první z postižených měst. Dle chronologické posloupnosti nacisté s nálety začali jako první, a tak právě jim bude přičtena i historická odpovědnost za hrůzný charakter letecké války. Zdá se, že na tom není nic složitého.

Již v jedné ze zakládajících úvah o historické metodě (knize *Grundriss der Historik* poprvé vydané roku 1858) spojoval pruský dějepisec Johann Gustav Droysen historické vědění s porozuměním. Dějepisné poznání by podle něj nemělo být jen encyklopedií faktografického vědění, ale mělo by usilovat o hodnocení a porozumění smyslu. Minulost je potřeba interpretovat a usouvztažňovat s aktuální přítomností. Kvantitativní popis nám sice slibuje objektivitu, ale o smyslu minulých událostí a jejich případném hodnocení vypovídá jen nepřímo. Jako ilustrativní příklad si můžeme vzít nacistické pojetí rasové války, projekt tzv. konečného řešení. S pomocí archivů je genocida poměrně komplexně kvantifikovatelná, můžeme vyjmenovat jednotlivé koncentrační tábory, vyčísřit oběti, rozdělit je do jednotlivých kategorií. Lze detailně popsat chronologii souvisejících událostí, vyjmenovat klíčové osoby, jež se v rámci nacistického státu na genocidě podílely. Co nám to však řekne o kulturním významu této události? Jak nám tato objektivní fakta pomohou, abychom porozuměli jednání lidí, ať už pachatelů, obětí, či diváků! této historické katastrofy? Na základě objektivního popisu se žáci sice

mohou faktografii nacistické rasové války naučit a budou ji třeba schopni i na požádání „vysypat z rukávu“. Objektivizovaná a uzavřená látka jim ovšem není představena jako problém, který by vyzýval k zamyšlení. Nebudou mít vlastně čemu rozumět ani co hodnotit, budou si jen pamatovat čísla, data a jména.

Přijmeme-li interpretativní perspektivu historické vědy, kterou ostatně potvrdily i další generace teoretiků sociálních a kulturních věd po Droysenovi, pak již to s rozhodnutím mezi Hamburkem a Drážďany ani s etickou odpovědností za leteckou válku není tak jednoznačné. Ostatně i letmý pohled do naší antologie naznačuje, že také s „objektivními čísly“ to není jednoduché. Právě v případě spojeneckého bombardování Drážďan z 13. a 14. února 1945 uvádí americká učebnice nejméně 135 tisíc obětí (s. 310), zatímco v japonské nalezneme údaj o 35 tisících mrtvých (s. 282). Německá učebnice v rámci výkladového textu konkrétní údaj nenabízí, odkazuje však na pramen (deník člena Hitlerjugend), kde se bez kritické poznámky objevuje odhad 200 tisíc zemřelých (s. 94). Jak je to možné? Drážďany se staly v době tzv. studené války symbolem oficiálně tabuizovaného tématu spojeneckých náletů na Německo. V západních zemích se o letecké válce začalo otevřeně hovořit až v 60. letech, v samotném Německu až po sjednocení. Pouhá kvantifikace obětí spojeneckých náletů z řad německého civilního obyvatelstva představovala kontroverzní téma, neboť právě Němcům se přičítala hlavní odpovědnost za válku a historicky bezprecedentní zločiny proti lidskosti. Ukazovat Němce nejen jako viníky, ale též jako oběti války se dlouho zdálo být nepřijatelné zejména s ohledem na oběti nacistické genocidy. Čísla na jedné straně mohla snižovat váhu čísel na straně druhé, jak ostatně ukázal mezinárodní úspěch knihy Davida Irvinga *The Destruction of Dresden* z roku 1963². Tehdy pětadvacetiletý Irving, který nedokončil univerzitní studia fyziky, objevil „díru“ v knižní produkci o válečné minulosti, kterou v následujících letech bohatě zaplnil, když napsal celou řadu obdobně laděných válečných bestsellerů. Kvůli výrookům, v nichž zpochybňoval nacistickou genocidu, byl v Rakousku v roce 2005 odsouzen za popírání holocaustu. Citovaná Irvingova kniha je zřejmě také zdrojem nadneseného údaje z americké učebnice dějepisu. Vlivem tabuizace tématu se však kolem náletu na Drážďany, který se stal jakýmsi symbolickým středem německých vzpomínek

na leteckou válku, vytvořila řada mýtů, z nichž mnohé pocházely ještě z nacistické propagandy. Běžně se hovořilo o 250 tisících obětí, někteří autoři uváděli dokonce více než 350 tisíc. Dle dalších drážďanských legend měli američtí stíhači zákeřně střílet civilisty z palubních kulometů. Strategický význam bombardování byl zpochybňován odkazem na domněle zanedbatelný význam Drážďan jako střediska průmyslu, nehumánnost údajně záměrného bombardování civilních cílů umožňovala senzacechtivým spisovatelům Irvingova typu srovnání spojenecké letecké války s nacistickými zločiny proti lidskosti. Ačkoliv historická věda obdobné dezinterpretace opakovaně vyvracela a vyvrací³, mýty a legendy se do veřejného prostoru s úpornou vytrvalostí stále vracejí.

Vraťme se ještě jednou k Droysenovi a interpretativnímu charakteru historiografie. Právě zmiňovaný symbolický význam Drážďan představuje argument pro zařazení tématu namísto Hamburku, ačkoliv ten byl v rámci letecké války nejvíce zničený a nálet si vyžádal větší počet obětí. Drážďany přitahují dezinterpretace, a mohou tak v rámci dějepisné výuky posloužit nejen jako historický fakt na úrovni znalostí o letecké válce, ale též jako prostor pro reflexi mýtotvorného vzpomínání na válku. Manipulace s významem Drážďan generují otázky, které mohou čtenáře učebnice směřovat k promyšlení smyslu, k hodnotám, k touze po hlubším porozumění. Kromě znalosti těch správných čísel si žáci odnesou i zdravé pochybnosti o jejich výpovědní hodnotě. Že mohou takovouto kritickou imunitu vůči pravdivostnímu kouzlu kvantifikace potřebovat, naznačují i další pasáže z naší antologie. Stačí se zaměřit na obdobně mýtotvorné téma Hirošimy a Nagasaki. Zatímco v Japonsku se školáci učí o 350 tisících obětí atomových bomb včetně zemřelých na následky ozáření (s. 282), americká učebnice uvádí 110 tisíc okamžitě usmrcených (s. 312). V ruské učebnici nalezneme 90 tisíc mrtvých těsně po výbuchu (s. 262), zatímco Itálové píší o 160 tisících obětí (s. 136) a Němci zmiňují blíže nekonkretizované statisíce (s. 48). Asi největší pozornost tématu věnuje britská učebnice, která v rámci expresivního popisu utrpení, jenž uzavírá celou kapitolu o druhé světové válce, přináší údaj o 300 tisících obětí včetně zemřelých na následky radiace. Učebnice v souvislosti s výkladem „americké bombardovací kampaně“ zmiňuje oběti amerického náletu na Tokio, čteme zde o 83 tisících (s. 242), v japonském textu se udává do-

konce 100 tisíc zemřelých (s. 282). V souvislosti s leteckou válkou Spojenců v Německu obdobná kvantifikace příznakově chybí. Takový nepoměr, věřím, vzbuzuje otázky. Pochopitelná je snaha monumentalizovat vzpomínku na mrtvé u Japonců, ani to by však nemělo vést k rozdílu v řádu desítek tisíc. Nevystačíme zde s jednoduchým konceptem faktografické chyby, neboť ta se až příliš často opakuje. Rozkolísanost kvantifikace poukazuje na významnou roli kritérií, jež vyčíslení určují (počet obětí těsně po náletu, počet obětí včetně zemřelých na následky, odpovídající časová hranice jejich kvantifikace). Čísla zkrátka nejsou tak nevině objektivní, jak by se mohlo na první pohled zdát, zvláště pokud se latentně nabízí k srovnání jako v případě vyčíslení obětí (oni méně a my více). A toto srovnání se (mnohdy nereflexivně) transformuje v již kvalitativní hodnocení minulosti a váže se na „velké vyprávění“. Stojí za zamyšlení, zda se některé učební texty nevyhýbají vyčíslení (v případě obdobných témat) zcela záměrně (např. francouzský text).

Z takového srovnání vychází na první pohled solidní a důvěryhodná historiografie s poněkud pošramocenou pověstí. Pokud se tedy jako čtenáři nesmíříme s vysvětlením, že shodou okolností patřila většina autorů vybraných učebnic k diletantům, kterým nestálo za to zohlednit stávající vědecké poznání, a stejně tak k textům přistoupili i jejich odborní recenzenti. Naštěstí všichni z vlastní školní zkušenosti víme, že s čísly to (s výjimkou oborů, jako je medicína, stavebnictví či chemie) není tak horké. Žáci konkrétní kvantifikace většinou zapomenou a zůstane jim jen poměrové srovnání (tam bylo více obětí než jindy a jinde) a velmi rozostřená škála: hodně mrtvých, daleko víc mrtvých, strašně moc mrtvých... Stačí jen prolistovat ty pasáže z učebnic, kde se autoři pokoušejí o sumarizující vyčíslení ztrát i nákladů. Většina učebnic nabízí souhrnné vyčíslení obětí války, ale i zde se údaje velmi liší: polská učebnice píše o více než 50 milionech mrtvých (s. 198), americká udává 75 (s. 313), německá 60 (s. 92), jen údaje o počtu obětí u národů SSSR se liší až o 7 milionů, tedy o číslo, které převyšuje kvantifikaci nacistické genocidy Židů – třeba mezi německou a ruskou učebnicí (s. 92 a 264). Zdá se, že milion není žádná míra. Vidíme, že kromě sugesce uspořádaného vědění o druhé světové válce ve stylu účetní inventury čtenáři nenabízejí žádný prostor pro porozumění.

Porozumět lidskému jednání lze dle francouzského filosofa Paula Ricoeura pomocí vyprávění. Dějiny podřízené neosobní chronologii fyzikálního času ztrácejí lidský rozměr, nejsou smysluplné. Pokud má být historická událost srozumitelná jako čas lidského očekávání, jednání, radosti či utrpení, pak se musí nějak vyprávět, musí mít nějakou zápletku. Paul Ricoeur ve své knize *Čas a vyprávění (Temps et récit, 1983)*⁴ doložil, že narativní struktura postupuje i ty historiografické texty, které chtějí ve jménu objektivní vědeckosti záměrně uniknout příběhu. Ricoeur přitom rozhodně nechce odhalit historiografii jako pouhou fikci, ale poukazuje na zásadní význam vyprávění pro jakékoliv poznání minulosti. Historik nemůže počítat jen s fakty, ale musí přihlížet i k jazyku, v jehož rámci minulosti rozumíme. Kognitivní rozměr vyprávění v rámci školního dějepisu jen nabývá na významu, neboť zde nelze pracovat s abstraktními pojmy a strukturami, které mají příběh nahradit. Pojďme se tedy podívat na to, jak lze vyprávět o druhé světové válce a jak jednotlivé verze příběhů ovlivňují porozumění minulosti.

Klíčová je v tomto smyslu již volba aktérů vyprávění. Většina učebnic pracuje s kolektivními postavami států, které vystupují v rolích původců i trpitelů historického dění. Německo přepadlo Polsko, Francie vyčkávala, Itálie využila situace, Británie se nevzdala, atd. Takové vyprávění má výrazný dopad na poznávací situaci školního dějepisu, neboť představuje dějiny jako místo a čas, v nichž není prostor pro rozhodování jednotlivců, pokud to tedy nejsou významní státníci a vojevůdci. Postavy států dějepisné učebnice občas nahrazují synekdochami ve stylu „Hitler zaútočil“, „Stalin obsadil“, atp. Další rozšířený způsob dějepisného vyprávění pracuje s kolektivní postavou národa. V rolích původců a trpitelů historického dění zde vystupují Němci, Italové, Japonci... I zde se charakter vyprávění odráží v poznávací situaci, která implicitně činí z kategorie národa určující perspektivu dějin. Národy se v rámci příběhu nějakým způsobem chovají, čtenář je pak často nereflexivně psychologizuje a přičítá postavám národů povahové rysy, které vyplývají z logiky vyprávění. Právě tento model národních charakterů ironizoval v populárním komiksu o nacistické genocidě *Maus* spisovatel Art Spiegelman, když povahy národů zkoncentroval do zvířecích masek (Němci jako kočky, Židé jako myši, Poláci jako prasata atd.)⁵. Připomeňme si specificky českou zkušenost s negativním stereotypem

Němce, s problémem přičítání kolektivní viny a rezignací na individualizovanou reflexi historické odpovědnosti. Proto i některé učebnice tyto vyprávěcí linie programově rozrušují a ironizují. Kupříkladu americká učebnice zmiňuje příběhy jednotlivců (navíc povětšinou žen): bombardování Londýna prožíváme z perspektivy jedné z mnoha matek (s. 299), možnosti odporu v koncentračních táborech vnímáme v rámci příběhu osvětimské vězenkyně, Rosy Robotové (s. 304), stejně představuje možný podíl jednotlivce na odboji Francouzka Marie Fourcadeová (s. 306). Konkrétní postava mění úhel pohledu na historickou událost. V americké učebnici začínají kapitoly věnované druhé světové válce z chronologického hlediska nepatříčně – invazí do Normandie v roce 1944. Celá situace je podána značně dramaticky: němečtí důstojníci sledují dalekohledy Lamanšský průliv, na druhé straně jiní muži překřikují řvoucí motory invazních plavidel, nejsou to žádní hrdinové (s. 288). Čtenář díky tomu vnímá historickou událost z pohledu konkrétních aktérů, zamýšlí se nad souvislostmi jejich jednání. Ptá se: co, kdo, proč, jak, spolu s kým, či proti komu? Zde se otevírá Droysenův prostor pro porozumění lidské situaci v dějinách.

Německá učebnice s obdobným zacílením nabízí čtenáři dvojí proud vyprávění. Z rámcového syntetického výkladu historických událostí je čtenář odkazován do analytické části učebnice, v níž zaznívá roztržitěná, mnohdy subjektivní, ale autentická řeč pramenů (vedle letáků německých odpůrců nacismu zde nalezneme politické dokumenty, deníkové zápisy obyčejných lidí, dobové projevy, zákony aj.). Příběh války se čtenáři jeví multiperspektivně, vystupuje zde větší množství postav a jednotlivé úhly pohledu nelze jednoduše převést na rámcové velké vyprávění. Jiným způsobem zdůrazňuje lidskou dimenzi dějin japonská kapitola o válce, která (ač je ve srovnání s ostatními učebnicemi nevelká) věnuje prostor i tomu, aby rekonstruovala dobové postoje společnosti. Důležitou událost tak pro japonskou učebnici představuje třeba Freudova psychoanalýza či Einsteinovy a Heisenbergovy fyzikální teorie, neboť lidé je vnímali jako další ránu osvícenskému optimismu, impuls k pochybnostem a hodnotové nejistotě. Dějiny jsou reprezentovány v napětí mezi historickou skutečností a tím, jak se události jeví z pohledu tehdejších lidí. Sovětský svaz je tak na jedné straně stalinskou diktaturou, zároveň se ale jeví jako „*rodná země socialismu*“ a tedy

naděje na zlepšení životní situace (s. 271). Čtenáři jsou vedeni k tomu, aby přijali perspektivu dobového aktéra za svou, aby si v dějinách představili sami sebe, aby porozuměli tomu, co určovalo jednání lidí. Taková poznávací situace je konfrontuje s historickým děním a vede k zajímavým otázkám a problémům, které jsou kupříkladu v americké učebnici přímo formulovány: „*Proč obyčejní lidé v Německu, Polsku, Francii a dalších zemích přistoupili na Hitlerovo ‚konečné řešení‘, a dokonce se na něm podíleli?*“ (s. 314). Francouzská učebnice se dotýká stejného tématu, ale nechává otázky vyvstat z podtextu vyprávění, v němž jako hlavní postavy vystupují němečtí úředníci, zaměstnanci železnic a další obyčejní lidé, kteří o „*zločinu šoa*“ věděli a svou prací či přinejmenším netečností přispěli ke „*konečnému řešení*“ (s. 211).

Vedle odpovídajícího úhlu pohledu, který určuje především volba postavy, ovlivňuje vyznění dějepisného vyprávění struktura zápletky. Druhá světová válka představuje poměrně sevřenou a jasně ohraničenou látku. Proč rozporovat jednoduché tvrzení, že začala 1. září 1939 nacistickým útokem na Polsko a skončila kapitulací Německa 8. května 1945? Přesto je již při zběžném pohledu do antologie patrné, že jednotlivé učebnice mají začátky a konce příběhu nastaveny odlišně. Zářím 1939 zahajuje vyprávění ruská učebnice, Itálové otevírají Mnichovem 1938, ale třeba německý text začíná shrnutím významu druhé světové války (obdobně český), americký text vyloděním v Normandii v roce 1944, japonská učebnice se na úvod věnuje důsledkům první světové války, britská hospodářské krizi v roce 1929, francouzský text stručně vymezuje hlavní fáze války, obdobně polský, který však na úvod připojuje ještě několik mott (např. „*Peklo jsme my sami.*“ T. S. Eliot). Nelze říct, který ze začátků je ten špatný a který ten dobrý. Volba perspektivy (postavy) a vztah mezi začátkem a koncem zápletky však určují celkové vyznění příběhu.

Britský literární teoretik Frank Kermode, autor knihy *Smysl konců* (*The Sense of an Ending*, 1967)⁶, považuje vědomí konce za důležitý předpoklad vyprávění, konec příběh uzavírá, dává mu smysl. Čtení dějepisných učebnic není v tomto ohledu výjimkou. Žáci je jistě nechtou s napětím, jak ta válka dopadne, s obavou, zda bude invaze do Normandie úspěšná a zda se Spojencům podaří porazit nacisty. Smysl konce se mění, pokud je příběh války, jako

v britském případě, uzavřen popisem apokalyptických muk obyvatel Hirošimy a Nagasaki (s. 242) či pokud jej, jako v americké učebnici, problematizuje poukaz na zklamanou víru těch, kteří doufali, že rok 1945 přinese konec hospodářských krizí a vlád krvavých diktátorů (s. 319). Není divu, že právě německá učebnice, která vypráví válku z perspektivy viníků a v souvislosti s nacistickou genocidou zdůrazňuje politickou odpovědnost poválečných generací Němců, končí reflexí německého odboje proti nacismu. Tíže odpovědnosti je velká, a tak učebnice nabízí i naději, připomíná, že Německo se nerozplynulo v nacistickém hnutí. Příklady odboje křesťanů, vojáků, studentů či komunistů a zmiňovaných 12 tisíc popravených Němců (s. 96) mají doložit existenci i „jiného“ než nacistického Německa a jeho kontinuitu s poválečným západním Německem. Se zcela jiným vědomím konce pochopitelně pracuje ruská učebnice dějepisu, v níž je stále patrný heroický mýtus vítězství velikého Stalina a Rudé armády nad německým fašismem a související kult obětí. Některé pasáže a vlastní závěr kapitoly, který se dotýká tragického osudu vysídlců a uprchlíků v poválečném světě, tento příběh o vítězství dobra nad zlem sice oslabují, nikoliv však zcela.

Konečný smysl válečného příběhu orientuje naši pozornost k roli čtenáře, která je v rámci jednotlivých vyprávění implicitně vyznačena. Ruský čtenář se tak kromě osvojování znalostí může začlenit do kolektivního „my“ válečných vítězů, může být hrdý na slavnou sovětskou (nově ruskou) minulost, může s úctou vzpomínat na padlé. Učebnice nereprodukuje někdejší sovětskou verzi minulosti. Zmíněny jsou předválečné čistky v Rudé armádě, popravky polských důstojníků v Katyni provedené NKVD a též sovětská expanze do Pobaltí, Finska a Besarábie po uzavření smlouvy s nacistickým Německem, těmto událostem však chybí širší hodnotové ukotvení v rámci logiky příběhu (v roli agresorů vystupují Němci, nikoliv Sověti). V tom dominují jiné události: Spojenci otvírají druhou frontu, protože se bojí, že by SSSR mohl Evropu osvobodit sám (s. 257), v poválečném Polsku došlo po osvobození Rudou armádou k demokratickým změnám revolučního typu (s. 259). Sovětský příběh o Velké vlastenecké válce je sice zkorigován faktograficky, ale žije dál ve vnitřní logice vyprávění. Vítězství se již nevztahuje k hodnotám socialismu, ale k demokracii, Atlantické chartě a OSN. Pod povrchem těchto neproblematických hodnot však dříme ruský naci-

onalismus, který čtenáře začleňuje do heroického mýtu osvoboditelů Evropy a odmítá kritickou sebereflexi.

Zcela jiný koncept modelového čtení obsahuje francouzská učebnice už tím, že jako hlavní událost války představuje nacistickou genocidu a čtenáře vede k tomu, aby souvisejícím historickým událostem rozuměl z perspektivy dobového jednání. Čtenář zde nenajde žádnou kroniku válečných let, ale spíše implicitní otázky typu „Jak vysvětlit účast ‚obyčejných mužů‘⁷ v rámci nacistických Einsatzgruppen na masovém vraždění Židů na Ukrajině?“ Tato forma genocidy rozšířená ve východní Evropě – text uvádí konkrétně vraždu v obci Babi Jar na Ukrajině v roce 1941 (s. 210) – není v žádné jiné učebnici vůbec zmiňována. Po čtenáři se nechce, aby reprodukoval faktografii, aby si pamatoval, ale čeká se od něj kladení otázek a promyšlení problémů. Na rozdíl od ruské učebnice je zde odmítnut jakýkoliv pokus o heroizaci kolektivního „my“. Kritický obraz „*Francie v černých letech*“ konfrontuje čtenáře s řadou skutečností (kolaborace, vylučování, xenofobie, antisemitismus), které nevytváří pozitivní a snadno obyvatelný obraz národa. Francouzský stát je označen za komplice nacistické vyhlazovací politiky (s. 217). Jednoduchá hodnotící osa dobra a zla, která je v podtextu ruské verze války, se zde rozpjí do odstínů šedi. Většina Francouzů zaujímala ambivalentní postoje: odmítala kolaboraci, ale zároveň se nezapojovala do odboje (s. 218). Francouzské dějiny učebnice nabízí z perspektivy kolaborantů, z perspektivy vítězů (odbojářů a příslušníků zahraniční de Gaullovy armády) a též z rozporuplné (a většinové) perspektivy diváků.

Českého čtenáře může překvapit, že ve francouzské učebnici není zmíněn Oradour-sur-Glane, vesnice, v níž 10. června 1944 jednotka SS povraždila 642 přítomných obyvatel. Oradour se stal symbolem nacistického násilí podobně jako u nás Lidice. Českou učebnici dějepisu si však bez Lidic asi nedovedeme představit (zde s. 149). Proč francouzský Oradour chybí právě ve francouzské učebnici? Snad proto, že představuje až příliš oficiální místo paměti, které staví Francouze především do heroických rolí odbojářů a obětí. Vznešeně tragický příběh je spojen se silným patosem, který žákům o minulosti více skrývá, než sděluje. Zastupuje typ mytizujícího vyprávění, kterému se chce učebnice zřejmě vyhnout. V našem českém prostředí tento mytizující přístup k válce vyjadřuje

třeba nápis na nedávno instalovaném Památníku II. odboje na pražském Klárově: „*Postůj v úctě před památkou obětí a vítězů.*“ Spor o klárovský pomník odboji, z nějž nakonec vyšel vítězně patetický a uzavřený monument Vladimíra Preclíka, lze využít jako analogii. Koncept hravě ironické a tudíž kontroverzní „uličky hanby“ Davida Černého⁸, s nímž umělec nejprve ve výběrovém řízení na památník zamýšlený k 60. výročí konce války uspěl, nakonec městská rada Prahy 1 odmítla. Hlavním důvodem byla kontroverzní hodnocení české minulosti, která Černý pronesl v tisku, a také spor o vyčíslení počtu válečných obětí s jedním ze zadavatelů památníku, Českým svazem bojovníků za svobodu. Zatímco umělec pracoval s údajem o 150 tisících, Svaz počítal s 360 tisíci (česká učebnice v našem výboru udává 270 tisíc včetně 180 tisíc československých Židů, s. 157). Vzhledem k výše zmíněným nejasnostem v kvantifikaci obětí nás snad už ani nepřekvapí, že povolání historici nebyli schopni spor jednoznačně rozsoudit. Černého ironické tvarování vznešené historie českého odboje, v mnohém blízké „nedůstojné“ komiksově Osvětlení Arta Spiegelmana, má k rozumějícímu pojetí interpretativního dějepisu samozřejmě blíž, neboť provokuje k otázkám, brání nám, abychom pohodlně spočinuli v snadno obyvatelné paměti, která nám nabízí přijatelný sebeobraz. Ironie a dekonstrukce mýtů, jimiž je válečná historie přeplněna, nebrání tomu, aby se čtenář, který prošel uličkou hanby, následně v komornější situaci hlouběji zamyslel nad hrdinstvím Heydrichových atentátníků a tragédií Lidic. Jedno z důležitých poučení z dějin minulého století představuje zkušenost, že monumenty a velké příběhy často lžou. Jsou upraveny a inscenovány podobně jako slavný snímek Jevgenije Chaldejce *Rudá vlajka na Reichstagu*, zmiňovaný v úvodu německé kapitoly (s. 49). Vyretušovaná verze podporuje heroický mýtus o Rudé armádě osvoboditelce, srovnání s původním snímkem, na němž má zachycený důstojník hodinky na obou zápěstích, naopak vzbuzuje otázky. Většina učebnic věnuje pozornost propagandě a ideologii s vědomím toho, že příběhy z minulosti (třeba nacistický výklad německé porážky z roku 1918 pomocí židovského spiknutí) lze snadno zneužít, neboť většina lidí touží po srozumitelném a uspořádaném světě, a proto odmítají nejasnosti, ambivalence a odstíny šedi. Když německý sociolog Claus Offe nahradil často citovaný didaktický bonmot George Santayany „*Ten, kdo nezná svou mi-*

nulost, je odsouzen ji opakovat.“ ironickou inverzí „*Ten, kdo zná svou minulost, je odsouzen ji opakovat.*“⁹, snažil se poukázat na to, že s příběhy z naší minulosti to nemusí být tak jednoduché a že je někdy možná lepší „strategicky zapomínat“. Ať už je vzpomínka příliš málo, anebo příliš mnoho, je potřeba jim (zejména ve škole) věnovat kritickou a reflexivní pozornost. Tedy nejen je reprodukovat, ale také je analyzovat a interpretovat. Velká vyprávění mohou být nebezpečná, protože nejen že jedny začleňují, ale zároveň ty druhé vylučují. Nebudeme-li rozumět příběhům naší minulosti, může se znovu stát, že nás ovládnou.

Autor je historik, působí v Ústavu českých dějin
Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze.

(Text vznikl v rámci řešení postdoktorandského grantu grantového projektu GAČR P406/10/P111 s názvem Dějiny a vyprávění.)

- 1 Hilberg, Raul: *Pachatelé, oběti a diváci. Židovská katastrofa 1933–1945*. Praha: Argo 2002.
- 2 Irving, David: *Zkáza Drážďan*. Olomouc: Votobia 1997.
- 3 Drážďanským legendám se kriticky věnoval kupříkladu britský historik Frederick Taylor. Viz Taylor, Frederick: *Drážďany. Úterý 13. února 1945*. Praha: BBart 2005.
- 4 Ricoeur, Paul: *Čas a vyprávění I*. Praha: Oikymen 2000.
- 5 Spiegelman, Art: *Maus I.–II*. Praha: Torst 1997, 1998.
- 6 Kermode, Frank: *Smysl konců: studie k teorii fikce*. Brno: Host 2007.
- 7 Zde francouzská učebnice reflektuje výsledky moderního historiografického bádání o nacistické genocidě: Browning, Christopher: *Obyčejní muži: 101. záložní policejní praporek a „konečné řešení“ v Polsku*. Praha: Argo 2002.
- 8 Návrh Památníku II. odboje Davida Černého i výběr z novinových zpráv k polemice lze nalézt na http://www.davidcerny.cz/cz/pomnik_WW2.html.
- 9 Offe, Claus: „Ethnic Politics in East European Transitions“, in: *Zentrum für Europäische Rechtspolitik, Diskussionpapier*, 1/93, s. 22n.

Formování, nebo formátování historie?

Historie prostřednictvím kolektivní paměti a její formování

Marcel Tomášek

Co utváří naši minulost? Zdánlivě paradoxní otázka, když minulost už se stala a není tedy na ní, co utvářet, protože je daná. Učebnice dějepisu jsou jedním z těch nejzákladnějších prostředků, jimiž je nám minulost zprostředkována a paměť této minulosti formována. Mohlo by se zdát, že učebnice jsou o něco zjednodušenou, mládeži přístupnou formou objektivní vědecké historie jako vědecké disciplíny. Ale jsou učebnice opravdu touto formou? V následujícím textu se pokusím načrtnout různá chápání utváření paměti o minulosti a indikovat, v jaké pozici vystupují v těchto různých chápáních školní učebnice historie nebo školní výuka historie a příprava na ni.

Na prvním místě je nutné povšimnout si posunu od představy jednoduší historie, jež by se mohla v souvislosti s potřebou srozumitelnosti a přehlednosti obzvláště spojovat s takovým fyzickým objektem, jaký představuje školní učebnice, k více souběžným kolektivním pamětem dané minulosti. Podle mne je tento posun reprezentován i předkládaným projektem přeložení a položení kapitol o druhé světové válce z různých učebnic vedle sebe.

Kolektivní paměť jako vlivný explanační rámec se v několika posledních letech začala prosazovat v českém prostředí, a to nejen jako sociálněvědný problém, ale šířeji v souvislosti s vystupujícími společenskými agendami a potřebou reflexe jejich mechanismů fungování. Otázky paměti spíše traumatických období v nedávné historii (komunistický režim, protektorát a druhá republika) a toho, jak jimi byly a jsou kolektivní identita a historické vědomí české společnosti ovlivněny, se staly arénou, v níž je posun od zdánlivě jednoduší „učebnicové“ historie k více souběžným kolektivním pamětem zřejmý. Je ovšem nutno si povšimnout i mezinárodního přesahu tohoto samotného posunu v českém kontextu, kdy analytická knižní studie o Čechách a paměti jejich komunismu, která nás může v českém kontextu napadnout na prvním místě, je z pera francouzské historičky¹, a naopak další neopomenutelná analytická knižní studie českého autora se věnuje otázce paměti a holocaustu v širším, více mezinárodním kontextu². Vedle prvních rozsáhlejších, čistě české

problematice se věnujících, studií české provenience³ sehrávají ve vztahu k chápání fungování kolektivní paměti klíčovou roli překlady zahraničních studií. Tou je analytická studie Welzera, Mollerové a Tschuggnallové „*Můj děda nebyl nácek*“⁴ s podtitulem *Nacismus a holocaust v rodinné paměti* z roku 2010 (německy 2002), která se právě pokouší hloubkově popsat proces utváření paměti specificky nacistického období u současných školních dětí v Německu a proniknout k němu skrze nahlédnutí mechanismů obměňování a přizpůsobování v konkrétní učebnici a v konkrétním školním systému, sankcionovanému výkladu minulosti.

Ovšem rámec kolektivní paměti a různých přístupů, které jej uplatňují, je dán mnohem širším okruhem různojazyčných teoretických a empirických studií, objevujících se v narůstající míře od počátku 80. let. Klíčové je v tomto případě v polovině 80. let jednoznačně rozvinutí diskurzu kolektivní paměti Pierrem Norou (7 svazků antologie k problematice paměti v letech 1984–1992), navazujícího na původního prekurzora soudobého zájmu o kolektivní paměť, Maurice Halbwachse, autora přenosu pojmu individuálně chápané paměti na kolektivní úroveň a rozkrytí jejího sociálního rozměru. Maurice Halbwachs své zásadní dílo průběžně koncipoval od druhé poloviny 20. let do první poloviny 40. let (česky 2009). Vedle Norova uvedení *les lieux de mémoire* je ve více filozofickém a fenomenologickém rozměru problematika paměti v souvislosti s časem a vyprávěním rozebírána v 80. letech Paulem Ricoeurem⁵. Vedle tohoto francouzského sociálněvědného kontextu nalézáme důležité příspěvky k rozvoji kolektivněpaměťového chápání historie v německém prostředí v průběhu 90. let. Zde jde na prvním místě o studii Jana Assmanna o kultuře a paměti z roku 1997⁶ a knižní studii Aleidy Assmannové *Prostory vzpomínek: Formy a proměny kulturních pamětí*⁷, ale i další, později vydané publikace⁸.

Tímto, sledující problematiku přístupu kolektivní paměti, se již přibližujeme k tomu, co je v posledních několika letech označováno jako tzv. kulturní obrat v sociálních vědách, který se od přelomu 70. a 80. let začal projevovat v historii vedle dalších sociálněvědných disciplín včetně těch nově se etablovujících (kulturní studia, postkoloniální studia). V sociologii je spojován s dlouhodobě vytvářeným a prosazovaným programem kulturní sociologie Jeffreyho C. Alexandera, v jehož výzkumu se problematika obecnějšího posu-

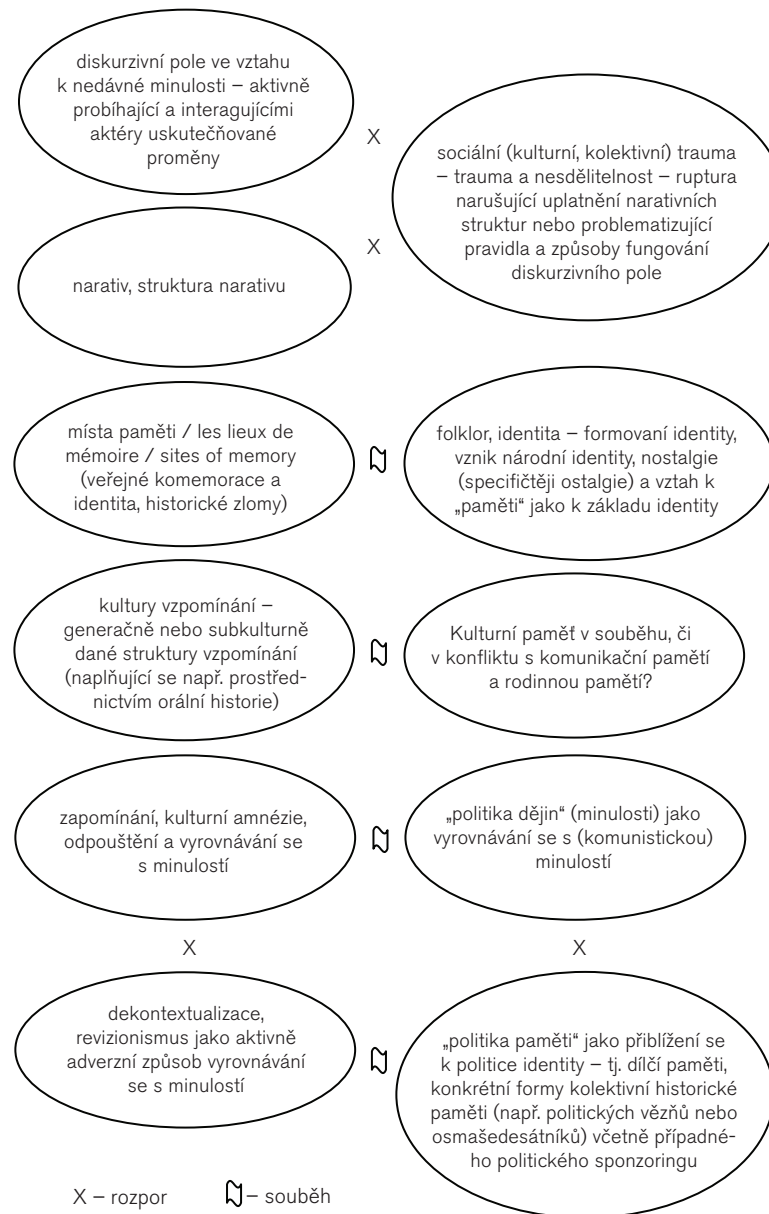
nu ke kulturněsociologickému metodologickému přístupu spojuje s posunem otázky kolektivní paměti a identity a jejich proměn do centra výzkumného dění. I když je nutno podotknout, že k tomuto dochází specifickým způsobem – tedy ve vztahu k chápání fungování a prezentování kolektivní paměti vytvořením nového distinktivního – interpretačního – rámce na základě analytického schématu traumatu z oblasti psychoanalýzy a jeho přenesení na kolektivní úroveň, a to ve smyslu celonárodních celků a celých společností, tj. ne ve smyslu obvyklém v sociální psychologii, pracující s tzv. sekundárním přenosem traumatu v rámci malých skupin (např. na rodinné příslušníky a jiné blízké osoby obětí nešťastné události, případně na svědky).

V anglosaském sociálněvědném okruhu se takto vedle autorů, realizujících výzkum a rozvíjejících referenční rámec kolektivní paměti spíše v odkazu k původním francouzskému vlivu, spojenému primárně s působením Pierra Nory (např. Susannah Radstoneová a Bill Schwarz⁹), anebo samostatně ve svém vlastním rámci (např. Paul Connerton¹⁰), rozsáhle prosadil model přenášející traumatickou interpretační sekvenci do analýzy mechanismů utváření kolektivní paměti, která je zkoumána především prostřednictvím zaměření se na kulturní či sociální trauma¹¹, čímž je navazováno na dřívější literaturu, jež se věnuje kolektivnímu násilí a jeho traumatickým, identitu ovlivňujícím konsekvencím¹².

Dnes – ve třetí dekádě prosazování se kolektivní paměti jako primárního explanačního rámce ve vztahu k minulosti – je již docela těžké odlišit návaznost na původní zdrojové proudy s ohledem na to, jak často jsou příspěvky k problematice kolektivní paměti publikovány v mezinárodních sbornících. Původně vystopovatelné vlivy se uplatňují mezinárodně a překrývají se¹³ a i na úrovni jednotlivých autorů lze identifikovat takovéto překrývání či možnou přínaležitost k více vlivům zároveň¹⁴.

Charakteristické způsoby a prvky utváření kolektivní paměti, jak je lze v současnosti rozlišit, jsou představeny v následující schématické mapě s tím, že „bubliny“ v pravé části jsou analyticky nedávněji designovanými elementy, objevivše se často v jisté reakci na ty obvyklejší a již dlouhodobě etablované v levé části:

historie versus paměť
(velká historie versus kolektivní paměti)

Norova provokativní teze *konce paměti*, jež exponovala rozpor dosavadní velké historie a ve veřejném diskurzu se prosazujících kolektivních pamětí, reprezentuje vstupní vývojové dilema, které ovšem nemusí být nutně chápáno v Norou implikovaných regresivních důsledcích. Historik Le Goff nahlíží tuto *revoluci paměti*, k níž dochází medializací kolektivních pamětí a jejich dalším podejmutím a rozvojem už ze strany profesních historiků, jako spíše demokrati- zující kvalitativní proměnu historické vědy a práce historika¹⁵. I když učebnice byly jedním plánovitě užívaným prostředkem prosazová- ní *velké historie*, dnes již je při psaní učebnic usilováno o kritický neheroizující přístup. Prvky starého přístupu pracujícího s národní *velkou historií* se udržují nezáměrně spíše podvědomě i navzdory snaze se jí vyhnout, a to i samotnou její problematizací během výu- ky (např. prostřednictvím prezentace různých konkurujících si pojetí konkrétních národních dějin).

Právě s ohledem na nedávno se prosazený přístup přenosu traumatické sekvence na paměť a identitu kolektivit¹⁶ je v kolektiv- něpaměťovém rámci chápání historie třeba mnohem více než kdy jindy odlišovat diskurzivní od narativního. Prakticky jde tedy v přípa- dě diskurzivního v souvislosti s kolektivní pamětí především o fun- gování *diskurzivního pole* ve vztahu k nedávné minulosti a aktivně probíhajícím a aktéry uskutečňovaným proměnám – tato nedávná, ještě nezformátovaná minulost ovšem většinou předmětem učebnic dějepisu zatím není.

Narativní aspekt kolektivní paměti a historie je rozsáhle roze- bírán v Ricoeurově několikadílné studii *Čas a vyprávění*¹⁷, soustře- ňující se vedle otázky časovosti právě na funkci narativů a jejich určitou jednotnost či modelovost, ať už jde o fikci, nebo historiogra- fii. Z více praktického úhlu v sociologické verzi nalézáme odhalení tohoto charakteru zobrazování minulosti např. u Eviataru Zerubave- la, který referuje k ustáleným verzím *narativních struktur* a tzv. *plot- lines*, prostřednictvím nichž mluvíme o minulosti, a prezentuje jejich konkrétní seznam a charakteristiky¹⁸. I když se dnešní učebnice snaží nepředstavovat dějiny jako *velká vyprávění*, prezentace kon- krétních historických období jsou stále narativy ve formě vyprávění s klasickými prvky příběhu nebo dalších modelových struktur, tak jak je pro kontext způsobů prezentace systematicky rozebírá Ze- rubavel.

Uvědomění si ustálených obecnějších narativních struktur vy- právně historie a minulosti je důležité ve vztahu k nedávnému uvedení traumatické sekvence do analýzy kolektivněpaměťových rámců a uvědomění si specifčnosti traumatického narativu. V pří- padě *sociálního (kulturního, kolektivního) traumatu* je zásadní určitá raptura, narušující uplatnění obvyklých narativních struktur nebo problematizující pravidla a způsoby fungování diskurzivního pole, a to jak se s traumatem asociuje nesdělitelnost. Ta, když je překonána a vyústí v určitý traumatický narativ jisté události, s se- bou nese výraznou sílu a metaforický potenciál pro takto vzniklý tragický narativ¹⁹. Právě nějak „vyčnívající“ a mocný tragický narativ holocaustu v učebnicových prezentacích, ale především pak způsob prezentace holocaustu ve filmu a dalších médiích od 70. let ve zpo- pularizované kultuře může být příznačný problematickou schopností dětí jej historicky kontextualizovat.

Od tohoto specifického vstupního rozlišení z hlediska fungo- vání *diskurzivního pole a narativních struktur* a objevení se „ji- něho“, odlišně fungujícího traumatického narativu při rekonstrukci minulosti se lze posunout k více obsahovým verzím kolektivněpa- měťových rámců. Takto se lze vrátit k ambiciózní tezi Pierra Nory o konci historie a procesu posunu od velkých historií k dílčím a více místním historiím a kolektivním pamětem. Norovy *les lieux de mé- moire (sites of memory)* – místa paměti – jsou svázány s veřejnými komemoracemi konkrétních historických zlomů a událostí, čímž je udržována paměť daného společenství. V učebnicích jsou tato místa často zobrazována, ať již prostřednictvím dobových fotografií, nebo fotografií památníků komemorujících dané místo, případně se děti často zúčastňují takovýchto komemorací v rámci školní výuky, je-li takovýto vhodný památný objekt přítomen lokálně.

Do souběhu s Norovým přístupem lze postavit *folklorní aspekt*, který je také rozsáhle vázán k místu a zároveň vznik a formování (národní) identity je v něm historicky důležitým prvkem²⁰. Z hlediska středoevropské současnosti je jeho důležitým aspektem to, co je již běžně v odborné literatuře²¹ označováno jako *ostalgie* (chápáno jako specifická verze nostalgie) a co nabírá často formu jakéhosi univerzálnějšího folkloru, čerpajícího ze socialistické pop-kultury. V souvislosti se studiem dějepisu dětmi a mládeží se toto proje- vuje udržováním starých referenčních konceptů rodiči, resp. jejich

skeletonů – jakýchsi zjednodušení minulosti v linii reminiscencí na znalost získanou z dějepisných učebnic a výuky v dobách školní docházky rodičů.

Důležitý přístup ke kolektivněpaměťovému chápání minulosti reprezentuje to, co by bylo možné nazvat *kulturami vzpomínání*. Velmi obvyklou materializací takovéto kultury vzpomínání jsou např. orální historie, zprostředkující generačně nebo subkulturně dané kultury vzpomínání nebo ohraničené kultury dané vztahem k nějaké konkrétní historické události²². V běžném školním „provozu“ jsou často žáci a studenti ponoukáni k zaznamenávání vzpomínek pamětníků, někdy jsou podobná osobní svědectví přímo součástí učebnic (viz např. úryvek ze zprávy důstojníka SS Kurta Gersteina „o masových zplynováních v koncentračním táboře Belzec“ v kapitole z německé učebnice).

Pro rozlišení od takto bezprostředně chápané kultury vzpomínání je potřeba se podívat na *kulturní paměť* a její souběh (nebo konflikt) s *komunikační pamětí* a *rodinnou pamětí* v intencích zmiňované klíčové studie Welzera, Mollerové a Tschuggnallové. Podle ní není sociální paměť dána orální historií zprostředkující generačně nebo subkulturně danou kulturu vzpomínání, ale je hlubším a komplexnějším sociálním jevem fungujícím v rámci dvou až tří generací. Studie „*Můj děda nebyl nácek*“ hloubkově a detailně rozebírá proces utváření paměti specificky nacistického období u současných školních dětí v Německu (respektive v druhé polovině 90. let). Činí tak prostřednictvím výzkumu rozsáhlé skupiny dětí (školou povinných), jež jsou vnoučaty nacistů a dalších lidí, kteří uskutečňovali zločinné represe v době nacistického režimu. Tento výzkum by se dal blíže specifikovat jako rozklíčování vzorců mezigenerační komunikace a praktik transferu a přetváření *rodinné paměti* a souběžně s tím proměň *kulturní paměti* v návaznosti na prolínání masmediálních obrazů holocaustu a druhé světové války do rodinných historií.

Hlavním smyslem studie je vysvětlení bezkonfliktního a vyrovnaného překonání faktického, vážného rozporu mezi obsahem současných německých dějepisných učebnic o druhé světové válce, jehož působení jsou tato vnoučata vystavena, a zločiny, na nichž se bezprostředně podíleli prarodiče a které jsou součástí rodinné historie (včetně jejich vizuální reprezentace v rodinných fotoalbech).

Jsou zde analyzovány procesy v rozsahu tří generací, vedoucí k eliminaci těchto zdánlivě nepřekonatelných rozporů a vytvoření perfektního souladu mezi učebnicemi kriticky rozebírajícími a prezentujícími nacismus a rodinnými fotoalby a historiemi lidí, kteří se bezprostředně podíleli na zločinech nacistického režimu.

Významným přístupem, který často získává až synonymní pozici ve vztahu ke kolektivní paměti jako takové, je tzv. *politika dějin* (minulosti) ve smyslu vyrovnávání se s (ve středoevropském kontextu komunistickou) minulostí. *Politika dějin* se dostává často do konfliktu s tzv. *politikou paměti* (tj. dílčí paměti nabývající konkrétních forem – např. kolektivní historické paměti politických vězňů nebo osmašedesátníků apod. –, případně až aktivistického charakteru), která se snadno posouvá až k *politice identity*. Konflikt se zde váže na rozpor potřeby širšího celospolečenského vyrovnávání se s minulostí (v aktuálním českém případě nejvíce s komunistickým obdobím) a fakticky se objevující snahou o prosazení dílčích pamětí určitých skupin, případně i v tomto politicky sponzorovaných²³. Právě nedávné spory o doplňující materiály pro výuku dějepisu na školách z produkce Ústavu pro studium totalitních režimů, Člověka v tísní či některých jiných organizací nebo sdružení se váží k těmto rozhraním či obviněním, že dané materiály reprezentují již explicitně *politiku paměti* a jsou instrumentálním prostředkem v posunu k *politice identity*.

Jistou obdobu tohoto střetu v rámci zmiňovaného specifického pole lze nalézt i v souběžném poli reprezentujícím spíše už výsledné procesy vyrovnávání se s daným stavem. Takto by *zapomínání*, *kulturní amnézie*, *odpouštění* a *vyrovnávání se s minulostí*²⁴ mělo v ideálním případě doprovázet spíše *politiku dějin* a *dekontextualizaci* a *revizionismus*²⁵, jako aktivně adverzní způsoby vyrovnávání se s minulostí by se měly asociovat spíše s *politikou paměti*. I když to často není ten případ a s revizionistickými postoji se setkáváme i ve společenském mainstreamu, kdy např. určité specifické paměťové reziduum spojené s komunistickou minulostí, které by mělo být rekonfigurováno, přetrvává a reprezentuje fakticky přetrvávající dekontextualizační revizionistickou pozici, vnesenou sem režimními aktéry v době komunistického režimu²⁶.

Schéma, nebo spíše pokus o jistou schématickou mapu způsobů, jak a čím je minulost a naše kolektivní paměť této minulosti různě formátována, nám může při čtení následujících souběžných kapitol nabídnout různorodou nápovědu pro vysvětlení a porozumění rozdílů, které se v jednotlivých kapitolách objevují a které se mohou zdát být jenom dílčími rozdílnými detaily. Ale také jimi být nemusí...

Autor je sociolog,
působí na Pracovišti historické sociologie
Fakulty humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze
a v Institutu sociologických studií
Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze.

1 Mayerová, Françoise: *Češi a jejich komunismus: Paměť a politická identita*. Praha: Argo 2009.

Odhlédneme-li od několika kratších prekurzorských textů Jiřího Šubrtů („Paměť jako sociologický problém“, in: Urbánek, Eduard (ed.): *Proměny současné sociologie*. Praha: Univerzita Karlova 1994, s. 57–70; „Sociální paměť a sociologický výzkum“. *Soudobé dějiny* 2, č. 2–3, 1995, s. 269–280), není v této souvislosti překvapivé, že první sborník textů, věnující se problematice kolektivní paměti a specifické tzv. politice paměti, byl publikován jako soubor překladů z francouzštiny v antologii francouzských společenských věd pražským Francouzským ústavem pro výzkum ve společenských vědách, jehož byla Françoise Mayerová ředitelkou. Viz Mayerová, Françoise (ed.): *Politika paměti: antologie francouzských společenských věd*. Praha: CeFReS 1998.

2 Barša, Pavel: *Paměť a genocida: Úvahy o politice holokaustu*. Praha: Argo 2011.

3 Kopeček, Michal: „Search of ‚National Memory‘: Politics of History, Nostalgia and the Historiography of Communism in the Czech Republic and East Central Europe“, in: Kopeček, Michal (ed.): *„Past in the Making“: Historical Revisionism in Central Europe after 1989*. Budapešť: Central European University Press 2008, s. 75–95; Šubrt, Jiří, Vinopal, Jiří et al.: *Historické vědomí obyvatel České republiky: Perspektivou sociologického výzkumu v tisku*. Praha: Karolinum 2012.

4 Welzer, Harald, Mollerová, Sabine, Tschuggnallová, Karoline: *„Můj děda nebyl nácek“: Nacismus a holocaust v rodinné paměti*. Praha: Argo 2010.

5 Ricoeur, Paul: *Čas a vyprávění I.–III.* Praha: Oikoymenth 2000, 2002, 2007.

6 Assmann, Jan: *„Kultura a paměť“: Pismo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku*. Praha: Prostor 2001.

7 Assmann, Aleida: *Erinnerungsräume: Formen und Wandlungen des kulturellen Gedächtnisses*. Mnichov: C. H. Beck 1999.

8 Již zmíněná studie „*Můj děda nebyl nácek“: Nacismus a holocaust v rodinné paměti* Welzera, Mollerové a Tschuggnallové a další studie Aleidy Assmannové o dlouhých stínech minulosti – kultuře vzpomínek a politice dějin (Assmann, Aleida: *„Der lange Schatten der Vergangenheit“: Erinnerungskultur und Geschichtspolitik*. Mnichov: C. H. Beck 2008) a současně vycházející sborníky různorodých textů jako např. Frank, Michael C., Rippl, Gabriele (eds.): *Arbeit am Gedächtnis*. Mnichov: Wilhelm Fink Verlag 2007.

9 Radstone, Susannah, Schwarz, Bill (eds.): *Memory: Histories, Theories, Debates*. New York: Fordham University Press 2010.

10 Viz Connerton, Paul: *How modernity forgets*. Cambridge: Cambridge University Press 2009 a Connerton, Paul: *How societies remember*. Cambridge: Cambridge University Press 1996.

11 Alexander, Jeffrey C. et al.: *Remembering the Holocaust: A Debate*. Oxford: Oxford University Press 2009; Alexander, Jeffrey C., Eyerman, Ron, Giesen, Bernard, Smelser, Neil J., Sztompka, Piotr: *Cultural Trauma and Collective Identity*. Berkeley / Los Angeles / London: University of California Press 2004; Alexander, Jeffrey C.: „On the Social Construction of Moral Universals: The ‚Holocaust‘ from War Crime to Trauma Drama“. *European Journal of Social Theory* 5, vol. 1, 2002, s. 5–85.

12 Caruth, Cathy: *Unclaimed Experience: Trauma, Narrative and History*. Baltimor/London: John Hopkins University Press 1996; Robben, Antonius C. G. M., Suárez-Orozco, Marcel M. (eds.): *Cultures under Siege: Collective Violence and Trauma*. Cambridge / New York: Cambridge University Press 2000; Neal, Arthur G.: *National Trauma and Collective Memory*. New York: M. E. Sharpe 1998.

13 Viz Grabbe, Hans-Jürgen, Schindler, Sabine (eds.): *The Merits of Memory: Concepts, Contexts, Debates*. Heidelberg: Universitätsverlag Winter 2008.

Na druhou stranu např. příspěvky v mezinárodním sborníku, za jehož sestavením stáli v roce 2009 Benoît Majerus, Sonia Kmecová, Michel Margue a Pit Péporté, vycházejí nebo se primárně vztahují především k *lieux de mémoire*, pravdou ovšem je, že místa paměti byla samotným hlavním tématem sborníku a jsou explicitně obsažena v titulu sborníku – viz Majerus, Benoît, Kmec, Sonia, Margue, Michel, Péporté, Pit: *Dépasser le cadre national des „Lieux de mémoire“ / Nationale Erinnerungsorte hinterfragt*. Brusel / Bern / Berlín / Frankfurt / New York / Oxford / Vídeň: P. I. E. 2009.

14 Např. Bernard Giesen, německý sociolog, který se výzkumem kolektivního traumatu rozsáhle prezentoval v rámci amerického kulturněsociologického okruhu v okolí Jeffreyho C. Alexandera – viz Giesen, Bernard: *Triumph and Trauma*. Boulder/London: Paradigm Publisher 2004.

15 Le Goff, Jacques: *Paměť a dějiny*. Praha: Argo 2007.

16 Alexander, Jeffrey C., Eyerman, Ron, Giesen, Bernard, Smelser, Neil J., Sztompka, Piotr: *Cultural Trauma and Collective Identity*. Berkeley / Los Angeles / London: University of California Press 2004.

17 Ricoeur, Paul: *Čas a vyprávění I.–III.* Praha: Oikoymenh 2000, 2002, 2007.

18 Zerubavel, Eviatar: *Time Maps: Collective Memory and the Social Shape of the Past.* Chicago: University of Chicago Press 2003, s. 6–54.

19 Viz příklad studie vzniku tragického narativu holocaustu – Alexander, Jeffrey C.: „On the Social Construction of Moral Universals: The ‚Holocaust‘ from War Crime to Trauma Drama“. *European Journal of Social Theory* 5, vol. 1, 2002, s. 5–85.

20 Pro české a slovenské prostředí s ohledem na místní městský kontext viz např. Bočková, Hana: „Národní paměť, lidové tradice a vytváření moderní české národní identity v Brně“, in: Ferencová, Michaela (ed.): *Paměť města: obraz města, veřejné komemorace a historické zlomy v 19.–21. století.* Brno: Etnologický ústav Akademie věd České republiky / Bratislava: Ústav etnológie Slovenskej akadémie vied 2009, s. 205–236 nebo Popelková, Katarína: „Spoločnosť mesta Nitra v podmienkach nového štátného režimu po roku 1918“, in: Ferencová, Michaela (ed.): *Paměť města: obraz města, veřejné komemorace a historické zlomy v 19.–21. století.* Brno: Etnologický ústav Akademie věd České republiky / Bratislava: Ústav etnológie Slovenskej akadémie vied 2009, s. 239–265.

21 Franc, Martin: „Ostalgie v České republice a v SRN“, in: Kunštát, Daniel, Mrklas, Ladislav (eds.): *Historická reflexe minulosti.* CEVRO: Praha 2009, s. 7–14.

22 Pro český kontext viz např. Polansky, Paul: *Těživé mlčení: Svědectví těch, kteří přežili Lety.* Praha: GG 1998; Otáhal, Milan, Vaněk, Miroslav: *Sto studentských revolucí: studenti v období pádu komunismu – životopisná vyprávění.* Praha: Lidové noviny 1999; Vaněk, Miroslav: *Byl to jen rock'n'roll?: Hudební alternativa v komunistickém Československu 1956–1989.* Praha: Academia 2010; Vaněk, Miroslav (ed.): „Obyčejní lidé...?!“: *Pohled do života tzv. mlčící většiny. Životopisná vyprávění příslušníků dělnických profesí a inteligence.* Praha: Academia 2009; Vaněk, Miroslav (ed.): „Mocní? A Bezmocní?“: *Politické elity a disent v období tzv. normalizace. Interpretační studie životopisných interview.* Praha: Prostor 2006; Vaněk, Miroslav, Urbášek, Pavel (eds.): „Vítězové? Poražení?“: *Životopisná interview. Díl 1. Disent v období tzv. normalizace.* Praha: Prostor 2005; Vaněk, Miroslav, Urbášek, Pavel (eds.): „Vítězové? Poražení?“: *Životopisná interview. Díl 2. Politické elity v období tzv. normalizace.* Praha: Prostor 2005; Vaněk, Miroslav et al.: „Ostrůvky svobody“: *Kulturní a občanské aktivity mladé generace v 80. letech v Československu.* Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR / Votobia 2002.

Pro širší středoevropský kontext potom např. Molloy, Peter: *The Lost World of Communism: An Oral History of Daily Life behind the Iron Curtain.* London: BBC Books 2009 nebo Bard, Mitchell G.: *48 hours of Kristallnacht: Night of Destruction / Down of the Holocaust: An Oral History.* Guilford: Lyons Press 2008.

23 Viz Kopeček, Michal: „Úvod“, in: Gjuríčová, Adéla, Kopeček, Michal, Roubal, Petr, Suk, Jiří, Zahradníček, Michal: „Rozdělení minulosti“: *Vytváření politických identit v České republice po roce 1989.* Praha: Knihovna Václava Havla 2011, s. 1–9; Kopeček, Michal (ed.): *Past*

in the making: historical revisionism in Central Europe after 1989. Budapešť: Central European University Press 2008; Mayerová, Françoise: *Češi a jejich komunismus: Paměť a politická identita.* Praha: Argo 2009.

24 Viz např. Paloma, Aguilar F.: *Memory and amnesia: the role of the Spanish Civil War in the transition to democracy.* New York: Berghahn Books 2008; Resina, Joan R. (ed.): *Disremembering the Dictatorship: The Politics of Memory in the Spanish Transition to Democracy.* Amsterdam: Rodopi 2000; Rousso, Henri: „Spravedlnost, historie a paměť ve Francii. Úvahy o procesu s M. Paponem“. *Cahiers du CEFRES*, č. 19, 2000, s. 9–30.

25 Viz např. Lipstadvová, Deborah E.: *Popírání holocaustu: Sílicí útok na pravdu a paměť. International History, National Identity, Collective Memory.* Oxon / New York: Routledge 2011, s. 209–225.

26 Dobrým příkladem pro český kontext je např. rozšířená představa, že k odsunu československých Němců v letech 1945 až 1947 došlo z iniciativy a rozhodnutím spojeneckých mocností.

NĚMECKO
GRUNDKURS GESCHICHTE 13,
WEGE DURCH DIE GESCHICHTE
(DĚJINY 13, ZÁKLADNÍ KURZ
CESTY MINULOSTÍ)

Druhá světová válka

První světová válka způsobila konec starého monarchistického světa, vstup USA do světové politiky a Evropě třicetiletou politickou, hospodářskou a společenskou krizi. Druhá světová válka pak vedla ke konci evropských velmocí, vzestupu Sovětského svazu jako druhé supervelmoci vedle USA a s vítězstvím Spojenců nad Japonskem k přelomu v pacifickém prostoru.

Vedle světových politických změn znamenala druhá světová válka s více než 60 miliony mrtvých konec pokrokového optimismu 18. a 19. století, který chápal lidské dějiny jako stále vyšší rozvoj humanity a rozumových principů.

Vyvinutí atomové zbraně v USA během války mohlo být přitom ještě oslavováno jako technický pokrok proti temným silám nacistického imperialismu. Atomový hřib nad Hirošimou a Nagasaki začátkem srpna 1945 však zapříčinil nejenom japonský klid zbraní. Státisíce obětí atomové bomby znamenaly také začátek nové dimenze možností lidského ničení a vstup do doby politiky ve stínu atomové bomby a nadměrné ničivé síly.

S holocaustem, při němž bylo nacistickým státem fyzicky zlikvidováno 6 milionů evropských Židů, dosáhly během druhé světové války zločiny proti lidskosti svého vrcholu. Okolnost, že tyto zločiny byly vykonávány ve jménu Německa, zatěžovala všechny budoucí generace Němců zvláštní politickou odpovědností.

Mezi všemi, kteří se války zúčastnili, německým útokem nejvíce trpěl Sovětský svaz. Výsledkem bylo 20 milionů mrtvých a zničená zem západně od linie Leningrad–Stalingrad. V ní se Sovětský svaz s americkou podporou vyvinul v novou supervelmoc. Stalin zmobilizoval v obranném boji všechny síly obrovské země, potom ovšem začal podporovat industrializaci a překryl celou společnost vražedným terorem. V protikladu k západním spojencům vyvinul jasný válečný cíl: „Tato válka není jako v minulosti; vždy když někdo obsadí nějaké území, uvalí na něj i svůj společenský systém. Každý zavádí svůj vlastní systém, dokud jeho armáda může postupovat vpřed. Jinak to nemůže být.“ (M. Djilas, Rozhovory se Stalinem. Frankfurt 1962, str. 146)

Věšení sovětské vlajky na budovu německého Říšského sněmu v Berlíně symbolizuje vítězství nad Hitlerovou diktaturou jako vítěz-

ství ruského komunismu nad německým imperialismem a nastolení nové světové velmoci Sovětského svazu, nyní zatížené stigmatem diktatury pohrdající člověkem. Osvoboditel byl stejný jako nově porobený. Snímek Jevgenije Khaldeise byl kvůli své symbolické hodnotě zaranžovaný, tzn. že teprve potom, co již sovětská vlajka vlála na kupoli budovy Říšského sněmu, byla tato později proslulá fotografie pořízena k propagandistickým účelům k filmu „Boj o Berlín“. Černobílý snímek byl kolorován.

I. Hitlerova zahraniční politika a mezinárodní situace

1. Programové nacistické cíle a revizní politika

Cíle Hitlerovy zahraniční politiky

Zahraniční politika Výmarské republiky dalece normalizovala vztah k vítězným mocnostem a přinesla Německu uznání jako velmoci s místem v Radě Spojených národů. Revize Versailleské smlouvy již byla v důležitých bodech provedena: z Porýní byly předčasně staženy okupační armády v roce 1930, až na jednu malou platbu byly škrtnuty reparace a v roce 1932 byla principiálně uznána vojenská rovnoprávnost Německa.

Nacistická vláda navázala na revizní politiku Výmarské republiky, šla však skutečně daleko za revizi Versailleské smlouvy. Hitler, který považoval zahraniční politiku za svou hlavní doménu, se nevzdal v žádném případě své politiky „životního prostoru“. Už ve svém díle Mein Kampf zamýšlel vést ještě jednou světovou válku s cílem založit ve střední Evropě „Velkogermánskou světoříši“. Hitler chtěl 85 milionům národnostních Němců v Evropě vytvořit „životní prostor“ především dobytím Východu, tzn. Polska a Ruska. K tomu musely být zničeny bolševismus a židovství. Na konci měla stát světovláda německo-germánské panské rasy.

Po svém převzetí vlády 30. ledna 1933 přeměňoval Hitler svůj záměr krok za krokem v činy. Již čtvrtý den svého kancléřství zasvětil do svých plánů „germanizace Východu“ generály říšských sil (M1). V roce 1936 proklamoval v tajném myšlenkovém spise o čtyřletém plánu cíl válečné připravenosti německé armády pro rok 1940 a v roce 1937 byl propracován tento tajný plán již tak,

že nejpozději v letech 1943/45 mělo být dobyt Polsko a Sovětský svaz. Itálie a Anglie měly být získány jako spojenečtí partneři a měly být využity vnitřně politické slabiny Francie (viz Hoßbach – Protokol, str. 20).

Zdánlivá kontinuita Hitlerovy zahraniční politiky

V protikladu k tajným cílům Hitler postupoval k přípravě dobovačné politiky taktikou veřejného oceňování míru (M2; M3), do jejíž souvislosti patří smlouva o neútočení s Polskem z ledna 1943. Zároveň propagoval revizní cíle Výmarské republiky. Údajně chtěl dosáhnout znovunabytí národní velikosti jinými prostředky. Zdání kontinuity bylo posíleno převzetím konzervativních úředníků ministerstva zahraničí. Hitlerova taktika byla úspěšná: slib „Velkoněmecké říše“, která měla Německo udělat přední mocí Evropy, zajistil nacistické zahraniční politice po Výmarské republice, vnímané jako potupná léta, všeobecné nadšení německého obyvatelstva.

Výpovědi smluv a přípravy na válku

Ačkoliv nacistický stát propagoval zajištění míru a znovunabytí autonomie pro Německo, využil každé příležitosti, aby se o krok přiblížil cíli zbrojení. V říjnu 1933 tak poskytlo Hitlerovi váhání Francie podepsat britský plán o odzbrojení vítanou příležitostí k vystoupení ze Spojenectví národů. Německo tak už nebylo vázáno žádným mezinárodním zbrojním omezením a získalo volné ruce ke zbrojení.

Potom, co se v roce 1934 nezdařil pokus o puč SS v Rakousku (zavraždění rakouského diktátora Dollfuße), a tím i nacionálněsocialistický sjednocující plán pro Německo a Rakousko, bylo pro nacistický stát v lednu 1935 triumfem referendum o národní příslušnosti Sárska. Více než 90 % oprávněných voličů hlasovalo pro přistoupení k Říši. V závěsu tohoto úspěchu zavedla nacistická vláda v březnu 1935 všeobecnou jednorocní brannou povinnost, a porušila tak otevřeně Versailleskou smlouvu* (M3). Velká Británie, Francie a Itálie se sice ve Strese ujišťovaly, že proti takovým jednostranným porušením smlouvy ze strany Německa zasáhnou; protestovalo i Spojenectví národů. Ale již v červnu uzavřela Velká Británie s Německem smlouvu, která určovala v rozporu s Versailleskou smlouvou poměr mezi anglickým a německým loďstvem na 100 : 35 (ponorky 1 : 1). S touto smlouvou o loďstvu bylo mezi-

národně akceptováno znovuoobrojení Německa. Vojenská volnost v jednání uvnitř Říše byla teď omezena pouze pravidly o demilitarizaci Porýní. Jakmile na sebe vztáhly pozornost světa Itálie ve válce v Habeši a Francie spolkem se Sovětským svazem, nechal Hitler 7. března 1936 nepochodovat vojsko do demilitarizované zóny. Současně s obsazením Porýní vypověděl smlouvu z Locarna (M4). Francie sice hned mobilizovala, ale Anglie se nechtěla žádného konfliktu účastnit. Proto zůstalo jen u protestů západních mocností. Hitler si nechal svůj úspěch potvrdit v lidovém hlasování, stejně jako vystoupení ze Spojenectví národů, a užíval si v létě 1936 u příležitosti olympijských her v Německu mezinárodního uznání.

Mezinárodní krize 30. let

Lehkost, s jakou dosahoval nacistický stát během tří let jednoho mezinárodního politického úspěchu za druhým, měl příčiny nejen v obratnosti, ochotě k riziku a štěstí. Rozhodující podíl na tom měla mezinárodní situace ve 30. letech.

USA se snažily zvládnout svou hospodářskou krizi (35 % nezaměstnaných v roce 1933, 26 % v roce 1938) a orientovaly se na pacifický prostor. Sovětský svaz se naplno věnoval procesu restrukturalizace, ke kterému patřily kolektivizace zemědělství a nucená industrializace, stejně jako zinscenované procesy k očištění komunistické strany od možných Stalinových protivníků. Pozornost Velké Británie se zaměřila obzvláště na východní Asii a na středomořský prostor. V obsazení Mandžuska Japonskem a vypuknutí čínsko-japonské války v roce 1937 viděla ohrožení svých asijských zájmů stejně jako Itálie ve válce proti Habeši v letech 1935/36 ohrožení svých mořských cest. V letech 1936 až 1939 upoutala pak evropské zájmy španělská občanská válka. Dodatečné konflikty v kontinentální Evropě byly proto pro Velkou Británii nežádoucí. Pokusila se odstranit existující protiklady ve Versailleské smlouvě, zasadila se o revizi smlouvy a od roku 1937 vyznávala k Německu tzv. politiku ústupků: požadavky Německa měly být kvůli udržení míru co možná nejvíce uznány, a Hitler tím měl být uspokojen a zkrocen. Zahraniční politika Francie tím byla čím dál více potlačována.

Hitler jako antikomunistický spojenec

Velká Británie viděla v Hitlerovi také záruku utlumení Sovětského svazu a mezinárodního komunismu. Pronásledování komunistů národními socialisty zapříčinilo, že mnohé evropské státy vyšly Německé říši vstříc. To, že Německo vystupovalo jako hráz proti bolševismu, poskytlo také základ přiblížení Mussoliniho k Hitlerovi, potom co v roce 1934 Mussoliniho intervence proti rakouské říši Hitlera urazila. V roce 1936 byla založena tzv. Osa Berlín–Řím, která znamenala sladění německo-italské politiky. Na základě antikomunismu došlo také ke spojení Japonska s Německem. K německo-japonskému Paktu proti Kominterně z listopadu 1936 přistoupila o rok později Itálie. Itálie byla ve své habešské válce přesvědčena o prospěšnosti německých dodávek zbraní a ve španělské občanské válce společným zásahem na straně Franca posílena v politické shodě. Jestliže mezinárodní konflikty a krize poskytl nacistické zahraniční politice volné pole, tak nacistický antikomunismus zajistil říšské vládě určitou podporu Anglie, Japonska a Itálie.

M1. Hitlerův tajný politický program, 3. února 1933

Záznamy o jednání s veliteli armády a loďstva, tzv. Liebmannovy záznamy

Cíl celkové politiky jako takové: Znovunabytí politické moci. K tomu musí být uzpůsobeno celé státní vedení (všechny resorty!).

1. **Vnitřně.** Úplná proměna současného vnitropolitického stavu v Německu. Žádné trpění činností jakéhokoliv smýšlení, které stojí proti cílům Německa. Kdo se nenechá napravit, musí být poroben. Vymýcení marxismu od základů. Nastavení mládeže a celého národa na myšlenku, že jen boj nás může zachránit, a této myšlenky musí vše ustoupit. [...] Otužování mládeže a posilování vůle k obraně všemi prostředky. Trest smrti pro zradu země a národa. Nejpevnější autoritářské státní vedení. Odstranění rakovinových škod demokracie!

2. **Navenek.** Boj proti Versailles. Rovnoprávnost v Ženevě; ale bezúčelné, když národ nebude nastaven k vůli k obraně. Starost o spolkové soudruhy.

3. **Hospodářství!** Rolník musí být zachráněn! Politika kolonií! Budoucnost. Bezúčelné zvyšování vývozu. Schopnost přijímat zboží

je omezena a produkce je všude nadměrná. V osidlování je jediná možnost, jak zčásti znovu zapřáhnout armádu nezaměstnaných. Ale je třeba čas a nelze očekávat radikální změnu, protože životní prostor německého národa je příliš malý.

4. **Budování branné moci** nejdůležitějším předpokladem pro dosažení cíle: znovunabytí politické moci. Musí přijít znovu všeobecná branná povinnost. Napřed se ale státní vedení musí postarat o to, že branci nebudou před nástupem otráveni pacifismem, marxismem, bolševismem nebo po službě tomuto jedu propadnou. Jak má být použito politické moci, jakmile bude získána? Nelze teď ještě říct. Snad vybojování nových exportních možností – a lépe – dobytí nového životního prostoru na východě a jeho bezohledná germanizace. Jistěže teprve s politickou mocí a bojem může být změněna současná hospodářská situace. Vše, co se teď může stát – kolonie – prostředek výpomoci. Branná moc nejdůležitější a nejsocialističtější zařízení státu. Měla by zůstat nadstranická a nepolitická. Vnitřní boj není její věc, nýbrž nacistických organizací. Na rozdíl od Itálie nezamýšlené žádné smíšení armády a jednotek SA. Nejnebezpečnější čas je výstavba branné moci. Tady se ukáže, zda má Francie politiky; pokud ano, nedopřeje nám čas, ale vrhne se na nás (nejspíš s východními nohody).

(Vierteljahreshefte für Zeitgesch. 2/1954, str. 434 nn.)

M2. Hitlerovo veřejné mírové ujišťování

Z proslovu v Říšském sněmu 17. května 1933

Generace tohoto mladého Německa, která ve svém dosavadním životě poznala pouze bídu, chudobu a nouzi vlastního národa, příliš mnoho trpěla pod šílenstvím, takže by mohla mít v úmyslu přivodit to samé ostatním. Náš nacionalismus je princip, kterému jsme jako světonázoru ze zásady všeobecně zavázáni. Ačkoliv lpíme na bezmezném lásce a důvěře ve vlastní národnost, respektujeme z tohoto přesvědčení také národní práva jiných národů a chtěli bychom s nimi z hloubi srdce žít v přátelství a míru. Neznáme proto také pojem „germanizace“. Duchovní mentalita uplynulého století, podle které člověk věřil, že z Poláka nebo Francouze může udělat Němce, je nám přesně tak cizí, jako se náruživě stavíme proti jakémukoliv opačnému pokusu. Vidíme evropské národy kolem nás jako danou skutečnost. Francouzi, Poláci atd. jsou naše sousední národy a my

víme, že žádný historicky myslitelný proces nemůže tuto skutečnost změnit. [...]

Německo je teď v každém okamžiku připraveno se vzdát útočných zbraní, pokud se jich zřekne i ostatní svět. Německo je připraveno přistoupit ke každé slavnostní smlouvě o neútočení, neboť Německo nemyslí na útok, nýbrž na svoji jistotu! [...] Německá vláda si přeje diskutovat o všech těžkých otázkách politické a hospodářské povahy v míru a smluvně s ostatními národy. Ví, že žádný vojenský čin v Evropě, i v případě plného úspěchu, měřeno na jeho oběti, není ve vztahu k možnému konečnému vítězství. (F. A. Six, [vyd.], Dokumente der Deutschen Politik. Sv. 1. Berlín 1942, str. 102 nn.)

M3. Zavedení všeobecné branné povinnosti

„Zákon pro budování armády“ z 16. března 1935

Říšská vláda přijala následující zákon, který je tímto uváděn ve známost:

§ 1. Služba v armádě se vykonává na základě všeobecné branné povinnosti.

§ 2. Německé mírové vojsko včetně převedené vojenské policie se dělí do 12 sborových velitelství a 36 divizí [...].

(Reichsgesetzblatt 1935, část I, č. 28, str. 375)

M4. Obsazení Porýní a výpověď smlouvy z Locarna

Z Hitlerova projevu v Říšském sněmu ze 7. března 1936

Francie odpovídala na opakované přátelské nabídky Německa a mírová ujišťování vojenským spojením se Sovětským svazem, mířeným proti Německu za porušení rýnské smlouvy. Tím ale rýnská smlouva z Locarna ztratila svůj vnitřní smysl a prakticky přestala existovat. Německo se proto necítí být dále vázáno touto vyhaslou smlouvou. Německá vláda je nyní nucena čelit nové situaci, která byla tímto spojením vytvořena, situaci, která je zostřena tím, že doplněk pro francouzsko-sovětskou smlouvu tvoří paralelně vytvořená spojenecká smlouva mezi Československem a Sovětským svazem. V zájmu primitivního práva národa na zajištění svých hranic a zachování svých obranných možností vyhlásila znovu německá říšská vláda dnešním dnem plnou a neomezenou suverenitu Říše v demilitarizované zóně Porýní.

Abychom předešli mylným interpretacím našich záměrů a aby nebyl zpochybněn čistě obranný charakter tohoto opatření, stejně jako abychom vyjádřili naši věčně stálou touhu po skutečném míru v Evropě mezi rovnocennými a stále váženými národy, je německá říšská vláda připravena stanovit na základě níže uvedených návrhů¹ nové dohody pro zřízení systému evropského zajištění míru.

(P. Meier-Benneckenstein [vyd.], Dokumente der Deutschen Politik. Sv. 4. Berlín 1937, str. 125)

2. Expanzivní politika a „Velkoněmecká říše“

Z anglické ochoty revidovat Versailleské smlouvy profitovala nacistická zahraniční politika také při řešení sporných hraničních otázek. Vítězné mocnosti z roku 1918 odmítly sjednocení Rakouska s Německou říší, stejně jako právo na sebeurčení Němců v Sudetech, Západním Prusku nebo Gdaňsku. Lord Halifax, ministr zahraničí Chamberlainovy vlády, naznačil Hitlerovi v roce 1937 při jeho návštěvě v Orlím hnízdě připravenost Británie akceptovat mírové řešení gdaňské, rakouské a sudetoněmecké otázky, kdežto rakouský kancléř se marně snažil o anglickou záruku rakouské suverenity.

Rakousko-německé vztahy v letech 1934–38

Stejně jako v Německu způsobila světová hospodářská krize v Rakousku takovou státní krizi, že se parlament stal funkčně neschopným. Byly vytvořeny milice socialistické a konzervativní strany a křesťansko-sociální spolkový kancléř Dollfuß mohl vytvořit v roce 1933 diktaturu, která se opírala o katolicko-konzervativní milice a nesla podobné znaky jako diktatura v Itálii a Německu (tzv. austrofašismus). V roce 1934 neuspělo socialistické povstání, stejně jako nacionálněsocialistický pokus o puč, při kterém byl Dollfuß zabit. S novým spolkovým kancléřem Schuschniggem dosáhl Papen, německý velvyslanec ve Vídni, v roce 1936 dohody o německo-rakouských vztazích. Podle ní Německá říše očekávala jako odměnu za respektování rakouské suverenity nejen vojenskou a zahraničněpolitickou spolupráci (především proti Československu) a odstranění celních překážek, ale i podíl na vládě rakouských národních socialistů, kteří dosáhli přes zákaz strany z roku 1934 významného mocenského postavení. S Hitlerem doufali, že se tak národní

socialisté legálně chopí v Rakousku moci. Ačkoli byl národní socialista Seyß-Inquart povolán do vlády, byly nalezeny u zemského lídra ilegální rakouské NSDAP plány na povstání, které počítaly se spoluprací s německým wehrmachtem. V této ohrožující situaci následoval Schuschnigg v roce 1938 Hitlerovu výzvu, aby ho navštívil v Orlím hnězdě. V nátlakové atmosféře byla ustanovena berchtesgadenská smlouva, podle které se rakouští národní socialisté směli volněji politicky rozvíjet a nárokovat si větší kompetence ve vládě.

Plán lidového referenda a vstup německých vojsk

Po této zkušenosti Schuschnigg začal směřovat dopředu a uložil na 13. březen lidové referendum. Toto hlasování spojilo souhlas s nezávislostí Rakouska s hlasem pro Schuschniggovu katolicko-konzervativní diktaturu. Protože pro ústavní lidové referendum bylo málo času na přípravu, objevily se organizační problémy, které Hitlerovi umožnily požadovat zrušení referenda. Schuschnigg tomuto požadavku vyhověl, říšská vláda pak ale 11. března ultimativně požadovala odstoupení Schuschnigga ve prospěch Seyß-Inquarta. Jelikož se Mussolini souhlasně vyslovil s Hitlerovými rakouskými plány, neměl Schuschnigg v Itálii už žádnou oporu a odstoupil. Protože teď byl spolkovým kancléřem národní socialista, vpochoval německý wehrmacht 12. března 1938 do Rakouska (M5).

„Anšlus“ Rakouska k Německé říši 14. března 1938

Vstup německých vojsk překvapivě vyvolal takový jásot, obzvláště u rakouské mládeže, že Hitler nechal padnout svůj plán loutkové vlády ve formálně nezávislém Rakousku a plně integroval Rakousko do Německé říše. Spojení s Německem bylo populárním cílem v řadách rakouských socialistů od první světové války. V lidovém hlasování se v referendu, podporovaném i církví, pro „anšlus“ (připojení) k Německé říši vyslovilo 99,7 % Rakušanů (M6). S novou Velkoněmeckou říší se pro mnohé Němce a Rakušany vyplnil starý sen. Překvapené západní mocnosti zůstaly u ostrých protestů proti německému samostatnému postupu.

Němci v Československu v letech 1919–1937

Československo (ČSR) bylo utvořeno v roce 1919 v Paříži s nerespektováním národnostních principů. Skupině německého obyva-

telstva, tzv. sudetským Němcům, bylo majoritou Čechů se zbraněmi bráněno v připojení k Německé říši. V československém mnohonárodnostním státě dominovali ve vládě stále Češi. Němcům, jako druhé největší skupině, odpírali slíbenou rovnoprávnost, i když se na vládě podíleli i němečtí sociální demokraté. Hospodářská krize 30. let přinesla posílení pravicových stran v německy mluvících oblastech Československa. Sudetoněmecká strana Konráda Henleina, strana německých spolků, která se teprve v roce 1937 přihlásila k NSDAP, dosáhla v roce 1935 již 65 % německých hlasů, v oblastních volbách v roce 1938 dokonce 91 %. Do roku 1937 požadovala pouze vnitrostátní autonomii pro sudetské Němce v ČSR. S přibývajícím finančním závislostí na Říši byla ale stále více využívána jako nástroj k rozbití československého soustátí a k přípravě válečného konfliktu. Přitom bylo jasné, že všechny požadavky na připojení sudetských Němců k Říši směřovaly k odzbrojení a zbavení moci Čechů, protože všechny pohraniční pevnosti a velká část průmyslu ležely v okrajových územích osídlených Němci.

Sudetská krize

Anglie se chtěla již při anšlusu Rakouska rozhodně vyhnout válce. Proto anglický premiér Chamberlain upřednostňoval cestu dohod s Německem před protiněmeckým spojením. V září 1938 se třikrát setkal s Hitlerem, aby dosáhl mírového řešení sudetoněmecké otázky. Hitler si chtěl ale maximálními požadavky vynutit válečné řešení. Byl to pro něho test připravenosti vojska k nasazení.

Chamberlain vyšel Hitlerovým požadavkům ve všech bodech vstříc a zastával po svém prvním setkání s Hitlerem právo sudetských Němců na sebeurčení. Dosáhl také souhlasu Francie pod podmínkou mezinárodní záruky bezpečí zbytku Čech. Stejně tak české státnické špičky Beneš a Hodža souhlasily s postoupením všech okresů s více než 50 % německy mluvícího obyvatelstva (21. 9. 1938). Jakmile Chamberlain sdělil Hitlerovi tento výsledek, ten požadoval svolení s vpochoďováním německých vojsk do Sudet. Teď mobilizovali Češi a Francouzi své armády, Anglie uvedla loďstvo do pohotovosti. Chamberlain se ale stáhl, aby neriskoval kvůli bezvýznamným názorovým rozdílům válku, naproti tomu jako prostředník vystoupil Mussolini. 29. 9. se setkali šéfové vlád Velké Británie, Francie, Itálie a Německa, aby určili bez účasti Čechů

mnichovskou dohodou (M7) pravidla vstupu německých vojsk do Sudet po 1. 10. 1938.

„Vyřízení zbytku Čech“ v březnu 1939

Ačkoli Hitler 26. 9. 1938 ujišťoval, že Sudety jsou poslední územní požadavek Německa, měly přesto brzy projít zkouškou záruky Anglie a Francie pro zbylé Československo. Již koncem října 1938 byla následkem německo-italského arbitrážního rozhodnutí postoupena Maďarsku část zakarpatské Ukrajiny a jižní hraniční oblast Slovenska. Od této chvíle Hitler urychloval rozbití Československa slovenským hnutím za nezávislost. Slovinci vyhlásili svou nezávislost 14. března 1939 po Hitlerovu vyděračském ultimátu. Následující noc svěřil Hitler českému prezidentovi Háchovi, pozvanému do Berlína, že německá vojska právě táhnou na Prahu. S hrozbou, že zničí Prahu ze vzduchu, donutil Hitler Háchu, aby se vzdal odporu proti německému obsazení (M8). 16. března 1939 vyhlásil pak z Pražského hradu Protektorát Čechy a Morava. Také tento čin západní mocnosti strpěly, ale teď byla jejich ochota k vyhnutí se válce vyčerpána. Hitler se ale mohl dívat zpět na nepřerušovanou řadu úspěchů.

M5. Německé ultimátum a vpochodování do Rakouska

Z protokolů telefonátů Göringova ministerstva letectví z 11. března 1938. Telefonát Göringa (F. = polní maršál) s rakouským ministrem vnitra Seyß-Inquartem (= S.):

17.26–17.31 hod. (F.): (...) musí se teď ihned sdělit spolkovému prezidentovi (Miklas), že Vám musí neprodleně jako spolkovému kancléři předat moc a že má přijmout ministerstvo tak, jak bylo řečeno. (...) Takže, prosím, následující: dohromady spolu s generálním poručíkem Muffem² se odeberte ke spolkovému prezidentovi a řekněte mu, že pokud nebudou neprodleně vyplněny požadavky, jak řečeno, Vy je znáte, tak se ještě dnes uskuteční vstup armády, již nastoupené a připravené na celé linii hranic, a existence Rakouska je pryč! (...) Řekněte mu, že to už není legrace. (...) Vstupu se zabrání a vojska zůstanou stát na hranici pouze tehdy, pokud budeme mít do 7.30 hlášení, že Miklas Vám předal spolkové kancléřství. (...) Pokud to Miklas nepochopil za 4 hodiny, musí to teď pochopit ve 4 minutách.

S.: No, dobře!

Telefonát Göringa s německým státním sekretářem Kepplerem ve Vídni:

20.48–20.54 hod.: Chtěl bych Vám podat krátkou zprávu. Takže spolkový prezident Miklas se zdráhal něco udělat. Vláda ale přesto odstoupila. (...)

Göring: (...) Hlavní věc je, že se teď Inquart zmocnil celé vlády. Rozhlas, všechno drží obsazené...

Keppler: Máme přeci teď vládu.

Göring: Ano, přesně. Vy jste taky vláda. Teď dávejte pozor: Seyß-Inquart ať sem teď pošle následující telegram, napište si to: „Provizorní rakouská vláda, která vidí po demisi Schuschniggovy vlády svůj úkol v tom, nastolit v Rakousku znovu klid a pořádek, směřuje na německou vládu naléhavou prosbu, aby ji v jejím úkolu podpořila a pomohla jí zabránit krveprolití. Za tímto účelem prosí německou vládu o co nejčasnější odeslání německých vojsk.“ (...) Takže mu, prosím, předložte tento telegram a řekněte mu, prosíme – nemusí ten telegram vůbec posílat, musí pouze říct: Souhlasím.

Keppler: Ovšem.

Telefonát mezi Dr. Dietrichem (Berlín) a státním sekretářem Kepplerem (Viedeň):

21.00 hod. Dr. Dietrich: Potřebuji naléhavě telegram!

Keppler: Řekněte generálnímu polnímu maršálkovi, že Seyß-Inquart by souhlasil!

Dr. Dietrich: To je úžasné. Děkuji Vám!

(Der Prozeß gegen die Hauptkriegsverbrecher vor dem Internationalen Militärgerichtshof. Sv. XXXI. Norimberk 1948, str. 355)

M6. Výzva rakouských biskupů z 28. března 1938 k lidovému referendu o anšlusu Rakouska

Radostně oceňujeme, že nacionálněsocialistické hnutí učinilo a činí na poli národního a hospodářského rozvoje, stejně jako sociální politiky pro Německou říši a národ, jmenovitě pro nejchudší vrstvy národa, to nejúžasnější. Nabyli jsme také přesvědčení, že působením nacionálněsocialistického hnutí bylo odvráceno nebezpečí vše ničícího a bezbožného bolševismu.

Biskupové doprovází toto působení do budoucnosti svým požehnáním a budou v tomto smyslu nabádat i věřící. V den lidového

referenda je pro nás, biskupy, samozřejmou národní povinností se jako Němci přihlásit k Německé říši a očekáváme od všech věřících křesťanů, že vědí, co jsou svému národu dlužni.

(J. a K. Hohlfeld [vyd.], Dokumente der Deutschen Politik und Geschichte von 1848 bis zur Gegenwart. Sv. 4. Berlín 1951, str. 426)

M7. Mnichovská dohoda z 29. září 1938

Německo, Spojené království, Francie a Itálie se s ohledem na Smlouvu, která již, co se týče postoupení sudetoněmecké oblasti, byla v základě naplněna, shodly na následujících podmínkách a okolnostech tohoto postoupení:

1. Vykližení začíná 1. října.

2. Spojené království, Francie a Itálie se shodují, že vyklizení území bude provedeno do 10. října, a to bez ničení jakýchkoli stávajících zařízení, a že československá vláda nese odpovědnost za to, že vyklizení bude provedeno bez poškození uvedených zařízení.

3. Okolnosti vyklizení budou v jednotlivostech určeny mezinárodním výborem, který se skládá ze zástupců Německa, Spojeného království, Francie, Itálie a Československa.

4. Postupné obsazení převážně německých území německými vojsky začíná 1. října. (...)

Mnichov, 29. září 1938.

Adolf Hitler, Neville Chamberlain, Ed. Daladier, Mussolini (Reichsgesetzblatt 1938, část II, č. 49, str. 853)

M8. Obsazení Čech 15. března 1939

Hitler předvolal prezidenta ČSR Háchu do Berlína, potom co podnítil Slováky, aby vyhlásili nezávislost. Následující protokol dokumentuje rozhovor mezi 1. a 2. hodinou ranní.

Ráno v 6 hodin vtrhla německá armáda ze všech stran do Čech, německé vzdušné síly obsadily česká letiště. Zbývaly by dvě možnosti. První by byla, že vstup německých vojsk vyvolá boj. Potom bude tento odpor zlomen všemi prostředky a hrubým násilím. Druhá je, že se vstup německých vojsk odehraje ve snesitelnější formě. Potom nebude Vůdci zatěžko dát Československu při novém utváření českého života velkorysou svébytnost, autonomii a určitou národní svobodu.

Zažili jsme v okamžiku velký dějinný zlom. Nechce prý Čechy trápít a odnárodnit. Nedělá to prý také všechno z nenávisti, ale aby chránil Německo. Pokud by se na podzim minulého roku Československo nevzdalo, byl by český národ vyhlazen. Nikdo by mu v tom nezabránil. Jeho přáním prý je, aby Češi národně žili, a pevně věří, že se najde způsob, jak by se dalo českým přáním vyjít maximálně vstříc. Pokud by zítra došlo k boji, pak by násilí vyvolalo násilí. Lidé by se vzájemně ničili a už by nebylo možné udělit slíbené úlevy. Česká armáda už za dva dny nebude existovat. (...)

Hácha říká, že je mu situace plně jasná a že by zde každý odpor byl zbytečný.

(J. a K. Hohlfeld [vyd.], Dokumente der Deutschen Politik und Geschichte von 1848 bis zur Gegenwart. Sv. 5. Berlín 1951, str. 18)

Kritika zdrojů:

Souvislosti vzniku a působení dokumentů

Text 1

Z tzv. Hořbichova protokolu o Hitlerově výkladu před říšským ministrem války, vrchními veliteli pozemního vojska, námořnictva a vzdušných sil a říšským ministrem zahraničí 5. listopadu 1937 Vůdce potom obšírně popisuje:

Cíl německé politiky je zajištění a udržení národní početnosti a její rozšíření. Problémem je prostor.

Německý národ čítá přes 85 milionů lidí, který tvoří, podle počtu lidí a sjednocenosti sídelního prostoru, do sebe uzavřené rasové jádro, které se nevidí v žádné jiné zemi a které jinak samo o sobě má právo na větší životní prostor více než kterýkoli jiný národ. Pokud německé rasové jádro nemá k dispozici žádný odpovídající politický výsledek, co se týče prostoru, pak je to důsledek staletého historického vývoje a při trvání tohoto politického stavu je to největší nebezpečí pro udržení německví na jeho nynější úrovni. Zastavení ústupu německví v Rakousku a v Československu je stejně tak málo možné jako udržení současného stavu v Německu samém. (...)

K řešení německé otázky může existovat pouze cesta násilí, která nikdy není bez rizika. Boje Fridricha Velikého o Slezsko a vál-

ky Bismarcka proti Rakousku a Francii představovaly neslýchané riziko a jen rychlost pruského jednání v roce 1870 pozdržela Rakousko od vstupu do války. Pokud se postaví na špici následujících výkladů rozhodnutí k použití násilí, pak zůstává ještě zodpovězení otázek „kdy“ a „jak“. Zde se musí rozhodnout mezi třemi případy:

PŘÍPAD 1: Období 1943–1945

Po této době lze očekávat ještě jednu změnu v náš neprospěch.

Vyzbrojení armády, válečného loďstva, vzdušných sil, stejně jako vzdělávání důstojníků bude pomalu ukončeno. Materiální vybavení a ozbrojení bude moderní, s dalším vyčkáváním by hrozilo nebezpečí jeho zastarání. Obzvláště ochrana utajení „zvláštních zbraní“ se nebude moci déle přímo udržet. Získávání rezerv se omezí na průběžné ročníky rekrutů, doplnění ze starších, nevyčvičených, ročníků už nebude déle možné.

Ve vztahu k dosud provedenému vyzbrojení okolí ztratíme na relativní síle. Pokud nebudeme do roku 1943/45 jednat, může každý rok přinést kvůli chybějícím rezervám potravinové krize, na jejichž odvrácení nebudou k dispozici dostačující devizové zásoby. Zde vidíme „oslabující moment režimu“. K tomu svět bude očekávat náš úder a bude plnit každým rokem víc a víc protipatření. Zatímco se okolí uzavře, my budeme nuceni k útoku.

Jaká bude situace v roce 1943/45 skutečně, nikdo dnes neví. Jisté je pouze to, že dále nemůžeme čekat. (...)

PŘÍPAD 2:

Pokud by se mělo sociální napětí ve Francii změnit v takovou vnitropolitickou krizi, že by tím francouzská armáda byla pohlcena a tím vyražena z válečného použití proti Německu, byl by to čas jednat proti Čechám.

PŘÍPAD 3:

Pokud by byla Francie upoutána válkou s jiným státem tak, že by proti Německu nemohla nic podniknout.

Pro zlepšení naší vojensko-politické situace musí být v každém případě válečné zápletky naším prvním cílem podrobit si Čechy a Rakousko, abychom zamezili hrozbě z boku při možném postupu na západ. (...)

(Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik 1918–1945. Série D. Sv. 1. Baden-Baden 1950, str. 25)

Hoßbachův protokol hrál při norimberském procesu s válečnými zločinci po druhé světové válce rozhodující roli v obžalobě německého vojenského vedení jako spoluvíníků na vedení útočné války. Z protokolu je zřejmé, že vojenské vedení se diktátorovi zapřísáhlo jako hračka bez vůle k útočné válce – tolik obžaloba.

Text 2

Plukovník Hoßbach v roce 1948 ke svým poznámkám

„Spis“ o schůzce byl mnou vyhotoven pár dnů po 5. listopadu 1937 v budově říšského ministerstva války a byl opatřen datem 10. listopadu 1937. (...) Jako podklady mi sloužily heslovité poznámky, dělané během schůzky, a moje paměť. Protože nemám žádné stenografické dovednosti, nebyl jsem schopen vyhotovit doslovný a obsahově plný přepis schůzky. (...)

Diskuze nabírala někdy velmi ostrou formu, zvláště při jedné výměně názorů mezi Blombergem a Fritschem na jedné straně a Göringem na straně druhé, které se Hitler účastnil převážně jako pozorný posluchač. Podstatu sporné otázky už si nepamatuji. S přesností mi ale utkvělo v paměti, že ostrost opozice ve své podstatě udělala na Hitlera dojem, jak jsem mohl rozpoznat z jeho mimiky. Podle jeho celkového naladění muselo chování Blomberga a Fritsche „Vůdci“ ozřejmit, že jeho politické myšlenkové pochody sklidily místo pochvaly a souhlasu pouze chladná, věcná protivývádění. A dostatečně věděl, že oba generálové stáli odmítavě proti každé naší provokativní válečné zápletce. Před dějinami je z mé strany hříchem opomenutí, že v mém spise z 10. 11. 1937 nebyl uveden názor Blomberga a Fritsche z rozhovoru 5. 11. 1937 v plném znění a že tudíž nevyzněla skutečná ostrost rozhovoru. Jsem přesvědčen, že následkem tohoto rozhovoru z 5. 11. 1937 došlo k vnitřnímu rozkolu Hitlera s vedením wehrmachtu, v každém případě určitě s Fritschem, snad i s Blombergem. (F. Hoßbach, Von der militärischen Verantwortlichkeit in der Zeit vor dem 2. Weltkrieg. Göttingen 1948, str. 28)

II. Válka 1939–1945

1. Od bleskových válek ke druhé světové válce (1939–1941)

Konflikt s Polskem

Hitlerovo porušení mnichovské dohody rozbitím ČSR podnítilo Anglii k upuštění od politiky ústupků a přechodu na potlačující politiku proti Německu. K tomu patřilo prohlášení záruk Polsku v březnu 1939: Anglie ujistila Polsko (jako později Řecko, Rumunsko a Turecko) o její pomoci, pokud by byla ohrožena jejich nezávislost. Potom, co se Hitler při přípravách útoku na Francii dosud marně snažil o spojení s Polskem, rozhodl se 3. dubna 1939 k přípravám útočné války proti Polsku. Vypověděl německo-polský pakt o neútočení, stejně jako německo-anglickou smlouvu o lodstvu a uzavřel s Itálií tzv. Ocelový pakt. V srpnu došlo na uzavření paktu o neútočení se Sovětským svazem, tzv. paktu Hitler–Stalin, podle jehož tajné dodatkové smlouvy měla být podle sfér zájmu Evropa rozdělena mezi Německou říši a Sovětský svaz, přičemž Polsko mělo být odstraněno. Tím našel nacistický stát a organizátor Paktu proti Kominterně právě ve svém největším nepříteli Sovětském svazu oporu pro svou kontinentální expanzi, kterou vždy hledal marně v Anglii.

Blesková válka proti Polsku 1939

Ačkoliv pakt Hitler–Stalin ukazuje, že vzhledem k Polsku Hitlerovi nešlo o revizi Versailleské smlouvy, opakovaně kladl od března Polsku revizní požadavky (Gdaňsk k Říši, referendum v Pomořanech, Landweg k Východnímu Prusku). Toto bylo polskou, rovněž expanzivní vládou odmítnuto. Po zbytečném ultimátu k prosazení svých požadavků rozkázal Hitler 1. září 1939 k útoku na Polsko, a tím zahájil druhou světovou válku. Potom vyhlásila Anglie a Francie Německé říši kvůli tomuto přepadení válku (M10). Přepadenému Polsku však nepřišly na pomoc.

Moderně vyzbrojená německá armáda porazila Polsko během čtyř týdnů v bleskové válce (B8). Polsko bylo rozděleno mezi Německo a Sovětský svaz, západní část byla včleněna do říšského území, východ do Sovětského svazu, jih a oblast kolem Varšavy byla spravována jako Generální gouvernement Německa.

Estonsko a Lotyšsko bylo již v paktu Hitler–Stalin přičknuto k sovětskému zájmovému území, teď k tomu přibyla ještě Litva. Německé obyvatelstvo bylo z Pobaltí vysídleno. Vyděračským činem včlenil Stalin pobaltské státy do Sovětského svazu a napadl Finsko, které se ovšem v tzv. finské zimní válce úspěšně ubránilo.

Bleskové vítězství nad Francií 1940

Na západě nevedly Anglie a Francie přes své vyhlášení války ještě žádnou válku proti Německé říši („Podivná válka“). Jakmile ale Anglie chtěla nechat přistát v dubnu 1940 jednotky v Norsku, aby zamezila švédským výhradním dodávkám Německu, odpověděl Hitler obsazením Dánska a Norska a rozkázal 10. května 1940 útok na Francii. Vítězství nad anglickým válečným partnerem mělo donutit Anglii k rozdělení sféry zájmů s Německou říší (Anglie – vláda na moři, Německo – vláda nad kontinentem).

Jako v roce 1914 se útok na Francii odehrál ze severu, tedy porušením neutrality Belgie a tentokrát i Holandska. Ačkoliv Francie platila za nejsilnější vojenskou moc kontinentu, dosáhly německé tankové jednotky po čtrnácti dnech pobřeží kanálu La Manche a obklíčily tam anglické jednotky. Hitler je nechal uprchnout přes kanál, aby si tak připravil uzavření míru s Anglií. 14. června obsadil Hitler bez boje Paříž. Po klidu zbraní 22. června se sever Francie stal okupovaným územím, na jihu ve Vichy se tvořila francouzská vláda ochotná ke kolaboraci.

Protože Anglie německou nabídku míru odmítla (M11) a organizovala s USA společnou politiku proti Německu a Japonsku, pokusil se Hitler připravit leteckými útoky invazi na anglický ostrov, které ale na podzim roku 1940 kvůli neúspěšnosti zastavil. Od února 1941 se pokračovalo v boji proti Anglii na straně Itálie v Libyi (německé africké sbory).

Válka proti Sovětskému svazu 1941

Po neúspěchu s dělením zájmů s Anglií se chtěl Hitler dohodnout o rozdělení Asie se Sovětským svazem a Japonskem. Ukázalo se, že Stalina to nezajímá. Potom, co v roce 1940 anektoval pobaltské státy a jihovýchod Finska, chtěl se rozšířit dále na západ (Besarábie, Bukovina, Dardanely). Hitler se teď bál o své dodávky

ropy z Rumunska a 18. prosince 1940 rozkázal připravit do května 1941 útok na Sovětský svaz (M12).

Protože vpád Itálie do Albánie a Řecka byl neúspěšný a v Jugoslávii státní puč svrhl vládu spojenou s Německem, rozhodl se Hitler 6. dubna 1941, kvůli zajištění jižních krajin, pro tažení do Ruska a začal dobytím Jugoslávie a Řecka. Po jejich kapitulaci 17. a 21. dubna rozkázal útok na Sovětský svaz na 22. června 1941. Tři skupiny vojsk měly v nové bleskové válce obsadit Leningrad, Moskvu a Kyjev a před příchodem zimy si vynutit klid zbraní. Kyjev byl zabrán, Leningrad obklíčen a Moskvu bylo dosaženo, než počátek zimy ochromil německý útok a uvolnil sovětskou obranu, protože Japonsko zůstalo neutrální a Anglie stejně jako USA přislíbily Sovětskému svazu pomoc.

Vstup USA do války 1941

PEARL HARBOR

Japonsko, na jehož pomoc Hitler sázel, zaútočilo 7. prosince 1941 na americké námořnictvo v Pearl Harboru na Havaji, a dobylo pak Pacifik a jihovýchodní Asii (Indočína, Sumatra, Jáva, Borneo, Filipíny, Celebes, Nová Guinea). 11. prosince 1941 se Hitler chopil příležitosti a vyhlásil válku USA. USA se od roku 1939 nepřímo podílely zbrojnými dodávkami na anglickém vedení války (zákon Cash-and-Carry). Od března 1941 mohla Anglie na základě Zákona o půjčce a pronájmu odebírat americký válečný materiál v neomezené míře, bez protislužby (M13); v listopadu 1941 byl do tohoto programu zahrnut i Sovětský svaz.

PEARL HARBOR

> 118

Vstupem Japonska a USA se evropská válka na přelomu let 1941/42 rozšířila s konečnou platností na válku světovou.

M9. Tajný protokol ke smlouvě mezi Německem a SSSR z 23. srpna 1939 k tzv. paktu Hitler–Stalin

Při příležitosti podepsání paktu o neútočení mezi Německou říší a SSSR diskutovali podepsaní zplnomocněnci v přísně důvěrném rozhovoru o otázce oddělení oboustranných sfér zájmu ve východní Evropě. Tento rozhovor vedl k následujícímu výsledku:

1. V případě teritoriálně-politické přeměny území patřícího k pobaltským státům (Finsko, Estonsko, Lotyšsko, Litva) tvoří se-

verní hranice Litvy hranici sféry zájmu Německa a SSSR zároveň. Přitom se oboustranně uznává litevský zájem na území Vilnius.

2. V případě teritoriálně-politické přeměny území patřícího k polskému státu se sféry zájmu Německa a SSSR oddělují přibližně linií řek Narew, Visla a San. Otázka, zda bude prospěšné v oboustranném zájmu udržení nezávislého polského státu a jaké budou hranice tohoto státu, může být s konečnou platností zodpovězena v průběhu dalšího politického vývoje. V každém případě vyřeší obě vlády tuto otázku v přátelské shodě.

3. Ohledně jihovýchodu Evropy zdůrazňuje sovětská strana zájem o Besarábii. Německá strana prohlašuje, že o toto území nemá nejmenší politický zájem. (...)

(E. M. Carroll / F. Th. Epstein [vyd.], Das nationalsozialistische Deutschland und die Sowjetunion 1939–1941. Akten aus dem Archiv des Auswärtigen Amts. Berlín, str. 84–86)

M10. Anglické ultimátum ze 3. září 1939 a reakce říšské vlády ve zprávě tlumočnicka Dr. Schmidta

Zůstal jsem stát nedaleko Hitlerova stolu a přeložil jsem mu pak pomalu ultimátum³ britské vlády. Jakmile jsem skončil, zavládlo ticho. (...) Hitler seděl jako zkamenělý a díval se před sebe. Nebyl na rozpacích, jak se později tvrdilo, ani neběsnil. Seděl na svém místě naprosto tiše a bez hnutí. Po chvíli, která mi připadala jako věčnost, se obrátil na Ribbentropa, který zůstal stát u okna jako zkoprnělý. „Co teď?“ zeptal se Hitler svého ministra zahraničí se zlostným pohledem v očích, jako by chtěl vyjádřit, že ho Ribbentrop špatně informoval o reakci Angličanů. Ribbentrop odvětil tichým hlasem: „Předpokládám, že nám Francouzi během příští hodiny doručí ultimátum se stejným zněním.“

Protože můj úkol byl splněn, stáhl jsem se a řekl jsem čekajícím v předpokoji, kteří mě obklopili: „Angličané nám právě doručili ultimátum. Za dvě hodiny nastane mezi Anglií a Německem válečný stav.“ Také zde v předpokoji zavládlo při tomto oznámení hrobové ticho. Göring se ke mně otočil a řekl: „Pokud prohrájeme tuhle válku, pak nám buď nebe milostivo!“

Goebbels stál v rohu, ohromený a pohroužený do sebe, a vypadal do písmene jako zmoklá slepice. Všude jsem viděl zaražené obličejy, i u nižších straníků, kteří se nacházeli v místnosti.

Coulondre⁴ předal krátce nato Ribbentropovi ultimátum končící v pět hodin se stejným obsahem.

(P. Schmidt, Statist auf diplomatischer Bühne. Bonn 1950, str. 463)

M11. Anglický postoj k Německu po útoku na Francii

Z projevu Churchilla po převzetí vlády (13. května 1940)

Nemám víc co nabídnout než krev, svízel, slzy a pot. Stojí před námi zkouška z nejtěžších. Máme před sebou mnoho, mnoho měsíců bojů a utrpení. Budete se ptát: jaká je naše politika? Já odpovím: naši politikou je vést válku, na vodě, na zemi a ve vzduchu, vší naší silou a mocí, kterou nás Bůh mohl obdařit; vést válku proti nestvůrné tyranii, která na smutné škále lidských zločinů zůstává nepřekonána. To je naše politika. Ptáte se: co je náš cíl? Můžu to říct jediným slovem: vítězství – vítězství za každou cenu, vítězství přes všechny hrůzy, vítězství, ať už bude cesta za ním dlouhá a obtížná; neboť bez vítězství nebude dalšího života. Ať je to člověku jasné: žádného dalšího života pro britské impérium; žádného dalšího života pro všechno to, co britské impérium zastupuje; žádného dalšího života pro staletí starou touhu a pud lidského bytí jít si za svým cílem. Přesto přebírám svůj úkol plný energie a naděje. Jsem si jistý tím, že nebude ztroskotání naší věci trpěno. V tento okamžik se cítím oprávněný žádat pomoci všech a volám: „Vzhůru, vykročme spojenými silami vpřed.“

(W. S. Churchill, Reden. Sv. 1. Curych 1946, str. 321)

M12. Příprava války proti Sovětskému svazu:

Hitlerův příkaz č. 21 z 18. prosince 1940

k tzv. operaci Barbarossa

Německá armáda musí být připravena na to, aby ještě před ukončením války proti Anglii rychlým polním tažením porazila sovětské Rusko (Operace Barbarossa). (...)

Pochod na sovětské Rusko nařídím příležitostně osm týdnů před zamýšleným zahájením operace.

Přípravy, které vyžadují delší čas, se musí zahájit teď – pokud se tak ještě nestalo – a být ukončeny do 15. 5. 1941.

Rozhodující důraz se ale musí klást na to, aby záměr útoku nebyl rozpoznatelný.

Přípravy vrchního velení se musí plnit podle následujících pravidel:

I. Všeobecné hledisko:

Masa ruského vojska nacházející se v západním Rusku má být zničena odvážnými operacemi s vnikáním tankových klínů, má být zabráněno stažení bojeschopných jednotek do hloubi ruského území.

Rychlým pronásledováním se musí dosáhnout bodu, odkud už nemůžou ruské vzdušné síly zaútočit na říšskoněmecké území. Konečným cílem operace je ochrana proti asijskému Rusku z obecné linie Volha–Archangelsk. Tím může být v případě potřeby letectvem vyřazena poslední Rusku zbývající průmyslová oblast na Urale.

(Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik 1918–1945. Série D: 1937–1941. Sv. XI. 2. Baden-Baden 1964, str. 750)

M13. Americký Zákon o půjčce a pronájmu

z března 1941

Rooseveltova reakce na Churchillovu prosbu o bezplatné válečné dodávky z prosince 1940

Jak referuje Stettinius⁵, navrhl prezident (Roosevelt) již v pozdním létě při příležitosti zasedání poradní komise pro otázky lodního prostoru: „Nemělo by být nutné, aby Angličané uvolnili svá aktiva a nechali ve Spojených státech stavět lodě ani abychom jim za tímto účelem půjčili peníze. Neexistuje žádný důvod, proč bychom neměli vzít hotovou loď a nepronajmout ji na dobu stavu nouze.“ (...)

Na tomto základě byl vypracován zákon, na věčné časy proslulý jako Zákon o půjčce a pronájmu, a předloha byla předložena Kongresu. Později jsem ho v parlamentu označil jako „nejnesobečtější čin v dějinách všech národů“.

(W. S. Churchill, Memoiren. Der Zweite Weltkrieg. Sv. 2.2. Stuttgart 1954, str. 298)

2. Zvrat ve válce a totální válka (1942–1944)

Následky amerického vstupu do války pro Říši

Spojené státy a Anglie se shodly již v lednu roku 1941 na požadavku bezpodmínečné kapitulace Německa a v únoru se rozhodly porazit ze všeho nejdříve Německo („Germany first“). To se nezměnilo ani po japonském útoku, kdy zřídily společný úřad vrchního velení. Od srpna 1942 byl do společného plánování zahrnut i Stalin. S po-

mocí americké materiální vyspělosti, která přišla vhod jak Anglii, tak i Sovětskému svazu, byl v roce 1942 německý útok zastaven.

V Rusku znamenala signál pro zvrát ve válce kapitulace 6. německé armády ve Stalingradu 31. ledna 1943. Těchto 220 000 mužů bylo obklíčeno v listopadu 1942 sovětskými vojsky a Hitler jim zakázal ústup (M15). Teď se dala ruská fronta do pohybu; do podzimu 1943 byla zatlačena na linii Leningrad–Krym, do dubna 1944 na linii Tartu–Oděsa.

V Africe odrazila Anglie 3. listopadu 1942 německé africké sbory a Italy u El Alameinu, v Alžírsku a Maroku přistály ze 7. na 8. listopadu americké a britské jednotky. Potom, co v květnu 1943 kapitulovaly německé africké sbory ve dvoufrontové válce, podnikli Britové a Američané 10. června vylodění na Sicílii. Dva týdny nato byl italským králem a maršálem Badogliem sesazen Mussolini; tito pak uzavřeli 3. září se Spojenci klid zbraní. Německé jednotky v Itálii však dosadily na severu Itálie znovu Mussoliniho jako vzdorovládu, jižně od Neapole zřídily novou frontu a tu držely do května 1944.

V ponorkové válce překonaly americké loděnice produkci v roce 1942 ztráty potopených ponorek. Vynález radiolokace prakticky pak německé ponorky vyřadil. Ve vzdušné válce se německým stíhačům od roku 1942 nepodařilo už zabránit bombovým útokům amerických letek na německá města a průmyslové oblasti.

Po vylodění Spojenců v Normandii (severní Francie) 6. června 1944 neměl Hitler už žádnou možnost válku vojensky vyhrát.

Plošné bombardování německých měst

Hitlerovo váhání koncentrovat leteckou výrobu na výrobu stíhaček dovolilo Spojencům od roku 1942 přelétávání jejich britsko-amerických leteckých jednotek dnem i nocí nad říšským územím (první bombový útok na Kolín v roce 1942 čítal 1 000 bomb). Plošné bombardování zasáhlo především civilní obyvatelstvo ve městech v severním a západním Německu (Porúří). Např. při velkém útoku na Hamburk v červnu 1942 zemřelo 30 000 lidí. Vojensky nesmyslné letecké útoky měly v německém obyvatelstvu zplodit ochotu ke kapitulaci, vyvolaly ale pouze jen roztrpčenou vůli nevzdat se.

Od bleskových válek k totální válce

Zastavení německých jednotek před Moskvou a vstup USA do války zapříčinily obrát od bleskových válek k dlouhotrvající válce (M14, 15). Toho se ale nacistická vláda chtěla vyvarovat. Vždyť Německá říše disponovala v roce 1933 armádou se 100 000 profesionálními vojáky bez letectva, loďstva, bez tanků. Přes enormní snahu o vyzbrojení nebyla do roku 1939 připravena na dlouhou vysilující válku jako v letech 1914–18. Za vítězství nad Polskem, Francií a balkánskými státy vdělila strategii bleskové války s rychlým útokem tanků, krytým svrhávanými bojovými pumami, a několika šťastným okolnostem. Jakmile bylo v roce 1942 jasné, že blesková válka proti Sovětskému svazu selhala, začala nacistická vláda nechtíc mobilizovat síly na totální válku.

Válečné hospodářství 1939–43

Protože nacistické vedení spatřovalo hlavní příčinu revoluce v roce 1918 ve špatné zásobovací situaci a mobilizaci pracovních sil pro vedení války, chtělo se vyhnout nové revoluční situaci ohledem na materiální potřeby Němců na jedné straně a zastrašováním a sledováním na straně druhé. Proto mělo míru podobné válečné hospodářství od roku 1939 zabránit vzpomínce na totální válku.

Základem této politiky byla vítězství, která umožňovala potravinné a surovinové dodávky z obsazených zemí, a bezohledná obsazovací a vykořisťovací politika k obstarání 7 milionů civilních nucených pracovníků („cizích pracovníků“), kteří spolu s válečnými zajatci tvořili až 20 % všech pracovních sil v Německu. Naproti tomu nebyla válka jako za první světové války financována válečnými půjčkami, ale zvyšováním daní a poplatky podrobených zemí (M17). V rámci státního přidělového systému nebyla zásobovací situace pracovníků do roku 1943 horší než v roce 1939, ovšem existoval značný rozdíl v kvalitě zboží ve srovnání se zbožím před válkou. Totální mobilizace všech německých pracovních sil byla kvůli nasazení nucených pracovníků zbytečná. To se odrazilo v menším podílu pracujících žen než v Anglii ve válečné době (M17c).

Prohlášení totální války

Teprve ztráta vojenské iniciativy po Stalingradu nechala nacistické vedení Goebbelsem 18. února 1943 vyhlásit totální válku (M16).

BOMBARDOVÁNÍ
MĚST
A CIVILISTŮ

BOMBARDOVÁNÍ
MĚST
A CIVILISTŮ
> 92

Skutečná přeměna německého hospodářství na potřeby válečného hospodářství se uskutečnila teprve od září 1943. Pod vedením ministra pro „zbrojení a válečnou produkci“ Alberta Speera byly zřízeny výbory odborníků státu a hospodářství. Jejich opatření k racionalizaci a koncentraci výroby vedly od začátku roku 1942 do poloviny roku 1944 k ztrojnásobení zbrojní produkce.

Naproti tomu se nepodařilo nahradit německé odborníky ve výrobě v rozsahu, který by stál za zmínku, a mobilizovat je pro nasazení na frontě. Tak vedla nacistická vláda také od roku 1943 totální válku omezenou hospodářsky. Německá zbrojní výroba dosáhla jen asi čtvrtiny výroby Spojenců (M17a). Bombové útoky západních Spojenců poškodily německou výrobu o 30 %. Obzvláště nepříznivě se projevil nedostatek surovin a pohonných hmot. Tím byl od léta 1944 v dohledu konec války. Na „vnitřní frontě“ proti „rozvracečům branné moci“ však zapříčinilo vyhlášení totální války skokový nárůst rozsudků smrti lidovým soudem.

Německá společnost ve válce

Tak jak vedla Speerova zbrojní produkce k modernizaci průmyslové výroby (racionalizace, koncentrace a zrychlení), tak vyžadovaly válečné potřeby sociální přeměnu. Nejprve byly zavedeny ochrana proti výpovědi a vyplácení platů v případě nemoci pro zaměstnance. Norma národně-společenské solidarity ve válce vyžadovala princip rovnosti; byly setřeny rozdíly v chování mezi skupinami a třídami principem racionalizace v obchodu s potravinami a oblečením, ale také v pracovním nasazení.

M14. Průběh polního tažení do Ruska v Halderově válečném deníku z července/srpna 1941

3. 7. (12. den polního tažení na východ): (...) Neřeknu toho příliš, když tvrdím, že se polní tažení proti Rusku vyhrálo během 14 dní. Přirozeně tím ještě není ukončeno. Rozlehlost prostoru a neústupnost odporu vedeného všemi prostředky nás budou stát ještě mnoho týdnů. (...)

8. 7. 12:30 hod.: Referát před Vůdcem (v jeho velitelství): (...) Pohovor, výsledek: pevným rozhodnutím Vůdce je srovnat se zemí Moskvu a Leningrad, aby se zabránilo tomu, že tam zůstanou lidé, kteří se v zimě musí žít. Města mají být zničena letectvem. (...)

11. 8. (51. den): (...) V celkové situaci se stále zřetelněji ukazuje, že ten kolos Rusko, který se vědomě připravoval na válku s celkovou nezřízeností totalitnímu státu vlastní, byl námi podceněn. (...) Na začátku války jsme počítali s asi 200 nepřátelskými divizemi. Teď jsme jich napočítali již 360. Tyto divize nejsou jistě ozbrojeny a vybaveny jako naše, takticky jsou leckdy vedeny nedostatečně. Ale jsou tady. A pokud se jich tučet rozbije, Rus jich sestaví nový tučet. Čas k tomu získá tím, že sedí blízko u zdrojů svých sil, my jsme od nich stále dále.

(H.-A. Jacobsen [vyd.], Generaloberst Halder. Kriegstagebuch. Sv. 3. Stuttgart 1963, str. 36)

M15. Stalingrad

a) Hitler o dobytí Stalingradu, 8. listopadu 1942

Chtěl jsem dojít k Volze, a sice na určité místo, k určitému městu. Náhodou nese jméno samotného Stalina. Ale nemyslete si, že jsem tam maširoval z tohoto důvodu – mohlo by se jmenovat také úplně jinak –, ale protože tam se nachází velice důležitý bod.

Tam se totiž střetává obchod o 30 milionech tun, z toho je 9 milionů tun ropy. Tam teče všechna pšenice z obrovských oblastí Ukrajiny, z celé kubáňské oblasti, aby byla transportována na sever. Tam se těží manganová ruda, tam bylo gigantické překladiště. To jsem chtěl zabrat a vítě... jsme skromní, my ho totiž máme!

Už je tam jen několik malých místeček. Teď ostatní říkají: „Proč nebojujete rychleji?“ – Protože z toho nechci mít druhý Verdun, ale dělám to raději s docela malými útočnými četami. Čas při tom nehraje vůbec žádnou roli. (...)

(Völkischer Beobachter, Berlínské vydání z 10. listopadu 1942)

b) Z anonymizovaného dopisu⁶ z posledního letadla, které opustilo stalingradské obklíčení v lednu 1943 před kapitulací 6. armády

Je nám jasné, že jsme padli za oběť těžkým chybám vedení, také našemu národu a národnosti přivodí oslabování pevnosti Stalingrad vůbec nejtěžší škody. Ale přesto věříme ve šťastné znovupovstání našeho národa. O to se postarají muži pravého srdce! Bude se muset u Vás doma udělat mnoho práce, aby se dalo řemeslo všem šíleným, bláznům a zločincům. A protože ti přijdou domů, budou od-

meteni jako plevy větrem! Jsme pruští důstojníci a víme, co máme dělat, když dojde na nás.

(Příloha k týdeníku „Das Parlament“ z 28. 12. 1955, str. 796)

M16. Z Goebbelsova prohlášení totální války v jeho projevu 18. února 1943 v berlínském sportovním paláci

Angličané tvrdí, že německý národ ztratil víru ve vítězství.

Ptám se vás: Věříte s Vůdcem a s námi v konečné totální vítězství německého národa?

Ptám se vás: Jste rozhodnuti následovat Vůdce ve vybojování vítězství cestou necestou a přijetím nejtěžších osobních břemen?

Za druhé: Angličané tvrdí, že německý národ je bojem unaven.

Ptám se vás: jste ochotni pokračovat v tomto boji s Vůdcem jako útočný šik domova, stojíce za bojující armádou, s divokou rozhodností a nepoblouznění řízením osudu, dokud nebude v našich rukách vítězství?

Za třetí: Angličané tvrdí, že německý národ už nemá chuť podstupovat zmáhající válečnou práci, kterou od něho vláda požaduje.

Ptám se vás: Jste vy, a je německý národ, odhodláni, pokud Vůdce rozkáže, pracovat deset, dvanáct, a pokud nutno, čtrnáct a šestnáct hodin denně a odevzdat pro vítězství to poslední?

Za čtvrté: Angličané tvrdí, že se německý národ brání proti totální válce, ale kapitulaci.

Ptám se vás: Chcete totální válku? Chcete ji, když nutno, totálnější a radikálnější, než si dnes umíme vůbec ještě představit? (...) (W. Hofer [vyd.], Der Nationalsozialismus. Dokumente 1933–1945. Frankfurt nad Mohanem 1982, str. 250)

Umění propagandy

U umění nacistického státu se jedná (podobně jako u socialistického realismu) o malířství, kterým se zabývají spíš historici než historici umění. Zatímco se historici umění zajímají většinou o vývojové procesy v uměleckém jazyce formy, dozví se historik důležité informace o vývoji mentality nebo o politice také z děl pro historii umění docela málo plodných.

19. století přineslo spisovatelům, stejně jako malířům, průlom individualismu, takže se umělec mohl vyvíjet díky literárnímu nebo uměleckému trhu nezávisle na mecenáši nebo tradičnímu zada-

vateli, jako je církev nebo kníže. Umělecké dílo bylo nyní hlavně výrazem umělecké osobnosti a její subjektivity. Nacistická kulturní politika ale nařídila od počátku pojetí umění, které zakazovalo umění jako výhradně individuální vyjádření a existenční zkušenost. Umění je pro nacistický stát především částí reprezentace státu a rozvojem okázalosti. Říšskou kulturní komorou byla řízena všechna umění a zadávány zakázky. Výtvarné umění žádané nacistickým státem bylo oceňováno od roku 1937 na výroční Velké německé výstavě umění v Domu německého umění v Mnichově. Jejich témata byla určována nacistickým nazíráním světa a jejich styl Hitlerovým tradičním pojetím umění, přičemž celá moderna od přelomu století platila za „neněmeckou“ a „zkaženou“. Tajný cíl nacistické kulturní politiky spočíval v tom, aby se všechna umění stala uměním propagandy ve službách nacistického státu.

Triptych Dělníci, rolníci, vojáci Hanse Schmitz-Wiedenbrückse, který byl vystaven na Velké německé výstavě umění v roce 1941, zcela odpovídá očekávání nacistického režimu k umění a odráží situaci vzniku. Výstavba obrazu a jazyk formy je tradiční. Forma triptychu vychází ze sakrálního umění středověku (oltářový obraz) a využívá symetrickou výstavbu obrazu, aby místo svatých výjevů na obraze heroicky zachytil rozhodující síly válečné doby, alegorické zástupce bojových odvětví: vojsko, letectvo a námořnictvo. Frontovní vojáci střední části jsou z boku chráněni obrazy „domácí fronty“, horníky pro průmyslovou výrobu a chovateli dobytka pro zemědělství. Malířský styl je pozdně realistický jako na konci 19. století na prahu impresionismu v Německu. Nápadný je „kamerový“ pohled dělníků a rolníků na postranních dílech, který připomíná fotografii a pro pozorovatele má silný vyzývavý charakter. Ve spojení s rozhodným heroickým zobrazením frontových vojáků ve střední části je sdělováno němé poselství, že všichni Němci musí stát při sobě, aby podpořili ve válce „národní sounáležitost“.

3. Německá okupační politika a odbojová hnutí

Znaky německé okupační politiky

Německá okupační síla se projevovala v západních a severních oblastech Evropy jinak než na východě. To byl výsledek národněsocialistických plánů životního prostoru. Zatímco na východě

ODBOJ

byl připravován osidlovací prostor s nelidskou krutostí, postavení Skandinávie, zemí Beneluxu a Francie ve Velkoněmecké říši se drželo otevřené (M18). Nicméně se na všech obsazených územích ukazovala konkurence německé armády a jednotek SS. Zatímco armáda zkoušela zavést ideologicky neutrální vojenskou správu, Himmler se snažil s pomocí SS a bezpečnostní policie prosadit v celé obsazené Evropě ideologii nadlidí a rasovou politiku. Možnosti samosprávy poražených byly potlačovány, byl vytvořen odstup i od spřátelených fašistických hnutí v jednotlivých zemích a byly prováděny přísné deportace Židů. S vstupem Ameriky do války rostl hospodářský tlak na obsazené země, protože musely více přispívat – jako Norsko a Ukrajina – k podpoře německého civilního a zbrojního hospodářství.

Důvody odboje proti německé okupaci

Většina odbojových sil se probudila teprve jako důsledek ponačnické německé okupační politiky. V Pobaltí a na Ukrajině byla německá vojska např. vítána jako osvoboditelé. Teprve nemilosrdná politika podrobování, vykořeňování a útlaku ve smyslu ideologie německého nadřazeného národa, který si zotročil národy na východě, mobilizovala odboj (M19c). Ten rostl o to víc, když byly zabavovány výnosy ze sklizně bez ohledu na hladovějící obyvatelstvo a obyvatelstvo bylo odvečeno jako dělníci do Říše.

Na západě, především ve Francii, byla nejdříve určitá ochota ke kolaboraci s německou okupační silou. Teprve německá politika potlačování Francouzů ochotných ke kolaboraci a zahalení francouzské budoucnosti v nacistické Evropě vedla v roce 1941 k občanskému odbojovému hnutí, ke kterému se přidali po německém útoku na Sovětský svaz také komunisté. Tak jako vyvolala válka proti Sovětskému svazu komunistický odboj proti německé okupaci, tak vedlo i pronásledování a deportace Židů od roku 1942 k odbojovým hnutím v Dánsku a Holandsku. Ta stále sílila s vojenskými přehmaty německého wehrmachtu. Střílení rukojmích jako odplata za akty sabotáže a atentáty odbojových hnutí vyvolalo systém teroru a protiteroru, ústilo v rostoucí rozhořčení civilního obyvatelstva a zapojování stále více jednotek v partyzánském boji (M19b).

Severní a západní Evropa

Na severu a západě Evropy vládly v obsazených zemích částečně vlastní civilní vlády, tedy v Dánsku (do roku 1943), v Norsku (od roku 1942), Nizozemí a jižní Francii. Zajisté byly tyto vlády závislé na říšských komisařích a německých vojenských špičkách. Belgie, severní a západní Francie byly pod německou vojenskou správou, Lucembursko a Alsasko-Lotrinsko se staly de facto říšským územím. S přibývajícím hospodářským vyčerpáním a vojenskými porážkami rostla v okupovaných zemích odbojová hnutí. V Norsku byl odboj organizován exilovou vládou v Londýně, v Dánsku byl posilován protestantskými teology a ve Francii se sjednotila v roce 1943 Résistance se silami Svobodné Francie generála de Gaullea. Od roku 1943 nastoupili na místo civilních vlád všeobecně němečtí velitelé. S pomocí Himmlerovy policejní síly sáhli k násilným opatřením jako odplaty za sabotážní činy (např. zničení celé vesnice Oradour 1944).

Balkán

Na Balkáně si Německo a Itálie rozdělily okupovaná území a vytvořily na místě Jugoslávie vlastní, spřátelené státy. V Řecku a Jugoslávii vznikla monarchistická a komunistická partyzánská hnutí, která vedla neústupné boje proti okupačním silám stejně jako mezi sebou. V Jugoslávii se prosadilo Titovo komunistické hnutí, v Řecku s pomocí Anglie hnutí monarchistické.

Polsko

Na východě Evropy nesla německá okupační politika od počátku jiné rysy. V Polsku byla území včleněná do Říše ihned Himmlerovou SS a bezpečnostní policií „germanizována“, tzn. polské obyvatelstvo bylo deportováno nebo vyhnáno a území bylo osídleno Němci z Pobaltí. Všichni Poláci byli zbaveni práv a dále byli jen „pod ochranou“ Říše. Židé byli zahrnuti do ghatt. V Generálním gouvernementu bylo sice primárně pěstováno hospodářské vykořisťování, ale ve stylu Himmlerovy „národnostní politiky“ byla od roku 1940 polská vůdčí vrstva – převážně Židé – likvidována stejně jako židovské obyvatelstvo (B12). Slabé protesty armády proti zásahovým komandům SS byly stále marné. Teprve když byly v ruském polním tažení německé jednotky zatlačeny, vystoupilo polské odbojové hnutí, které bylo

HOLOCAUST

ve spojení s polskou exilovou vládou v Londýně. Jeho varšavské povstání v srpnu 1944 ale vykrvácelo, protože sovětské jednotky nečinně přihlížely z východního břehu Visly a západní Spojenci jim kvůli vzdálenosti mohly pomoci jen nedostatečně.

Sovětský svaz

Ve válce proti Sovětskému svazu dosáhla nacistická rasová politika svého vrcholu. V komisařském rozkazu bylo wehrmachtu rozkázáno zničení politicko-vojenské vedoucí vrstvy (M19), stejně jako bylo systematicky pokračováno v zabíjení židovského obyvatelstva. Vedle tohoto plánu záhuby byl v červnu 1941 nastolen Generální plán Východ, podle kterého mělo být Polsko, Pobaltí, Bělorusko a část Ukrajiny osídleno Němci během 30 let. 31 milionů místních usedlíků mělo být vyhnáno na Sibiř, zůstat mělo jen 14 milionů „schopných poněmčení“. Oblast určená k dobytí měla být rozdělena do čtyř říšských komisariátů; po průniku k Moskvě byl také skutečně zřízen komisariát Ukrajina a Východní země. Cílem dobytí a obsazení evropské části Sovětského svazu bylo konečné odstranění vojenské moci na západ od Uralu, a tím zajištění plánované Velko-germánské říše na východě.

Přesídlovací, vyhlazovací a vykořisťovací akce ve smyslu rasové politiky a politiky životního prostoru vedly také u části obyvatelstva nepřátelské k Sovětskému svazu k bezpříkladnému partyzánskému hnutí. Teprve s partyzánským hnutím se Stalínův obranný boj proti Hitlerovi stal Velkou vlasteneckou válkou Sovětského svazu.

M18. Z projevu Reinharda Heydricha, šéfa vrchního bezpečnostního úřadu Říše, o základech národně-socialistické politiky „nového řádu“ 2. října 1941

A teď jsme pod vedením Vůdce obsadili nekonečně mnoho prostoru v Evropě jako vojenský předpoklad pro další vedení a vítězná ukončení války. (...)

První jsou prostory s germánským lidem, to jsou lidé naší krve a tím sami o sobě našeho charakteru. Jsou to ti lidé, kteří jsou špatným politickým vedením a vlivem židů svým způsobem pokřivení, kteří se musí teprve pomalu přivést k základům současného myšlení. Jsou to prostory, které vidím: Norsko, Holandsko, Flandry, v delším horizontu vidím: Dánsko, Švédsko. Jsou to ty prostory,

které jsou germánsky osídleny a které s námi nějakým způsobem, to nám tu musí být jasno, zda ve státním svazu, župě nebo jinak, budou spojeny. Je jasné, že k těmto lidem musíme najít úplně jiný způsob jednání než k lidem jiných ras, slovanských a podobných národů. (...)

Druhé jsou východní prostory, které jsou z části osídleny slovansky, to jsou prostory, u kterých člověk musí vědět, že laskavost se vykládá jen jako slabost, to jsou prostory, kde Slovan sám vůbec nechce, aby se s ním jednalo jako s rovným, kde je zvyklý, že pán s ním nedělá nic společně. To jsou tedy ty prostory, které my teď na východě musíme vést a ošetřovat. To jsou prostory, ve kterých pro nás musí být nasazena německá horní vrstva podle vojenského vývoje daleko v Rusku, daleko na Urale, ve zcela jasné vedoucí formě jako surovinový základ, jako pracovníci pro velké, také kulturní úkoly, jako Heilóte, pokud to mám říci drasticky. (...)

Pak přichází velkopolský prostor, který je dalším územím, které se musí pozvolně německy osídlit, ze kterého musí být polský element postupně zatlačen na východ. Pak přichází Ukrajina, která má, jako zprvu určité střední řešení, s uvedením a s využitím určitých v podvědomí spících, národu vlastních myšlenek, žít dále jako velká surovinová a potravinová základna pod německým vedením. Aniž by člověk tomuto národu mohl dát nějaké kulturní upevnění a posílení (...).

(W. Ruge/W. Schumann [vyd.], Dokumente zur deutschen Geschichte 1939–1942. Frankfurt nad Mohanem 1977, str. 87)

HOLOCAUST
> 81

M19. Německá okupační politika v Sovětském svazu

a) Z tzv. Komisařského rozkazu⁷ z 6. června 1941

V boji proti bolševismu nelze počítat s chováním nepřítele podle principů lidskosti nebo národního práva. Zejména lze očekávat od politických komisařů všeho druhu, jako vlastních nositelů odboje, nenávisť vyplněné, bezcitné a nelidské zacházení s našimi zajatci.

1. V tomto boji je slitování nebo ohledy na mezinárodní právo proti těmto elementům chybné. Oni jsou nebezpečím pro vlastní bezpečnost a rychlé uspokojení dobytých území.

2. Původci barbarských asijských bojových metod jsou političtí komisaři. Proti nim se proto musí postupovat ihned a se vší přís-

ODBOJ
> 96

ností. Musí se proto vyřídit zásadně ihned se zbraní, pokud budou zajati v boji nebo při odporu.

(W. Michalka [vyd.], Das Dritte Reich. Sv. 2. Mnichov 1985, str. 56)

b) Z tzv. Rozkazu k vraždě rukojmích z 16. září 1941 k rozbití odporu obsazených sovětských území

a) Při každém případě odporu proti německé okupační síle, jedno při jakých okolnostech, musíme usuzovat na komunistický původ.

b) Aby se pikle zadusily v zárodku, musí se zavést nejpřísnější prostředky při první příležitosti, aby se prosadila autorita okupační moci a aby se předešlo dalšímu šíření. Přitom se musí pamatovat na to, že lidský život v dotčených územích mnohdy nemá cenu a odstrašujícího účinku může být dosaženo jen neobyčejnou přísností. Jako pokuta za život jednoho německého vojáka musí platit všeobecně trest smrti pro 50–100 komunistů jako přiměřený. Způsob vykonání musí ještě zvýšit odstrašující účinek.

(Der Prozeß gegen die Hauptkriegsverbrecher vor dem Internationalen Militärgerichtshof. Sv. 2, Norimberk 1946, str. 487)

c) Z Göringových směrnic k vykořisťování Sovětského svazu, z tzv. Zelené aktovky z června 1941

I. Podle rozkazů vydaných Vůdcem se musí splnit všechna opatření, která jsou nutná, aby se zajistilo okamžité a nejvyšší možné využití obsazených území ve prospěch Německa. Naproti tomu je nutno vyvarovat se nebo zastavit všechna opatření, která by tento cíl mohla ohrozit.

II. Využití oblastí nově určených k obsazení se musí provést v první řadě na poli potravinového hospodářství a hospodářství minerálních olejů. Hlavním hospodářským cílem akce je získat pro Německo co možná nejvíce potravin a minerálních olejů. Vedle toho se musí německému válečnému hospodářství zajistit ostatní suroviny z obsazených území, jak dalece je to technicky proveditelné a možné, s ohledem na venku udržitelnou produkci. Co se týče způsobu a rozsahu řemeslné produkce na obsazených územích, která se má udržet, znovu obnovit nebo nově nařídit, to se musí

určit také v nejpřednější řadě podle požadavků, které klade využití zemědělství a hospodářství minerálních olejů pro německé válečné hospodářství. (...)

Zcela scestné by bylo pojetí, že bude záležet na tom, aby se v obsazených územích postupovalo jednotně, aby se musela co nejdříve přivést do pořádku a pokud možno znovu obnovit.

(D. Eichholtz/W. Schumann [vyd.], Anatomie des Krieges. Neue Dokumente über die Rolle des deutschen Monopolkapitalismus bei der Vorbereitung und Durchführung des zweiten Weltkrieges. Berlín 1969, s. 333)

4. Vyhlašovaci politika

Vyhlašovaci válka v Polsku a Sovětském svazu

Vyhlašování komunismu a židovství byl Hitlerem prohlášený cíl. Podle běžného politického jazyka by se to mohlo nazývat vytlačení a zbavení moci. Ve válce se pak ukázalo, že tím bylo ve skutečnosti myšleno fyzické vyhlazení, zavraždění všech komunistů a Židů.

Potom, co se stali ve válce proti Polsku polští Židé a polská vedoucí vrstva ve stejné míře obětmi nacistických zásahových jednotek, byla válka proti Sovětskému svazu od začátku definována Hitlerem jako politická a rasistická vyhlašovaci válka. V jednom proslovu k velitelům 30. března 1941, stejně jako v „Komisařském rozkazu“ z 6. června 1941, pozvedl vyhlazení politické vedoucí vrstvy Sovětského svazu na rozkaz pro každého vojáka (M19a). Platné válečné právo a tradiční morální představy už neplatily. Tím bylo odstraněno dříve a na jiných místech platné oddělení vojenské oblasti a oblasti SS. Armáda se stala vykonavatelem nacistické politiky v Rusku.

Od pronásledování k vyhlašování evropských Židů

Vedle konceptu životního prostoru tvořila rasová ideologie antisemitismu druhý nosný pilíř nacistického pohledu na svět. Proto tvořilo zbavení práv Židů a jejich pronásledování jádro nacistické vnitřní politiky před válkou. Ve stejné míře se stali obětmi nacistické rasové politiky i němečtí „cikáni“, Sinté a Romové. S válkou dostala tato politika nový rozměr. 30. ledna 1939 hrozil Hitler před říšským sněmem, že budoucí válka bude mít za následek „vyhlazení

HOLOCAUST

židovské rasy v Evropě“. Osud německých a evropských Židů byl skutečně úzce spojen s vývojem války.

Od války proti Polsku v roce 1939 až do zastavení na ruské frontě v roce 1941 byly následovány různé plány deportací Židů. Nejprve měly „teritoriální konečné řešení“ přinést ghetta po vzoru Varšavy, Lodže a Lublinu na polském východě, po vítězství nad Francií v roce 1940 pak přesídlení na Madagaskar a během pochodu do Sovětského svazu vyhnání na Sibiř. Okupované a spřátelené země jako Francie a později Rumunsko, Itálie a Maďarsko byly proto pomalu podníceny k převzetí německých židovských zákonů; Dánsko se proti tomu vytrvale bránilo. Jakmile ale německé jednotky v listopadu 1941 pevně zakotvily na ruské frontě, všechny tyto plány padly. Göring začal 31. července 1941 Heydricha jménem Vůdce „přípravou konečného řešení židovské otázky v Evropě pod německým vlivem“. Už v červnu přikázal Himmler veliteli koncentračního tábora Osvětim obstarat velké zařízení na zplynování. V prosinci 1941 pak začal holocaust, systematické fyzické vyhlazování Židů Evropy.

Tzv. konečné řešení židovské otázky

Konference ve Wannsee všech dotčených státních sekretářů pod vedením Heydricha koordinovala v lednu 1942 organizaci transportů milionů evropských Židů na východ. „Fyzické konečné řešení židovské otázky“ tím zahájilo vraždění všech lidí ohodnocených jako Židé. Protože nacistické vedení se tuto bezpříkladnou zločineckou opovázlivost bálo provádět veřejně, byly prováděny všechny přípravy a vyhlazovací akce pod přísnou rouškou mlčení. Ve vyhlazovacích táborech položených mimo starou říši – Osvětim, Březinka, Sobibór, Belzec, Majdanek, Treblinka, Chlumno – byly podle údajů organizátora transportních vyhlazovacích vlaků Eichmanna do srpna 1944 usmrceny 4 miliony Židů a mimo to 2 miliony odstraněny jiným způsobem.

Práceschopní vězni museli vykonávat nucenou práci v táborech nebo ve zbrojních podnicích. Nedostatek stravy vedl často ke smrti. To plnilo cynický cíl tzv. „vyhlazení prací“. Jiní vězni museli trpět nelidské lékařské pokusy. Velká část Židů Evropy byla zabita ihned po transportu do vyhlazovacího tábora plynem nebo zastřelením (M20). Jeden statistik RSHA (Hlavní říšský bezpečnostní úřad) za-

chytil k březnu 1943 4,5 miliony Židů jako obětí vyhlazovacích akcí. Pokud v roce 1939 žilo v Evropě 9,2 milionu Židů, tak v roce 1945 to bylo už jen 3,1 milionu.

Jaký význam přičítali Hitler a Himmler jejich vražednému programu, se ukazuje na vojenských nevhodách, se kterými se smířili po odečtení transportních kapacit. Rasistické dogma mělo přednost před vojenskými nutnostmi. Hitler se pravděpodobně pokusil ještě uskutečnit svůj prohlášený cíl „odstranění Židů“ z Evropy, když již nacistickou světovládu vzdal.

Vyhlazení „žití nevhodného života“

Vedle Židů, Romů a sovětských válečných zajatců (jako tzv. podlidí) byli oběťmi nacistické vyhlazovací politiky také tělesně a duševně postižení. Během tzv. „dětské akce“ bylo v letech 1939/40 zabit 5 000 postižených novorozenců a v tzv. Programu eutanazie asi 70–80 000 nevléčitelně nemocných. Teprve veřejné protesty katolických a evangelických biskupů vedly v roce 1941 k omezení usmrcení.

M20. Ze zprávy důstojníka SS Kurta Gersteina o masových zplynováních v koncentračním táboře Belzec z 18. března 1942

Jiného rána krátce před sedmou hodinou je mi oznámeno: do deseti minut přijede první transport! Po pár minutách přijel skutečně první vlak ze Lvova. 45 vagónů s 6 700 lidmi, z nichž 1 450 bylo při příjezdu již mrtvých. Ze zamřížovaných průzorů se dívaly ven děti, hrozně bledé a ustrašené, oči plné smrtelného strachu, dále muži a ženy. Vlak vjíždí: 200 Ukrajinců prudce otevře dveře a vybičovávají lidi ven z vagónů svými koženými biči. Velký reproduktor dává další instrukce: zcela se svléknout, včetně protéz, brýlí atd. Cenné věci odevzdat u přepážky, bez poukazu nebo potvrzení. Boty pečlivě svázat k sobě (kvůli sbírce spřadatelných vláken), neboť v hromadě, dobře 25 metrů vysoké, by nikdo už nenašel druhou botu do páru. Potom ženy a dívky k holiči, který dvěma, třemi šmiknutími nůžek odstříhne všechny vlasy a ty skončí v pytlíku na brambory. „To je určeno pro ponorky na nějaké speciální účely, na těsnění nebo něco takového!“ řekne mi SS zástupce vedoucího tábora, který tam má službu. –

Pak se dá vlak do pohybu. (...) – Tak stoupají po malých schodech, a pak vidí všechno. Matky s dětmi na prsou, malé nahé děti, dospělí, muži a ženy, všichni nazí – váhají, ale vstupují do komor smrti, tlačeni ostatními za sebou nebo hnáni koženými biči SS. Většina, aniž by řekla slovo. Jedna židovka, asi čtyřicetiletá s planoucíma očima, křičí o vrazilích a krvi, která se zde prolévá. Dostává pět nebo šest ran jezdeckým bičem do obličeje, kapitánem Wirthem osobně, a pak mizí také v komoře. – Komory se plní. Dobře napěchovat – tak to rozkázal kapitán Wirth. Lidé stojí jeden druhému na nohách. Od 700 do 800 na 25 metrech čtverečních, ve 45 krychlových metrech! SS je tlačí silou dovnitř, dokud to vůbec jde. – Dvěře se zavírají. Mezitím čekají ostatní venku, nazí. Říkají mi: stejně tak v zimě! (...)

Lidé se mají usmrtit výfukovými plyny z diesellového motoru. Ale ten nefunguje. Přichází kapitán Wirth. Je vidět, že je mu trapně, že se to musí stát zrovna dnes, když jsem tady. Ovšem, vidím všechno! A čekám. Všechno poslušně zaznamenávaly moje stopky. 50 minut, 70 minut – motor nenaskakuje! Lidé čekají v plynových komorách. Marně. Člověk je slyší naříkat, vzlykat. (...). Kapitán Wirth bije svým jezdeckým bičem onoho Ukrajince, který má pomáhat zástupci vedoucího Heckenholtovi u motoru, dvanáctkrát, třináctkrát do obličeje. Po dvou hodinách 49 minutách – stopky vše dobře zaznamenaly – motor naskakuje. Až do tohoto okamžiku žijí lidé v těch čtyřech komorách, čtyřikrát 750 lidí ve čtyřikrát 45 kubických metrech! – nanovo uplyne 25 minut. Správně, mnozí jsou teď mrtví. Člověk to vidí malým okénkem, když komoru na chvíli osvětlí elektrické světlo. Po 28 minutách jich žije jen málo. Konečně, po 32 minutách je všechno mrtvé. – Z druhé strany otevírají muži z pracovního komanda dřevěné dveře. Člověk jim – ba i židům – za tuto strašnou službu slíbil svobodu a určitý podíl v promile ze všech nalezených cenností. Mrtví stojí v komorách zpřímá natlačením na sebe jako sloupy z bazaltu. Ani by nebylo místo spadnout nebo se jen naklonit dopředu. Ještě po smrti člověk rozpozná rodiny. Tisknou si ve smrti křečovitě ruce, takže člověku dá práce je od sebe odtrhnout, aby se komory mohly uvolnit pro další várku. Mrtvoly se vyhazují ven, mokré potem a močí, pokálené, s menstruační krví po nohách. Dětské mrtvoly létají vzduchem. Není čas, jezdecké biče Ukrajinců sviští do pracovního komanda. Dva tucty

zubařů otevírají hákem ústa a hledají zlato. Zlato vlevo, bez zlata vpravo. Jiní zubaři vylamují kleštěmi a kladiivy zlaté zuby a korunky z čelistí. – (...)

Všechny moje údaje jsou doslova pravda. Před Bohem a celým lidstvem jsem si plně vědom mimořádného dosahu těchto mých poznámek a přísahám, že nic z toho, co jsem zde zaznamenal, není smyšlené nebo vybájené, nýbrž se vše přesně tak děje. (Gerstein sdělil tento zážitek již v roce 1942 jednomu příslušníkovi švédské ambasády a sepsal ho 4. 5. 1945.) (Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte, 1/1953, sešit 2, str. 189)

HOLOCAUST
> 119

5. Válečné a mírové cíle Spojenců

Anglie, Francie a Spojené státy vstoupily do války z různých důvodů, hájily původně rozdílné cíle, a teprve společný nepřítel způsobil sjednocení válečných a mírových cílů. Mezi lety 1941 a 1945 se shodly z pouhého vedení války i na principech společné světové politiky v době po válce. Jejich rozhodnutí měla značný vliv na německé vedení války a možnosti německého odboje proti nacistické diktatuře.

Atlantická charta 1941, Casablanca 1943

Ještě před vstupem Spojených států do války vyhlásil Roosevelt v lednu 1941 ony čtyři svobody, které se měly stát směrodatným základem budoucí světové politiky: svoboda slova a náboženství, svoboda bez strachu a bídy pro všechny národy (M22). Na tomto stavějíce se Churchill s Rooseveltem shodli v tzv. Atlantické chartě z 14. 8. 1941, že po zničení nacistické diktatury se upustí od anexí, bude se dbát na právo na sebeurčení národů a mír se zajistí politikou a hospodářskou spoluprací národů na základě volného obchodu (M23). K tomuto prohlášení se do 1. 1. 1942 připojily všechny síly bojující proti tzv. Fašistické ose, tedy i Sovětský svaz, a připravily tak vznik Organizace spojených národů. Všichni podepsaní také prohlásili, že neuzavřou žádný mír se silami Fašistické osy.

Tato dohoda byla na konferenci v Casabance v lednu 1943 ještě zostřena: USA a Velká Británie požadovaly, s ohledem na obklíčení Stalingradu Rudou armádou, bezpodmínečnou kapitulaci Německa. To vyloučilo Německo z možnosti odvolávat se na Atlantickou chartu; bylo tím vítězi vydáno na milost či nemilost. Ten-

to požadavek západních Spojenců byl znovu opakován v říjnu na konferenci ministrů zahraničí v Moskvě. Zde se dohodli Churchill, Roosevelt a Stalin, „Velká trojka“, na pokračování spolupráce také po skončení války.

Konference v Teheránu 28. 11. – 1. 12. 1943

Na podzim roku 1943 se Churchill, Roosevelt a Stalin poprvé setkali v Teheránu, aby prodiskutovali vztahy v poválečné Evropě. Hlavním tématem byly hranice Polska po dobytí Rudou armádou, která již stála před polskou východní hranicí. Stalin požadoval hranice stanovené v paktu Hitler–Stalin a Královec. Polská exilová vláda naproti tomu nárokovala východní hranici stanovenou mírem z Rigy z roku 1921, položenou asi 150 km východněji, a jako západní hranici Odru a Lužickou Nisu. Churchill se sice chtěl vyhnout sovětské hegemonii v poválečné Evropě, potřeboval ale Stalinovu pomoc k vítězství nad Německem, a souhlasil proto se Stalinovým požadavkem posunout Polsko západně. Polsko mělo být odškodněno oblastmi na západě, tedy východním Pruskem a Odrou jako západní hranicí.

Další téma se týkalo rozkouskování poraženého Německa, aby se navždy zlomila jeho vojenská síla. Roosevelt navrhl rozdělení na pět malých států, a tím rozbití Pruska, naproti tomu Churchill upřednostňoval izolaci Pruska a sjednocení jihoněmeckých států s Rakouskem. Stalin se klonil spíše k Rooseveltovu návrhu, konečné rozhodnutí ale nepadlo.

Plány na rozkouskování vedly v roce 1944 k plánu ministra financí USA Henryho Morgenthaua a přeměnit Německo zpět na zemědělský stát. Tohoto tzv. Morgenthauova plánu se ale prezident USA v září 1944 opět vzdal.

Jaltská konference 4.–11. 2. 1945

Potom, co se Churchill se Stalinem dohodli v říjnu 1944 o sovětském vlivu na Balkáně a Rudá armáda dobyla Pobaltí, Polsko a Balkán, setkaly se v Jaltě na Krymu USA, Velká Británie a Sovětský svaz, aby nejdříve projednaly polskou, a pak německou otázku. Sovětský svaz dosadil na polských dobytých územích v prosinci 1944 komunistickou polskou vládu, která se chystala se Stalinovým souhlasem obsadit německá území až k Odře a Nise, ačkoli západní

mocnosti chtěly upravit západní polskou hranici teprve v mírové smlouvě. Ihned po polském obsazení začalo vyhánění 12 milionů Němců z východu.

Velká trojka se v Jaltě shodla, že v Německu musí být nejen odstraněn národní socialismus a provedeno odzbrojení, ale souhlasila také s plány o hospodářské budoucnosti Německa, v požadavcích na reparace a se záměrem rozkouskování Německa. Byla však jednotná pouze v základním záměru rozkouskování, ne již v tom, jak to provést (M24a, b).

Londýnská smlouva 1944

O rozdělení okupačních zón se však rozhodlo už v londýnském protokolu z 14. 11. 1944. Sovětský svaz dostal východní část území Německé říše z roku 1937 (podél linie Lübeckého zálivu, západní hranice Meklenbursko, provincie Sasko, Durynsko, trojúhelník zemí Sasko, Bavorsko, Československo), Velká Británie severozápadní a USA jihozápadní část, jakož i Brémy a Bremerhaven. Dohoda platila také potom, co západní Spojenci dobyli Durynsko a velkou část Meklenburska a Saska. Obdobně byl na tři sektory rozdělen Berlín. V zónách se měla o jednotnou správu starat společná kontrolní rada.

Otevřené otázky

Společný postup se měl stejně tak týkat i německého hospodářství. O vodítkách ale v Jaltě nepanovala shoda. Také ve věci reparací nepadla žádná rozhodnutí, ale bylo jasné, že Stalin z celkové sumy 20 miliard dolarů nárokoval polovinu pro Sovětský svaz, Churchill chtěl naproti tomu nechat výši reparací otevřenou. Protože Roosevelt nechtěl nechat v Evropě americké jednotky po vítězství nad Německem déle než dva roky, požadoval Churchill účast Francie na okupaci Německa. Stalin byl sice proti tomu, ponechal ale na USA a Velké Británii, aby ze svých okupačních území Francouzům část postoupili (M24 c, d).

M22. Rooseveltovo prohlášení „čtyř svobod“

Projev před Kongresem 6. ledna 1941

V budoucnosti, kterou se teď snažíme zajistit, doufáme v možnost stvořit svět, který se bude zakládat na čtyřech podstatných lidských právech svobody.

Za první – svoboda slova, a sice na celém světě.

Za druhé – svoboda každého, modlit se k Bohu svým způsobem, a sice všude na světě.

Za třetí – svoboda od bídy – mezinárodně viděno to znamená hospodářské smlouvy, které v každé zemi zajistí obyvatelům zdravé mírové vztahy, a sice všude na světě.

Za čtvrté – svoboda od strachu – mezinárodně viděno to znamená celosvětové odzbrojení, tak důkladné a do takové míry, že žádná země už nebude schopna zaútočit na nějakou ze svých sousedních zemí –, a sice všude na světě.

To nejsou sny nějaké daleké, tisícileté říše. To jsou konkrétní základy světa, jaký můžeme v současnosti a v naší generaci vytvořit. (P. Baudisch, Roosevelt spricht. Stockholm 1945, str. 128)

M23. Atlantická charta vlády USA a Anglie ze 14. srpna 1941

Za první, země charty se nesnaží o žádné rozšíření, teritoriální ani jiné.

Za druhé, nepřejí si žádné teritoriální změny, které by neodpovídaly svobodně vyslovenému přání příslušných národů.

Za třetí, dbají práv všech národů zvolit si formu vlády, pod kterou chtějí žít. Přejí si vidět nejvyšší práva a obnovenou samosprávu, která jim byla násilím odňata.

Za čtvrté, s přiměřeným ohledem na své současné závazky se budou snažit, aby všechny státy, velké i malé, vítězové i poražení, měly v budoucnosti stejný přístup k obchodu a surovinám světa, které potřebují k prosperitě svého hospodářství.

Za páté, přejí si nejužší spolupráci všech národů na poli hospodářství, aby si zajistily lepší platy, hospodářský pokrok a sociální jistotu.

Ze šesté, po konečné likvidaci nacistické tyranie doufají v mír, který nabídne všem národům možnost žít uvnitř svých vlastních hranic a který dá všem lidem jistotu žít ve své zemi bez bídy a strachu.

Za sedmé, takový mír by dovolil všem lidem překračovat moře a oceány bez bariér.

Za osmé, věří, že se všechny národy světa, jak z praktických, tak i etických důvodů, rozhodnou zříci se použití násilí. Protože žádný budoucí mír se nemůže udržet, pokud budou národy dále k přeshraničním útokům nasazovány zbraně pozemní, námořní nebo

vzdušné, věří také, že je podstatné tyto národy odzbrojovat, dokud nebude vytvořen celistvější a trvalejší systém všeobecné jistoty. Stejně tak budou každý krok mír milujících národů, který k tomu poslouží, ulehčovat, podporovat a urychlovat.

(W. S. Churchill, Reden. Sv. 2. Curych 1946, s. 325)

M24. Konference „Velké trojky“ (Roosevelt, Churchill, Stalin) v Jaltě 4.–11. února 1945

a) Spojenecké plány rozdělení Německa podle protokolu amerického diplomata Charlese Bohlena z 5. února 1945

Britský premiér (Churchill) řekl, že podle jeho názoru není nutné hovořit s žádným Němcem o žádné otázce jejich budoucnosti – že nám bezpodmínečné převzetí dalo právo určit budoucnost Německa, což by se mohlo stát ve druhém stádiu po bezpodmínečném převzetí. Zdůraznil, že si Spojenci za těchto podmínek vyhrazují právo na život, majetek a budoucí činnosti Němců. Maršál Stalin řekl, že není toho názoru, že by otázka rozdělení byla nějaká dodatečná, nýbrž že je to otázka nejvyšší důležitosti. (...)

Churchill poznamenal, (...) že jednáme o osudu osmdesátimilionového národa a že to vyžaduje více než jen osmdesát minut přemýšlení. Toto by mohlo být rozhodnuto teprve asi po měsíci, potom co naše jednotky obsadí Německo. (...)

(Die Konferenzen von Malta und Jalta. Dokumente vom 17. Juli 1944 bis 3. Juni 1945. Department of State USA. Deutsche Ausgabe. Düsseldorf o. J., str. 573)

b) Článek III zveřejněného oficiálního protokolu a jednání na konferenci na Krymu z 11. února 1945

Bylo dohodnuto, že článek 12 (a) kapitulačních podmínek Německa má být změněn následovně:

„Spojené království, Spojené státy americké a Svaz sovětských socialistických republik budou mít nad Německem nejvyšší autoritu. Při vykonávání této autority budou podnikat takové kroky včetně plného odzbrojení, odvojenštění a rozdělení Německa, které pokládají za nutné pro budoucí mír a jistotu.“

(tamtéž, str. 903)

c) Závěry k otázce reparací v protokolu z Jalty

1. Německo musí zajistit naturální plnění za ztráty, které Spojencům během války způsobilo. Reparace mají v první řadě obdržet země, které nesly hlavní náklady války, které utrpěly nejtěžší ztráty a které organizovaly vítězství nad nepřítelem.

2. Ohledně celkové hodnoty reparací, které se musí stanovit, stejně jako rozdělení mezi země postižené německým agresorem, rozhodla sovětská a americká delegace následovně:

„Moskevská reparační komise má při svých úvodních průzkumech použít jako základ rozhovorů návrh sovětské vlády, podle kterého celková suma reparací (...) dosahuje 20 miliard dolarů a 50 % z toho má být odvedeno Svazu sovětských socialistických republik.“ (tamtéž, str. 904)

d) Úvahy k vytvoření francouzské okupační zóny v Jaltě

5. února 1945

Roosevelt: Teď k další otázce – okupační zóna pro Francii. (...)

Churchil: (...) Francouzi si přejí jednu zónu, jsem pro to, jim jednu přiznat. (...) Co si přejeme všichni, je toto: že se nebude dotýkat zóny sovětské. Budou naši ruští spojenci souhlasit, že se Britové a Američané shodnou na jedné zóně, kterou Francouzům přidělí? (...)

Stalin: Myslím, že by to naší práci přineslo komplikaci, pokud bychom měli čtvrtého člena. (...)

Roosevelt: Mohu přimět národ a Kongres k tomu, plně spolupracovat pro mír, ale ne k tomu, abychom drželi armádu dlouhou dobu v Evropě. Dva roky je nejdelší doba.

Churchil: Já doufám, že to odpovídá okolnostem. V každém případě budeme Francouze potřebovat, aby nám pomohli. (...)

Stalin: (...) Souhlasím, že Francouzi by měli být velcí a silní, ale nemůžeme zapomínat, že v této válce Francie nepřítelem otevřela brány. To je skutečnost. Neměli bychom v této válce tolik ztrát, kdyby byli Francouzi nepříteli neotevřeli brány. Kontrola a správa Německa smí být jen pro mocnosti, které od začátku pevně stály proti Německu, a v tomto nepatří Francie k této skupině.

Churchil: Všichni jsme měli na začátku války potíže a Francie podlehla novým tankům a souhlasím, že nám v této válce nebyla moc nápomocna. Ale skutečnost je, že je sousedem Němců, a sice

nejdůležitějším sousedem. (...) Potřebujeme jeho obrannou sílu proti Německu. (...) Když Američané odejdou domů, musíme vážně myslet na budoucnost. (...)

(tamtéž, str. 588)

6. Konec války 1945

Vojenské zhroucení Německé říše

Na základě drtivé převahy Spojenců byly od roku 1944 všechny německé jednotky na ústupu. Na západě se stáhly zpět do září 1944 k tzv. Siegfriedově linii (Westwall), na východě si v říjnu vynutila Rudá armáda stažení fronty na linii Východní Prusko–Varšava–Karpaty. Miliony Němců teď začaly utíkat na západ. Pod silou sovětského velkého útoku v lednu 1945 bylo od Říše odříznuto Východní Prusko a Rudou armádou dobyt Slezsko. Vlna útěků na západ dosáhla svého vrcholu. Když byly 13. února Drážďany přeplněny uprchlíky, byly naprosto zničeny bombardováním (M25). Koncem března překročili Spojenci Rýn a započali konečnou fázi války: přes jižní Německo pronikli do západních Čech a setkali se 24. dubna východně od Lipska se Sověty.

Německá kapitulace 8. května 1945

Hitler dával do konce nevzdávající se rozkazy. Pod dojmem zkázy v Berlíně obklíčeném Rudou armádou ještě rozkázal zničit vše před postupujícími Spojenci (rozkaz Nero, M26) a spáchal 30. dubna 1945 sebevraždu. Ve své závěti stanovil veloadmirála Dönitze říšským prezidentem a vrchním velitelem. Ten hned začal s jednáními o kapitulaci a pokusil se je odděleným vyjednáváním s Brity a Američany protahovat tak dlouho, dokud větší část jednotek a uprchlíků z východu neprekročila Labe. Konečná kapitulace nastala v noci z 8. na 9. května 1945.

Kapitulace Japonska

V Pacifiku se japonské síly urputně bránily proti USA. Američané museli od začátku roku 1944 dobývat ostrov po ostrovu. Směrem od Austrálie zabraly USA a Austrálie v roce 1944 Novou Guineu, od Marshallových ostrovů začátkem roku 1945 Filipíny, aby pak v dubnu přistály na Okinawě na jihu Japonska. Po kapitulaci Ně-

ATOMOVÁ
BOMBA

mecka se počítalo, že by válka proti Japonsku mohla trvat ještě déle než rok.

Aby se Japonsko přimělo k okamžité kapitulaci, podnítily USA Sovětský svaz, aby vyhlásil Japonsku válku, a zahájily ničivou leteckou ofenzívu. V rámci ní spustily na japonská města Hirošima a Nagasaki první atomové bomby (6. a 9. 8. 1945). Původně byly sestrojeny, protože se USA bály toho, že by je Německá říše mohla vyvinout jako první. S ohledem na strašné oběti statisíců civilistů z obou dvou měst přijalo Japonsko 15. srpna 1945 klid zbraní. Tím byla druhá světová válka ukončena.

ATOMOVÁ
BOMBA
> 136

Válečné oběti a zkáza

Druhá světová válka si vyžádala se svým evropským, atlantským a pacifickým dějištěm asi 60 milionů smrtelných obětí. Německo si, ve srovnání se Sovětským svazem s 20 miliony mrtvých (z toho 7 milionů civilistů), Polskem s asi 6 miliony mrtvých (z toho 5,7 civilistů) nebo Japonskem s 1,8 milionu mrtvých (z toho 0,6 milionu civilistů), nemůže stěžovat na hlavní břemeno lidských obětí. Číslo 5,5 milionu mrtvých Němců (z toho 1,6 milionu civilistů) bylo ale třikrát vyšší než v první světové válce. K těm, kteří nesli důsledky války, kromě 1,6 milionu válkou postižených patřilo 750 000 Sověty odvezených a 11 milionů příslušníků wehrmachtu, kteří byli na konci války v zajetí a z nichž ještě přes milion v ruském válečném zajetí zemřelo. Počet civilních obětí na útěku už se nedá zjistit; čítá více milionů (M28).

Nejrozsáhlejší válečnou zkázu nesly v Evropě Polsko a západní části Sovětského svazu; tam zahrnovaly oběti na obyvatelstvu také největší podíl (v Sovětském svazu 10 % obyvatelstva). Spojenecké nálety na německá města zničily nebo těžce poškodily dohromady více než třetinu bytového fondu Německé říše. Velká města a Porúří byla obzvláště poškozena (M27). Také německé průmyslové podniky byly stíženy válkou ze vzduchu; ovšem zde byla devastace východně od Labe větší než na západě.

Druhá světová válka je podle obětí a škod největší katastrofou v lidských dějinách.

BOMBARDOVÁNÍ
MĚST
A CIVILISTŮ

Založení OSN 1945

Podle Rooseveltova konceptu „jednoho světa“, podle kterého měla budoucí světová politika zajistit mír smlouvami velkých mocností, se antihitlerovská koalice shodla v Teheránu a v Jaltě na společné zahraniční politice. Součástí této politiky měl být nový svazek států podle vzoru Společenství národů. Proto byly 26. června 1945 v San Francisku založeny Spojené národy (Organizace spojených národů / OSN). Náleželo k nim nejdříve 51 států; jejich charta stávala v podstatě na Rooseveltových „čtyřech svobodách“ a Atlantické chartě z roku 1941.

Tři vítězné mocnosti druhé světové války se 2. srpna 1945 v Postupimi u Berlína dohodly, že mírové závěry s válečnými protivníky a zajištění míru v budoucnosti budou podléhat spolupráci se Spojenými národy. Přípravné práce k mírovým smlouvám byly vloženy do rukou Rady ministrů zahraničí, která měla každého půlroku jednat v metropolích Spojenců.

M25. Z deníkového zápisu příslušníka Hitlerovy mládeže o bombardování Drážďan 13. února 1945

Útok na Drážďany jsme přestáli. Je to stále jako zázrak, že jsem z pekla odjel s posledním transportem vojáků. Zde od Coswigu jsme tu hrůzu viděli: vánoční stromky⁸ plály k nebi jasně jako ve dne, kanystry fosforu padaly v nepředstavitelném množství, a co teprve bomby!

Je to strašný pocit muset se nečinně dívat, jak nebe a země hoří. Při útocích loďstva ve Svinoústí jsme alespoň stáli vedle sebe a mohli jsme se útokům bránit a pálit na oplátku. Ale tady to bylo úplně jiné: věděli jsme, že zemře a shoří tisíce lidí, a člověk se mohl jen dívat a dívat a mít vztek. Neboť tohle nebyl žádný pestrý ohňostroj u Baltu, to bylo peklo, očistec.

Muselo to být mnoho, mnoho bombových kobereců, začalo to kolem 22. hodiny a po půlnoci stále padaly bomby. Sirény už nepřestávaly. Varování však už vůbec nebylo potřeba.

Ráno jsme byli svoláni bubnem a naloženi na nákladák. Sanitáři a staří frontovní vojáci nejdříve, pak my mladí.

Jakmile jsme dorazili do Drážďan – Nového města, už bylo světlé dopoledne, přitom měl člověk pocit, že noc vůbec nebyla. To co jsme viděli, bylo děsivé, byl jsem oťřesený. Prostě víc nemůžu říct.

Pero se vzpírá něco takového popisovat. Vůbec jsme se nedostali k uklízení nebo k pomáhání. Vůbec nebylo možné proniknout do vnitřního města. Jeden důstojník nám řekl, že bychom měli vykopat velký hrob u jádra Drážďan, do kterého by se nasypala tlustá vrstva vápna a síry, aby se z obrovského hrobu nešířily žádné nákazy. Mluví se o 200 000 mrtvých. Člověk to ale může jen odhadovat, protože na hlavním nádraží byly tisíce slezských uprchlíků, kteří jsou všichni spálení. Nikdo neví, kolik jich bylo, nikdo nezná jejich jména.

Drážďany, obrovský hrob! A ještě před pár týdny jsem je viděl v celé jejich nádheře. To je teď všechno navždy pryč, všechno je zničené. Ale to není tak zdrcující. Mnohem horší je smrt tolika lidí. Neboť mnozí jsou také otcové a matky na útěku, a ve Štětíně se stalo to samé s pomořanskými uprchlíky jako tady se Slezany. Přece se však budu nutit na to nemyslet. Zůstanu tvrdošijný, zůstanu tvrdošijný, jinak to nevydržím.

Na dlouhé přemýšlení jsme však také v Drážďanech – Novém městě neměli tolik času, neboť v poledne přišel nový poplach. Ihned to znamenalo: s auty pryč z města. Dřív, než jsme se rozjeli s kositřasy na dřevoplyn, zase padaly bomby. Utekli jsme do sklepa, který byl ale tak přeplněný, že jsme tam zůstali jen chvíli. Jakmile byla první vlna náletů pryč, vyskočili jsme znovu na náš vůz a hnali se směrem na Coswig. Za námi rána za ranou. Koberec bomb stále za námi, Nové město bylo v něm, to bylo zřejmé. Nakonec jsme ve zdraví unikli.

Jsem úplně vyřízený. Co je to: válka? To je vražda! Kde je ještě „fronta“! Není tady to mnohem horší, co stihlo civilisty, než to, co přestávají vojáci vpředu? A to nejhorší: nemůžou si pomoci! (K. Granzow, Tagebuch eines Hitlerjungen 1943–1945. Brémy 1965, str. 26)

M26. Zhroucení Německé říše

a) Ze zprávy ministra pro válečnou produkci Alberta Speera o hospodářské situaci Říše z 15. března 1945

Od ztráty Horního Slezska pokračuje hospodářské zhroucení Říše stále rychleji. Obnovnými omezeními v zásobování uhlím se tento proces katastrofálním způsobem urychlil.

Během 4 až 8 týdnů se musí proto počítat s jistotou konečného zhroucení německého hospodářství.

Pak nebudou zajištěny ani zbrojní dodávky ani říšské dráhy a lodní doprava nebudou schopné provádět na ně přenesené transporty – možná jen s výjimkou těch operativních.

Po tomto zhroucení nebude možné pokračovat ve válce také vojensky.

(Der Prozeß gegen die Hauptkriegsverbrecher vor dem Internationalen Militärgerichtshof. Sv. XLI. Norimberk 1949, str. 420)

b) Vůdcův rozkaz Spálená země z 19. března 1945, nazývaný také Rozkaz Nero

Týká se: Destrukční opatření na říšském území.

Boj o existenci našeho národa nutí k využití všech prostředků také na říšském území, které oslabí našeho nepřítele a zabrání jeho dalšímu pronikání. Musí být využity všechny možnosti, abychom přivodili trvalé škody úderné síle nepřítele přímo nebo nepřímou. Je bláznovství věřit, že můžeme znovu po dobytí ztracených území pro vlastní účely zprovoznit nezničené nebo jen krátkodobě ochromené dopravní, zpravodajská, průmyslová nebo zásobovací zařízení. Nepřítel nám při svém ústupu zanechá jen spálenou zem a nebude brát ohled na obyvatelstvo.

Proto rozkazují:

1) Musí se zničit všechna dopravní, zpravodajská, průmyslová a zásobovací zařízení, stejně jako věcné hodnoty uvnitř říšského území, která by mohl nepřítel využít, ihned nebo v dohledné době, k pokračování boje. (...) (tamtéž, str. 430)

c) Z dopisu říšského ministra Speera Hitlerovi z 29. března 1945

Když jsem Vám 18. března předal můj spis, byl jsem pevně přesvědčen, že závěry, které jsem vyvodil ze současné situace pro udržení naší národní síly, budou Vámi schváleny. (...) Večer jste mi však podával vysvětlení, ze kterého (...) jasně (...) vyplývá: Když se prohrává válka, bude i národ ztracen. Tento osud je neodvratitelný. Prý není nutné brát ohledy na základy, které národ ke svému primitivnímu přežití potřebuje. Naproti tomu je prý lepší sami od sebe tyto věci zničit. Neboť národ se ukázal jako ten slabší a výhradně tomu silnějšímu národu z východu náleží budoucnost. Co zbude po boji, jsou prý stejně jen maličkosti; neboť to dobré padlo.

(G. Schönbrunn [vyd.], Weltkriege und Revolutionen 1914–1945. Mnichov 1979, str. 543)

III. Německý odboj 1933–1945

Odboj a rezistence

ODBOJ

I když to Spojenci nechtěli během války vidět, Německo se přeci jen mezi lety 1933–1945 nerozplynulo v nacistickém hnutí. Existovalo i „jiné Německo“. Jeho spektrum sahalo od široce rozšířené rezistence proti nacistické ideologii a mnohých jejích existujících forem (jak mezi duchovenstvem, tak mezi šlechtou) až po aktivní odboj proti nacistickému státu, který sahal od politické opozice (např. KPD a SPD) až po ozbrojenou akci (jako 20. července 1944). Jen do roku 1939 prošel milion lidí koncentračními tábory a do roku 1945 bylo vykonáno 12 000 rozsudků smrti. Největší část zatčených a popravených patřila jistě k opozici proti nacistickému hnutí a státu, jen menší část k ozbrojenému, násilnému odboji. Skutečná míra ne-národněsocialistického Německa byla ovšem nacistickou propagandou nejen zastřena, ale i zastíněna roztržitostí opozičních skupin a skupinek.

Církev a jednotliví křesťané

V Bavorsku byl nacistický nárok totální vlády zablokovan především církví. I když nevyvinula žádnou strategii k osvobození se od nacistické diktatury, s úspěchem se pokusila ponechat si svou autonomii (M29). Na protestantské straně dělala to samé konfesionální církev. Církev zasahovala ale jen zřídka, když byla nacistickým státem porušována spravedlnost nebo lidská důstojnost mimo její pole působnosti. V těchto souvislostech vystupovali ale jednotliví křesťané. Před válkou bylo příkladné pro konfesionální církev statečné vystoupení Martina Niemöllera, během války pak působení Dietricha Bonhoeffera v okolí odboje šéfa obrany Canarise. Z katolické církve byli v kontaktu s Kreisavským kroužkem mnichovští jezuité Augustin Rösch a Alfred Delp. Veřejné protesty proti programu eutanazie doktora Th. Wurma z protestantské církve a biskupa Galense z katolické církve byli stejně tak odvážné jako účinné příklady osobního nasazení v boji proti nehumánním praktikám nacistického státu.

Komunisté a sociální demokraté

Politicky motivovaný odboj proti nacistické diktatuře, který si kladl za cíl odstranit národní socialismus, vycházel nejdříve ze starých opozičních stran KPD a SPD (M30), zasáhl ale během válečné doby i vojenské kruhy a mládež, popř. studenty. Zde byly vykonávány nejen nenásilné akce, ale i vyvíjeny plány na atentát a státní puče.

KPD reagovala na svůj zákaz v roce 1933 založením konspirativního kroužku a hledáním spolupráce s SPD (Politika národní fronty). Národního povstání proti nacistickému státu jako svého cíle nedosáhla, gestapo spíše rozbilo do roku 1935 komunistický odboj; znovu ožil teprve po útoku na Sovětský svaz. Polovina z 300 000 členů KPD se dostala mezi lety 1933–45 do vězení. A z popravených politických vězňů jich asi 50 % příslušelo ke KPD. Tím dosáhl komunistický odboj nejvyššího počtu obětí.

Ačkoli exilová SPD v lednu 1934 v Pražském manifestu vítala spolupráci s komunisty, stranické vedení SPD s KPD nespolupracovalo. Tak zůstaly levicové socialistické mládežnické organizace, jako Nově začít, Mezinárodní socialistický bojový svaz nebo Socialistická strana práce Německa, které konspirativně také pracovaly. Stranické vedení SPD dávalo přednost snaze svrhnout Hitlera spoluprací s občanskými, aristokratickými a vojenskými kruhy.

Mládež, studenti, jednotlivci

Se začátkem války vystoupila nejdříve mládežnická odbojová hnutí ve velkých městech, která často vzešla z křesťanských hnutí mládeže. Byla přísně pronásledována a trestána většinou tresty smrti.

Po obratu ve válce v zimě 1941/42 poprvé vznikl studentský odboj. Na mnichovské univerzitě se vytvořila skupina kolem sourozenců Hanse a Sophie Schollových, Alexandra Schmorella, Williho Grafa a profesora filozofie Kurta Hubera. Pojmenovali se Bílá růže, v letácích požadovali odvrácení od nacionálního socialismu a chápali se jako součást evropského odboje proti národnímu socialismu (M31). Po rozhození letáků na dvoře univerzity byla 18. 2. 1943 skupina a její okolí (80 osob v jižním Německu, 50 v Hamburku) zatčena. Mnichovská zakládající skupina byla před lidovým soudem odsouzena k smrti a popravena. Podobně se vedlo i hamburské skupině.

Odvážné bylo také nasazení jednotlivých, neorganizovaných odpůrců nacismu. S ohledem na Hitlerovu politiku vyhrožování válkou při sudetské krizi se rozhodl např. švábský truhlář Georg Elsner zabít Hitlera při jeho tradiční řeči v mnichovském pivovarském hostinci 8. listopadu 1939. Atentát se nezdařil jen díky náhodě.

Vojenský odboj

Zřejmá beznadějnost masové mobilizace proti nacistickému státu v Německu slibovala šanci na úspěch plánů puče starých mocenských elit. Od sudetské krize existovaly ve vedení wehrmachtu plány na zbavení Hitlera moci. Jeho válečné směřování znamenalo v očích vedoucích armády zničení Německa. Šéf obrany Canaris, náčelník generálního štábu v. Beck, jeho následovník Halder a vrchní polní velitel vojska v. Brauchitsch dále spřádali před napadením Polska a před západním polním tažením své plány na puč, vzdali je ale kvůli nedostatečné podpoře ze strany Anglie a z bázně z vlastizrady a porušení přísahy. Hitlerova popularita v důsledku jeho válečného štěstí zničila další plány na puč. Teprve hrozící porážka po Stalingradu a El Alameinu a blížící se východní fronta dávaly odbojovému kroužku kolem Becka a dřívějšího primátora Lipska Goerdelera vyhlídky na změnu vlády po atentátu na Hitlera.

Atentát a pokus o puč 20. června 1944

Velitel záložního vojska hrabě Schenk von Stauffenberg se rozhodl v červnu 1944 k atentátu na Hitlera a připravil puč s Beckovou a Goerdelerovou skupinou podle generálního štábu. 20. června 1944 nastražil v Hitlerově vrchním velitelství časovanou zápalnou bombu, aby následně dohlížel v Berlíně na puč. Hitler ale útok přežil. Zpráva o tom způsobila zhroucení převratu ve všech částech Říše. Kruhy spiklenců byly zatčeny a popraveny buď podle stanného práva, nebo po rozsudcích lidového soudu (B21).

Cílem Beckovy a Goerdelerovy skupiny bylo znovuoobnovení právního státu v Německu, politicky byl však upřednostňován autoritářsky centralistický systém, eventuálně monarchie. Německo mělo zůstat i po Hitlerovi přední mocí Evropy. Naproti tomu se tzv. Kreisavský kroužek, který byl zničen spolu se skupinou Becka

a Goerdelera, ačkoliv s pučem neměl nic společného, snažil o demokratické a federální Německo v evropském svazu.

Význam odbojového hnutí

Odpor proti Hitlerovi stál zástupce komunistických, socialistických, občanských, církevních, vojenských a šlechtických kruhů v Německu svobodu a život. Ze zkušeností z odboje vznikly návazné body k vývoji ústavního a společenského řádu Německa po válce. Obzvláště pro Spolkovou republiku Německo byl ustanoven společenský konsenzus, který vycházel ze společné zkušenosti s porušováním lidské důstojnosti a materiálového právního státu a vynesl na světlo nutnost překonání historických skupinových sobeckostí (obzvláště šlechty a měšťanstva). Odbojová hnutí vytvořila pokračování německých hnutí za svobodu a protěžovala zakotvení lidské důstojnosti, principů právního, sociálního a spolkového státu v Ústavě Spolkové republiky Německo.

M29. Rezistence církevních kruhů: z měsíční zprávy místní skupiny Wilhelmsthal, kraj Kronach (bavorská Východní marka), 21. června 1936

Od přečtení Pastýřského listu zavládlo mezi lidmi velké vzrušení. Někdejší prominentní členové Bavorské národní strany, sjednocení v katolickém Spolku pracujících, vystupují se sebevědomím vítěze, zdráhají se zdravit německým pozdravem a říkají znovu: Pozdrav Pánbůh! Sbírkou podpisů pro sestry (klášterní novicky) provedli s rychlostí a rázností, která je udivující. Boj se bude zase vést s mottem: Náboženství je v nebezpečí! Netočí se to zde kolem udělování vyučování klášterními učiteli, nýbrž kolem katolické školy a klášterních sester vůbec (...).

Když dokonce podepisují staří bojovníci a obecní radní, kteří byli často mnou osvíceni o účelu vládních opatření, a říkají: „Jsem katolický křesťan. Teď jde o náboženství!“, potom je to znamením, že autorita strany a státu je těžce otřesena. Člověk znovu přehodnocuje a přechází do tábora duchovenstva, protože tam tuší moc a sílu. (M. Broszat/E. Fröhlich/F. Wiesemann [vyd.], Bayern in der NS-Zeit. Soziale Lage und politisches Verhalten der Bevölkerung im Spiegel vertraulicher Berichte. Mnichov 1977, str. 507) (= Widerstand und Verfolgung in Bayern 1933–1945. Sv. I)

M30. Ze zprávy gestapa o komunistickém a sociálnědemokratickém („marxistickém“) odboji v roce 1937

V roce 1937 bylo zatčeno kvůli ilegální komunistické činnosti 8 068 osob, v roce 1936 to bylo 11 687 osob. Z toho byl u asi 50 % v roce 1937, ve srovnání s 60 % v roce 1936, vydán rozkaz k vazbě. Ve všech případech se nejedná přitom o osoby, které by byly ilegálně činné až do svého zatčení, nýbrž velká část z nich byla nově usvědčena ze státu nepřátelské činnosti v dřívějších letech.

Odhalené komunistické a marxistické štvavé spisy:

V roce 1937 bylo rozšířeno 927 430 (rok 1936: 1 643 200) štvavých spisů, z nichž asi 70 % pochází od komunistů.

Celkové číslo se skládá:

84 000 maskované brožury (1936: 222 000), 788 000 (1936: 1 234 000) jiné spisy, které byly vyrobeny v knižním tisku, stejně jako 55 340 (1936: 187 200) spisů vyrobených dotiskem. (G. Weisenborn [vyd.] Der lautlose Aufstand. Hamburk 1953, str. 135)

M31. Předposlední leták Bílé růže (konec ledna 1943)

Provolání ke všem Němcům!

Válka míří ke svému jistému konci. Stejně jako v roce 1918 věnuje německá vláda všechnu pozornost k rostoucímu nebezpečí ponorek, zatímco na východě proudí armády nezadržitelně zpět, na západě se očekává invaze. Zbrojení Ameriky nedosáhlo ještě vrcholu, ale již dnes předčí vše, co tu kdy bylo. S matematickou jistotou vede Hitler náš národ do propasti. Hitler nemůže válku vyhrát, pouze a jen prodloužit! Jeho vina a vina jeho pomocníků nekonečně překročila meze. Spravedlivá odplata je blíž a blíž!

Co ale dělá německý národ? Nevidí a neslyší. Slepě následuje svého svůdce do záhuby. Vítězství za každou cenu!, napsali na své prapory. Bojují do posledního muže, říká Hitler – přičemž válka už je prohraná.

Němci! Chcete Vy a Vaše děti utrpět stejný osud, který postihl židy? Chcete, aby Vám měřili stejnou mírou jako Vaším svůdcům? Máme být navěky a celým světem nenáviděným a zavrženým národem. Ne! Odtrhněte se proto od nacionálněsocialistického podlidství! Dokažte činem, že myslíte jinak! Vypuká nová, osvobozující válka. Lepší část národa bojuje na naší straně. Rozervěte plášť lho-

stejnosti, který máte kolem Vašeho srdce! Rozhodněte se, dříve než bude příliš pozdě! Nevěřte nacionálněsocialistické propagandě, která Vám do těla vehnala strach z bolševiků! Nevěřte, že blaho Německa je spojeno bezpodmínečně s vítězstvím nacionálního socialismu! Zločinnost nemůže vybojovat žádné německé vítězství. Odtrhněte se tedy včas od všeho, co souvisí s nacionálním socialismem! Potom nastane strašný, ale zasloužený soud nad těmi, kteří se bojácně a nerozhodně schovávali.

Co nás učí rozuzlení této války, která nikdy nebyla národní?

Imperialistická mocenská myšlenka musí být navěky učiněna neškodnou, ať přijde z kterékoliv strany. Jednostranný pruský militarismus se už nikdy nesmí dostat k moci. Jen velkorysá spolupráce evropských národů může připravit půdu, na které bude možné znovu stavět. Každá centralistická moc, kterou se snažil v Německu a v Evropě vykonávat pruský stát, musí být zadušena v zárodku. Přicházející Německo může být pouze federativní. Pouze zdravé federální státní zřízení je s to dnes ještě oslabenou Evropu vyplnit novým životem. Dělnictvo musí být osvobozeno rozumným socialismem z jeho situace nejnižšího otroctví. Mámivý obraz soběstačného hospodářství musí v Evropě zmizet. Každý národ, každý jedinec má právo na statky světa!

Svoboda slova, svoboda vyznání, ochrana jednotlivého občana před zvůli zločineckých států násilí, to jsou základy nové Evropy.

Podpořte odbojové hnutí, rozšiřujte letáky!
(I. Scholl, Die Weiße Rose. Frankfurt 1979, str. 127)

ODBOJ

> 118

1 1. Zřízení demilitarizované zóny s Francií a Belgií, 2. Pakt o neútočení s Belgií a Francií na dobu 25 let, 3. Pakt o neútočení s ČSR, 4. Znovuvstoupení do Společnosti národů.

2 Německý vojenský atašé ve Vídni.

3 Britská vláda vypovídá Německé říši válku, pokud během dvou hodin nezastaví útok na Polsko a nestáhne se.

4 Francouzský velvyslanec v Berlíně.

5 Ministr zahraničí USA 1944/45.

6 Hlavní vůdce vedení všechny dopisy z tohoto stroje zabavilo a nechalo je anonymizovat. 57 % vojáků se v nich vyjádřilo k vedení války odmítavě, 37 % jinak.

7 Politickými komisari byli myšleni političtí důstojníci Rudé armády, stejně jako všichni ostatní funkcionáři KSSS.

8 Značkovácí ohně pro bombardovací jednotky.

Druhá světová válka

Příčiny a zodpovědné země

Nepravý mír / Zodpovědnost Německa

Jedenáct měsíců, které uběhly od mnichovské konference (konec září 1938) po vypuknutí druhé světové války, se projeví jako „nepravý mír“, dohodnutý v Mnichově mezi Hitlerem a demokratickými velmocemi. Nebyly ničím jiným než pouhým oddálením již nevyhnutelného střetu. Zatímco na jaře roku 1914 byl evropský konflikt vyvolán jedinou tragickou a neočekávanou událostí – atentátem v Sarajevu –, dá se říci, že na jaře po pětadvaceti letech již byla válka cítit ve vzduchu. V případě druhé světové války je otázka zodpovědnosti mnohem méně sporná než u té první. Není nejmenších pochyb o tom, že příčinou vyvolání války byla dobovačná a agresivní politika nacistického Německa. I když to v žádném případě neznamená, že další země jednaly bezchybně a nemají svůj podíl viny.

Okupace Čech

Západní demokratické země se v Mnichově mylně domnívaly, že Německo se uklidní získáním Sudet. Ve skutečnosti měl již v říjnu 1938 Hitler připraveny plány na okupaci Čech a Moravy, přesněji řečeno na nejvíce zalidněnou a rozvinutou část Československa. Operace byla zahájena v říjnu 1939 a byla usnadněna progresivním rozkladem československého státního aparátu, oslabeného ztrátou Sudet a podkopaného sporem mezi dvěma různými národnostmi. Zatímco Slovensko s podporou Němců vyhlásilo nezávislost, Hitler vyhlásil Protektorát Čech a Moravy, který se tak stal součástí Říše.

Anglicko-francouzská záruka Polsku

Likvidace československého státu způsobila zlom v postoji západních velmocí. Mezi březnem a květnem 1939, kdy bylo upuštěno od politiky appeasementu, Velká Británie a Francie zahájily opravdový a skutečný diplomatický útok s cílem zastavit agresivitu zemí Osy s co možná nejvíce rozsáhlou sítí spolenectví. Pakty o vojenské pomoci byly uzavřeny s Belgií, Holandskem, Řeckem, Rumunskem a Tureckem. Ale nejzásadnějším byl pakt uzavřený s Polskem, které

bylo hlavním cílem německých expanzivních záměrů: ve skutečnosti si již v březnu Hitler dělal nárok na vlastnictví Gdaňska a na právo průchodu napříč „koridorem“, který spojoval město s polským územím. Spojenectví uzavřené v průběhu března a dubna mezi Anglií, Francií a Polskem bylo odpovědí na tuto hrozbu. Zároveň to znamenalo, že západní velmoci byly již plně připraveny čelit válečnému konfliktu, aby zabránily tomu, aby Polsko postihl stejný osud jako Československo.

Italská okupace Albánie

Radikalizace rozporu mezi Německem a anglicko-francouzskými zeměmi odebrala Itálii jakýkoliv zbylý prostor k samostatnému jednání. Ze začátku se Mussolini pokusil odporovat Hitlerovým akcím vlastní jednostrannou iniciativou: okupací (v dubnu 1939) malého Albánského království, považovaného za základnu pro pozdější možné pronikání směrem na Balkán. Následkem této operace bylo však pouze zvýšení napětí mezi Itálií a západními demokratickými zeměmi.

Ocelový pakt

Měsíc poté (v květnu 1939) se Mussolini přesvědčil o tom, že Itálie nemůže v předzvěsti války zůstat neutrální, a vědom si německé nadřazenosti se rozhodl akceptovat stále se stupňující požadavky Německa na přetransformování nejednoznačného vztahu Osy Řím–Berlín na opravdové a skutečné vojenské spolenectví, které bylo význačně pojmenováno Ocelový pakt. Tento pakt ustanovoval, že v případě, kdy se jedna ze zúčastněných stran ocitne v náročném situaci ve válečném konfliktu a to z jakýchkoliv příčin (tedy i v pozici agresora), druhá strana má povinnost dorazit na bitevní pole a bojovat po jejím boku. Mussolini a ministr zahraničních věcí přijali zcela neuváženě tento závažný závazek i s vědomím, že Itálie nebyla vojensky připravena na evropský konflikt. Důvěřovali Hitlerovým slovním ujišťováním ohledně jeho záměru nezačít válku dříve než za jeden nebo dva roky. Ve skutečnosti v květnu 1939 osnoval německý svrchovaný stát plány na invazi do Polska.

Jednání mezi SSSR a demokratickými státy

Hlavní neznámou bylo v tomto bodě stanovisko Ruska. Ruská podpora protiněmecké koalici by pravděpodobně zarazila Hitlerovy plány. Ale jednání se SSSR byla zkompromitována řadou vzájemných a ne zcela bezpředmětných rozdílů: Rusové měli podezření, že by západní země přesměrovaly německou agresi vůči nim; západní země připisovaly Rusům ambice na ovládnutí východní Evropy; navíc Poláci – kteří se obávali vojenské ruské přítomnosti stejně jako německé agrese – nechtěli dát jednotkám SSSR povolení k překročení jejich území v případě napadení ze strany Německa. Rusové byli přesvědčení, že vlády západních zemí nemají v úmyslu něco nabídnout Rusům za jejich pomoc, a začali věnovat větší pozornost návrhům na dohodu, které mezitím přicházely z Hitlerovy strany.

Německo-ruský pakt

23. srpna německý a ruský ministr zahraničních věcí, Ribbentrop a Molotov, podepsali v Moskvě pakt o neútočení mezi jejich dvěma zeměmi. Oznámení dohody mezi dvěma režimy ideologicky tak protichůdnými znamenalo jednu z největších ran na dějišti celé historie diplomacie a ve světě bylo přijato se smíšenými pocity úžasu a rozhořčení. Ve skutečnosti se jednalo o praktický čin bez skrupulí, který zajišťoval pro obě strany značné výhody. Nejenže SSSR na chvíli oddálil německou hrozbu od svých hranic, a získal tak cenný čas na vojenské přípravy, ale také získal prostřednictvím tajného protokolu uznání svých územních aspirací vůči baltickým zemím, Rumunsku a Polsku (kde se počítalo s jeho rozdělením). Na své straně byl Hitler donucen zcela přehodnotit strategii a odložit střet se svým historickým nepřítelem Sovětským svazem; zato ale mohl vyřešit polskou otázku, aniž by riskoval válku na dvou frontách.

1. září 1939 německé jednotky napadly Polsko. 3. září Velká Británie a Francie vyhlásily Německu válku, zatímco si Itálie ten samý den, kdy došlo k agresi, pospíšila, aby deklarovala svoji „válečnou neúčast“.

Druhá světová válka začala jako pokračování, nebo dokonce replika té první. Hodně podobné bylo rozehrání hry a její základní příčiny: snaha Německa utvrdit se ve vlastní hegemonii na evropském kontinentu a vůle Velké Británie a Francie mu v tom zabránit. Podobná byla také tendence rozšířit válku za evropské hranice.

Ale tentokrát byl rozsah dějiště války mnohem větší a následky na mezinárodní rovnováhu převratnější. V porovnání s první světovou válkou byl v té druhé zvýrazněn její totální charakter. Ideologický střet mezi dvěma skupinami byl drsnější a radikálnější, a tudíž byla rozsáhlejší i mobilizace obyvatelstva v uniformách nebo bez nich. Nové válečné techniky a nové zbraně byly použity také mimo bitevní pole a následky na civilním obyvatelstvu byly tragičtější než v jakémkoliv jině předchozí válce.

Zničení Polska a útok na Sever

Blesková válka

První týdny války stačily Německu, aby zničilo Polsko a předvedlo světu působivou demonstraci válečné efektivity. Německý útok doprovázený sérií ničivého leteckého bombardování měl jasnou převahu nad zastaralou a špatně řízenou armádou. Bylo to poprvé, kdy byla užitá blesková válka, nový model války, který se zakládal na vzájemném využití letectva a ozbrojených sil, na nichž spočívala hlavní váha útoku. Použití široké škály tanků a obrněných vozů a jejich seskupení do speciálních formací opět uvedlo válku do pohybu a umožnilo, v případě úspěchu, zmocnit se v několika málo dnech velice rozsáhlého území a také odříznout nepřítele od jeho zdrojů zásobování.

Konec Polska / „Drôle de guerre“

A přesně k tomu došlo na polském území. Již v půlce září vojska Říše obléhala Varšavu, která napůl rozbombardovaná koncem měsíce kapitulovala. Na začátku října ustal jakýkoliv odpor ze strany polské armády a Němci nastolili v oblastech, které se nacházely pod jejich kontrolou, tvrdý okupační režim. Mezitím se Rusové na základě tajné klauzule z paktu Molotov–Ribbentrop zmocnili východních částí země. Polská republika tak přestala existovat po sotva dvaceti letech života, aniž by se jí dostalo jakémkoliv konkrétní pomoci ze strany svých západních spojenců. V následujících sedmi měsících zůstala válka na západě jako by zamrzlá. Evropa zažila období zneklidňujícího očekávání, které Francouzi nazvali drôle de guerre (směšná válka nebo fingovaná válka) a které jistě nepřidalo

na morálce spojeneckých vojsk. Umožnila tím Němcům přeorganizovat své síly ve výhledu rozhodujícího střetu.

Válka mezi SSSR a Finskem

Zatímco zbraně na západní frontě mlčely, dějiště války se neočekávaně přesunulo na sever Evropy. Tentokrát to byl SSSR, který začal jednat, a napadl 30. listopadu Finsko, kterému kladl za vinu odmítnutí posunout umístění hranic. Tažení se ale ukázalo být mnohem obtížnějším, než se očekávalo: Finové odolávali po více než tři měsíce a ušetřili nepříteli četné ztráty. V březnu 1940 bylo Finsko donuceno ustoupit ruským požadavkům, ale stále si zachovalo svoji nezávislost.

Německý útok na Dánsko a Norsko

V tomto bodě to bylo opět Německo, které všechny zaskočilo, a aby předešlo jakémukoliv případnému anglicko-francouzskému vlivu na severu Evropy, zahájilo 9. dubna 1940 neočekávaný útok na Dánsko a Norsko. Dánsko se vzdalo bez boje. Norsko projevilo o něco větší odolnost a to také za pomoci zpožděného spojeneckého vyloďení na Severu. Ale i v tomto případě se německý postup ukázal být nezastavitelným, a to navzdory relativně nevelkému množství nasazených sil. Na jaře 1940 měl Hitler pod kontrolou velkou část střední a severní Evropy. Uzrál čas na postup směrem na západ.

Útok na Západ a pád Francie

Strategické chyby Francouzů

Německý útok na západní frontu byl zahájen 10. května 1940 a v průběhu několika málo měsíců vyústil v další naprostý úspěch, a to do té míry, že se mělo za to, že válka bude brzy ukončena vítězstvím Německa. Úspěch byl o to více grandiózní, protože byl získán na úkor dvou největších koaličních západních velmocí. Obzvláště francouzská armáda byla velice početná a z celé Evropy nejvíce vyzbrojená. Měla k dispozici silné letectvo a obrovské množství ozbrojených sil. Porážka Spojenců tedy nespočívala v nižším počtu vojáků nebo prostředků, ale byly to chyby francouzského velení, ještě vázaného ke statickému konceptu války, a navíc až příliš spoléhajícího na účinnost obranného opevnění, které před-

stavovala slavná Maginotova linie. Kromě toho obranné opevnění chránilo pouze francouzsko-německou hranici a nechávalo odkryté hranice s Belgií a Lucemburskem, odkud ve skutečnosti pocházela hlavní hrozba.

Německý průlom / Dunkerque

Naprosto stejně jako v roce 1914 zahájili Němci útok zneužitím neutrality malých hraničních států. Tentokrát kromě Belgie vpadli i do Holandska a Lucemburska. Mezi 12. a 15. květnem, poté co rychle překonali Ardenský les (který podle Francouzů nebylo možné přejít s tanky), prorazili u Sedanu německé ozbrojené jednotky nepřátelské linie. Zasažena ve svém nejslabším bodě – nejpočetnější vojenské síly byly zaměstnány na severu a bránily Belgii a částečně byly přesunuty na jih, aby zbytečně chránily Maginotovu linii – spojenecká koalice podlehla zkáze. Německé oddíly se rozptýlily po planině a zaměřily směrem k moři. Uzavřely tak do kleští velký počet francouzských a belgických jednotek a celý anglický výsadek těsně po vyloďení na kontinentu. Pouze chvilkové zpomalení postupu umožnilo velkému počtu britských sil, mezi nimi i 100 000 Belgičanů a Francouzů, složitě a dramatické znovunalodění v přístavu Dunkerque (29. května až 4. června).

Bitva o Francii

Přerušení německého postupu nastalo z části z nutnosti přeorganizovat vojenské síly se záměrem konečného útoku na Francii a částečně z Hitlerovy politické kalkulace, kdy si chtěl ještě ponechat volnou cestu k dohodě s Velkou Británií. Pro Angličany představoval každopádně ústup spásu a přinejmenším možnost pokračovat v boji. Ale pro Francii, oslabenou morálně a na vojenské efektivnosti, byla tato porážka nenávratná. 14. června vstupují Němci do Paříže, zatímco nekončící kolony uprchlíků míří k jihu.

Pétainova vláda a příměří

Čtyřiaosmdesátiletý maršál Philippe Pétain, který se stal předsedou Rady a v té době byl součástí řad pravice, okamžitě zahájil jednání o příměří. Nadarmo apeloval z Londýna generál Charles de Gaulle na Francouze, aby je podnítil k pokračování v boji po boku Spojenců. Pétain a vůdci ozbrojených sil byli přesvědčeni o zbytečnosti

jakéhokoliv dalšího odporu. Příměří bylo podepsáno 22. června na stejném místě (ve vesnici Rethondes) a ve stejném vlakovém vagonu, jako tomu bylo v listopadu 1918, kdy se německá delegace podřídila „diktátu“ tehdejších vítězů. Na základě příměří vláda, která ustanovila za svoji základnu termální městečko Vichy, zachovala svoji svrchovanost na území odpovídajícímu zhruba jižní polovině Francie a zároveň i ve svých koloniích. Zbytek Francie zůstal pod okupací Němců.

Režim ve Vichy

Vojenský pád Francie a Pétainovo počínání znamenaly konec Třetí republiky, zrozené o sedmdesát let dříve z jiné válečné katastrofy (prodělané Napoleonem III. v Sedanu). 9. července se Národní shromáždění, uskutečněné ve Vichy, vyvléklo ze svých povinností a svěřilo předsedovi Rady úkol vyhlášení nové konstituce. Tak jako mnoho spoluobčanů z řad konzervativců, nepřipisoval Pétain zodpovědnost za porážku chybám vojenských velitelů, ale naopak ji dával za vinu vedoucí třídě republikánů a demokraticko-parlamentnímu systému, který považoval za příliš tolerantní, a tím pádem za příčinu přílišného morálního uvolnění. „Národní převrat“ propagovaný Pétainem – s rozšířeným přijetím názoru ze strany pasivní a zmatené veřejnosti, která si přála udržet se mimo válku – vyústil v návrat k původním tradicím starého režimu: kult autority, hájení náboženství a rodiny, důraz na rétoriku drobného vlastnictví a práce na venkově, sociální organizace ve formě korporací.

Podřízení se Německu

Režim ve Vichy se zredukoval na status satelitního státu hitlerovského Německa. Jakéhokoliv vztahy s Velkou Británií byly přerušeny 9. července, kdy Angličané napadli a zničili francouzské námořnictvo, kotvící v zátocě Mers el Kebir v Alžírsku, aby tak zabránili tomu, že se dostane do rukou Němců.

Italská intervence

Válečná neúčast

V létě 1939 byla Itálie zaskočena uspěcháním válečné krize. A po vypuknutí střetu nemohla udělat nic jiného než oznámit svojí vá-

lečnou neúčast. Svoje nedodržení slibu vyplývajícího z ocelového paktu obhajovala svojí nepřipraveností čelit dlouhotrvající válce. Prakticky již nedostačující a zastaralé vybavení ozbrojených sil bylo ještě ztenčeno akcemi v Etiopii a ve Španělsku. Nedostatečné byly také zásoby surovin, na jejichž dovozu byla Itálie chronicky závislá.

Intervence

Rychlý pád Francie měl ale takový účinek, že Mussolini přišel o poslední špetky váhání – rozhodnut nedovolit, aby Itálie byla pouze přihlížejícím divákem v celém konfliktu – a také byl překonán odpor těch sektorů řídicí vrstvy, které až do tohoto okamžiku nebyly válce příliš nakloněny: král, přívrženci „umírněného“ křídla, průmyslníci (kteří velice výhodně obchodovali se všemi státy zúčastněnými ve válce) a sami vojenští důstojníci. Také názor veřejnosti, která byla nejprve proti válce a spojenectví s Německem, se změnil s vidinou vítězství, kterého bylo možná dosáhnout s vynaložením minimálního úsilí (sám Mussolini v soukromí mluvil o „několika tisících mrtvých obětovaných na úkor míru“). 10. června 1940 z balkónu Benátského paláce oznámil duce aplaudujícímu davu vstup Itálie do války „proti plutokratickým a reakcionářským demokratickým státům Západu“.

Útok na Francii

Útok v Alpách byl zahájen 21. června v podmínkách naprosto svědčících o početní převaze nad prakticky již poraženým protivníkem (22. června Francie podepsala příměří s Německem). Vyústil ale v naprostou demonstraci neefektivnosti: průnik na francouzské teritorium byl minimální a ztráty relativně vysoké (5 000 mrtvých a zraněných). Francie okamžitě požadovala uzavření příměří, které bylo podepsáno 24. června a znamenalo pouze jen nepatrné posunutí hranice a také demilitarizaci v pásmu zasahujícím 50 km na francouzské území.

Neúspěchy v Africe a ve Středozezemním moři

Situace se nevyvíjela dobře ani proti Angličanům. Ve Středozezemním moři utrpělo v červenci italské námořnictvo od Britů hned dvě po sobě jdoucí porážky (na pobřeží Kalábrie a u Kréty). V září v severní Africe byl zahájen útok z libyjského území proti Egyptu. Pro nedo-

statek válečného vybavení musel být ale brzy ukončen. Nabídka na pomoc ze strany Německa byla Mussolinim zamítnuta, obával se totiž dostat se pod poručnictví svého silnějšího spojence, protože byl přesvědčen o tom, že Itálie musí vést svoji vlastní válku, paralelně na tu německou (a ne s ní shodnou). Vlastní válku, na kterou ale italské ozbrojené síly neměly, jak naprosto jasně prokázaly události následujících měsíců.

Válka Anglie

Churchillova nekompromisnost

Od června 1940 se ocitla Velká Británie sama v boji proti Německu a jeho spojencům. V tomto okamžiku byl Hitler připraven vyjednávat za předpokladu, že by mu byla uznána jím dobytá území. Ale jakékoliv hypotetické uzavření příměří narazilo na nepřemožitelnou překážku v podobě silné vůle vládnoucí vrstvy a britského lidu setrvat v boji. Británie se tak opírala o své námořní síly, do té doby netknuté, a také o podporu ze strany zemí Commonwealthu. Šířitelem a inspirátorem této vůle k boji byl konzervativní ministerský předseda Winston Churchill, odjakživa rozhodný zastánce názoru nečinit žádné ústupky vůči Hitlerovým požadavkům. Když byl v květnu 1940 jmenován vedením nové vlády národní koalice, Churchill okamžitě předložil ve slavném projevu svůj program: jediná politika, „válka na moři, na zemi a ve vzduchu, všemi našimi silami“ s jediným cílem, „vítězství za každou cenu [...] navzdory tomu, jak dlouhá a obtížná to bude cesta.“ Svým spoluobčanům nemám co nabídnout „kromě krve, utrpení, slz a potu“.

Plán na invazi do Anglie / Německé bombardování a rezistence Anglie

Náročné podmínky předpovězené Churchillem se velice brzy staly tvrdou realitou. Na začátku července Hitler uvádí do pohybu plán na invazi do Anglie (operace Lvoun). Základním předpokladem jeho úspěchu bylo ovládnout vzdušný prostor, což by umožnilo Němcům vykompenzovat námořní převahu Británie a oslabit její rezistenci tak, že by byla zasažena její produktivita a morálka. Tato angažovanost Německa proti Anglii, v létě 1940, byla první velkou leteckou bitvou v historii. Přibližně v průběhu tří měsíců uskutečnilo němec-

ké letectvo (Luftwaffe) opakovaně celou řadu náletů nad britským územím, nejprve na vojenské objekty a později na průmyslová centra (včetně Londýna, který byl opakovaně bombardován). Útoky byly ale účinně mařeny protileteckými zbraněmi a stíhačkami Royal Air Force (RAF), které se opíralo o výborný informační systém a výkonný radar. Začátkem podzimu bylo jasné, že navzdory velkým lidským ztrátám a materiálním škodám Anglie nebyla pokořena; operace Lvoun byla odvolána na neurčito.

Letecká válka

Anglická urputná neústupnost dosáhla velice směřodatného úspěchu, zejména z psychologického hlediska, tím, že poprvé od začátku války donutila Německo k ústupu. Bitva o Anglii se přece jen stala tragickou demonstrací o destruktivní síle leteckých prostředků: bombardování měst, děsivé noční nálety, kterým předcházelo kvílení sirén a útoky civilistů do protileteckých krytů, hrůzy vyprodukované po vybuchnutí zápalných bomb, to vše se stalo opakujícím elementem a rozhodujícím faktorem v následujících fázích války.

BOMARDOVÁNÍ
MĚST
A CIVILISTŮ
> 133

Selhání italské války: země Balkánu a sever Afriky

Selhání útoku na Řecko

28. října 1940 se italská armáda přesunula z Albánie a zaútočila znenadání na Řecko, na zemi, ve které vládl polofašistický režim a se kterou až do té doby Itálie udržovala dobré vztahy. Tento útok byl zahájen především z důvodů konkurovat Německu, které právě začalo vojensky pronikat do Rumunska. Toto rozhodnutí bylo úspěšné a bylo provedeno bez patřičných příprav. Italský útok narazil na mnohem větší odpor, než se očekávalo. Koncem listopadu Řekové přešli do protiútoků a Italové byli donuceni se stáhnout na albánské území a přejít do defenzívy.

Výsledek naprostého selhání při tažení proti Řecku, který byl oznámen s velkou pompou válečné rétoriky, způsobil zemětřesení ve vojenském velení (sama hlava svrchovaného státu Badoglio musel podat demisi) a v zemi rozšířil nedůvěru. Zprávy přicházející z albánské fronty – mluvící o naprostém chaosu, nedostatku zimního vybavení, morálního rozkladu uvnitř jednotek – zasadily tvrdou ránu válečnému vlivu režimu a Mussoliniho popularitě. Navíc byly

BOMARDOVÁNÍ
MĚST
A CIVILISTŮ

tyto zprávy doprovázeny dalšími zprávami o současných neúspěších v Africe.

Porážky na severu Afriky a německá intervence / Pád italské východní Afriky

V prosinci 1940 Angličané opravdu přešli do protiútoků a také díky početní převaze obrněných vozů v méně než dvou měsících dobyli celou Cyrenaiku (čili východní část Libye) a ušředili Italům ztrátu 140 000 mužů, mezi nimiž byli mrtví, zranění a uvěznění. Mussolini, aby zabránil definitivnímu vyhnání z Libye, byl donucen přijmout od Německa pomoc. V březnu dorazily první německé vojenské oddíly, které byly vybaveny moderními vojenskými prostředky a vedeny skvělým stratémem pro válku v pohybu generálem Erwinem Rommelem. Vojenské oddíly Osy tak zahájily dlouhý protiútok a již v dubnu jim to vyneslo znovudobytí Cyrenaiky. Ale mezitím italská východní Afrika (Etiopie, Somálsko, Eritrea), kterou bylo pro její geografické umístění obtížné bránit, padla do rukou Angličanů: 6. dubna 1941 byla okupovaná Addis Abeba, do které v několika málo dnech triumfálně vstoupil znovu etiopský panovník.

Německá intervence v balkánských zemích

Toto byla další tvrdá rána pro italskou prestiž. Itálie byla od této chvíle nucena vzdát se jakéhokoliv snu o „paralelní válce“ a její postavení bylo zredukováno na roli podřízeného spojence. V balkánských zemích stejně jako na severu Afriky selháním italské iniciativy otevřelo cestu německému vojenskému zásahu. V dubnu 1941 napadly společně německé a italské oddíly Jugoslávii a Řecko a obě země převálcovaly. Mezitím Angličané – kteří se v březnu vyloďili na helénském poloostrově – byli donuceni se stáhnout a již podruhé opustit evropský kontinent.

V tomto momentu (jaro–léto 1941) zůstávala otevřená pouze fronta na severu Afriky (kde Angličané měli výhodu námořní přesily ve Středozemním moři a zároveň disponovali širokým vnitrozemím v Africe a na Středním východě). Ale Hitler už neměl v Evropě nepřítel. Mohl tak ve velkém soustředit své síly směrem k cíli většího záboru: dobytí „životního prostoru“ na východě na úkor SSSR.

Útok na Sovětský svaz

Zvrat ve válečných událostech

S německým útokem na Sovětský svaz na začátku léta 1941 vstoupila válka do nové fáze. Ve východní Evropě se otevřela další rozsáhlá fronta. Velká Británie už nebyla v boji sama. Ideologický střet se zjednodušil a radikalizoval a vystřídal původní anomální dohodu mezi nacismem a ruským režimem. Mezinárodní komunistické hnutí, které bylo po srpnu 1939 zastáncem nejednoznačného postoje odsuzujícího oba „protějšší imperialismy“, se proměnilo ve spojence s demokratickými zeměmi v boji proti fašismu.

Německý útok a ruská nepřipravenost

Skutečnost, že SSSR představoval od začátku jeden z hlavních cílů Hitlerových expanzivních záměrů, nebyla záhadou pro nikoho, ani pro Rusy ne. Stalin se přesto mylně domníval, že Hitler nikdy nepadne Rusko dříve, než uzavře partii s Velkou Británií. A když tak byl 22. června 1941 zahájen německý útok (dle kódu označován jako operace Barbarossa) na frontě dlouhé 1 600 km, od Baltského po Černé moře, byli Rusové zasaženi nepřipraveni: a tato nepřipravenost – zhoršená na základě velkých čistek v roce 1937, které připravily Rudou armádu o její nejlepší velitele – zjednodušila ze začátku útočníkům jejich úkol.

Německé úspěchy

Ve dvou týdnech pronikla vojska Říše na sovětské území na stovky kilometrů a postavila mimo válku 600 000 protivníků. Útok – na kterém se podílel také italský oddíl, vyslaný ve spěchu Mussolinim, který dychtil začlenit se do protibolševické křížové výpravy – pokračoval po celé léto a s úspěchem se vyvíjel ve dvou hlavních směrech: na sever přes baltické oblasti, na jih přes Ukrajinu, s cílem dosáhnout ropných oblastí Kavkazu. Ale rozhodující útok na Moskvu byl zahájen příliš pozdě, na začátku října, a byl zastaven několik desítek kilometrů od hlavního města, také pro neočekávané zhoršení počasí, které učinilo většinu cest těžko sjízdnou, což zpomalilo pohyb dopravních prostředků, a dalo tak výhodu beznadějně ruské rezistenci.

Ruská rezistence

V prosinci zahájili Rusové první protiútok, a oddálili tak od Moskvy hrozbu. Na začátku zimy byli Němci pány na rozsáhlých a z ekonomického hlediska velice důležitých územích (Ukrajina, Bělorusko, baltické oblasti). Ale Hitler nesplnil plán vyřadit SSSR a byl donucen ponechat velký počet nepohyblivých jednotek na ruských planinách, s blížící se hrozbou zimou a se stále více vzrůstajícím odporem nepřítelů. Ruská rezistence, osobně řízená Stalinem – který u ruského lidu uměl vyvolat pocit patriotismu –, se ukázala být mnohem více účinná, než se předvíдалo. Sovětský svaz, který se mohl opírat o početné lidské zdroje, jež se zdály být nevyčerpatelné, a který zreorganizoval průmyslovou výrobu ve východních oblastech Volhy, opravdu dokázal vykompenzovat děsivé ztráty, které prodělal (tři miliony lidí, 20 000 ozbrojených vozů a 15 000 letadel v prvních třech měsících války).

Přechod od bleskové války k válce opotřebení

Mechanizovaná válka se tak přetransformovala v tzv. válku opotřebení, jejíž hlavní prvek spočíval ve schopnosti rychle kompenzovat lidské ztráty a opotřebení materiálu. Tak jako v první světové válce válka tohoto typu připravila Německo o jeho počáteční výhodu, spočívající v technické a strategické převaze. O to více ve chvíli, kdy se největší průmyslová velmoc světa přidává na stranu Velké Británie a SSSR.

Japonská agrese a zapojení Spojených států

Podpora Spojených států Velké Británii

Od vypuknutí války Spojené státy zastávaly politiku nezasahování do evropských záležitostí zachovávanou v letech mezi dvěma válkami. Jakmile byl ale v listopadu 1940 potřetí (ojedinělý případ v americké historii) zvolen znovu prezident Roosevelt, zavázal se k politice otevřené ekonomické podpory Velké Británii, která v boji proti Německu zůstala sama. V březnu 1941 byl schválen zákon, zvaný Pronájem a půjčka, který schvaloval dodávky válečného materiálu za velice příznivých podmínek těm státům, jejichž obrana bude považována za nezbytnou pro americké zájmy. V květnu

přerušily Spojené státy diplomatické vztahy s Německem a Itálií. V červnu bylo válečné námořnictvo Spojených států pověřeno doprovázením z bezpečnostních důvodů až k Islandu konvojů, které přepravovaly pomoc spojeneckým státům, a mělo povolení zasáhnout v případě útoku.

Atlantická charta

Tato politika – která směřovala k tomu vytvořit ze Spojených států „arzenál demokratických států“ a která nabrala kurz vedoucí ke střetu se státy Osy – byla oficiálně zpečetěna mezi Rooseveltem a Churchillem 14. srpna 1941 na válečné lodi v okolí ostrova Terranova. Výsledkem setkání se stala tzv. Atlantická charta: dokument s osmi body (téměř aktualizovaná edice 14 bodů Wilsonových), ve kterém oba státy odsuzují fašistické režimy a vytyčují linie nového demokratického uspořádání, které bude formováno, jakmile válka skončí: respekt principů lidové suverenity, samostatné rozhodování lidu, svoboda obchodu, svoboda na moři, mezinárodní spolupráce, zřeknutí se síly ve vztazích mezi státy.

Japonská expanze / Reakce západních států

Zapojení USA do války, která se stávala stále více protifašistickou válkou, bylo v tomto bodě již nevyhnutelné. Vtažení Spojených států do konfliktu se stalo náhlým nebezpečím v Pacifiku pro Japonsko: největší mocnost na východní polokouli a hlavního asijského spojence Německa a Itálie, vázaného od září 1940 spojeneckým paktem nazvaným Pakt tří. Japonsko, již zaměstnáno od roku 1937 dobytčnou válkou proti Číně, využilo evropského válečného konfliktu k rozšíření svých expanzivních aspirací na všechna jihovýchodní asijská území. Když v červenci 1941 Japonci vpadli do Francouzské Indočíny, Spojené státy a Velká Británie zareagovaly deklarováním blokády na vývoz do Japonska. Asijské císařství – země průmyslově rozvinutá, ale chudá na suroviny – tak muselo čelit rozhodnutí: podvolit se požadavkům západních států (které požadovaly stažení japonských vojsk z Indočíny a Číny), nebo rozpoutat válku na dobytí nových území, a zajistit si tak suroviny potřebné k politice velké mocnosti. Japonská vláda, ovládaná válečnými tendencemi, zvolila cestu války.

Útok na Pearl Harbor a japonský útok v Pacifiku

PEARL HARBOR

7. prosince 1941, bez předchozího deklarování války, napadlo japonské letectvo námořnictvo Spojených států kotvicí v Pearl Harboru na Havaji a z velké části jej zničilo. V následujících měsících Japonsko využilo své jasné námořní přesily vydobyté v Pacifiku a dosáhlo s přehledem všech cílů, na které se zaměřilo: v květnu 1942 mělo pod kontrolou Filipíny (zabavené Spojenými státy), britskou Malajsií a Barmu, Holandskou Indočínou a bylo schopné ohrozit Austrálii a samotnou Indii, aby tak donutilo Velkou Británii odvrátit významné vojenské síly ze Středního východu. Několik dní po útoku na Pearl Harbor také Německo a Itálie vyhlásily válku Spojeným státům. Konflikt se v tomto bodě stává opravdu světovým.

PEARL HARBOR

> 135

„Nový pořádek“. Odboj a kolaborantství

Vrchol nacistické expanze v Evropě

ODBOJ

V období jara a léta 1942 země tripartity dosáhly svého největšího územního rozsahu. Japonsko ovládalo, jak bylo již řečeno, celý asijský jihovýchod, rozsáhlá území Číny a mnohé ostrovy v Pacifiku. V Evropě země Osy, které opět zaútočily na Rusko, měly pod kontrolou, přímou nebo nepřímou, území zhruba o rozloze 6 milionů km² s 350 miliony obyvatel. Kolem Německa a Itálie se také pohybovali spojenci „menšího významu“: Maďarsko, Rumunsko, Bulharsko, Slovensko, Srbsko a Francie z Vichy. V Holandsku, v Norsku a v Čechách vládli „vysocí němečtí důstojníci“. Po obou stranách bloku a na jeho nejsevernější části se nacházelo Španělsko, Turecko a Švédsko, země formálně neutrální, ale ve skutečnosti zahrnuté do politicko-ekonomické sféry Osy. Uvnitř tohoto bloku hrála Itálie vedlejší roli. Hlavním tlukoucím srdcem celého systému bylo opravdu Německo, jehož válečná mašinérie jela na plné obrátky, také díky nucené práci válečných zajatců a dělníků braných z okupovaných zemí: enormní lidská masa odhadovaná na 5 milionů v létě 1942 (a téměř na 10 milionů na konci války).

Nadvláda vyvoleného národa / Tragédie slovanských národů

Jak Německo, tak Japonsko se snažilo vybudovat na územích pod jejich kontrolou „nový pořádek“, založený na nadvládě vyvoleného

národa a na podřízenosti ostatních národů dle požadavků svých vládců. Zatímco ale Japonsko podporovalo lokální hnutí za osamostatnění a ztotožnilo se, strategicky, s ideálem jejich boje proti evropskému imperialismu, Německo neustoupilo žádným požadavkům na nezávislost nebo autonomii národům jemu podrobeným. Obzvláště tvrdé a nelidské zacházení bylo vyhrazeno slovanským národům, které byly považovány za rasově podřadné a které byly v Hitlerových plánech určeny k podmínkám polootroctví: celá východní Evropa se měla stát zemědělskou kolonií Říše, jakákoliv stopa po průmyslu nebo urbanizaci měla být vymazána, jakákoliv forma vyššího vzdělání zakázána. Řídící elita a inteligence měla být fyzicky zlikvidována (počínaje vedením Komunistické strany v Rusku). Kolem 6 milionů sovětských civilistů a 2,5 milionu Poláků, aniž bychom počítali Židy, zemřelo během války na týrání, vyčerpání a při masových popravách. Ze skoro 6 milionů ruských válečných zajatců se více jak polovina z nich nevrátila do vlasti.

Pronásledování Židů / Konečné řešení

Nejstrašnější a naprosto nelidské bylo ale pronásledování vedené proti Židům, kteří byli odjakživa Hitlerem považováni za hlavního nepřítele a byli v Německu ještě před válkou podrobni celé řadě narůstajícího šikanování. Ve všech zemích okupovaných nacisty – obzvláště v zemích východní Evropy, kde byly židovské komunity početnější – byli Židé nejprve vytlačováni do ghatt (to varšavské bylo v dubnu 1943 scénou zoufalého povstání zakončeného masakrem) a diskriminováni, povinností nosit na rukávu žlutou hvězdu také i viditelně; poté byli deportováni do zajateckých táborů (lág-rů), umístěných ponejvíce na území Polska a Německa, s názvy, jež zůstaly nešťastně známé (Auschwitz, Buchenwald, Dachau aj.). Ti, co byli deportováni, byli vykořisťováni až do naprostého fyzického vyčerpání, často sloužili jako pokusní králíci pro lékařské experimenty, a pokud nebyli schopni pracovat, byli masově likvidováni v plynových komorách. „Konečné řešení“ židovské otázky, plánované a uvedené do pohybu Hitlerem od roku 1941, které mělo na starosti SS, ve skutečnosti představovalo naprostou a jasnou likvidaci. Mezi 5 a 6 miliony Židů – pocházejících ze všech částí Evropy, ale především Poláci a Rusové – v průběhu války zmizelo.

HOLOCAUST

Následky nacistické nadvlády

Systém vykořisťování, teroru a plánované genocidy vytvořený Němci v okupované Evropě přinesl Německu okamžité značné výhody: nevyčerpatelný neplacený zdroj pracovní síly, nepřetržitý tok surovin, nesmírný zdroj bohatství a hmotných statků, které umožnily německým občanům udržet si, téměř až do roku 1943, mnohem vyšší životní úroveň, než která byla umožněna další evropské populaci. Tento systém nadvlády, vycházející ze slepého a iracionálního rasového fanatismu, ale nutil Němce udržovat na okupovaných územích velké kontingenty vojenských oddílů: a vyvolával v podřízených národech hnutí vzpoury, které často vedly k ozbrojenému odboji; nakonec vyvolal vlnu nenávisti vůči nacistickému Německu, která se obrátila vůči celému německému národu.

Odboj proti nacismu

Případy odboje proti nacistické okupaci – v různých formách od nekolaborování k šíření propagandistického materiálu, k přenosu informací Spojencům, k sabotážím – se objevily již v první fázi války ve všech zemích, do kterých nacisté vpadli. Protagonisty těchto akcí byly většinou malé protifašistické skupiny, podporované Angličany a obecně vázané na exilové vlády nebo osvobozené hnutí (jako Svobodná Francie de Gaulla), která našla útočiště ve Velké Británii. Ale bylo to především na jaře a v létě 1941, kdy nacistický odboj získal v mnoha zemích značný rozměr. Skutečnými lidovými hnutími byly ty, které se vyvinuly v Jugoslávii a Řecku. Rozhodujícím krokem se stal německý útok na SSSR, který přiměl komunisty z celé Evropy aktivně se zapojit do ozbrojeného boje proti nacistům.

Interní rozdělení odboje

Ne vždy se odlišným silám, které se mísily v odboji, podařilo vytyčit společné vedení akce. Ačkoliv byla přijata strategie, která podřizovala jakékoliv revoluční cíle boji za národní osvobození – strategie, kterou chtěl především Stalin, jenž se v květnu 1943, se zárukou nového vedení, rozhodl rozpustit Kominternu –, byli komunisti Angloameričany a umírněnými protifašistickými složkami sledováni s podezřením. Jednotných dohod bylo dosaženo také ve Francii, a jak se dozvíme za chvíli, i v Itálii. Ale spolupráce se ukázala být nemožnou v těch zemích východní Evropy a na Balkáně, kde byl

rozšířen strach z toho, že komunistické strany budou sloužit jako nástroj hegemonickým plánům SSSR. Obzvláště v Jugoslávii – v zemi, ve které odbojové hnutí dosáhlo víc než kde jinde rozměrů lidové války – lidové vojsko vedené komunistou Josipem Brozem (více známého pod válečným jménem Tito) naprosto převážilo nad nacionalistickými a monarchistickými skupinami.

Kolaborování

Odboj proti nacismu představoval pouze jednu stranu reality v Evropě okupované Němci. Ve všech zemích, do kterých Německo proniklo nebo které kontrolovalo, byla víceméně podstatná část obyvatelstva, jež z oportunistu nebo z přesvědčení souhlasila s kolaborací s přemožiteli. Německá okupační vojska všude našla spojence v boji proti partyzánům, dobrovolníky připravené narukovat do jejich řad (desítky tisíc mladých lidí z různých zemí byly začleněny do bojujících jednotek SS), vůdce ochotné vládnout ve jménu okupantů a v závislosti na nich.

Kolaborující vlády / Francie ve Vichy

V některých zemích Němci využili lokálních fašistických představitelů. V jiných našli podporu v separatistických hnutích (Slováci, Chorvatští Ustašovci), která již byla ve válce proti těm státům, ke kterým náležela. A v dalších byly nakonec u moci frakce řídicí třídy ještě z předválečné doby, které převzaly zodpovědnost vládnout ve znamení rozhořčeného antikomunismu nebo nepochopení podstaty skutečných událostí. Nejdůležitějším podobným případem byla Francie ve Vichy, jejíž podřízení se Němcům se ještě prohloubilo na jaře 1942, kdy Pétain svěřil vládu Pierrovi Lavalovi, který byl prvním ministrem již ve 30. letech. Tento jeho ústupek vůči Německu však nezabránil německé okupaci v oblasti kolem Středozemního moře, která následovala po spojeneckém vylodění v severní Africe koncem roku 1942 a která ukončila jakékoliv zdání nezávislosti.

ODBOJ

> 127

1942–43: přelom ve válce

První prohra Japonců

Mezi rokem 1942 a 1943 došlo ve válce na všech frontách k rozhodujícímu přelomu. K prvním známkám převratu ve vývoji došlo

v Pacifiku, kde byly útočné výpady Japonců zaraženy Američany – v květnu a červnu 1942 – ve dvou bitvách v Korálovém moři, naproti pobřeží Nové Guineji a na ostrově Midway, na západ od Havaje: první námořní bitvy, kde si loďstvo čelilo, aniž by se navzájem vidělo, na desítky kilometrů jedno od druhého a kde se navzájem opakovaně bombardovalo letadly, která vzlétala z velkých letadlových lodí. Poté, co se v únoru 1943 vylodily oddíly amerických vojáků (mariňáci) a dobyly ostrov Guadalcanal, se Japonci vzdali útočných akcí většího záběru a omezili se na obranu pozic, které získali na začátku války.

Válka v Atlantiku

Koncem roku 1942 a začátkem roku 1943 došlo ke změně v poměru sil také v Atlantiku, kde až do tohoto okamžiku Němci vedli velice účinnou ponorkovou válku proti konvojm, které přepravovaly zbraně a zásoby ze Spojených států do Velké Británie. Spojencům se podařilo značně vyrovnat ztráty díky řadě technických inovací (vylepšené radary, hloubkové bomby, protiponorkové rakety) a také díky lépe organizované taktice, které spočívala v koncentraci sil na obranu konvojm namísto jejich vysílání, často naprosto zbytečnému, k nahodilému vyhledávání nepřátelských ponorek.

Bitva o Stalingrad

K rozhodující události v této fázi války však došlo v Rusku. V srpnu začali Němci obléhat Stalingrad na Volze, základní bod ruské obrany v jihovýchodní oblasti a také symbolické město, které neslo Stalinovo jméno. V listopadu 1942, po měsících tvrdých bojů v ulici po ulici, v domě za domem, Sověti účinně zaútočili ze stran na nepřátelské oddíly, a sevřeli je tak do kleští. Namísto rozkazu o stažení vojsk Hitler nařídil bránit se až do posledního okamžiku za cenu obětování jednoho celého vojska, které bylo na začátku února donuceno vzdát se. Pro Němce tato událost u Stalingradu představovala nejzávažnější ránu, která je postihla od začátku války. Pro Sověty a odpůrce fašismu po celém světě se Stalingrad okamžitě stal symbolem znovudobytí, nejjasnějším znamením o zvratu v průběhu války.

Bitva v El Alameinu / Spojenecké vylodění v severní Africe

Ve stejných měsících, během nichž Němci a Rusové bojovali v okolí Stalingradu, probíhala další rozhodující bitva, jež se týkala v poušti severní Afriky britského vojska a italsko-německého kontingentu generála Rommela, který pronikl až k El Alameinu, pouhých 80 km od Alexandrie. Koncem října mohl generál Montgomery, velitel britských sil, zahájit protiútok, neboť těžil ze značné převahy osob a vojenských prostředků. V prvních dnech listopadu italsko-německá armáda prohrála bitvu a začalo pozvolné stahování, které je donutilo neochotně opět přejít celé pobřeží Libye až do Tunisu, což zabralo tři měsíce. Mezitím se v listopadu 1942 v Alžírsku a Maroku vylodil spojenecký kontingent. Vojenské oddíly Osy, které se tak ocitly v kleštích, se musely v květnu 1943 vzdát před početnější armádou Spojenců. Jakmile byla severoafrická fronta uzavřena a Italové a Němci konečně vyhnáni, mohli se Angloameričani začít připravovat k útoku na „evropskou pevnost“.

„Velké spojenectví“ a tažení na Itálii. Pád fašismu a 8. září

Washingtonská konference a Deklarace Spojených národů

Angloameričani a Sověti, kteří se nacházeli na stejné straně spíše z jiné volby než z vlastní vůle, byli okamžitě postaveni před problém vypracovat společnou strategii k přemožení fašistických zemí. K tomu poprvé došlo na konferenci, která se konala ve Washingtonu mezi prosincem 1941 a lednem 1942 a kde všech 26 národů, jež byly ve válce proti tripartitě (vedle „třech největších“ – USA, SSSR a Velké Británie – byly přítomny také země Commonwealthu a četní představitelé států, které byly okupovány Němci) podepsalo Deklaraci Spojených národů: smluvní strany se zavázaly k dodržování principů uvedených v Atlantické chartě, k boji proti fašistickým zemím, k neuzavírání příměří a samostatných mírů.

Rozdíly mezi Spojenci / Konference v Casablanca

Společný závazek ale nestačil k potlačení jak ideologických, tak strategických rozdílů. Největší neshoda spočívala v tom, kdy a ja-

kým způsobem postupovat v otevření druhé fronty v Evropě. Stalin chtěl začít okamžitě, nejlépe v severní Evropě, aby zmírnil tlak Německa na SSSR. Churchill chtěl nejdříve ukončit bitvu v Africe a uvažoval o následném vylodění ve středozemní Evropě. Nakonec převážilo anglické hledisko. Na konferenci v Casablance v Maroku (v lednu 1943) Angličané a Američané rozhodli, že jakmile bude ukončena africká fronta, proběhne vylodění v Itálii, která byla považovaná za jednodušší cíl z důvodu logistiky (blízkost Sicílie a pobřeží Tuniska) a z důvodů politicko-vojenských (jednalo se o stát, který se nacházel v krizi a kde skomíraly italské ozbrojené síly a samotný fašistický režim). Na té samé konferenci, kde bylo přijato rozhodnutí historického dosahu, které sloužilo především k tomu, aby utvrdilo Rusy ve vážnosti daného spojeneckého závazku, se Angloameričani shodli na principu bezpodmínečné kapitulace uvalené na protivníka: válka bude pokračovat až do úplného vítězství, bez jakýchkoliv kompromisů vůči Německu a jeho spojencům.

Vylodění na Sicílii

Tažení na Itálii bylo zahájeno 12. června 1943 dobytím spojeneckého ostrova Pantelleria. O měsíc později (10. července) se na Sicílii vylodily první anglo-americké kontingenty a během několika týdnů se zmocnily ostrova, který byl špatně bráněn oddíly, povětšinou přesvědčenými o nevyhnutelnosti porážky. Ani místní obyvatelstvo nijak nevzdorovalo a často přijímalo Spojence jako osvoboditele.

Krise fašismu a stávky v březnu 1943

Anglo-americké vylodění představovalo ránu z milosti pro fašistický režim, který podkopán neuvěřitelnou řadou vojenských neúspěchů byl již po dlouhou dobu poznamenán narůstajícími signály nespokojenosti a krize. Alarmujícím příznakem byly, v březnu 1943, rozsáhlé dělnické stávky, které započaly v Turíně a do nichž se zapojila všechna významná průmyslová centra severu země. První opravdový masový protest z fašistického období byl důsledkem narůstající nespokojenosti lidu spojené se zvyšováním cen a zhoršením dostupnosti potravin a s následky bombardování spojeneckých letadel, která v zimě na přelomu roku 1942 a 1943 stále častěji zasahovala italská města; ale byla také výsledkem oživení protifašistických sil, obzvláště komunistů.

Spiknutí monarchie a 25. červenec / Mussoliniho uvěznění a pád fašismu

To, co určilo Mussoliniho pád, však nebyly lidové protesty ani aktivity protifašistických stran, které byly ještě pro většinu populace neznámé. Bylo to vlastně svým způsobem spiknutí zorganizované panovníkem – jediným zdrojem moci formálně nezávislým na fašismu –, které zahrnovalo všechny umírněné složky režimu (průmyslníky, vojáky, vedoucí členy Národní fašistické strany z monarchistického konzervativního křídla), napojené na představitele z politického světa z období před fašismem, kteří usilovali o vyvedení země z již prohrané války a o přetrvání monarchie. Formální záminka pro zásah krále se nabídla při schůzi Velké rady fašismu, která se konala v noci z 24. na 25. července 1943 a která byla ukončena většinovým schválením jednoho z bodů programu navrženého Dinem Grandim, v němž vyzýval krále, aby opět převzal funkci nejvyššího velitele ozbrojených sil, a který zároveň vyzněl jako nedůvěra vůči ducemu. Odpoledne 25. července byl Mussolini předvolán Viktorem Emanueleem III., byl vyzván k podání demise a okamžitě zatknut policií. Představitelem vlády byl jmenován Pietro Badoglio, bývalý nejvyšší velitel ozbrojených sil.

Oznámení o Mussoliniho pádu bylo obyvatelstvem přijato s nekontrolovatelnými projevy radosti. Lidé vyšli do ulic a vybili si svoji zlost na sídlech a symbolech režimu. Nedošlo k žádnému prolévání krve, také proto, že Fašistická strana, která vyplňovala politickou scénu přes dvacet let, naprosto zanikla i se svými kolosálními podružnými organizacemi ještě předtím, než Badoglio přistoupil k jejímu oficiálnímu rozpuštění. Pád fašismu byl náhlý a neslavný, vysvětlitelný částečně vnitřní slabostí ústrojí zbaveného vlastní autonomie a politické iniciativy a částečně znevážením, které se v průběhu války nastřádalo vůči režimu a vůdci.

Problém války / Příměří se Spojenci

Nadšení z pádu fašismu, které uchvátilo zemi, nesouviselo tolik s radostí ze znovuzískané svobody jako s všeobecně rozšířenou nadějí na brzké ukončení války. Východisko z válečného konfliktu se ukázalo být pro Itálii mnohem tragičtějším než samotná válka. Němci, kteří předem vyslali do Itálie velké kontingenty vojáků, aby zmařili postup Spojenců, si pospíšili, aby posílili svoji vojenskou

přítomnost a odvrátili nebo potrestali v té době již předvídatelné odtržení. Pokud šlo o Badoglioovu vládu, ta prohlásila, že na italském vojenském závazku se absolutně nic nezměnilo. Ale mezitím zahájila tajná jednání se Spojenci, aby dosáhla samostatného míru. S Angloameričany, kteří byli vázaní k požadavku „bezpodmínečné kapitulace“, nebylo ale moc o čem jednat. To, co itaľští vyjednávači museli podepsat, byl vlastně akt kapitulace bez jakýchkoliv budoucích záruk. Příměří bylo podepsáno 3. září a bylo oznámeno 8. září současně s vyloděním spojeneckého kontingentu v Salernu.

Itálie v chaosu

Oznámení o příměří, které bylo sděleno národu Badogliem prostřednictvím rádia, uvrhlo Itálii do naprostého chaosu. Zatímco král a vláda opustili hlavní město a uchýlili se do Brindisi pod ochranu Spojenců právě vyloděných v Puglii, Němci pokračovali v systematické okupaci celé centrální a severní části Itálie. Oddíly, které byly ponechány samy sobě napospas s nejasnými a vzájemně si protirečícími povely, byly naprosto vykolejeny, aniž by se zmožily na organizovaný odpor vůči Němcům. Řím, v jehož okolí byly rozmístěny jedny z nejlepších oddílů, byl marně bráněn jen několika izolovanými jednotkami, ke kterým se přidaly skupiny ozbrojených civilistů (bitvy, které probíhaly u brány Svatého Pavla, byly prvními projevy italského odboje). Okolo 600 000 vojáků se stalo německými vězni a bylo deportováno do Německa. Mnoho vojáků uprchlo a snažilo se dostat do svých domovů. Případy otevřeného odboje byly Němci trestány skutečnými masakry.

Zastavení spojeneckého útoku

Následky neštěstí z 8. září se opět projevíly také na chodu italského tažení. Seskupení v obranné linii (linie Gustav), která vedla od Gaeta k ústí řeky Sangro (trochu na jih od Pescari) a která měla svoji základnu v oblasti Cassina, Němci dokázali zastavit spojenecký útok až do jara následujícího roku. Itálie, která se stala bitevním polem cizích vojsk poprvé od napoleonských válek, musela čelit nejtěžším momentům v historii po svém sjednocení.

Odboj a politický boj v Itálii

Rozdělená Itálie

Od listopadu 1943 Itálie nebyla rozdělená jen fyzicky frontou, ale byla také rozlomená na dvě politicky odlišné složky, jedna ve válce proti té druhé. Zatímco na jihu přežíval starý monarchistický stát se svojí vládou a byrokracií uplatňující svrchovanost pod kontrolou Spojenců, v severní Itálii se fašismus opět vzkřísil z popela pod ochranou nacistických okupantů.

Mussoliniho osvobození a Socialistická republika

12. září 1943 komando německých letců a parašutistů osvobodilo Mussoliniho z jeho vězení v Campo Imperatore v oblasti Grand Sasso. Několik dní poté duce oznámil, na území Itálie okupované Němci, založení nového fašistického státu nazvaného Italská socialistická republika, nové Republikánské socialistické strany a nové armády, která by pokračovala v boji po boku svých dávných spojenců. Italská socialistická republika, která ustanovila za své hlavní město Saló u jezera Garda a která si dala za cíl bojovat proti odpadlíkům za „zradu“ z 25. července: monarchistům, přívržencům Badoglii a umírněným fašistům (pět vedoucích členů z Národní fašistické strany, kteří odhlasovali Grandiho návrh – mezi nimiž byl i Mussoliniho zeť Galeazzo Ciano – bylo po stručném procesu zastřeleno ve Veroně v lednu 1944). Republikánský režim (neboli „Republička“, jak byl opovrživě nazýván odpůrci fašismu) se snažil získat přízeň tím, že opět oživoval rétoriku z pseudorevolučního programu původního fašismu a zahájil program socializace průmyslových podniků, který ve skutečnosti nikdy nebyl uveden do chodu. Obecně Mussoliniho republika nikdy nezískala skutečnou důvěryhodnost pro svoji naprostou závislost na německých okupantech, kteří do nejvyšší míry využívali jejich ekonomických a lidských zdrojů. Jediné úlohy, jež se skutečně zhostila, byl boj proti partyzánskému hnutí, která se rozvíjela v okupované Itálii.

Ozbrojený odboj proti Němcům

První ozbrojené útvary se utvořily v horách střední a severní Itálie hned po 8. září a vznikly ze spojení malých protifašistických vojenských ohnisek v zemi již aktivních a různě rozptýlených vojáků, kteří

ODBOJ

se nechtěli vydat do rukou Němců. Partyzáni operovali především daleko od obydlených oblastí, neočekávaně útočili na německé oddíly a prováděli sabotážní a rušivé akce; ale byli přítomni také ve městech, kde se skupinami Vlastenecké akce v malých uskupeních tří nebo čtyř mužů prováděli atentáty na vojáky nebo na německé jednotlivce a „republikánčičky“. Na každý útok Němci reagovali nelítostnou odvetou: obzvláště zuřivá byla ta, co se udála v Římě v březnu 1944, když v reakci na atentát, při kterém zahynulo 32 německých vojáků, bylo ve Fosse Ardeatine zastřeleno 335 zadržovaných, mezi nimi Židé, odpůrci fašismu a „Badogliovi“ vojáci.

Partyzánské útvary

Po první fázi spontánního a často náhodného seskupování se partyzánské skupiny začaly organizovat na základě převažujícího politického zaměření jejich členů: Garibaldiho brigády, nejpočetnější a nejaktivnější, byly tvořeny ve valné většině komunisty; útvary Spravedlnost a Svoboda byly také dostatečně pevné v základech a opět se napojily na stejnojmenné protifašistické hnutí z 30. let a na novou Stranu Akce, jež pokračovala v její tradici; Matteottiniho brigády byly vázané k socialistům; vyskytovaly se i útvary katolické a liberální a autonomní skupiny, složené především z vojáků s monarchistickým zaměřením.

Přeorganizování protifašistických stran

Již od začátku se události týkající se vývoje odboje úzce křížily s těmi z protifašistických stran, které se opět vynořily v průběhu „čtyřiceti pěti dnů“, které oddělovaly pád fašismu od příměří. Již v prvních dnech po pádu fašismu se zrodila ze spojení různých skupin, které se nacházely na pomezí progresivního liberalismu a socialismu, Strana Akce. Ve stejném období katolictví představitel, ponejvíce bývalí lidovci, vypracovali s obezřetnou podporou církevní svrchovanosti program na nové ustanovení, které by navázalo na odkaz Lidové strany: Demokraticko-křesťanskou stranu. Okamžitě po 25. červenci vznikla Liberální strana, opět se znovuzrodila Republikánská strana a také strana socialistická nazvaná Socialistická strana dělnické jednoty. Komunistům, stále přítomným v zemi v ilegálních jádrech a již aktivním v březnových stávkách, se podařilo opětovně sestavit velkou část jejich řídicí skupiny z vedoucích

členů, kteří se předtím nacházeli buď ve vězení, nebo v exilu, a to především po osvobození, ke kterému došlo v srpnu.

Vznik Výboru národního osvobození

Ve dnech, které bezprostředně následovaly po 8. září, se v Římě sešli představitelé šesti politických stran (Italské komunistické strany, Socialistické strany dělnické jednoty, Demokraticko-křesťanské strany, Liberální strany, Strany Akce a také Demokracie práce, zrovna založené Ivanoem Bonomim) a utvořili Výbor národního osvobození, aby povzbudili lid „v boji a rezistenci [...], aby znovu získali pro Itálii pozici, která jí přísluší ve shromáždění svobodných národů.“ Protifašistické strany představovaly vodítko a zastoupení k demokratické Itálii, v opozici nejenom německým okupantům a jejich fašistickým kolaborantům, ale také samotnému panovníkovi spoluodpovědnému za diktaturu a válku a také Badogliově vládě, za kterou Výbor národního osvobození požadoval výměnu.

Výbor národního osvobození a Badogliova vláda

Politické strany Výboru národního osvobození, které vznikly spíše z osamělého popudu malých skupin, neměly podporu lidu v osvobozené Itálii a síla jejich vlivu pocházela ze skutečnosti, že politicky zastupovaly rodící se partyzánská hnutí. Tyto strany se dělily na levé křídlo (Italská komunistická strana, Socialistická strana dělnické jednoty, Strana Akce) a křídlo pravice-střed (Demokraticko-křesťanská strana, Liberální strana, Demokracie práce) a neměly patřičnou moc prosadit své stanovisko. Fakticky Badogliova vláda mohla těžit z podpory Spojenců, neboť představovala záruku v splnění závazků vycházejících z uzavření příměří. V říjnu 1943 vyhlásila vláda válku Německu, a získala tak pro Itálii označení „spoluválečnicků“; Italský osvobozenec sbor opravdu bojoval po boku Angloameričanů a znázorňoval přeměnu italské armády.

Togliatti a zvrát ze Salerna

Protiklad mezi Výborem národního osvobození a vládou byl vyrovnán až v březnu 1944 neočekávaným podnětem zbaveným předpoklady od vedoucího představitel komunistů Palmira Togliattiho, který dorazil do Itálie ze SSSR po dvaceti letech v exilu. Hned jak se Togliatti vylodil v Neapoli, překonal oficiální postoj Výbo-

ru národního osvobození a navrhl odložit stranou všechny výhrady vůči králi nebo vůči Badoglioovi a utvořit vládu národní jednotnosti schopnou soustředit svoji energii na hlavní problém, čímž byla válka a boj proti fašismu. Zvrat ze Salerna (takto nazvaný, protože Salerno bylo tehdy provizorním hlavním městem „Jižního království“) byl v souladu s rozhodnutími SSSR (který již uznal Badoglioovu vládu), ale zároveň sloužil k legálnímu uznání Italské komunistické strany v očích Spojenců a také v mínění umírněné veřejnosti.

Vláda národní jednotnosti a příměří v rámci politických stran / Bonomiho vláda

Socialisté a představitelé Strany Akce Togliattiho volbu kritizovali, nicméně dali 24. dubna souhlas k vytvoření první vlády národní jednoty, které stále předsedal Badoglio a která zahrnovala členy politických stran z Výboru národního osvobození. Jakmile došlo k osvobození Říma, Viktor Emanuel III. se zasadil o provizorní převedení moci na syna Umberta v očekávání toho, že až válka skončí, bude to lid, který se rozhodne pro monarchistickou instituci. V červnu 1944, po osvobození Říma Spojenci, Umberto přijal vrchní místopředsedství království. Badoglio podal demisi a přenechal pozici nové vládě, předsedané Ivanoe Bonomim, která vycházela přímo z Výboru národního osvobození.

Posílení odboje / Partyzánské republiky

Nástup Bonomiho vlády znamenal užší spojení mezi silami vázanými na osvobozenou Itálii a mezi odbojovými hnutími, která zaznamenala v létě 1944 v souvislosti se spojeneckým postupem ve středních oblastech země období největší vlastní životaschopnosti. Partyzánské útvary, které měly již od ledna politické vedení ve Výboru národního osvobození Vyšší Itálie, také přijaly v červnu 1944 vojenské řízení vytvořením jednotného velení. Jádro nabíraných členů se rozšířilo především o dělnické vrstvy a venkovany, ale také díky přílivu velkého množství mladíků, kteří dezertovali před povinnou vojenskou službou nařazenou ze Saló. Vojenské partyzánské akce se stávaly rozsáhlejšími a častějšími navzdory zuřivým odvetám ze strany Němců (nejstrašnější byla ta, ke které došlo v Marzabottu v boloňských Apeninách, kde v září 1944 Němci zabili 1 800 civilistů, jednalo se prakticky o celou jednu vesnici). Mnoho měst, mezi

nimi i Florencie, bylo osvobozeno ještě před příchodem Spojenců. V některých oblastech severní Itálie (Val d'Ossola, Langhe, Oltrepo Pavese) se odboji dokonce podařilo založit „partyzánské republiky“ spravované podle vzoru lidové samovlády.

Obtížná zima 1944 a 1945

V listopadu 1944 se ale anglo-americký útok zastavil. Italská fronta – která se v celkovém rámci spojeneckého plánu stala druhotnou (viz následující odstavec) – se zastavila podél „Gotické linie“ mezi městy Rimini a La Spezia. Italský odboj tak zažil své nejtěžší momenty. Prohlášení anglického generála Alexandra, ve kterém v listopadu 1944 vyzýval partyzány k přerušení operací rozsáhlejšího záběru, vyvolalo nedorozumění a polemiky mezi vůdci odboje na jedné straně, Spojenci a vládou v Římě na straně druhé. Nedorozumění bylo každopádně překonáno a v prosinci ministr Bonomi uznal Výbor národního osvobození Vyšší Itálie zástupcem okupované Itálie. Navzdory systematickým razím Němců a republikánčků (kteří opět zabírali „osvobozené oblasti“ jednu po druhé) se partyzánskému hnutí podařilo zůstat aktivní a přežít tuto obtížnou zimu na přelomu roku 1944 a 1945. Na jaře 1945 byl odboj s opětovným zahájením spojeneckého útoku, když konečně ustala německá obrana, v počtu 200 000 ozbrojených mužů připraven zahájit všeobecné povstání proti okupantům na ústupu a převzít velení ve jménu osvobozené Itálie.

Sovětská vítězství a vylodění v Normandii

Postup Rudé armády

Mezi rokem 1943 a 1944, zatímco Angloameričani byli zaměstnáni rozvleklým tažením v Itálii, Sověti převzali iniciativu na celé východní frontě. Poté, co neuspěli v červenci roku 1943 proti poslednímu útoku německých ozbrojených sil, Rudá armáda začala pomalý, ale nezastavitelný postup, který skončil až v dubnu a květnu 1945 dobytím Berlína.

Konference v Teheránu

Vítězství, která byla získána za cenu neuvěřitelného organizačního úsilí a vysokých ztrát na lidských životech, umožnila Sovětskému

svazu významně přidat na smluvní důležitosti v rámci „Velké aliance“. Nová úloha SSSR byla zřetelně vyzvednuta při vzájemné spojenecké konferenci v Teheránu (listopad–prosinec 1943), na které se poprvé osobně sešli „tři velikáni“ – Roosevelt, Stalin a Churchill. Tentokrát obdržel Stalin od Angloameričanů závazek na již dlouho naléhavě žádané vylodění ozbrojených sil na francouzském pobřeží, ke kterému mělo dojít na jaře 1944.

Vylodění v Normandii

Jednalo se o riskantní operaci také proto, že Němci vybudovali v celé pobřežní oblasti mohutná obranná opevnění (tzv. atlantický val). K uskutečnění plánu, který předpokládal vylodění na severním pobřeží Normandie, byly zapotřebí rozsáhlé přípravné práce a obrovské nasazení vojenských prostředků, takové, které by zajistilo Spojencům – kteří jednali pod jednotným velením amerického generála Eisenhowera – drtivou převahu letectva a námořnictva.

Osvobození Francie

Operace Overlord – což byl zašifrovaný název pro vylodění v Normandii – byla zahájena za svítání 6. června 1944 a provázelo ji neuvěřitelné množství náletů a intenzivní výsadek parašutistů. Navzdory urputné německé odolnosti se útočníkům podařilo vylodit na francouzském území v následujících čtyřech týdnech dalšího 1,5 milionu mužů. Na konci července po dvou měsících bojů se Spojencům podařilo prolomit německou obranu a rozmístit se po severu Francie. 25. srpna Angloameričani a de Gaullovy oddíly vstupují do Paříže, která již byla osvobozena partyzány. V září již byla Francie osvobozena téměř celá. Německá armáda, zdevastovaná sebevražednou taktikou nařízenou Hitlerem, který zamýšlel bránit se až do posledního momentu, se nacházela v krizi. V této chvíli byl útok kvůli řadě chyb učiněných spojeneckými veliteli zastaven a Němci si mohli přeorganizovat své ozbrojené síly na válečné linii velice připomínající hranice z roku 1939. Pád třetí říše tak byl ale pouze oddálen.

Konec třetí říše

Pád německých spojenců

Na podzim roku 1944 bylo Německo považováno prakticky za poražené. Fronta jeho spojenců se postupně rozpadala. V srpnu Rumunsko přešlo na druhou stranu, v krátkém okamžiku jej následovalo Bulharsko. Mezi srpnem a říjnem Finsko a Maďarsko požádalo SSSR o příměří. V říjnu Rusové a jugoslávští partyzáni vstoupili do osvobozeného Bělehradu, zatímco Angličané se vylodili v Řecku. Spojenecký útok byl dočasně přerušen ve Francii, v Itálii a v Polsku. Ale nepoměr sil mezi oběma tábory byl takový, že nenechával žádné pochybnosti o úspěchu střetu.

Bombové nálety nad Německem

Území Říše nebylo ještě dotčeno cizími vojsky, ale bylo podrobeno neustávajícím bombovým náletům ze strany Spojenců, kteří již ovládli vzdušný prostor. Letecké útoky na Německo měly za cíl nejenom zasáhnout průmyslovou výrobu a komunikační systém, ale také „demoralizovat“ německé obyvatelstvo, a tak oslabit jeho schopnost se bránit. Na Německo bylo svrženo 1,5 milionu tun bomb (900 000 pouze v roce 1944) a polovina leteckých náletů byla zaměřena proti nevojenským objektům. Mnoho německých měst bylo přeměněno na hromadu sutin. Navíc při bombardování zemřelo 600 000 civilistů.

BOMARDOVÁNÍ
MĚST
A CIVILISTŮ

Hitlerova neústupnost

Ale ani bombardování nezlomilo Führerovo zuřivé odhodlání. Na jednu stranu byl Hitler odhodlán odmítnout jakoukoliv možnost kapitulovat a zasadit se o to, aby celý německý národ sdílel až do konce úděl nacistického režimu. Na druhou stranu si stále namlouval, že by mohl ještě zvrátit válečnou situaci díky použitím nových „tajných zbraní“ (rakety V1 a V2 na dálkové ovládání, které byly opravdu svrženy na anglická města, ale s výsledkem ne právě uspokojivým) nebo díky náhlému rozpadu „nepřirozeného“ spojení mezi SSSR a západními demokratickými státy.

BOMARDOVÁNÍ
MĚST
A CIVILISTŮ
> 155

Setrvání Velké aliance / Konference na Jaltě

Tato domněnka však ve skutečnosti neměla žádné opodstatnění. Navzdory otevřené konkurenci, která panovala uvnitř Velké aliance, Angloameričani a Sověti dbali na dodržení závazků již přijatých a snažili se dojít k celkové shodě o uspořádání poválečné Evropy. Na konferenci v Moskvě v říjnu 1944 Churchill a Stalin načrtli rozdělení dle sfér vlivu u balkánských zemí (Rumunsko a Bulharsko by připadly Rusku, Řecko Velké Británii a situace by byla rovnovážná u Jugoslávie a Maďarska). Tento návrh byl v rozporu s prohlášeními Atlantické charty a nezohledňoval vůli zúčastněných zemí. Tři velicí se opět setkali v termální městečku Jalta na Krymu v únoru 1945. Při této příležitosti bylo mj. ustanoveno, že Německo bude rozděleno na čtyři okupované zóny (jedna z nich byla vyhrazená Francii) a bude podrobena radikálním opatřením k „odstranění nacismu“; že národy osvobozených zemí se budou moci vyjádřit pomocí svobodných voleb; že v Polsku (jeden z nejvíce sporných bodů) by vláda měla vzniknout ze shody mezi složkou komunistickou a prozápadně evropskou. Výměnou za získané jistoty se Rusko zavázalo vstoupit do války proti Japonsku.

Poslední útok Spojenců

Zatímco velicí jednali o budoucím osudu Evropy, vypukl závěrečný útok, který v několika málo měsících vyústil v pád třetí říše. V polovině ledna, po posledním zoufalém německém protiútku v Ardenách, Spojenci převzali velení na všech frontách. Sověti po dobytí Varšavy prošli celým zbylým polským územím. V únoru se již nacházeli jen několik desítek kilometrů od Berlína (cíl, na kterém Stalinovi hodně záleželo a kterého chtěl dosáhnout první před Angloameričany). Více na jihu Rudá armáda vyhošťovala Němce z Maďarska, aby pak mohla zamířit do Vídně, které dosáhla 23. dubna, a do Prahy, jež byla osvobozena 4. května. A postupovala do srdce Německa, kde se setkala 22. března, poprvé od začátku války, s velice slabým odporem ze strany německých vojáků. 25. dubna spojenecký předvoj dosáhl Labe a přidal se k Sovětům, kteří obkličovali Berlín.

Povstání v severní Itálii

V dubnu padla také italská fronta. 25. dubna, zatímco Výbor ná-

rodního osvobození vydal pokyn ke generálnímu povstání proti ustupujícímu nepříteli, Němci opouštěli Milán. Mussolini, který se pokusil uprchnout do Švýcarska v převlečení za německého vojáka, byl zadržen a 28. dubna zastřelen partyzány spolu s dalšími veliteli fašistické strany. Jeho mrtvola, pověšená za nohy, byla po několik hodin vystavená na náměstí Loreto v Miláně.

Hitlerova smrt a německá kapitulace

30. dubna, zatímco Rusové vstupovali do Berlína, Hitler spáchal sebevraždu v podzemním bunkru, do kterého bylo přestěhováno sídlo vlády. Velení říše předal admirálovi Karlu Dönitzovi, který okamžitě před Spojenci vyhlásil kapitulaci. 7. května 1945 v hlavním štábu, obecně připojenému k Remeši, byl podepsán akt kapitulace německých ozbrojených sil. Odpor ustal v noci z 8. na 9. května. Evropská válka byla uzavřena po pěti letech a osmi měsících smrtí dvou diktátorů, kteří více než ostatní přispěli k jejímu rozpoutání. Ale světový konflikt ještě pokračoval na Dálném východě, na kterém zcela izolované Japonsko tvrdošijně pokračovalo v boji.

Porážka Japonska a atomová bomba

Americký útok v Pacifiku

Přestože dle dohody měla být primární evropská fronta, od roku 1943 Spojené státy zahájily znovudobývání ztracených pozic v Pacifiku, přičemž využívaly převahy, které byla stále více zřejmá, ruku v ruce s tím, jak severoamerický průmysl rozvíjel svůj ohromný potenciál. Rozhodujícím přínosem byly především velké letadlové lodi (schopné převážet až na padesát letadel) a strategické bombardéry („létající pevnosti“), které od konce roku 1944 začaly systematicky bombardovat japonská území. V létě 1945, když byli Spojenci osvobozeni od válečných závazků v Evropě, byli připraveni přesunout útok na nepřátelské území. Na nepřítel, který ale pokračoval v boji s nevídanou urputností, odmítal vzdát se i v těch nejzoufalejších momentech a který se široce uchyloval k akcím kamikadze, což byli sebevražední piloti, vrhající se na lodě protivníků v letadlech naložených výbušninami.

PEARL HARBOR

PEARL HARBOR

> 144

ATOMOVÁ
BOMBA

Atomová bomba / Kapitulace Japonska

V tento moment se nový americký prezident Harry Truman (Roosevelt zemřel 12. dubna 1945) rozhodl použít proti Japonsku novou „totální“ zbraň, bombu na principu jaderného štěpení neboli atomovou bombu, která byla právě vynalezena skupinou vědců a poprvé vyzkoušena v červenci v poušti Nového Mexika. Trumanovo rozhodnutí mělo sloužit především ke zkrácení války, která se zdála být ještě zdlouhavou a krvavou, ale měla také za cíl světu (a to především ruským spojencům a rivalům) demonstrovat americkou vojenskou sílu. 6. srpna 1945 americký bombardér svrhl první atomovou bombu na město Hirošima. Za tři dny byla operace zopakována na Nagasaki. V obou případech byly následky děsivé: nejen pro velký počet mrtvých (100 000 v Hirošimě, 60 000 v Nagasaki) a naprosté zničení měst, ale následky dlouhého trvání kontaminace radiací. 15. srpna, poté co i Sovětský svaz vyhlásil Japonsku válku, císař Hirohito nabídl Spojencům bezpodmínečnou kapitulaci. S jejím podpisem se tak 2. září 1945 uzavřela druhá světová válka.

ATOMOVÁ
BOMBA
> 146

Druhá světová válka

1. Válečné události

Znepřátelené bloky a povaha střetnutí

Druhá světová válka, vymezená léty 1939–1945, byla největším ozbrojeným konfliktem v dějinách lidstva. V jejím průběhu proti sobě stanuly dva bloky. Pilířem a rozhodující silou prvního seskupení bylo nacistické Německo, podporované fašistickou Itálií, Japonskem a některými menšími státy. Hitler se netajil cílem ovládnout téměř celou Evropu, vnutit jí nacistickou ideologii, zlikvidovat židovské obyvatelstvo, vytvořit z Němců vůdčí elitu kontinentu, a odčinit tak porážku z roku 1918. Japonsko a Itálie, neuspokojené zisky z první světové války, spatřovaly v Hitlerovi sice nepříteliš příjemného, ale schopného spojence, který jim mohl dopomoci k splnění vlastních plánů. Protifašistická koalice, pro kterou se během času prosadilo označení Spojenci, postupně sdružila Velkou Británii, Spojené státy americké, Sovětský svaz a francouzský odboj, tedy v podstatě síly bývalé Dohody. Druhá světová válka se tak z historického odstupu jeví jako určité pokračování světového konfliktu let 1914–1918.

Německé úspěchy v počátcích války

V časných hodinách 1. září 1939 přepadlo Německo, zajištěné nedávno uzavřenou smlouvou se Sovětským svazem, bez vyhlášení války Polsko. Tento čin již neponechaly západní mocnosti, spoléhající dosud na politiku usmiřování, bez odezvy. O dva dny později, 3. září, vyhlásily Francie a Velká Británie válku Německu. Byla to však válka, pro níž se vžil výstižný výraz podivná. Až do dubna 1940 zůstaly britské a francouzské jednotky, soustředěné především v oblasti Maginotovy [mažinotovy] linie, nečinné. Za dané situace byl osud statečně bojujícího Polska zpečetěn. Nepříliš moderně vyzbrojená polská armáda nebyla schopna německému útoku čelit a 28. září kapitulovala. Její porážka byla neodvratná, neboť v průběhu bojů vstoupila na území Polska sovětská armáda. Na základě sovětsko-německého paktu o neútočení a německo-sovětské smlouvy o přátelství, datované 28. zářím 1939, bylo Polsko rozděle-

no mezi Německo a Sovětský svaz, jemuž připadla východní území zaniklého státu. Zajaté polské důstojníky a vojáky přikázal později stalinský režim popravit.

Likvidace Polska však představovala pouze první bod v Hitlerových válčných plánech. Na jaře 1940 zahájilo Německo útok proti severní a západní Evropě. V dubnu bylo obsazeno Dánsko, v polovině června celé území Norska a v květnu zahájili Němci tažení proti neutrálnímu Nizozemí, Belgii, Lucembursku a Francii. Dne 10. června 1940 vstoupila po boku Německa do války také Itálie.

Rychlý postup německých vojsk ukázal neschopnost francouzského velení a jeho nepřipravenost na nový způsob válčení, opírající se o nasazení tanků. Britský expediční sbor se před úplným zničením podařilo zachránit jen díky evakuační operaci v prostoru města Dunkerque [dankerk] na přelomu května a června 1940. Společně s nimi byly do Velké Británie staženy i některé spojenecké jednotky. Ve snaze zajistit svou bezpečnost podepsala britská vláda, v jejímž čele stanul odpůrce politiky usmiřování Winston Churchill [vinston čerčil], s USA smlouvu o půjčce a pronájmu. Výměnou za své základny na Bahamách, Jamajce a Trinidadu získala Británie od USA torpédoborce.

Vojensky i morálně rozložená Francie 22. června 1940 kapitulovala. O dva dny později byly ukončeny boje s Itálií. Pouze část francouzských jednotek odešla do Velké Británie, kde se pod vedením generála Charlese de Gaulla [šarlse dególa] začal formovat zahraniční odboj, který se mohl opřít o pozice v koloniích. Severní oblasti Francie, včetně Paříže a atlantského pobřeží, byly okupovány Německem. Na jihu vznikl pod vedením maršála Pétaina [petena], hrdiny bitvy u Verdunu za první světové války, vazalský režim. Centrem této neobsazené části Francie bylo lázeňské město Vichy [viši]. Na sklonku roku 1942 obsadily tuto část Francie (včetně ostrova Korsiky) fašistické mocnosti Osy.

Bitva o Anglii, boje na Balkáně a v severní Africe

Německu tak zůstal jediný protivník – Velká Británie. Hitlerův plán na vylovení v Anglii se však neuskutečnil a letecká bitva o Anglii, probíhající od srpna 1940 do května 1941, byla z německého hlediska rovněž neúspěšná. Zásahu na tom měli nejen britští, ale i polští, belgičtí a českoslovenští letci. Německo utrpělo první vý-

znamnou porážku, což ovlivnilo jeho další postup. Pozornost Německa se obrátila na Balkán. Válku na Balkáně zahájila jako první Itálie, která tuto oblast považovala za sféru svého vlivu. Již v říjnu 1940 zaútočila z Albánie, kterou okupovala od roku 1939, proti Řecku. Hrdinný odpor Řeků donutil italská vojska ustoupit a teprve společný německo-italský postup znamenal řeckou porážku. V dubnu 1941 proběhl útok proti Jugoslávii. Zúčastnila se ho německá, italská, maďarská a bulharská vojska. Území Srbska a Makedonie byla částečně připojena k Bulharsku a k Maďarsku, zbytek Jugoslávie byl okupován Německem. Proti okupaci okamžitě propukla partyzánská válka, jejímž vůdcem byl Josip Broz Tito. Na území Chorvatska vznikl fašistický režim spolupracující s Hitlerem. Během května 1941 si Německo výsadkovou operací vytvořilo důležitou základnu na Krétě, odkud vytlačilo britské a řecké oddíly.

V červenci 1940 obsadila italská vojska britské državy na východě Afriky a v srpnu podnikla útok na britské pozice v severní Africe. Útok byl odražen a britské jednotky, ač početně slabší, přešly do protiútoků. V kritické chvíli poskytlo Itálii pomoc Německo, když ji podpořilo oddíly (proslulé Afrikakorps) pod velením Erwina Rommela. Po těžkých bojích byly italsko-německé sbory na podzim 1942 zastaveny u El Alameinu. Spojenci, v jejichž řadách bojovali i česko-slovenští vojáci, přešli do protiofenzívy. Od západu postupovala americká vojska, která se v Africe vylodila v listopadu 1942, a francouzské jednotky, jež přešly na stranu Spojenců. V květnu 1943 německá a italská vojska v Africe kapitulovala.

Válka na východě

Po porážce japonských vojsk během jarních měsíců 1939 v Mongolsku, na jehož straně se výrazně angažovala Rudá armáda, zahájil Sovětský svaz v září téhož roku expanzivní politiku v Evropě. Předpokladem změny kursu byla výměna lidového komisaře (ministra) zahraničních věcí: umírněného Maxima Litvinova vystřídal Vjačeslav Molotov. Sovětský stát se podílel na rozbití Polska a poté, co Finsko odmítlo jeho územní požadavky, začal proti této zemi v listopadu válku. V březnu 1940 Finsko kapitulovalo a muselo se vzdát území na Karelské šíji. V létě téhož roku provedl SSSR, zabezpečen smlouvou s Německem, anexi pobaltských států Estonska, Litvy a Lotyšska a donutil Rumunsko k odstoupení severní Bukovi-

ny a Besarábie (části pozdější Moldavské sovětské republiky). Stalinův Sovětský svaz tak získal především území, která Rusko drželo v 19. století a o něž přišlo v závěru první světové války. Sovětská expanze naznačovala, že Stalin a jeho spolupracovníci pokračují v tradicích carské imperiální politiky.

Dominantní postavení hitlerovského Německa a Sovětského svazu na evropském kontinentě však dávalo tušit, že mezi oběma mocnostmi dojde ke konfliktu, neboť oba státy usilovaly o jednoznačnou převahu. Dosavadní spojenectví se začalo měnit v obezřetný a napjatý vztah, který se zhoršil brzy poté, co na jaře 1941 ztroskotaly tajné rozhovory o přerozdělení sfér vlivu.

V ranních hodinách 22. června 1941 přepadlo Německo bez vyhlášení války Sovětský svaz. Bojů na východě se po boku německých divízi zúčastnily i jednotky z Itálie, Maďarska, Rumunska, Slovenska a dobrovolnické útvary z Belgie, Nizozemí, skandinávských zemí (kromě Švédska) a Španělska. Německý útok byl veden ve třech strategických směrech: na Leningrad, Moskvu a jižní oblasti. Napadením Sovětského svazu vznikla východní fronta, na niž se soustředila největší vojenská uskupení v Evropě. Obranné operace zaskočené Rudé armády byly vesměs neúspěšné. Padl Kyjev, Oděsa i Smolensk, Němci zahájili blokádu Leningradu a nacistická vojska útočila na Moskvu. Německý nápor se před hlavním městem podařilo počátkem prosince 1941 zastavit a Rudá armáda přešla do protiofenzívy.

Na jaře následujícího roku zahájili Němci rozsáhlou operaci na jižním úseku fronty. Dosáhli hřebenů Kavkazu, ale nedokázali prolomit obranu Stalingradu. Ten se ubránil a navíc ve stalingradském kotli zůstala obklíčena armáda maršála Pauluse, který na přelomu ledna a února 1943 kapituloval. Stalingradská bitva znamenala významný posun v průběhu druhé světové války. Zvrat na východní frontě však přinesla až velká tanková bitva u Kurska v červenci a srpnu 1943. Po vítězném boji přešly sovětské jednotky do ofenzívy a začaly osvobozovat levobřežní Ukrajinu, Krym a Kavkaz. Současně zahájily postup do Běloruska a Pobaltí. Roku 1944 byla prolomena blokáda Leningradu a Rudá armáda převzala na východní frontě definitivně iniciativu. Operace na severním úseku fronty donutily Finsko podepsat v září příměří se Sovětským svazem i Velkou Británií. Na jižním úseku dosáhla Rudá armáda

v březnu 1944 rumunských hranic a překročením polských hranic v červnu a v červenci téhož roku opustila fronta sovětské území.

Válka v Tichomoří

PEARL HARBOR

Japonský útok na americkou námořní a leteckou základnu Pearl Harbor [pérl hábr] na Havajských ostrovech 7. prosince 1941 vedl ke vstupu USA do války nejen s Japonskem, ale i s jeho spojenci Německem, Itálií a jejich satelity (mj. též se Slovenskem). Válka tak zasáhla téměř celý svět. Bojovalo se na území Afriky, Asie, Evropy, v Atlantském, Indickém, Tichém i Severním ledovém oceánu včetně přilehlých moří. Japonská vojska v letech 1941–1942 postupně obsadila Barmu, Filipíny, Hongkong, Francouzskou Indočínu, Nizozemskou východní Indii (Indonésii), Malajsii, Singapur, Thajsko a řadu tichomořských ostrovů. Chystanému útoku proti Austrálii zabránila bitva v Korálovém moři, která se odehrála začátkem května 1942. Rozhodující obrat ve válce v Tichomoří nastal, když se Američanům podařilo porazit Japonce v letecké a námořní bitvě u ostrova Midway [midvej], probíhající ve dnech 3.–7. června 1942. USA a jejich spojenci převzali bojovou iniciativu a v těžkých bojích dobývali oblasti okupované Japonci. Symbolem urputných bojů se stala bitva o ostrov Guadalcanal [gvadalkanal] v souostroví Šalamounových ostrovů, trvající od srpna 1942 do února 1943. Ani v tomto střetnutí Japonci neuspěli.

PEARL HARBOR
> 167

Vylodění Spojenců v Itálii a otevření fronty v západní Evropě

Britský pokus o vylodění v prostoru francouzského města Dieppe [dijep] v srpnu 1942 nebyl sice úspěšný, ale v létě 1943 pronikla americká a britská vojska na Sicílii. Invazní operaci velel generál Dwight Eisenhower [dvajt ajznhour]. Po obsazení ostrova následoval útok na italské pobřeží. Fašistický režim v Itálii padl, Mussolini byl zatčen a počátkem září 1943 vláda maršála Badoglio [badolja] kapitulovala. Ve snaze udržet italskou frontu okupovali Němci severní Itálii, odzbrojili zbytky italských jednotek a obsadili území ve Francii a na Balkáně, do té doby okupovaná Itálie. Sever Itálie se proměnil v urputné bojiště až do konce války.

Převzetí iniciativy Spojenci se projevilo i v sílícím odboji v okupovaných státech i ve státech německým záměrům se podřizujícím.

Partyzánské oddíly v Bulharsku, ve Francii, Jugoslávii, Řecku, na Slovensku oslabovaly pozice německých vojsk a násobily jejich nejistotu.

Událostí zásadního významu byla invaze amerických a britských vojsk v severofrancouzské Normandii, zahájená 6. června 1944. V Evropě tak byla otevřena druhá fronta a Německo muselo nyní čelit Spojencům na evropském východě, západě i jihu: v srpnu 1944 se spojenecké jednotky vylodily i na jihu Francie. Při obrovské ekonomické síle Spojených států bylo zřejmé, že válka v Evropě dříve či později skončí porážkou Německa. To si uvědomovali i mnozí členové německého armádního velení, z jejichž podnětu spáchal 20. července 1944 plukovník Stauffenberg [štaufnberg] atentát (neúspěšný) na Adolfa Hitlera. Naděje na odstranění hlavního představitele nacismu a uzavření separátního míru mezi Německem a západními Spojenci zmizela. Pod dojmem spojeneckého postupu došlo v srpnu 1944 k úspěšnému povstání v Paříži, podpořenému vstupem francouzských tankových svazků do města. Spojenecké jednotky pod vedením generála Eisenhowera a britského maršála Bernarda Montgomeryho osvobodily Francii, Belgie a před polovinou září 1944 dosáhly německých hranic.

Závěrečná fáze války v Evropě

Postupující fronta aktivizovala národně osvobozené hnutí v okupovaných zemích a vedla ke změně režimu ve státech bojujících na straně Německa. V srpnu a září 1944 proběhlo mohutné varšavské povstání, které se podařilo nacistům potlačit. Sovětská armáda povstalcům nijak nespěchala na pomoc, neboť jejich odboj neměl prokomunistický charakter. V letních měsících se uskutečnily převraty v Bulharsku a Rumunsku. Nové vlády těchto států vstoupily do války na straně Spojenců a rumunská armáda se později podílela i na osvobození Československa. V říjnu 1944 proběhla vojenská operace proti Maďarsku, kde rovněž došlo ke státnímu převratu. Současně Rudá armáda společně s armádou jugoslávskou a bulharskou osvobodila Srbsko. Spojenci se pak vylodili v Řecku.

Na severním úseku východní fronty bylo během ledna a dubna 1945 obsazeno Východní Prusko a sovětská vojska vstoupila do Varšavy, kterou nedlouho předtím nechala vykrváčet. Postupu-

jící sovětské jednotky vkročily do Pomořan a útokem přes Slezsko prolomily německou obranu v opavsko-ostravském prostoru.

Posledním německým pokusem o zastavení Spojenců na západní frontě byly na přelomu let 1944 a 1945 operace v pohoří Ardeny a v dolním Alsasku. Obě skončily nezdarem. Spojenci zahájili postup na německém území. Dne 25. dubna 1945 se americké a sovětské útvary setkaly u města Torgau na Labi. Na přelomu dubna a května překročila americká armáda československou hranici a 6. května 1945 osvobodila Plzeň.

Na jižním křídle východní fronty padla po dlouhých bojích Budapešť a před polovinou dubna 1945 obsadila Rudá armáda Vídeň a celé Dolní Rakousy. Sovětský svaz si tak vytvořil podmínky pro zahájení berlínské operace. Do zoufalé obrany Berlína, během níž spáchal Hitler sebevraždu, byly zapojeny i oddíly starců a dětí. Dne 2. května 1945 sovětská armáda Berlín plně ovládla. Válka v Evropě však trvala ještě týden. V následujících dnech kapitulovaly německé jednotky v Dánsku, Nizozemí a v severním Německu. Na italské frontě obsadila spojenecká vojska na počátku června 1944 Řím. Koncem války vypuklo v okupované severní Itálii protifašistické povstání, během něhož byl italskými partyzány popraven Benito Mussolini. V pondělí 7. května 1945 byla v Remeši podepsána a den poté v Berlíně potvrzena bezpodmínečná kapitulace Německa. Válka v Evropě oficiálně skončila 8. května 1945 ve 23.01 hodin.

Ukončení války v Asii

Válka poté pokračovala boji v Asii. USA obsadily Filipíny a vylodily se na japonských ostrovech Okinawa a Iwodžima. Spojenecká vojska postupně osvobozovala rozsáhlá území jihovýchodní Asie. Ve dnech 6. a 9. srpna 1945 provedly Spojené státy jaderný útok na japonská města Hirošimu a Nagasaki. Účinek svržení atomových bomb byl strašlivý. Množství obětí a zkáza obou měst zlomily japonskou vůli k odporu. Dne 8. srpna vyhlásil Japonsku válku Sovětský svaz a rychle obsadil jižní Sachalin, Kurilské souostroví, severní Čínu a jeho vojska vstoupila na území Koreje. Japonský císař Hirohito vyhlásil ochotu ukončit boje již 14. srpna, ale kapitulace byla podepsána na palubě letadlové lodi Missouri [misuri] v Tokijském

zálivu 2. září 1945. Americká okupační správa Japonska byla svěřena generálu Douglasu MacArthurovi [daglesu mekársovi].

2. České země a Slovensko v letech druhé světové války

Vyhlášení protektorátu a jeho správa

Ve středu 15. března 1939 vstoupila okupační německá armáda do Čech a na Moravu. Téhož dne večer přijel do Prahy Adolf Hitler a 16. března vydal výnos o zřízení protektorátu Čechy a Morava (Böhmen und Mähren). Tímto rozhodnutím byly české země začleněny do Velkoněmecké říše a protektorát jim dával pouze omezenou autonomii. Protektorát neměl zahraniční zastoupení a jeho symbolické ozbrojené síly (vládní vojsko) plnily pouze pomocné úkoly. Formálně stál v jeho čele státní prezident Emil Hácha a jako výkonný orgán protektorátní vláda.

Veškeré politické i hospodářské rozhodování se však soustřeďovalo v rukou německých úředníků, neboť na území protektorátu byla zřízena též okupační správa v čele s říšským protektorem, jímž byl jmenován bývalý německý ministr zahraničních věcí Konstantin von Neurath [fon nojrát]. Časem převzala většinu pravomocí německé okupační správy nová instituce – Německé státní ministerstvo pro Čechy a Moravu. Státním ministrem se stal bývalý karlovarský knihkupec, sudetský Němec a později odsouzený válečný zločinec Karl Hermann Frank, jehož české obyvatelstvo upřímně nenávidělo. V protektorátu působilo rovněž gestapo a ostatní německé bezpečnostní složky. Dvoukolejnost protektorátních a okupačních orgánů byla jen zdánlivá.

Suverénním nositelem moci byly ve skutečnosti říšskoněmecké a okupační úřady; protektorátní úřady pracovaly pod jejich přímou kontrolou a plnily spíše druhořadé úkoly.

Veřejný život se zcela podřizoval modelu totalitního společenského uspořádání v Německu. Politické strany v protektorátu zanikly a místo nich vzniklo hned v březnu 1939 Národní souručenství, sdružující přes 98 % českých mužů. Zprvu bylo chápáno jako poloopoziční organizace, od roku 1941 však projevovalo vůči okupační moci naprostou poslušnost. Odbory byly zařazeny do dvou centrál

– Národní odborové ústředny zaměstnanecké a Ústředí veřejných zaměstnanců. Spíše než o odborové organizace šlo však o nástroj kontroly a snadnějšího ovládnutí dělníků i zaměstnanců. Postupně byly zakázány, zastaveny či zrušeny vlivné spolky a sdružení (Sokol, Junák). V roce 1942 bylo založeno Kuratorium pro výchovu mládeže, v jehož čele stanul ministr školství a lidové osvěty, jeden z největších kolaborantů, Emanuel Moravec. Cílem Kuratoria bylo působit na mladou generaci v duchu nacistických idejí a česko-německé spolupráce. Uspořádání veřejné sféry zcela odpovídalo nacistickému záměru germanizovat po vítězné válce prostor českých zemí a nežádoucí obyvatele vystěhovat nebo fyzicky zlikvidovat.

HOLOCAUST

Genocidní (vyhlazovací) politika byla již během válečných let uplatňována vůči Židům a Romům. V protektorátu platily od června 1939 norimberské zákony a začala cílená likvidace uvedených skupin obyvatelstva. Židé byli shromažďováni v Terezíně, jenž sloužil jako obrovské ghetto, a odtud transportováni do vyhlazovacích koncentračních táborů. Nacisté zahájili také likvidaci Romů, jejichž tragický osud připomínají památníčky na místech zaniklých sběrných táborů v Letech u Písku a v Hodoníně u Kunštátu.

HOLOCAUST

> 154

Domácí odboj

ODBOJ

Od prvních dnů okupace se začalo formovat organizované odbojové hnutí, které se zpočátku soustředilo na zpravodajskou činnost. Mezi nejvýznamnější odbojové organizace patřily Politické ústředí (představitelé hlavních prvorepublikových politických stran), důstojnická Obrana národa, intelektuálský Petiční výbor Věrní zůstaneme. Významnou činnost vyvíjeli též někdejší funkcionáři Sokola, na Moravě působil např. Zemský národní výbor. V roce 1940 se pokusil tyto skupiny centrálně zastřešit Ústřední výbor odboje domácího (ÚVOD). Na odboj byli napojeni i někteří členové protektorátní vlády. Patřil mezi ně také předseda vlády, generál Alois Eliáš, který byl později nacisty popraven.

Složitou cestou procházel komunistický odboj. Vedení Komunistické strany Československa, jejíž nejvyšší představitelé (včetně Klementa Gottwalda) žili od roku 1939 v Moskvě, se plně podřizovalo rozhodnutím Kominterny a respektovalo německo-sovětský pakt o neútočení. Válku mezi Německem a demokratickými mocnostmi hodnotili jako imperialistický konflikt o přerozdělení sfér

vlivu. Své názory změnili až po napadení Sovětského svazu. Komunistický odboj v protektorátu řídily ilegální ústřední výbory KSČ, jimž však gestapo zpravidla přišlo rychle na stopu.

Od počátku okupace docházelo k spontánním projevům neshody protektorátního obyvatelstva. Byl vyjadřován shromážděními při významných dnech, účastí na národních poutích, bojkotem dopravy. Projevil se i při převozu ostatků Karla Hynka Máchy z Litoměřic na pražský Vyšehrad. K hromadným protiněmeckým vystoupením došlo na celém území protektorátu 28. října 1939. Proti demonstrantům zasáhla okupační moc. V Praze byl zastřelen dělník Václav Sedláček a těžce zraněn student medicíny Jan Opletal. Jeho pohřeb se 15. listopadu stal další příležitostí k vyjádření neshody. Okupantům však posloužil jako záminka k zatýkání, odvezení mnoha set studentů do koncentračního tábora i k popravám studentských funkcionářů. Dne 17. listopadu 1939 byly uzavřeny české vysoké školy. Světové studentské hnutí na české vysoké školy nezapomnělo a vyhlásilo k tomuto datu Mezinárodní den studentstva.

Přes veškerou perzekuci se nacistům nepodařilo odboj potlačit. V roce 1941 vytvořily Ústřední výbor odboje domácího a ilegální vedení KSČ Ústřední národní revoluční výbor, který měl koordinovat odbojovou činnost. K likvidaci odboje a usměrňování protektorátního hospodářství ve prospěch válečné výroby byl do Prahy vyslán ve funkci zastupujícího říšského protektora přední nacistický funkcionář Reinhard Heydrich [rajnhard hajdrich]. Ten po svém příjezdu okamžitě vyhlásil stanné právo, přikázal zatknout představitele odboje a tvrdě zakročil proti odbojovým organizacím. Proto československá exilová vláda v Londýně, znepokojená též poměrně slabým domácím odbojem v porovnání s vlnou odporu v Polsku, Jugoslávii a Francii, vyslala do protektorátu vycvičené a technicky vybavené parašutisty, jejichž úkolem bylo uskutečnit atentát na Heydricha.

Atentát provedli 27. května 1942 Čech Jan Kubiš a Slovák Jozef Gabčík. Heydrich zraněním utrpeným při atentátu podlehl. Odvetou za jeho smrt bylo rozpoutání další vlny teroru, nazývané heydrichiáda. Opět bylo vyhlášeno stanné právo, konaly se masové popravy (zahynul např. spisovatel Vladislav Vančura) a deportace do koncentračních táborů. Nacistický teror vyvrcholil 10. června vypálením vsi Lidice. Její mužští obyvatelé byli zastřeleni, ženy odve-

čeny do koncentračních táborů, kde většina z nich zahynula, a část dětí poslána na převýchovu do německých rodin. O čtrnáct dní později postihl stejný osud obec Ležáky u Chrudimi. Poslední boj československých parašutistů se odehrál v pravoslavném kostele Cyrila a Metoděje v Praze. Domácímu odboji byl za heydrichiády zasazen úder, z něhož se již plně nevzpamatoval.

Československý zahraniční odboj

V období druhé republiky a po okupaci odešla řada politiků a vojáků do exilu. Centrem československého zahraničního odboje se stala nejprve Paříž a po jejím pádu Londýn. Do čela odboje, koordinovaného Československým národním výborem, se postavil Edvard Beneš. Jeho cílem bylo obnovit Československou republiku v předmnichovských hranicích. Vedení KSČ v Moskvě se řídilo příkazy Komunistické internacionály, která s obnovou Československa zpočátku nepočítala.

Postavení představitelů československého zahraničního odboje nebylo jednoduché. Exil nebyl politicky jednotný a proti Benešově linii se vyhraňovali Slováci Milan Hodža a Štefan Osuský i Wenzel Jaksch [vencl jaks], předák sociálnědemokraticky orientovaných sudetských Němců. Západní mocnosti sice nesouhlasily s okupací českých zemí, ale nadále trvaly na platnosti mnichovské dohody, třebaže Francie a Anglie na podzim roku 1939 uznaly Československý národní výbor. V červenci 1940 se tento orgán usnesl zřídit ve Velké Británii prozatímní státní zřízení Československé republiky, tvořené československou vládou v exilu, prezidentem a státní radou, která nahrazovala parlament. Československým prezidentem v exilu byl Edvard Beneš, předsedou vlády lidovec Jan Šrámek, ministrem zahraničí Jan Masaryk a ministrem obrany generál Sergej Ingr. Teprve po roce však Velká Británie plně uznala exilovou vládu jako představitelku Československé republiky. V téže době tak učinily i USA a Sovětský svaz. Spojenci pak zařadili obnovu Československa mezi své válečné cíle. V srpnu roku 1942 odvolala Velká Británie svůj podpis pod mnichovskou dohodou a v září ji prohlásila za neplatnou i francouzská exilová vláda.

Českoslovenští vojáci ve druhé světové válce

Mezinárodnímu postavení exilové vlády výrazně napomohli českoslovenští vojáci, kteří se zbraní v ruce bojovali v zahraničí proti Hitlerovi. První československou zahraniční jednotkou se stal legion v Polsku, jenž na počátku války bojoval proti německým intervenčním. Po kapitulaci Polska přešla část vojáků do Rumunska, ale většina z nich i s velitelem, podplukovníkem Ludvíkem Svobodou, byla zadržena sovětskou armádou a internována v Sovětském svazu.

Druhým místem, kde bojovali českoslovenští vojáci, byla Francie. Zde se podařilo již v říjnu 1939 uzavřít dohodu o obnově Československé armády na francouzském území. Obrany Francie se zúčastnili pozemní jednotky i letci. Po porážce Francie bylo asi 5 000 československých vojáků evakuováno do Velké Británie. Zde vznikla 1. československá smíšená brigáda. Po invazi v Normandii roku 1944 byla jako Československá samostatná obrněná brigáda přesunuta do Francie, kde až do konce války obléhala přístav Dunkerque. Součástí pozemních sil byl 11. československý prapor – Východní, který se pod vedením podplukovníka Karla Klapálka vyznamenal v bojích o Tobruk na Středním východě.

Nejvýznamněji do bojů na západní frontě zasáhli letci. Ve Velké Británii postupně vznikly dvě stíhací a jedna bombardovací peruť. Uznání si českoslovenští letci získali již v bitvě o Anglii. Nejlepší z nich, četař Josef František, sestřelil během září 1940 17 německých letadel.

V zájmu zabezpečení poválečné Československé republiky vedly exilové orgány diplomatická jednání se Sovětským svazem, o němž nebylo pochyb, že se zařadí mezi nejdůležitější světové velmoci. Tyto rozhovory probíhaly s plným souhlasem Velké Británie a USA. Při návštěvě Edvarda Beneše v Moskvě byla dne 12. prosince 1943 podepsána československo-sovětská smlouva o přátelství a spolupráci s platností na dvacet let. Základem smlouvy bylo vzájemné nevměšování do vnitřních záležitostí. Při návštěvě Moskvy došlo i k Benešovu jednání s představiteli Komunistické strany Československa. Výsledkem byla dohoda o spolupráci mezi oběma centry zahraničního odboje (londýnským a moskevským) a také představa o poválečném uspořádání republiky. I když se Beneš v tomto směru k ničemu nezavázal, rozhovory potvrdily, že rozhodující roli v odboji přebírá exil a že se posilují pozice komunistů.

Snahou Sovětského svazu i československých komunistů v Moskvě bylo politicky využít československou vojenskou jednotku, která se v průběhu roku 1942 začala v Buzuluku pod velením Ludvíka Svobody formovat v 1. samostatný prapor. Do bojů zasáhl v březnu 1943 v bitvě u vesnice Sokolovo. Postupně se prapor rozrostl na brigádu, která se vyznamenala v bojích o Kyjev a u Bílé Cerekve. V roce 1944 byl již počet vojáků (16 672 osob) takový, že mohl vzniknout 1. československý armádní sbor. Jeho velitelem byl až do karpatsko-dukelské operace generál Jan Kratochvíl, jmenovaný londýnským centrem. Poté byl nahrazen Ludvíkem Svobodou. Sbor, v němž měli silné zastoupení i Rusíni a Židé, se podílel na osvobození Československa. Podobně jako letci však nemohl zasáhnout do bojů v Praze během květnového povstání 1945.

ODBOJ
> 184

Poslední léta války

Blížící se východní fronta a invaze v Normandii aktualizovaly problém samostatného Slovenska, které jako spojenec hitlerovského Německa bylo ve válečném stavu se Sovětským svazem, Spojenými státy i dalšími mocnostmi. Politika slovenského klerofašistického státu v čele s Jozefem Tisem tak komplikovala situaci československé exilové vládě, usilující o obnovu republiky. Hrozilo totiž nebezpečí, že se Slovensko může stát poraženým státem. Tuto okolnost si ovšem uvědomovala jak ilegální slovenská opozice, která založila Slovenskou národní radu, sdružující různé politické proudy, tak část oficiálních představitelů Slovenska.

Původní plán, že na Slovensku vypukne připravené povstání a dvě slovenské divize ve východním pohraničí umožní Rudé armádě vstup do země karpatskými průsmyky, se z mnoha důvodů neuskutečnil. Tisův režim i Německo vycítily nebezpečí a na Slovensko vstoupily německé vojenské jednotky. Slovenské národní povstání, které propuklo 29. srpna 1944 a jehož střediskem byla Banská Bystrica, se tak od počátku potýkalo s problémy. Netajilo se však svým cílem – obnovou Československé republiky. Vojenským velitelem povstalců byl zkušený důstojník Ján Golián. Německým divizím se ale za vydatné pomoci Hlinkových gard podařilo povstání porazit. Boj poté pokračoval formou partyzánské války, které se účastnili i čeští, francouzští a sovětské bojovníci. Definitivní konec konfliktů i zánik Slovenského státu přineslo osvobození Slovenska v průběhu jara 1945.

Blížící se konec války podnítl v březnu 1945 jednání mezi představiteli československé exilové vlády a komunistického vedení o podobě budoucí vlády a jejím programu. Pro nekomunistické politiky bylo nevýhodou, že se rozhovory konaly v Moskvě. Komunisté dokázali do vládního programu prosadit mnohé své požadavky a ovlivnili i složení vládního kabinetu. Předsedou nové československé vlády, která měla zůstat u moci až do prvních parlamentních voleb, se stal sociální demokrat Zdeněk Fierlinger. Ve vládě obdržely zastoupení všechny politické strany sdružené ve vzniklé Národní frontě. Komunisty však zvýhodnilo, že jako samostatná strana byla chápána i Komunistická strana Slovenska, ač tvořila součást KSČ. Před válkou vlivná agrární strana i národně demokratická strana a také Hlinkova slovenská ľudová strana nebyly povoleny kvůli svému pravicovému charakteru i vině (ať skutečné, či údajné) na zániku Československa. Tento fakt naznačoval, že demokracie v poválečném Československu nebude kopírovat poměry první republiky. Nová vláda vyhlásila 5. dubna 1945 v již osvobozených Košicích tzv. Košický vládní program, jehož znění bylo dohodnuto při moskevských jednáních a který se stal základem poválečného uspořádání republiky. Byla v něm vyhlášena těsná spolupráce se Sovětským svazem, zestátnění klíčových podniků a konfiskace majetku Němců, Maďarů a kolaborantů.

Vstup sovětských vojsk i 1. československého armádního sboru na území Slovenska a českých zemí urychlil přípravy k povstání českého lidu, které živelně propuklo již 1. května. V Praze začalo 5. května a do jeho čela se postavila Česká národní rada. Jejím předsedou se stal profesor Albert Pražák a vojenským velitelem generál Karel Kutlvaš; vlivné místo v ní zaujal komunistův Josef Smrkovský. Těžké boje probíhaly zvláště u budovy rozhlasu. Německá vojska, která se chtěla co nejrychleji dostat do amerického zajetí, potřebovala ovšem volný průchod Prahou a byla rozhodnuta si jej vybojovat. V průběhu povstání, kdy nacisté sáhli i k vyvražďování civilního obyvatelstva, pomohly Praze jednotky Ruské osvobozenecké armády generála Vlasova, stojící donedávna na německé straně. Proto s nimi vedení povstalců odmítlo jakoukoli spolupráci.

Očekávaná pomoc Američanů, stojících od 6. května jen několik desítek kilometrů od Prahy na demarkační linii Karlovy Vary – Borek u Rokycan – České Budějovice, nepřišla. Američané dostáli

předchozím úmluvám se Sověty, kteří z politických důvodů hodlali osvobodit Prahu sami. Přes tuto nepříznivou situaci se podařilo představitelům České národní rady dohodnout 8. května v podvečer kapitulaci německých vojsk v Praze. Němečtí vojáci měli složit zbraně a odejít do amerického zajetí. V ranních hodinách 9. května vjely do Prahy sovětské tanky.

Do Prahy postupně vstoupili i příslušníci Československých zahraničních jednotek a 10. května přiletěla z Košic nová vláda Československé republiky. Smutný osud potkal představitele České národní rady, která byla už 11. května na sovětský nátlak rozpuštěna. Po únoru 1948 byli její představitelé označeni za kapitulanty a pronásledováni.

3. Charakteristické rysy a bilance druhé světové války

Způsoby vedení války

Světový konflikt byl ze strany nacistického Německa a jeho spojenců veden proti určitým skupinám obyvatelstva jako totální vyhlazovací válka. První obětí nacistů se stali Židé, jejichž fyzická likvidace byla chápána jako „konečné řešení židovské otázky“. Antisemitismus, napájející se z dávných středověkých předsudků i odporu vůči židovským lichvářům, bankéřům i dalším podnikatelům, nabyl podoby kruté a nenávislné ideologie. Židé byli na území kontrolovaných nacistickým Německem systematicky evidováni, vylučováni z veřejného života a deportováni do vyhlazovacích táborů (Osvětim, Treblinka, Birkenau), kde umírali násilnou smrtí v plynových komorách. Obětí genocidy, označované dnes pojmem holocaust [holokaust], se stalo 6 milionů Židů. Obdobná genocidní politika byla uplatňována vůči obyvatelstvu romského původu. Celkový počet romských obětí se odhaduje na 500 000 osob.

Po skončení války se měla dostat na pořad dne likvidace, odsun či poněmčení slovanského obyvatelstva. Již během válečného dění postupovali okupanti bezohledně proti civilnímu obyvatelstvu na obsazených územích, zvláště v Polsku a ruských oblastech. Masové popravy, vraždy a věznění v koncentračních táborech byly nedílnou součástí války vedené nacisty.

Cíle válečné politiky fašistických režimů i barbarské metody vedení války umožňují označit válku proti nim jako válku za záchranu civilizačních a demokratických hodnot.

Vojenská technika

Novým rysem druhé světové války bylo hromadné nasazení letectva proti cílům v zázemí. Německé vzdušné síly hodlaly systematickým bombardováním britských měst (Londýna, Coventry i dalších) donutit Velkou Británii ke kapitulaci. Odvetou byly britské nálety na území Německa. Nálety se orientovaly na ničení komunikačních center, dopravních uzlů a důležitých průmyslových podniků v Německu i v jím okupovaných zemích. Spojeneckému bombardování se nevyhnula např. Plzeň s moderní zbrojovkou. V polovině ledna 1945 se zhroutil německá protivzdušná obrana a výsledkem bylo systematické rozbombardování Drážďan, bombardování Berlína i dalších měst.

Letecká válka probíhala i na mimoevropských bojištích. Americké letectvo využívalo své základny v Číně a Indii k útokům na Japonsko. V září 1944 se Japonsko ve snaze zvrátit vývoj situace pokusilo o nasazení letců-sebevrahů (kamikadze). Vyvrcholením leteckých úderů v Japonsku bylo svržení atomových bomb na Hirošimu a Nagasaki.

K největšímu nasazení námořních sil došlo v bojích v Tichomoří. Na ostatních mořích si udržovalo převahu britské námořnictvo. Nacistické Německo se snažilo po neúspěchu hladinného loďstva oslabit protivníka bezohlednou ponorkovou válkou.

Druhá světová válka vstoupila do dějin lidstva jako válka strojová. Definitivně vymizela jízda, která byla nahrazena motorizovanými jednotkami. Bojiště ovládly mohutné tankové svazy. Prudký rozvoj zaznamenalo i stíhací a bombardovací letectvo, válečné námořnictvo a dělostřelectvo. Zdokonalené pěchotní zbraně umožnily větší kadenci (rychlost) střelby, a tím i vyšší ztráty protivníka. Na konci války se na německé straně objevily i nové zbraně, řízené raketové střely V1 a V2 [fau ajns, fau cvaj]. Vrcholem zneužití vědeckých a technických objevů pro vojenské účely se stala atomová bomba.

BOMARDOVÁNÍ
MĚST
A CIVILISTŮ

BOMARDOVÁNÍ
MĚST
A CIVILISTŮ
> 165

HOLOCAUST

HOLOCAUST
> 180

Diplomatické úsilí

Významnou roli sehrála na obou stranách diplomacie. Byla uzavřena řada dohod, které výrazně ovlivnily vývoj situace. Německo, Itálie a Japonsko podepsaly v září 1940 v Berlíně Pakt tří, který jim měl zajistit konečné vítězství. V červnu 1941 byla podepsána spojenecká deklarace mezi Velkou Británií a exilovými vládami protinacistických států. Nechyběla mezi nimi ani vláda československá.

Napadení Sovětského svazu otevřelo prostor pro spolupráci mezi západními demokratickými velmocemi (Velká Británie, USA) a Stalinovým totalitním státem. Touha porazit nacistické Německo a jeho spojence překlenula na čas i rozdílné politické názory. Dne 1. ledna 1942 se 26 států protifašistické koalice ve Washingtonu zavázalo využít všechny síly i hospodářské zdroje svých zemí k boji proti fašismu a neuzavírat separátní mír ani smlouvy se státy Osy.

Další diplomatická jednání se zabývala otázkami společného postupu ve válce proti Německu a Japonsku a poválečného uspořádání světa. Teheránská konference, konaná na přelomu listopadu a prosince 1943 za účasti představitelů tzv. Velké trojky (americký prezident F. D. Roosevelt, britský ministerský předseda W. Churchill a sovětský vůdce J. V. Stalin), potvrdila otevření druhé fronty a zároveň začala jednat o poválečném uspořádání Německa. Jaltská konference probíhala za účasti Velké trojky v únoru 1945 na Krymu a řešila otázky kapitulace Německa, poválečného uspořádání světa a postup ve válce proti Japonsku.

Dne 25. dubna 1945 se sešlo v americkém San Francisku 50 států na ustavujícím zasedání Organizace spojených národů (OSN). Mezi zakládající členy OSN patřila i Československá republika. Zasedání přijalo Chartu Organizace spojených národů, která byla pak v červnu 1945 všemi státy podepsána. Nejdůležitějšími orgány OSN se stalo Valné shromáždění, reprezentující všechny členské státy, a Rada bezpečnosti, která se měla starat o udržení míru. Naděje, že nový světový pořádek, nad jehož dodržováním hodlala tato organizace bdět, odstraní konflikty a zajistí mír, se ale nenaplnila.

Hrůzná bilance

Druhá světová válka trvala celkem 2 194 dní. Bojů se přímo zúčastnilo 30 států a bojové operace probíhaly na území 40 států.

Do vojenské služby bylo povoláno celkem 110 milionů mužů a žen. V průběhu války přešly na stranu Spojenců Bulharsko, Finsko, Itálie, Maďarsko, Rumunsko a Slovensko. Neutralitu si v Evropě zachovaly Irsko, Portugalsko, Španělsko, Švédsko a Švýcarsko.

Největší ztráty na životech zaznamenal Sovětský svaz (asi 27 milionů lidí), dále Čína (10 milionů), Německo (6,5 milionu), Polsko (6 milionů, ovšem vzhledem k počtu obyvatel to byly ztráty procentuálně nejvyšší), Japonsko (2,5 milionu) a Jugoslávie (1,7 milionu). USA ztratily 405 000 osob, Velká Británie asi 350 000 a Itálie více než 500 000 lidí. V československých jednotkách padlo přes 5 000 vojáků. Československo ztratilo více než 270 000 obyvatel (jen v českých zemích bylo z tohoto počtu asi 180 000 Židů).

Hmotné ztráty vítězných i poražených zemí jsou prakticky nevyčíslitelné. Důsledkem války byly též změny politické orientace mnoha států, postupný rozpad koloniální soustavy a zahájení procesu sjednocování Evropy.

POLSKO
HISTORIA 3, HISTORIA NAJNOWSZA
(DĚJINY 3, MODERNÍ DĚJINY)

Druhá světová válka

„V zásadě je nejdůležitější život. A když už máme život, je nejdůležitější svoboda. Ale potom ve jménu svobody život obětujeme. A už nevíme, co je nejdůležitější.“

Marek Edelman (nar. 1922), lékař, účastník povstání ve varšavském ghettu

„Otroctví, to je práce bez věčného světla, bez poezie, bez náboženství.“
Simone Weilová (1909–1943), filozofka

„Je možné zabít tělo člověka. Není však možné zabít jeho hlas.“
William Faulkner (1897–1962), spisovatel

„Lidé lidem připravili tento osud.“
Zofia Nałkowska (1884–1954), spisovatelka

„Peklo jsme my sami.“
Thomas S. Eliot (1888–1965), básník

1. Vojenské operace v letech 1939–1945

- V září 1939 zaútočila na polský stát německá vojska, a brzy nato překročila 17. září jeho východní hranici vojska sovětská. Vojenská obrana Polska trvala do 5. října 1939.
- V zimě 1939 byla zahájena finsko-sovětská válka, v níž Finsko ztratilo část svého území, ale zachovalo si nezávislost.
- V dubnu a květnu 1940 vstoupila německá vojska na území Dánska a Norska.
- V květnu 1940 Němci porušili neutralitu Belgie a Holandska a zahájili invazi do Francie. Po měsíci bojů podepsala Francie 21. června kapitulaci.
- V létě 1940 anektoval SSSR Litvu, Lotyšsko a Estonsko.
- V srpnu a září 1940 proběhly německé nálety na Anglii (bitva o Británii), které byly odraženy stíhacím letectvem.
- Německé ponorky („U-booty“) útočily na konvoje Spojenců. Němci tak chtěli přehradit cestu zásobovací pomoci, která byla do Anglie (a od roku 1941 také do SSSR) posílána. Námořní boje v Atlantském oceánu se nazývají bitva o Atlantik.

- 22. června 1942 spustila německá vojska operaci Barbarossa a zaútočila na Sovětský svaz. Válka s SSSR se pak ukázala počátkem konce hitlerovské armády.
- V roce 1940 zahájila italská vojska válku v Africe. Druhou oblastí vojenských operací se stal Dálný východ, kde 7. prosince 1941 Japonsko zaútočilo na americkou námořní základnu v Pearl Harbor.

Německý útok na Polsko v září 1939

Plán útoku na Polsko – Fall Weiss (Bílý plán) – spočíval v bleskové válce¹ (Blitzkrieg), což znamenalo, že vojenská operace má trvat sotva několik dní. Hitler postavil proti Polsku pět armád rozdělených na dvě skupiny: Sever pod vedením generála Gerda von Rundstedta a Jih pod vedením generála Fedora von Bocka.

Kromě toho se na území Polska nacházelo velmi mnoho Němců, kteří tvořili tzv. pátou kolonu, jejímž úkolem bylo provádění záškodnických akcí. Německý útok probíhal ve třech směrech: ze strany Pomoří a Východního Pruska, z Horního Slezska a ze Slovenska. Plány na obranu polského státu s krycím názvem Západ spočívaly v provádění bojových operací do chvíle, kdy západní spojenci zahájí ofenzívu. V první etapě měly být bráněny hranice, v druhé mělo dojít na bezprostřední odpor vůči protivníkovi. Polská vojska, která vedl generál Edward Rydz-Śmigły, byla rozdělena na sedm armád a dvě operační skupiny, které byly ponechány na východě. Polsko bohužel nedisponovalo rozvinutým systémem obranného opevnění, vybavení armády bylo z velké části zastaralé a ve chvíli vypuknutí války měla hranice s Německem délku více než 2 700 km.

Útok začal 1. září 1939 ve 4:45² hodin. Letadla bombardovala města, německá bitevní loď Schleswig-Holstein ostřelovala polské vojenské skladiště na Westerplatte a německá pěchota zaútočila na budovu polské pošty v Gdaňsku. Pozemní útok byl zahájen podél celé hranice s Polskem.

Porážka armád Modlin a Pomoří a ústup armády Poznaň vedly k tomu, že Němci rychle obsadili předpolí Varšavy. Kromě toho byly pod Mokrou poraženy armády Lodž a Krakov, což způsobilo, že maršál Rydz-Śmigły vydal rozkaz ke stažení polských sil za linii Visly a Sanu. Armáda Prusko, která se do této oblasti snažila proniknout,

vtáhla německá vojska do bojů v okolí Wizny, a to zpozdilo německý úder na Varšavu.

V noci z 9. na 10. září se rozpoutala největší bitva polské obranné války – bitva na Bzuře. Přes počáteční úspěchy upadla 18. září část polských vojáků do zajetí, zatímco zbylí ustoupili směrem na Varšavu. Po vítězství na Bzuře měla německá vojska otevřenou cestu k hlavnímu městu Polska. Ve dnech 17.–20. září probíhala bitva v oblasti Tomaszowa v Mazowiecku. Armády Krakov a Lublin pod vedením generála Tadeusze Piskora odvracely útoky Němců. Bitva skončila porážkou polského vojska.

Zářijová kampaň v Polsku

V noci z 16. na 17. září 1939 vstoupily oddíly Rudé armády na základě paktu Ribbentrop–Molotov na území východního Polska. Zlomily odpor obyvatel Lvova i početně slabých oddílů Sboru obrany pohraničí (Korpus Ochrony Pogranicza), vedených generálem Wilhelmem Orlikem-Rückermanem. Zrádné napadení ze strany Sovětského svazu přispělo ke značnému oslabení polské obrany, protože se tak polské vojsko muselo účastnit bojů na několika frontách zároveň. 17. září byl ve tři hodiny ráno polský velvyslanec pozván do Kremlu, kde obdržel notu informující o příčině vpádu vojsk. Tou měla být obrana obyvatel západní Ukrajiny a západního Běloruska na územích východního Polska. Poté, co NKVD obsadila polské východní Kresy, začaly masové deportace Poláků do nitra SSSR.

Členové polské vlády včetně vrchního velitele ozbrojených sil očekávali intervenci západních států a v noci ze 17. na 18. září se vydali směrem do Rumunska. Spoléhali na to, že se odtud dostanou do Francie, kde budou vyvíjet další činnost, v Rumunsku však byli internováni.

Prezident Ignacy Mościcki využil svých ústavních práv a určil jako svého nástupce bývalého předsedu parlamentu Władysława Raczkiewiczze, pobývajícího v exilu. 30. září byl premiérem a zároveň vrchním velitelem polské armády jmenován Władysław Sikorski, který také pobýval ve Francii.

Na polském území se dále bojovalo. Obležená Varšava se bránila do 27. září. Velitelem její civilní obrany byl primátor města Stefan Starzyński. 28. září se Varšava vzdala, akt kapitulace podepsal

velitel vojenské obrany hlavního města, generál Juliusz Rómmel. Do 5. října probíhaly poslední boje s nepřítelem, které vedla Samostatná operační skupina Polesí. Bitva u Kocka (2.–5. října) a kapitulace generála Kleeberga ukončily zářijovou kampaň.

Vzhledem k útoku na Polsko byla západní hranice Německa vojensky obsazená jen slabě; Velká Británie a Francie však vypověděly Německu válku teprve 3. září. Žádná z těchto zemí tehdy nevstoupila do aktivních bojů, aby tak odlehčila polské frontě. Namísto toho se soustředily na diplomatická jednání a kontakty. Proto se tato válka nazývá „Podivná válka“ nebo „Válka vsedě“ (Sitzkrieg).

Zimní válka. Připojení nových území k SSSR

Po agresí vůči Polsku začal Sovětský svaz realizovat vlastní strategické plány. 28. září 1939 uzavřel spojeneckou smlouvu s Estonskem, následně s Lotyšskem a Litvou, která tak získala oblast Vilenska. V následující etapě se upravila hranice s Finskem, která v leningradské oblasti vedla pouze 23 km od tohoto města. Finsko ovšem se Stalinem navrženou výměnou území nesouhlasilo. V této situaci zahájil SSSR vojenskou operaci, ačkoli obě země od roku 1932 vázala dohoda o neútočení. Boje probíhaly od listopadu 1939 do března 1940. Sovětská vojska měla problém prolomit finskou frontu, neboť Finové kladli zarytý odpor. Finsku navíc pomáhalo Německo, které mu poskytlo půjčky a dostatek zbraní. V únoru 1940 Rudá armáda konečně zlomila odpor finských vojsk a dorazila do Helsinek. Mírová smlouva byla podepsána v Moskvě 12. března 1940. V rámci této smlouvy předalo Finsko SSSR přihraniční území v šíři přibližně 150 km. Kromě toho musela finská vláda Sovětskému svazu na 30 let pronajmout poloostrov Hanko.

Již na přelomu září a října 1939 byly Estonsku, Lotyšsku a Litvě vnuceny garanční dohody, které opravňovaly oddíly Rudé armády k pobytu na jejich území. V červnu 1940 vytkla sovětská vláda těmto státům, že se politicky sblíží s Anglií a nerealizují své závazky vůči SSSR. To posloužilo jako záminka ke vnucení sovětské svrchovanosti. Byly připraveny nové volby a očekávalo se, že obyvatelé těchto zemí v nich vyjádří svou politickou příslušnost. Volby do parlamentu (které byly s největší pravděpodobností zmanipulované) se uskutečnily v létě 1940. Probíhaly pod ochranou Rudé armády, což vedlo k tomu, že nové parlamenty Litvy, Lotyšska a Estonska

rozhodly o připojení se k SSSR ve formě republik. Nejvyšší sověť SSSR jejich návrhy přijal a 3. srpna 1940 schválil přistoupení dalších sovětských republik.

Sovětský svaz vyvíjel činnost směřující k obsazení území náležejících k Rumunsku – Besarábie a severní Bukoviny. Lidový komisař zahraničních věcí v červnu 1940 předložil rumunské vládě ultimátum a vzápětí sovětská vojska obsadila Bukovinu. Rumunsko nebylo ve stavu schopném vést válku, pročež se rozhodlo ultimátum přijmout a vzdát se požadovaných území. Tím Rumunsko ztratilo 50 000 km² a skoro 4 miliony obyvatel ve prospěch SSSR.

Útok Německa na Skandinávii, Belgie a Nizozemsko. Kapitula-ce Francie

Již v říjnu 1939 se Německo rozhodlo zabrat norské přístavy. Měla to být jedna z etap přípravy na útok na Velkou Británii. Na jaře 1940 (9. května) udeřila německá armáda na Dánsko, které se vzdalo po několika hodinách bojů. Invaze se účastnilo okolo 100 000 vojáků, 1 000 letadel a několik válečných plavidel. Obrana Norska vytrvala mnohem déle, do 10. června 1940.

Kvůli průběhu války v září 1939 Německo odložilo útok na západní země až na jaro 1940. Ve Francii byla v meziválečném období postavena obranná linie v podobě pásu opevnění v délce 450 km, která se nazývala Maginotova linie. Kromě toho si Francie vybuodovala i silnou armádu. Tvořilo ji 105 divizí pěchoty, 3 obrněné divize, 2 000 tanků a přibližně 4 000 letadel. Tato armáda však fungovala podle zastaralých obranných strategií. Francouzské kapacity byly posíleny polskými oddíly, které se tu zformovaly. Nacházelo se tu rovněž cca 400 000 anglických vojáků a 10 divizí z Nizozemska.

Hitler, který si byl vědom toho, že francouzská vojska se soustředí podél Maginotovy linie, plánoval zopakovat manévr z první světové války a zaútočit na Francii ze směru od Arden. S tímto úmyslem překročily německé oddíly hranice Nizozemska a Belgie. Po bombardování Rotterdamu 15. května kapitulovalo Nizozemsko, zatímco v Belgii boje probíhaly do 27. května.

Francouzské hranice Němci překročili 12. května, překonali Mázu a zamířili k Sedanu. Přes francouzské území se vydali rych-

lým pochodem ke kanálu La Manche, kde došlo k tzv. flanderským bojům. Po jejich ukončení byla 27. května zahájena evakuace spojeneckých vojsk z pláže u Dunkerque do Velké Británie. Německá vojska pokračovala k Paříži, do níž vtáhla 14. června 1940. O několik dní dříve, přesně 10. června, vstoupila do války s Francií také Itálie, když zaútočila na jihu země. Francie byla obklíčena ze dvou stran a maršál Philippe Pétain požádal o příměří. Podle sjednaných podmínek bylo Alsasko-Lotrinsko připojeno k třetí říši, zatímco zbytek území byl rozdělen na dvě části. Severní Francie s atlantským pobřežím a průmyslovými oblastmi se ocitla pod německou okupací, střední a jižní část země utvořila francouzský stát s hlavním městem Vichy, v jehož čele stanul maršál Pétain.

Bitva o Británii a bitva o Atlantik

K prvním leteckým útokům na Anglii došlo již v srpnu 1940. Na počátku vysílalo Německo k anglické vládě mírové návrhy, které ale byly odmítnuty. V červenci 1940 nařídil Hitler vypracovat plán leteckého útoku Orel (Adler). S tím záměrem byla na území Francie, Belgie, Nizozemska a Norska vybudována letiště, na nichž bylo připraveno 2 630 letadel. Druhým Hitlerovým plánem byla invaze do Anglie pod krycím názvem Lvoun (Seelöwe), ale od jeho realizace se brzy upustilo.

Nálety na Anglii zahájila Luftwaffe (německé letectvo) 8. srpna; nejprve útočila na přístavy a letiště. Německé letectvo utrpělo značné ztráty, a tak brzy přistoupilo k druhé fázi útoku. Nálety na centra zbrojního průmyslu byly zahájeny 19. srpna. I při nich ovšem anglická vojska utrpěla mnohem menší ztráty než německé letectvo. Od poloviny září začalo bombardování měst, které přineslo tisíce obětí z řad civilního obyvatelstva. Bitva o Británii trvala do října 1940.

Po porážce Luftwaffe Hitler rozhodl, že Anglie musí být odříznuta od dodávek surovin. Tento úkol připadl Kriegsmarine³, a v jejím rámci především ponorkám. Angličané organizovali své lodě do konvojů doprovázených torpédoorci a korvetami vyvinutými k boji proti U-bootům, aby zajistili jejich bezpečnost. Obráné konvoje navíc podporovalo letectvo. I přes urputné boje se Němcům nepodařilo odříznout Anglii od zásobování. K průlomů došlo v roce 1943,

BOMBARDOVÁNÍ
MĚST
A CIVILISTŮ

kdy do dění v Atlantiku aktivněji vstoupily námořní síly Spojených států amerických. Námořních operací se účastnily také polské torpédoborce, mj. Hrom, Garland, Blesk, Bouře a Orkán.

Válka v Jugoslávii a Řecku. Průběh války v Africe

27. září 1940 podepsali představitelé Německa, Japonska a Itálie v Berlíně Pakt tří, který byl úmluvou jak na poli politickém a vojenském, tak i hospodářském. Jeho signatáři tak dokončili rozdělení sfér vlivu a nastolení nových pořádků v Evropě a Asii. Součástí dohody bylo i to, že si Itálie podmaní oblast Středozemního moře.

28. října 1940 vstoupila italská vojska na území Řecku, ale zamýšlené vojenské operace se ukázaly jako neuskutečnitelné, protože Řekům poskytly podporu britské oddíly. Teprve s pomocí německého výsadku byl řecký odboj v dubnu 1940 potlačen.

Ke státům Osy se pod nátlakem připojilo Bulharsko, Rumunsko, Slovensko a Maďarsko. V Jugoslávii vyvolalo přistoupení k paktu nevoli obyvatel. Došlo ke státnímu převratu, v němž zvítězila proanglická opozice, jež s Německem nesympatizovala. Nová vláda rovněž podepsala 5. dubna 1940 pakt o spolupráci a neútočení se SSSR. Německo reagovalo zahájením vojenské akce. Po dvanácti dnech bojů, 17. dubna 1940, byla Jugoslávie zpacifikována. Z části jejího území byl vytvořen Nezávislý stát Chorvatsko, který se již 14. června 1941 připojil k Ose. Rozprášené jugoslávské oddíly se stáhly do hor, kde pokračovaly partyzánským bojem. V čele oddílů stanul Draža Mihailović a po něm Josip Broz Tito. Partyzánská skupina se postupně rozrostla a v závěru války osvobodila zemi od italsko-německé okupace.

Na podzim roku 1940 podnikla italská vojska expanzi v Africe. Z území obsazené Habeše (Etiopie) zamířila italská armáda pod vedením maršála Rudolfa Grazianiho do Libye a následně do Kyrenaiky a Egypta, který obsadila v listopadu. Italská ofenzíva se zastavila, až když byly britské oddíly, které se v Egyptě nacházely, posíleny o vojáky z Kanady, Nového Zélandu a z Polska (Karpatská brigáda). Mussolini se opět musel obrátit s prosbou o pomoc na Hitlera, který rozhodl o přesunu elitních jednotek Deutsches Afrikakorps (Německý africký sbor) do Afriky. Jejich velitelem byl jmenován generál Erwin Rommel.

Útok Německa na Sovětský svaz

Již v červenci 1940 pověřil Hitler svůj štáb, aby připravil plány invaze do Sovětského svazu. I přes nesouhlas německé generality byl 15. květen 1941 určen jako den, kdy začne operace Barbarossa (Rudovous). S ohledem na protahující se operaci na Balkáně byl termín přeložen na 22. června. Plán předpokládal úder ve třech směrech: severní na Leningrad, centrální na Moskvu a jižní na Rostov. Německá armáda měla k dispozici 153 divizí, přes 3 500 tanků a 5 000 letadel, zatímco vybavení Sovětského svazu tvořilo 1 800 tanků a 1 510 letadel. Čistky v řadách vojenského velení, které Stalin provedl koncem 30. let, byly důvodem nedostatku dobře vyškolených důstojníků. Vůdce Sovětského svazu byl kromě toho přesvědčen, že k útoku ze strany Německa nedojde vzhledem k stále probíhajícím jednáním o přistoupení SSSR k Paktu tří.

Útok začal 22. června 1941. V první etapě bojů Němci vítězili nad chaotickou obranou sovětských vojsk. Útoky směřovaly plánovaně na vojenské objekty, letiště a základny. Sovětské letectvo bylo zdecimováno ztrátou cca 1 200 letadel, armáda byla rozprášena. Mnoho velitelů a generálů bylo zastřeleno za neuposlechnutí rozkazu, tisíce vojáků padly do zajetí. V září se německá fronta přiblížila k Leningradu. Město bylo oblehnuto; jeho obrana trvala 900 dní. Německá armáda rychle postupovala na Moskvu. 15. listopadu začal boj o hlavní město, kterého se účastnilo rovněž civilní obyvatelstvo. Německý plán předpokládal, že válka skončí před příchodem zimy. Prodlužující se postup operací na předpolích Moskvy způsobil, že nepřipravená německá armáda musela čelit rovněž obtížným klimatickým podmínkám. Odpor Moskvanů i návrat sovětských vojsk z Dálného východu umožnily Rudé armádě přežít 5. prosince do protiútoky; německá vojska byla odražena asi 100 až 250 km od hlavního města. Tím sice válka neskončila, jelikož na jižních frontách se Němcům vedlo mnohem lépe, německý plán bleskové války se ovšem stal neaktuálním.

Útok Japonska na Pearl Harbor

Japonsko vstoupilo do 20. století jako hospodářsky i politicky silný stát. Cílem jeho čelních představitelů bylo získat dominantní postavení v oblasti Tichého oceánu, kterou chtěli dále využívat jako surovinovou základnu. Série válek a vítězství jim tento cíl ještě přiblížila.

V roce 1937 japonská armáda opět zaútočila na Čínu. V důsledku války se pod japonskou okupaci dostaly rozlehlé oblasti čínského území. Tato situaci budila kontroverze ve Spojených státech, které ve vztahu k Číně zastávaly politiku „otevřených dveří“. Japonští politici ale směřovali k otevřenému konfliktu. 7. prosince 1941 provedlo Japonsko nálet na americkou vojenskou základnu na Havaji – Pearl Harbor, a to bez předchozího vyhlášení války. Tato událost se stala bezprostřední příčinou vstupu USA do války.

PEARL HARBOR
> 206

2. Průběh vojenských operací v letech 1942–1945

- Bitva o Midway svedená ve dnech 3.–5. června 1942 přinesla Japonsku ztrátu strategické iniciativy v oblasti Tichého oceánu.
- Po bitvě u Stalingradu přebrala sovětská vojska iniciativu v bojích na východní frontě.
- V roce 1943 provedly anglicko-americké oddíly úspěšný výsadek ze severní Afriky na Sicílii.
- Na Apeninském poloostrově probíhaly nejtěžší boje na předmostí Anzia a pod Monte Cassinem. Spojenecká vojska vstoupila do Říma 4. června 1944.
- V lednu 1944 byla zahájena zimní ofenzíva Rudé armády. Jejím výsledkem bylo odblokování Leningradu, zisk Krymu a Ukrajiny.
- 12. ledna 1944 překročila Rudá armáda Vislu a ovládla zbývající část polského území; poté obsadila Československo, Maďarsko a část Rakouska.
- 6. června 1944 otevřela spojenecká vojska druhou frontu v Normandii.
- 25. dubna 1945 se v Torgavě nad Labem setkala americká a sovětská vojska.
- 8. května 1945 třetí říše kapitulovala.
- Válka na Dálném východě skončila kapitulací Japonska 2. září 1945.

Válka v Pacifiku. Bitva o Midway

Japonský útok na Pearl Harbor stál na počátku války na Dálném východě. Japonci si byli vědomi toho, že hubené zásoby surovin jim nedovolí vést dlouhé boje se Spojenými státy, které jako hospodář-

ská velmoc disponovaly obrovskými rezervami. Proto přijalo japonské velení strategii co nejrychlejšího ovládnutí co největšího území. V důsledku invaze se pod japonskou nadvládou ocitl Hongkong a Filipíny. Z oblastí Indočíny obsazených ještě v roce 1940 zaútočili na Siam a Malajsko a dobyli je. Dalším cílem, velmi potřebným s ohledem na značné surovinové zásoby (ropa, kaučuk), se stala Nizozemská východní Indie s ostrovy Jáva a Sumatra, které byly dobyty počátkem roku 1942. V březnu 1942 se japonská vojska vylodila na Nové Guineji a začala ohrožovat pouhých 400 km na jih vzdálenou Austrálii, když ji odřízla od zásobovacích tras.

Rychlá vítězství a stálý tlak na postup vpřed nedovolily japonským silám získat na dobytých územích stabilitu; navíc stále hrozila americká odvěta. Velitel japonské flotily, admirál Isoroku Jamamoto, přijal za svůj hlavní cíl eliminaci americké flotily v Tichém oceánu. K prvním silným střetům došlo v Korálovém moři, ale zvrat přišel až s bitvou u atolu Midway. Japonci počítali s tím, že dobytí základny na Midway přeruší zásobovací trasy z USA na Dálný východ a přiláká do této oblasti Tichého oceánu americkou flotilu, která bude vtáhnuta do léčky a zničena. Získání Midway mělo mít rovněž propagandistický charakter coby odvěta za americké bombardování Tokia, Kóbe, Jokohamy a Nagoji. Bitva se odehrála ve dnech 3.–5. června 1942. Japonci do oblasti soustředili až 160 plavidel a 700 letadel, zatímco Američané měli v pohotovosti 3 letadlové lodě, 20 křižníků, torpédoborce a ponorky. Američtí vojáci disponovali dobrými informacemi z průzkumu a výzvědné služby a rovněž moderním navigačním zařízením.

Výsledkem bitvy o Midway byla ztráta japonské strategické iniciativy a rezignace na plány na získání Havaje a Samoy a izolaci Austrálie.

Zvrat na východní frontě.

Bitva o Stalingrad a Kurský oblouk

Po neúspěchu německé armády v bojích o Moskvu byly operace ve střední části fronty dlouhé přes 5 000 km omezeny na podporu operací v jižní a severní oblasti. Jednotky působící na severu, jejichž úkolem bylo dobýt Leningrad, přešly do ofenzívy. Na jaře 1942 dobyla německá armáda bojující na východní frontě Doněckou pánev, Krym a dosáhla Kavkazu. K zásadní zkoušce sil došlo u Sta-

lingradu. Stalin jmenoval velitelem obrany města maršála Georgije Žukova, který předložil plán obklíčení a zničení německých vojsk seskupených okolo Stalingradu. Boje trvaly od 14. září 1942 do 2. února 1943. Německá vojska zbavená rezerv utrpěla porážku, iniciativu v bojích převzala Rudá armáda. Rusové slavili úspěchy i jinde: vytlačili Němce z Kavkazu a v únoru 1943 přerušili obléhání Leningradu.

Německé velení, které se pokoušelo získat v bitvách iniciativu, provedlo novou mobilizaci, jež počet vojáků na východní frontě zvýšila na 5,2 milionu. Německá koncepce předpokládala soustředění značných sil v oblasti Kursku a prolomení sovětské obranné linie. Velká tanková bitva v Kurském oblouku (5. července – 23. srpna 1943) přinesla vítězství sovětské armádě⁴. Německá vojska utrpěla vysoké ztráty a zahájila ústup na celé frontové linii.

Průběh války v Africe. Kapitulace Itálie

Německo-italská protiofenzíva v severní Africe, která začala v roce 1941, vytlačila anglická vojska z Libye a v létě 1942 umožnila německým vojskům vkročit do Egypta. Protiofenzíva pod velením generála Bernarda Lawa Montgomeryho, kterou podnikly anglické oddíly, vedla po bitvě u El Alameinu (19. října – 3. listopadu 1942) k zastavení německých vojsk. Přeživší oddíly Erwina Rommela se stáhly do Tunisu.

Od 14. do 24. ledna 1943 proběhla v Casablance, která tehdy ležela na území francouzského Maroka, konference, jíž se zúčastnili Franklin Delano Roosevelt a Winston Churchill. V průběhu porad bylo rozhodnuto, že otevření druhé fronty v Evropě bude odloženo na rok 1944. Za prioritu uznali osvobození severní Afriky do konce května 1943, výsadek na Sicílii a pokračování v bombardování Německa. 22. ledna se oba vůdcové setkali s generálem Charlesem de Gaullem. Jednání se týkala vytvoření společné francouzské administrativy, v jejímž čele by stanuli de Gaulle a Henri Giraud. Stalo se to v červnu 1943, kdy vznikl Francouzský výbor národního osvobození.

Mezitím v první polovině listopadu 1942 provedla anglicko-americká vojska pod vedením generála Dwighta Eisenhowera⁵ úspěšný výsadek na pobřeží Afriky v okolí Alžíru, Oranu a Casablanky. Italsko-německé síly v Tunisku složily v květnu 1943 zbraně,

když se ocitly v obklíčení americkými oddíly ze západu a spojenými britsko-francouzskými oddíly z východu.

10. července 1943 provedly anglicko-americké oddíly úspěšný výsadek ze severní Afriky na Sicílii. Výsadek tvořilo 160 000 vojáků, přes 600 tanků a 1 000 děl. Operace proběhla velmi hladce, účastnilo se jí více než 3 000 lodí. Boje na ostrově trvaly 38 dní a skončily vytlačení německých a italských vojsk na Apeninský poloostrov. V době bojů o Sicílii došlo v Itálii k státnímu převratu. Král Viktor Emmanuel III. odstavil Mussoliniho⁶ od vlády a nahradil jej Pietrem Badogliem. Nový premiér podepsal 8. září 1943 dohodu o složení zbraní. Německé velení ale bylo na zradu spojence připraveno a zahájilo okupaci Apeninského poloostrova. Po urputných bojích ovládly 1. října spojenecké oddíly Neapol a zaměřily na sever. Ofenzíva se zastavila na linii německého opevnění nazvané Winterstellung (Zimní stanoviště). Byl to pás opevnění složený ze dvou obranných linií – Gustav a Hitler – přetínající celý Apeninský poloostrov a ohrožující cestu na Řím. Překonat jej zabralo spojeneckým vojskům několik měsíců. Nejtěžší boje probíhaly na předmostí Anzia a pod Monte Cassinem.

Prolomení linie Gustav otevřelo cestu na Řím, kam spojenecká vojska vkročila 4. června 1944. Badogliova vláda podala demisi a vznikl Výbor národního osvobození, který jmenoval novou vládu. Činnost zahájila také Spojenecká kontrolní komise. Nadále však pokračovaly boje o severní Itálii, kde byly přístupové cesty uzavřeny obrannou Gótskou linií. K definitivnímu osvobození Itálie došlo v dubnu 1945.

Sovětská ofenzíva na polském území.

Dobytí Berlína a kapitulace třetí říše

Po bitvě v Kurském oblouku získala sovětská vojska převahu nad německými, která již nedokázala přejít do ofenzívy. V listopadu 1943 vstoupila Rudá armáda na Ukrajinu a svedla boj se skupinou armád Střed. V březnu 1944 byla osvobozena část Haliče, Podolí a Volyň. Rudá armáda vstoupila do Rumunska, Československa a Polska. Zároveň probíhaly boje na severní frontě, kde byla finská vojska vytlačena z Karélie (Finsko definitivně vystoupilo z války 4. září 1944), a také na jižní frontě, kde znovuzískali Krym a Naddněpří (Naddnieprze).

Zároveň s přesunem Rudé armády na západ připravovali sovětští vůdci zárodky nových, komunistických vlád na osvobozených územích. V Československu vznikla se souhlasem exilové vlády přebývajících v Londýně vláda s účastí komunistů. Na polském území pod nadvládou sovětských vojsk převzal vládu Polský výbor národního osvobození (PVNO), který vznikl z ruské iniciativy v červenci 1944. Přestože jeho legálnost neuznala ani polská exilová vláda ani vlády západních států, pracoval PVNO na vytvoření vlastní administrativy i armády.

V létě 1944 rozhodl Josif Stalin o pozdržení ofenzívy, protože věděl o připravovaném povstání Zemské armády. Porážka povstalců měla posloužit k posílení role PVNO. V prvních dnech září 1944 stanula sovětská vojska na pravém břehu Visly a zastavila všechny významnější aktivity. Velení Zemské armády chtělo zdůraznit nezávislost Polska tím, že Varšavu osvobodí samostatně, aby nebyla obsazena Rudou armádou. Bez jakýchkoli dohod tedy zahájilo 1. srpna 1944 povstání, které skončilo porážkou a uvězněním velení Zemské armády. V lednu 1945 proběhla další sovětská ofenzíva. 17. ledna 1945 vstoupila Rudá armáda do rozbořené Varšavy. V té době vypukla v Rumunsku a Bulharsku ozbrojená povstání, která usnadnila vstup sovětských vojsk a umožnila pomoc jugoslávským partyzánům, kteří sváděli boje s Němci. Nejdéle německá armáda vzdorovala v Maďarsku a na Slovensku.

Na polském území postupoval 1. běloruský front pod vedením maršála Konstantina Rokossovského (a následně maršála Georgije Žukova) směrem k Odře a brzy dorazil přes Velkopolsko do míst někdejšího pohraničí a do Meziříčské opevněné oblasti. 2. běloruský front namísto toho zamířil do Mazovska, Pomoří a do Východního Pruska. 20. dubna 1945 obsadil Štětín. Bojů o prolomení Pomořského valu se zúčastnily i 1. a 2. polská armáda. 16. dubna 1945 byla zahájena rozhodující fáze útoku. Rudá armáda provedla ve směru od Odry ofenzívu a 2. května 1945 dobyla Berlín.

Vylodění spojeneckých vojsk v Normandii.

Konec války v Evropě

Přípravy na otevření druhé fronty v Evropě trvaly dva roky: 1942–1943. Velitelem akce se stal americký generál Dwight Eisenhower. Německá vojska výsadek dávno očekávala, a proto obsadila

a opevnila francouzské pobřeží (Atlantický val), přičemž největší síly soustředila v přístavu Calais, kde předpokládala útok. Spojenci si ovšem za místo vylodění vybrali pláže v Normandii. Operace s krycím názvem Overlord byla do poslední chvíle držena v přísném utajení. Vylodění urychlily letecké útoky na pobřeží Francie, Belgie a Holandska. Vylodovací akce byla zahájena 6. června 1944 (den D). Po několika hodinách bojů dobyla spojenecká vojska pláže označené kryptonimy Utah, Omaha, Gold, Juno a Sword. Již první den bojů bylo na souš vysazeno okolo 200 000 lidí. Dobytí dvou přístavů – Cherbourgu a Caen – transport vojska a výzbroje ještě urychlilo.

Třetí americká armáda pod velením generála George S. Pattona, podporovaná francouzským odbojovým hnutím, vstoupila do vnitrozemí Francie, zatímco anglická armáda generála Montgomeryho postupovala podél kanálu La Manche. 25. srpna osvobodila Paříž, 3. září Brusel. Svým dílem přispěli k osvobození Francie také Poláci – 1. tanková divize vedená generálem Stanisławem Maczkem⁷ se vyznamenala při obklíčení a zničení početné skupiny německých tanků v oblasti Falaise v srpnu 1944.

V létě 1944 se Německo nacházelo ve vážné krizi.⁸ Tváří v tvář nevyhnutelné porážce se skupina německých důstojníků rozhodla zlikvidovat Hitlera a převzít moc. Převrat uskutečněný v červenci 1944 se nezdařil.

Spojenecké letectvo pravidelně bombardovalo města i vojenské cíle. Posledním pokusem o zastavení postupu Spojenců byla velká vojenská operace v oblasti Arden a Alsaska. Postup Spojenců do Německa pozdržela, ale nezastavila. Když byl 25. dubna zlomen odpor Německa v Torgavě nad Labem, došlo k setkání sovětských a amerických vojsk. Boje o obklíčený Berlín trvaly od 24. dubna do 2. července 1945. 8. května 1945 Německo kapitulovalo.

Ukončení války na Dálném východě

Po bitvě o Midway pokračovala americká protiofenzíva dosti úspěšně, byť pomalu. Spojenci nezahájili operace ve velkém rozsahu, nýbrž převáželi výsadky z ostrova na ostrov. V roce 1943 dobyli Šalamounovy ostrovy, na jaře 1944 Aleuty, Marshallovy ostrovy a Novou Guineu. Velmi těžké boje probíhaly na Filipínách od října 1944 do července 1945. Na filipínském moři v oblasti Leytského

ATOMOVÁ
BOMBA

zálivu se odehrála největší námořní bitva druhé světové války, která skončila zničením značné části japonské flotily (mj. obří bitevní lodi Musaši). Kvůli opakovaným porážkám se do bojů zapojili japonští kamikadze – sebevražední piloti letadel naložených výbušným materiálem. V první polovině roku 1945 dobyli Američané dva strategicky důležité ostrovy – Iwodžimu a Okinawu. Tím získali základnu pro stíhací letectvo, které poskytovalo krytí bombardérům B-29 během náletů na japonské ostrovy.

Po ukončení vojenských operací v Evropě vstoupil do války na Dálném východě Sovětský svaz. Došlo k tomu 9. srpna 1945, kdy Rudá armáda podnikla ofenzívu do Mandžuska a zabrala část Koreje. Porážku Japonska zpečetily americké jaderné útoky na Hirošimu a Nagasaki. Více než vojenská nutnost motivovala tyto útoky chuť Američanů předvést síly Sovětskému svazu. Atomová zbraň se stala trumfem mezinárodní politiky.

I přes naléhání vojenských velitelů, kteří tvář v tvář porážce navrhovali hromadnou sebevraždu, rozhodl císař Hirohito o kapitulaci Japonska. Akt kapitulace podepsal jeho jménem ministr zahraničních věcí Mamoru Šigemicu. Stalo se tak 2. září 1945 na palubě bitevní lodi Missouri. Kapitulaci přijal generál Douglas MacArthur. Podle znění smlouvy Japonsko ukončilo válku bezpodmínečně a souhlasilo, že se podřídí spojeneckým mocnostem.

3. Konference Velké trojky. Vznik OSN

- Na základě Lend Lease Act (Zákon o půjčce a pronájmu) z března 1941 mohla americká vláda poskytovat zemím válčícím s Hitlerem úvěry na nákup amerického zboží.
- 14. července byla podepsána Atlantická charta, v níž se prohlašuje, že poválečná politika se bude zásadně vyhýbat teritoriální expanzi a že žádné územní změny nebudou akceptovány bez souhlasu zainteresovaných národů.
- Od 28. listopadu do 2. prosince 1943 probíhala konference v Teheránu. Byla tu uzavřena dohoda, že druhá fronta v boji se státy Osy bude otevřena v květnu 1944 na území Francie.
- Na konferenci v Jaltě (od 4. do 11. února 1945) došlo ke shodě, že polskou východní hranici stanoví Curzonova linie, zatímco na západě a severu mělo Polsko nově získat značné území na úkor Německa.

- Řešení záležitostí poraženého Německa bylo předmětem konference v Postupimi, která se konala od 17. července do 2. srpna 1945.
- Zakládající konference OSN byla zahájena 25. dubna 1945 v San Francisku.

Atlantická charta

Kromě evidentního data 1. září 1939 měly během války pro mezinárodní vztahy a rozložení sil na mapě světa přelomový význam následující dny: 22. června (útok Německa na SSSR) a 7. prosince 1941 (útok Japonska na Pearl Harbor). Útok Německa na Sovětský svaz rozdělil Evropu na dva bloky. Na jedné straně se nacházeli útočníci čili Německo, Itálie a satelitní státy, na druhé spojenecké státy. 22. června 1941 přislíbil Winston Churchill Sovětskému svazu ekonomickou a technickou (dodávky vojenských zařízení) pomoc. Sovětský stát tuto pomoc velice potřeboval, proto Stalin souhlasil s podepsáním dvoustranné dohody. 12. července 1941 bylo uzavřeno anglicko-sovětské spojení, které předpokládalo spolupráci obou států ve válce s Německem. Brzy nato uzavřel SSSR podobné dohody s československou exilovou vládou, polskou exilovou vládou, belgickou exilovou vládou a s Výborem svobodné Francie.

V březnu 1941 schválil americký Kongres na návrh prezidenta Roosevelta Lend Lease Act (Zákon o půjčce a pronájmu). Na jeho základě získala vláda USA možnost poskytovat státům válčícím s Hitlerem úvěry na nákup amerického zboží. V létě 1941 pobývala v Moskvě mise Spojených států, která zde domlouvala detaily realizace Lend Lease Act. Ačkoli byly USA stále neutrální zemí, prezident Roosevelt tímto otevřeně odmítl politiku Německa.

Na bitevní lodi Prince of Wales, která kotvila u pobřeží Newfoundlandu v Atlantském oceánu, došlo 14. července 1941 k setkání Winstona Churchilla s Franklinem Delano Rooseveltem a k podepsání dokumentu s názvem Atlantická charta. Oba státy v ní deklarují, že jejich politika se bude napříště opírat o zásadu vyhýbání se teritoriální expanzi a že žádné územní změny nebudou akceptovány bez souhlasu zainteresovaných národů. Zdůrazňuje se zde také právo národů zvolit si formu vlády podle svých preferencí, právo na rovný přístup ke světovému obchodu a mezinárodní hos-

podářské spolupráci. V dokumentu se dále prohlašuje, že oba státy mají v úmyslu zorganizovat spolupráci ve válce s Německem a že budou v budoucnosti usilovat o dosažení trvalého míru; všechny státy, které by jej ohrožovaly, budou odzbrojeny.

Atlantickou chartu postupně podepsaly státy, které byly ve válce se státy Osy. SSSR tak učinil 24. října. Tak se začala formovat protihitlerovská koalice, do níž vstoupily: Velká Británie, SSSR, Austrálie, Belgie, Československo, Řecko, Holandsko, Indie, Jugoslávie, Kanada, Norsko, Polsko a Jihoafrická unie. Do koalice formálně nevstoupily Spojené státy a zachovaly si neutrální status.

Koncem roku 1941 počet válčících států značně vzrostl.⁹ Japonský útok na americkou základnu Pearl Harbor způsobil, že se válka změnila ve světovou. Roosevelt a Churchill společně vypracovali Deklaraci Spojených národů, kterou 1. ledna 1942 signovalo 26 států (včetně polské exilové vlády). Deklarace oznamovala, že její signatáři podporují zásady Atlantické charty a že využijí všechny síly a celý hospodářský i politický potenciál k boji se státy Paktu tří (Německo, Itálie a Japonsko). Evropské válečné dění je zde považováno za nejdůležitější; vzniká rovněž společný systém velení a plánování vojenských operací.

Konference v Teheránu

Na území SSSR bylo nasazeno až 70 % německých sil. Materiální pomoc z USA a Velké Británie měla za cíl zlepšit obranné možnosti sovětského státu, ale i odlehčit jiným frontám, mj. v Africe a v Itálii. Jak západní Spojenci, tak sovětská vláda si ovšem byli vědomi toho, že déle udržet tento stav není možné. Stalin stále více naléhal na rychlé otevření druhé fronty v Evropě. Tuto myšlenku podporoval také prezident Spojených států, který toužil po tom, aby se vůdčí postavy tří mocností setkaly osobně a vyřešily sporné otázky. Stalin ovšem neměl v úmyslu opustit Moskvu, a proto měla setkání dvoustranný charakter – Churchill se setkal s Rooseveltem i se Stalinem. Naopak setkání ministrů zahraničních věcí měla trojstranný charakter.

Po vítězství Rudé armády v bitvách u Stalingradu a v Kurském oblouku bylo evidentní, že Německo v SSSR nezvítězí. Tehdy se také Stalin rozhodl setkat se svými spojenci. Setkání bylo naplánováno do Teheránu, aby sovětský vůdce nemusel opouštět zemi

nadlouho. Rozvrh setkání a konkrétní zadání, která se měla projednávat, byly připraveny na konferenci ministrů zahraničních věcí Velké trojky v Moskvě ve dnech 19.–30. října 1943.

Konference v Teheránu trvala od 28. listopadu do 2. prosince 1943. Bylo zde dohodnuto, že druhá fronta v bojích se státy Osy bude otevřena v květnu 1944 na území Francie. Zároveň bylo zahájeno úsilí přesvědčit SSSR, aby vstoupil do války s Japonskem, k čemuž mělo dojít ihned po ukončení války v Evropě. Na základě prosby Sovětského svazu byla poskytnuta pomoc jugoslávským partyzánům vedeným Josipem Brozem Titem. Byl připraven vznik Evropské poradní komise, která se měla zabývat poválečným osudem Německa. Objevily se rovněž první dohody o poválečné podobě hranic. Roosevelt i Churchill schválili Stalinův projekt, podle něž měla polská hranice ležet na Curzonově linii, za což by Polsko výměnou získalo územní přírůstek na západě. Na konferenci rovněž zavládla shoda ohledně nutnosti vytvořit mezinárodní organizaci, která by se zabývala ustanovením míru ve světě.

Hlavní postavou teheránského setkání byl Stalin. Jeho návrhy byly přijímány, jeho rozhodnutí byla akceptována. Rozsáhlé plány SSSR na ovládnutí střední Evropy byly patrné již tehdy. Stalinovy aktivity podporoval Roosevelt, který chtěl omezit vliv Anglie na kontinentální Evropu. Samotný Stalin dostal od Churchilla během jednání meč anglického krále Jiřího VI., který měl být předán obráncům Stalingradu coby uznání jejich statečnosti.

Konference v Jaltě

V poslední fázi války se mocnosti pokoušely vypracovat plán poválečného politického uspořádání světa. Během vojenských operací se posílila role Sovětského svazu, ale ani Velká Británie ani Spojené státy neměly v úmyslu resignovat na vlastní koncepci poválečného pořádku. Ve druhé polovině roku 1944 a v roce 1945 proběhlo několik konferencí týkajících se poválečné spolupráce. Byly to mj. konference v Bretton Woods v USA, na níž 44 států založilo Světovou banku a Mezinárodní měnový fond¹⁰, nebo konference v Québeu v Kanadě, na které se diskutovalo o budoucnosti Německa a válce s Japonskem.

Ve dnech 4.–11. února 1945 se v Jaltě na Krymu konalo druhé setkání Velké trojky. Všechna jednání probíhala pod diktátem So-

větského svazu. Rudá armáda se šikovala k nové ofenzívě, polské území se dostalo do okruhu Stalinova vlivu. Hlavním cílem konference byla koordinace operací na všech frontách, na západní stejně jako na východní. Padlo rozhodnutí o rozdělení Německa na čtyři okupační zóny (americkou, britskou, sovětskou a francouzskou), přičemž vrchní velitelé těchto zón měli společně tvořit kontrolní radu se sídlem v Berlíně. Kromě toho mělo Německo projít procesem demilitarizace, demonopolizace, demokratizace a denacifikace. Počítalo se i s tím, že zaplatí válečné reparace. Detailní závěry měly být vypracovány na zvláštní konferenci po skončení války.

Opětovně se uvažovalo o problematice hranic polského státu, ačkoli většina území byla již obsazena Rudou armádou. Panovala shoda, že východní hranici má stanovit Curzonova linie s odchylkami 5–8 km ve prospěch Polska, zatímco průběh západní a severní hranice měl Polsku zaručit značné územní zisky na úkor Německa. V otázce polské vlády bylo dojednáno, že vznikne Prozatímní vláda národní jednoty, jejíž členy budou jak členové londýnské vlády, tak členové vlády podporované Stalinem.

Účastníci konference se vyjádřili rovněž k otázce vytvoření koaliční vlády v Jugoslávii, jejíž členy se měli stát představitelé Stalinem podporovaného Národního svazu osvobození s Josipem Brozem Titem v čele a členové exilové vlády sídlící v Londýně, kterou vedl Ivan Šubašić. Zbývající země středovýchodní Evropy, které byly obsazeny Rudou armádou, přešly se svolením Velké trojky do sféry vlivu Sovětského svazu. Pouze pro Rakousko bylo určeno rozdělení na okupační zóny.

Na závěr bylo také ustanoveno, že 25. května 1945 v San Francisku proběhne první zakládající zasedání Organizace spojených národů.

Jednání na Postupimské konferenci

Vyřešením záležitostí ohledně poraženého Německa se zabývala třetí konference Velké trojky, která se radila od 17. července do 2. srpna 1945 v Postupimi. Účastnili se jí: nový prezident Spojených států Harry Truman¹¹, Clement Attlee, který po vítězství ve volbách od 28. července nahradil Winstona Churchilla, a Josif Stalin. Dojednali, že ve čtyřech okupačních zónách vzniknou vojenské administrativní správy. Jejich aktivity měla koordinovat Spojenecká

kontrolní rada. Každá okupační mocnost měla získat vojenské reparace z majetku své zóny. Nadto bylo SSSR přiznáno 15 % z průmyslového vybavení sovětské okupační zóny, které není určeno k mírové produkci. SSSR se měl také zhostit předání válečných reparací Polsku.

Státy, na jejichž území do konce války žili Němci, tedy Polsko, Československo a Maďarsko, měly přesídlit toto obyvatelstvo do okupačních zón. Přesídlovací akce byla zahájena již v roce 1945 a trvala do roku 1949.

Bylo rozhodnuto, že hitlerovští zločinci budou stíháni a odsouzeni a že jejich zodpovědnost za zločiny bude nepromlčitelná. Následovaly proto četné procesy, z nichž největší začal v listopadu 1945 v Norimberku před Mezinárodním válečným tribunálem.

Sovětský projekt polsko-německé hranice byl přijat. Týkal se polské západní hranice, která byla upřesněna po konzultacích s polskou delegací. Schválená podoba počítala s tím, že hranice poběží podél řek Nisy a Odry; Polsku připadl Gdaňsk, Štětín a jihozápadní část Východního Pruska (zbylou část tohoto území získal Sovětský svaz). Definitivní ustálení hranice mělo však přijít teprve v budoucí mírové smlouvě s Německem. Mocnosti uznaly polskou prozatímní vládu a doporučily co nejdříve uspořádat svobodné demokratické volby do parlamentu. Postupimská konference upevnila rozdělení Evropy, kterému byl položen základ v Jaltě a které mělo přetrvat padesát let.

Charta Organizace spojených národů

Od 21. srpna do 7. října 1944 probíhala konference v Dumbarton Oaks poblíž Washingtonu. Účastnili se jí zástupci atlantické koalice, kteří byli experty v otázce zásad fungování Organizace spojených národů. Všeobecná mezinárodní organizace měla realizovat cíle vytyčené v Atlantické chartě a Deklaraci Spojených národů. Zakládající konference Organizace spojených národů začala 25. dubna 1945 v San Francisku. 26. června 1945 byla podepsána Charta Spojených národů, která obsahuje hlavní cíle OSN. Jsou to: úsilí o udržení míru ve světě, řešení mezinárodních sporů cestou vyjednávání, ochrana lidských práv a podpora hospodářského i společenského rozvoje národů.

4. V okupované Evropě.

Polské obyvatelstvo za okupace. Holocaust

- Na jaře 1939 bylo polské území rozděleno mezi Německo a SSSR. Část ho byla začleněna do třetí říše, na zbývajícím prostoru byl vytvořen Generální gouvěnement.
- Sovětští vládcí zahrnuli polské území do Běloruské a Ukrajinské SSR.
- Oba okupační státy prováděly proti polskému obyvatelstvu politiku teroru a likvidace.
- Holocaust (řec. holokaustos = vcelku spálená oběť) je termín označující genocidu Židů organizovanou třetí říší.

Postavení Poláků za německé okupace.

Generální gouvěnement a území přiřazená k Říši

Dohoda uzavřená mezi Německem a Sovětským svazem v srpnu 1939 rozhodovala o rozdělení polského území. Již koncem roku 1939 oba státy vyhlásily neexistenci Polska. 13. října 1939 bylo Hitlerovým dekretem (s platností od 26. října) Polsko rozděleno na dvě části. Vznikl Generální gouvěnement (GG), který se dělil na čtyři distrikty: Lublinský, Radomský, Varšavský a Krakovský, s hlavním městem Krakov. Generální gouvěnement zabíral území o rozloze 94 100 km² s 12,1 milionu obyvatel. Po útoku na Sovětský svaz se jeho plocha zvětšila na 145 200 km². Připojena byla také tři vojvodství: Lvovské, Tarnopolské a Stanislavovské. Z těchto tří vojvodství vznikl haličský distrikt. V roce 1941 obývalo GG 16,6 milionu obyvatel. Vládl zde generální guvernér Hans Frank, který přebýval na Wawelu. Podléhal bezprostředně Hitlerovi. Zároveň bylo počátkem října 1939 k třetí říši připojeno Horní Slezsko, Pomoří, Velkopolsko, lodžské vojvodství a část krakovského a varšavského vojvodství. Území přiřazené k Říši mělo rozlohu 91 974 km² a obývalo je 10,1 milionu polských obyvatel, z čehož tvořili 8,9 milionu Poláci, 607 000 Němci, 600 000 Židé, 11 000 Ukrajinci a 21 000 obyvatelé dalších národností.

Území přiřazená k Říši byla rozdělena na několik administrativních okruhů. Byly to: Gdaňsk – Západní Prusko, Dolní Slezsko, Horní Slezsko a Vartská oblast. Ty se podřizovaly německé administrativě, polské obyvatelstvo zde bylo zbaveno zemských práv a pracovních míst.

Masové vysídlování, deportace na nucené práce, tranzitní tábory, poprav, „lapačky“

Politika třetí říše na přiřazených územích měla směřovat ke germanizaci těchto oblastí. Plánovalo se odsunutí polského obyvatelstva. Již od prvního dne bylo zahájeno vysídlování a deportace lidí na nucené práce do Říše a Rakouska. V říjnu 1939 začalo nucené vysídlování obyvatel z území Velkopolska a Pomoří do Generálního gouvěnementu, zejména do lublinského vojvodství. V Lodži byl založen tranzitní tábor. V letech 1939–1941 bylo vysídleno okolo 650 000 Poláků. Na jejich místo přišli němečtí osadníci z území Sovětského svazu¹² (Besarábie a Volyně) a také z pobaltských zemí (Baltendeutsche – baltští Němci). Německá správa zároveň v Pomoří a Horním Slezsku nutila i přemlouvala polské obyvatelstvo k podepsání Listiny Němců (Volksdeutsche – lidé, kteří mají německé předky). Ta zaručovala určitá privilegia vůči polskému obyvatelstvu a zároveň zavazovala k vojenské službě. Byly vytvořeny čtyři kategorie listiny. Zároveň byla zakázána veškerá politická, společenská i profesní činnost, podobně jako tomu bylo v Generálním gouvěnementu.

Pro Poláky na územích přiřazených k Říši byl vyhlášen zákaz nočního vycházení a během dne byli pod stálým dozorem. Byly zavedeny náhlé soudy, často docházelo k „lapačkám“, při nichž byli lidé náhodně zatýkáni přímo na ulici, k deportacím na nucené práce, popravám zastřelením, k soudům ve vězeních (např. v Pawiaku) či k deportacím do koncentračních táborů¹³. První koncentrační tábory na polském území vznikly již v roce 1940 – byly to Auschwitz a Stutthof. V Generálním gouvěnementu probíhaly veřejné poprav (např. v prosinci 1939 bylo zastřeleno více než 100 osob ve Wawru u Varšavy), pacifikace vesnic a také přesídlování. Moc byla udržována za pomoci policie a německých bezpečnostních složek. Po skončení války mělo Německo brát dobytá území jako německý „životní prostor“ (Lebensraum). Masové vyvražďování polského národa probíhalo v zamojské oblasti (listopad 1942 – červenec 1943), kde měl vzniknout první pás německého osídlení na východě. Zamojské děti byly předávány k převýchově na německé občany do náhradních rodin nebo do dětských domovů. Odtud se dostávaly do německé mládežnické organizace Hitlerjugend.

Na území Generálního gouvernementu probíhala likvidační politika. Jeho území představovalo základnu surovin a obyvatelstvo bylo chápáno jako zdroj nucené pracovní síly. Již v prvním období byly obsazeny větší průmyslové závody, které pak byly přeorientovány na vojenskou produkci. Zemědělci byli zatíženi povinnými dodávkami. Vysoké kontingenty (povinné dodávky) oslabovaly polský venkov. Byla zavedena pracovní povinnost pro Poláky od 16 do 60 let. Mnoho dělníků zamířilo na nucené práce do Německa. Tyto práce vykonávali hlavně obyvatelé zajatí při „lapačkách“ (asi 1,3 milionu osob).

Postavení Poláků za sovětské okupace.

Deportace a zajatecké tábory

Od jara 1940 začalo na východních územích Druhé Polské republiky znárodnování státního majetku, vysídlování Poláků, zatýkání důstojníků polského vojska, příslušníků Sboru obrany pohraničí (Korpus Ochrony Pogranicza), zaměstnanců policie, státní železnice a myslivců. Jejich rodiny byly přesídleny. Zatýkáni se dotklo rovněž politických činitelů, členů společenských organizací, učitelů, kněžích a představitelů kultury. Směřovali do věznic, pracovních táborů, lágrů a cílových lokalit nuceného vysídlení. Tam museli pracovat pro Sovětský svaz. Okolo 150 000 Poláků nuceně vstoupilo do Rudé armády, která zároveň internovala 230 000 vojáků a polských důstojníků. Největší deportace Poláků¹⁴ probíhaly od února 1940 do června 1941. Dostali se do nespočetného množství lágrů a táborů, z nichž asi u 150 známe název. Deportace probíhaly v různých etapách: Poláci byli posíláni na území severního Ruska, do Kazachstánu a na Sibiř. V nelidských podmínkách byli polští příchozí vykořisťováni při kácení lesů a práci v dolech. Nejstrašnější osud potkal 15 000 polských důstojníků a vojáků z táborů v Starobielsku, Ostaszkowie, Katyni, Kozielsku a Charkově. Na jaře 1940 byli tajně povražděni a pohřbeni v hromadných hrobech, což bylo odhaleno až v květnu 1943.

2. listopadu 1939 rozhodl Nejvyšší sovět Sovětského svazu o připojení území Druhé polské republiky k jednotlivým sovětským republikám, tedy k Ukrajině, Bělorusku a Litvě. Polští občané byli přinuceni přijmout občanství SSSR. Aby získali sovětský pas, bez

něhož nemohli cestovat, přihlašovat se k pobytu ani požívat práv občana SSSR, museli povinně odevzdat polské doklady.

Okupace v Evropě. Postavení obyvatelstva

Postavení obyvatel ve státech, které se staly cílem útoku Německa, nebylo totožné. V některých zemích Němci povolili činnost kolaboračních vlád a administrativy. Tak tomu bylo např. v Norsku, Dánsku a Francii. Na zvláště špatné zacházení si nemohli naříkat ani obyvatelé Belgie a Holandska, ale ani obyvatelé zemí, které s Němcem spolupracovaly: Slovenska, Bulharska, Maďarska a Rumunska. Všude ovšem docházelo k pronásledování Židů a Romů a k jejich masovému deportování do vyhlazovacích táborů.

Generalplan Ost předpokládal, že v budoucnosti bude na Sibiř přesídlena většina obyvatel Polska, Ukrajiny, Běloruska a částečně i Ruska. Zbývající lidé měli být podle plánu vyvražděni nebo využiti jako nevolnická pracovní síla. Slovanské území mělo osídlit německé obyvatelstvo.

Pronásledování, deportace a vyvražďování židovského národa. Holocaust¹⁵. Koncentrační tábory

Již v období před druhou světovou válkou probíhalo v třetí říši pronásledování Židů. V roce 1933 je začali odsouvat z úředních funkcí a v roce 1935 je zbavili občanských práv¹⁶. Již v polovině 30. let byly na území třetí říše zakládány koncentrační tábory. Nejprve do nich byli zavíráni bývalí komunističtí a političtí aktivisté, posléze pak Židé.

Do začátku války se do táborů dostalo asi 35 000 židovských obyvatel, zatímco 200 000 emigrovalo. V prvním období druhé světové války začala nová fáze vyvražďování Židů. Již v roce 1939 jim bylo nařízeno nosit identifikační znak s Davidovou hvězdou, byl jim zabavován majetek a omezována možnost svobodného pohybu. Nově jmenované židovské rady starších (Judenraty) sloužily okupantům k vykonávání jejich nařízení.

Na polském území, v Litvě, Lotyšsku, Bělorusku a na Ukrajině již na podzim 1939 vznikala židovská ghetta. V Polsku jich bylo okolo 400. První vznikla v městečku Piotrkow Trybunalski, v Pulavách a v Radomsku. V českém Terezíně bylo založeno modelové ghetto, které v roce 1943 navštívili vyslanci Červeného kříže. Něm-

ci plánovali zřídit také oddělené židovské oblasti na území Lublinska, dále na Madagaskaru a na Sibiři. Tento plán nebyl realizován. Zpočátku byla ghetta otevřená, nicméně za jejich opuštění hrozil trest stejně jako za pomáhání uprchlíkům a jejich ukrývání. Po roce 1941 byli Poláci, Jugoslávci a obyvatelé SSSR, kteří pomáhali Židům, trestáni smrtí.

Kromě Židů polského původu umírali v táborech na polském území i Židé ze západní a jižní Evropy. Mnoho Poláků zachraňovalo Židy před záhubou, ačkoli byli i tací, kteří se přičinili o jejich smrt. Byli to tzv. šmalcovníci, kteří za odměnu udávali Němcům Židy a jejich ukrývající se rodiny. Je ovšem třeba mít na paměti, že se jednalo o ojedinělé případy.

Povstání v židovských ghettech

Již od prvních dnů, kdy byla vytvářena ghetta, se Židé pokoušeli o obranu. Ozbrojený odpor proti Němcům připravily Židovský bojový svaz (żydowski Związek Wojskowy) a Židovská bojová organizace (żydowska Organizacja Bojowa). První povstání v ghettech vypukla v Klecku (21. července 1942), Lachwi (3. září 1942) a v Glębokém (červenec 1943). V srpnu 1943 vypukla další povstání v Krzemieńci na Ukrajině a ve Vilniusu. Největší z nich proběhlo ve Varšavě, vedl je Mordechaj Anielewicz a trvalo od 19. dubna do 8. května 1943; i přes pomoc Rady pro pomoc Židům a Zemské armády bylo však krvavě potlačeno. Podobně tomu bylo v případě Čenstochové, Białystoku¹⁷ a Tarnova. Neúspěch každého povstání byl spojen s likvidací ghetta a deportací Židů do táborů smrti.

5. Polské záležitosti během druhé světové války.

Polský podzemní stát. Varšavské povstání

- Po zářijové porážce byla polská vláda obnovena ve Francii. Po pádu tohoto státu se vláda evakovala do Anglie.
- V roce 1940 se polské oddíly podílely na obraně Francie.
- Polské letecké perutě 302. a 303. měly značný podíl na vítězství Spojenců v bitvě o Británii.
- Na polském území obsazeném Němci a Rusy fungoval polský podzemní stát, který udržoval kontakt s exilovou vládou pomocí delegátů vlády v Polsku.

- Po uzavření paktu Sikorski–Majskij byly v SSSR zorganizovány polské vojenské jednotky, které odtud pod velením generála Władysława Andersse brzy vyrazily do akce.
- Polští komunisté v Sovětském svazu utvořili v Sielcích nad Okou Polské vojsko. Bojový křest si tyto oddíly odbyly v bitvě u Lenina.
- Londýnská vláda připravila plán Bouře, který předpokládal převzetí vlády v Polsku.
- Varšavské povstání vypuklo 1. srpna 1944 a trvalo do 2. října 1944.
- V důsledku porážky povstalců byla Varšava Němci téměř úplně zničena.
- V roce 1944 vznikla pod patronátem SSSR Lublinská vláda.
- 22. července 1944 byl v lublinském Cheřmu vydán Manifest Polského výboru národního osvobození.
- Polští komunisté – v souladu s postojem části polských politických kruhů a některých politiků londýnské vlády – utvořili Prozatímní vládu národní jednoty.

Budování státních struktur v exilu.

Vytvoření Polských ozbrojených sil

Po internaci polské vlády v Rumunsku vznikla nutnost jmenovat exilovou vládu. 30. září 1939 určil odcházející prezident Ignacy Mościcki za svého nástupce Władysława Raczkiewiczze, a ten svěřil úkol vytvořit vládu generálovi Władysławu Sikorskému, jehož podporovali emigrační představitelé Strany práce (Stronictwo Pracy). Vláda, která sídlila v Angers nedaleko Paříže, byla garantem trvání polské státnosti, a nechtěla se proto zříkat rozhodujícího vlivu na domácí odboj a tehdy vznikající polský podzemní stát. Počátkem listopadu 1939 jmenovala exilová vláda Výbor ministrů pro zemské záležitosti (Komitet Ministrów dla spraw Kraju), jenž měl na starosti veškeré otázky spojené s okupovaným Polskem. Na okupovaném polském území vznikla konspirační organizace Služba vítězství Polska (Služba Zwycięstw Polski, SZP), v níž výbor ministrů spatřoval zárodek budoucí polské podzemní armády. Výbor, jenž se z velké části skládal z politiků bez zkušeností s prací v utajení, kteří nerozuměli specifikům rozdělené a okupované země, se stal jablkem sváru mezi domácími politiky a emigrací. Pro Sikorského vládu byla jednolitá

ODBOJ

HOLOCAUST

> 209

vojensko-politická organizace SZP, kterou ovládali vojáci a otevření stoupenci Piłsudského s legionářským rodokmenem, nepřijatelná. Situaci navíc komplikovaly osobní zaujatost a ambice. Příkladem může být případ hlášení generála Michała Tokarszewského-Karaszewicze o založení SZP, které generál neposlal Sikorskému, ale maršálovi Rydzovi-Śmigłému. Šéf vlády v Angers to vyhodnotil jako projev neloajlnosti a v prosinci 1939 SZP zrušil. Namísto ní ustanovil Svaz ozbrojeného boje (Związek Walki Zbrojnej, ZWZ), v jehož čele stanul generál Kazimierz Sosnkowski. Velením oblasti číslo 1 (Varšavy) byl pověřen plukovník Stefan Rowecki, zatímco generál Tokarzewski byl převelen do Lvova. Brzy však byl zatčen při pokusu překročit hranice a nepoznán se dostal do lágru. Svoji totožnost odhalil teprve po podepsání paktu Sikorski–Majskij.

Politický konspirační výbor.

Delegáti exilové vlády v zemi a jejich kompetence

Rozpuštění SZP a vytvoření ZWZ umožnilo vyvolat dojem, že iniciativa zorganizovat konspirační hnutí vyšla od vlády. Jenomže ani na podzim 1939 vzniklá Svoboda, rovnost, nezávislost¹⁸ (Wolność, Równość, Niepodległość, WRN) ani Lidová strana (Stronnictwo Ludowe, SL) nechtěly hrát v utvářejícím se podzemním státě druhou politickou roli. Možnost spolupráce mezi jednotlivými uskupeními potvrzovalo i to, že premiér Władysław Sikorski byl členem Strany práce, kdežto vicepremiér Stanisław Mikołajczyk byl členem Lidové strany. Po zatčení Tokarzewského se představitelé politických uskupení rozhodli, že je nutno dát stranám krycí jména. WRN přijala konspirační kryptonym Koto (Kruh), SL Trójkąt (Trojúhelník) a Národní strana (Stronnictwo Narodowe) Kwadrat (Čtverec). Na přelomu jara a léta 1940 přijala Strana práce krycí jméno Romb (Kosočtverec). Představitelé uskupení se rozhodli na dobu existujícího „provizoria“ přijmout roli Politického konspiračního výboru při ZWZ (Polityczny Komitet Porozumiewawczy przy ZWZ). Úkolem výboru bylo sladění přípravy vojska i společnosti na otevřený konflikt a dosažení vítězství. Členové výboru bezpodmínečně uznali vládu Sikorského, jehož rozhodnutí v otázkách zahraniční politiky akceptovali coby rozhodnutí polského velvyslance. Pokud šlo o domácí záležitosti, členové výboru se domnívali, že rozhodující slovo mají mít ti, kteří se nacházejí v Polsku.

Porážka Francie v červnu 1940 a přesunutí polské exilové vlády do Londýna způsobily dočasné přerušení kontaktu s Polskem. Tehdy posílila role konspiračního výboru, který byl 28. června 1940 přeměněn v Hlavní politický výbor (Główny Komitet Polityczny), což bylo vysvětleno tím, že tváří v tvář selhání nadějí na brzký konec války je možné aspirace polského národa splnit jedině v případě, že strany budou postupovat společně a budou se opírat o legální vládu. Proto byla 3. července vytvořena Společná delegatura vlády (Zbiorowa Delegatura Rządu, ZDR). Na zprávy o vzniku ZDR reagoval Londýn tak, že je odmítl potvrdit s tím, že usnesení z 28. června se neshoduje s instrukcemi a rozhodnutími vlády. Z tohoto důvodu se v září 1940 ZDR po poradě s londýnskou vládou na základě vlastního rozhodnutí rozpustilo, aby zároveň dalo vzniknout Hlavnímu politickému výboru (Główny Komitet Polityczny).

Konflikt mezi vládou a domácím odbojem mělo urovnat jmenování Delegáta vlády v Polsku (Delegat Rządu na Kraj). Tato iniciativa vyšla z Londýna – Władysław Sikorski se snažil, aby vznikající struktury polského podzemního státu byly závislé na londýnské centrále, a zároveň je chtěl zbavit opory v domácích politických strukturách. Nakonec bylo jmenováno po jednom zástupci pro Generální gouvernement, území přiřčená k Říši a východní oblasti (třetí z postů zůstal neobsazen). Londýn od té doby uplatňoval vůči ZWZ tvrdou politiku; bránil vojsku zabývat se politickou činností a pověřoval delegáty, aby pomáhali ZWZ podřídit si ostatní vojenské organizace.

Delegáti měli právo udělovat hlavnímu veliteli ZWZ politická nařízení, kontrolovat rozpočet ZWZ, vydávat názory ohledně personálního obsazení vrchního velitelství i oblastních velitelství a také měli dostávat pravidelné informace o stavu organizace a činnosti ZWZ. V souvislosti s pádem Francie rozhodla exilová vláda v létě 1940 o přenesení vrchního velitelství ZWZ do Varšavy.

V září 1942 byla zrušena delegatura pro západní část zemí a bylo rozhodnuto, že napříště bude jen jeden Delegát vlády v Polsku. Tím se stal Jan Piekałkiewicz (krycí jména: Wernic, Wrocławski), muž svázaný s Lidovou stranou. V únoru 1943 byl ovšem odhalen a po krutém mučení zavražděn gestapem.

Na základě dekretu prezidenta Polské republiky o prozatímní organizaci správy na území Polska z 26. dubna 1943 byla v květnu

1944 ustanovena Zemská rada ministrů (Krajowa Rada Ministrów), jež se skládala z Delegáta vlády v Polsku v úloze vicepremiéra a z ministrů.

Struktury polského podzemního státu a jeho likvidace

Spolupráce tří velkých stran, které tvořily struktury podzemního státu (WRN, SL, SN), byla obtížná. Dobré vztahy vládly pouze mezi WRN a SL. Jistou roli v politice exilové vlády hráli také členové Strany práce (SP), kteří podporovali činnost Sikorského. Navíc byla vnitřně roztržena i jednotlivá uskupení, ačkoli nejdůležitějším cílem všech byla péče o budoucnost národa a státu.

Ve struktuře podzemního státu zaujímalo důležité místo Oddělení vnitřních záležitostí (Departament Spraw Wewnętrznych). K jeho průběžným úkolům patřilo organizování oblastních a okresních delegatur, které měly pravomoci předválečných vojvodských úřadů a úřadů starosty. S myšlenkami na budoucnost byla poválečná administrativa připravena a zorganizována v plném rozsahu, od nejvyšších míst vojvodství po okresní úřady a policejní stanice, které se nazývaly Státní bezpečnostní sbor (Państwowy Korpus Bezpieczeństwa). Od března 1941 tvořil vojenskou administrativu zároveň s prací oddělení Svaz ozbrojeného boje, který byl v únoru 1942 přejmenován na Zemskou armádu (Armia Krajowa). V srpnu 1943 přejala Delegatura vlády v Polsku všechny administrativní záležitosti. V gesci Vrchního velitelství Zemské armády zůstaly železnice, pošta a střediska vojenského průmyslu. V roce 1942 vznikla Kancelář pro nové země (Biuro Zem Nowych), jež připravovala připojení a hospodářské sjednocení nových teritorií, jejichž získání Polsko předpokládalo na základě mírových dohod. Počítalo se s Východním Pruskem, Pomořím a Opolskem. Hodně práce stálo školení tisíců pracovníků, kteří byli shora instruováni, kam se mají na daný rozkaz vydat a jakou činnost mají na předaném území vyvíjet. Mnoho z nich se nedocenitelně zasloužilo o poválečné Ministerstvo znovuzískaných území (Ministerstwo Ziem Odzyskanych), jež vedl Władysław Gomułka. Agendou Delegatury vlády v Polsku bylo také Oddělení informací a tisku (Departament Informacji i Prasy); vzhledem k naprosté neexistenci hromadných sdělovacích prostředků a k izolaci od zahraničních informačních zdrojů bylo strategicky velmi důležité. Jeho úkolem bylo obnovení polského tisku. Neméně pozornosti se

dostávalo i průběžné činnosti, tedy pravidelných rádiovým odposlechům, přípravě vlastního informačního servisu, dokumentačním akcím a vydávání tiskového orgánu delegatury Polska republika. Zároveň s vydavatelstvími a tiskárnami Kanceláře informací a propagandy Vrchního velitelství Zemské armády (Biuro Informacji i Propagandy Komendy Główniej AK) vznikla největší informační instituce v Polsku, která zajišťovala společnosti tisk i knihy a která byla s to ovlivňovat způsob myšlení společnosti.

Největší finanční prostředky mělo k dispozici Oddělení práce a společné péče (Departament Pracy i Opieki Społecznej) ve spolupráci s Hlavní opatrovnickou radou (Rada Główna Opiekuńcza). Staraly se o politické vězně a jejich rodiny. Toto oddělení se zabývalo také zabezpečením lidí výjimečně cenných pro stát – umělců, spisovatelů, hudebníků a vědců. Záchrana duchovní kultury národa byla svěřena Oddělení osvěty a kultury (Departament Oświaty i Kultury), jemuž se v mimořádně obtížných podmínkách podařilo vybudovat řádný a rozvinutý systém tajné výuky. V roce 1944 bylo na úrovni základní školy do vyučování zahrnuto půl druhého milionu žáků, v tajných středních školách studovalo 100 000 mladých lidí a na univerzitách bylo 10 000 studentů. Oddělení se také snažilo uchránit kulturní skvosty před zničením a ukrývat nebo lokalizovat muzejní exponáty vyrabované okupanty.

Přípravami na opětovné vybudování zničeného hospodářství země se zabývalo Oddělení průmyslu a obchodu (Departament Przemysłu i Handlu), zatímco Oddělení zemědělství (Departament Rolnictwa) připravilo projekt radikální ekonomické a zemědělské reformy, která mj. předpokládala rozhodující stanovisko státu ve věci parcelace statků. V rámci Delegatury fungovalo také Oddělení spravedlnosti (Departament Sprawiedliwości), Oddělení likvidace následků války (D. Likwidacji Skutków Wojny), Oddělení státní pokladny (D. Skarbu), Oddělení pošty a telegrafu (D. Poczt i Telegrafów), Východní komise (Komisja Wschodnia) a Národnostní rada (Rada Narodowościowa).

Výbor ústavodárné koordinace (Komitet Koordinacji Ustawodawczej) dohlížel na formální stránku právních dokumentů, které vznikaly v jednotlivých odděleních. Část dekretů, jež vznikly v době okupace, byla publikována v Ústavním deníku, který vycházel v povstalecké Varšavě.

Stejně jako v západních státech existoval i v Polsku problém kolaborace. Proto bylo potřeba dohlížet na národní loajalitu obyvatel země, čímž se zabývalo Ústředí civilního boje (Kierownictwo Walki Cywilnej, KWC), vzniklé v dubnu 1942. V květnu 1942 zveřejnilo dokument Desatero příkázání civilního boje, který reguloval vztah k okupantům a popisoval, co má Polák v době okupace dělat a co naopak dělat nesmí. Všeobecně se prováděl bojkot technického vybavení okupantů a různé formy sabotáže způsobující okupantům škody na materiálu a podřívající jejich morálku. KWC mělo vlastní soudnictví oprávněné vydávat rozsudky – od napomenutí po trest smrti. 15. července 1943 utvořilo KWC společně s Ústředím konspiračního boje (Kierownictwo Walki Konspiracyjnej), což byl orgán koordinující celý probíhající odboj Zemské armády, Ústředí podzemního boje (Kierownictwo Walki Podziemnej).

Souběžně s civilním podzemním státem se rozvíjela tajná armáda. Zemská armáda měla na starosti tři etapy činnosti: konspiraci, obnovení ozbrojených sil a všeobecné povstání. Štáb Vrchního velitelství Zemské armády úřadoval od června 1940 ve Varšavě a měl strukturu štábu řádné armády s oddíly: I – organizační a personální oddíl, vytváření ozbrojených sil; II – špionážní a kontrašpionážní činnost; III – operační a školící oddíl; IV – ubytovací oddíl; V – spojařský oddíl; VI – informační a propagační oddíl; VII – finanční a kontrolní oddíl. Dále k němu patřilo Diverzní ústředí (Kierownictwo Dyweryj, „Kedyw“), Vedení vojenských kanceláří (Szefostwo Biur Wojskowych), Vedení Služby spravedlnosti (Szefostwo Służby Sprawiedliwości) a Služba duchovního vedení (Służba Duszpasterstwa).

Polský podzemní stát byl v rámci okupované Evropy skutečnou událostí; jeho rozpad způsobila činnost NKVD. Poté, co v březnu 1945 NKVD zatkla všechny její členy, byla rozpuštěna Zemská rada ministrů (Krajowa Rada Ministrów). 29. června 1945, tváří v tvář neodvratné porážce politiky londýnské vlády, složil Delegát vlády v Polsku svůj mandát do rukou tehdejšího předsedy Rady národní jednoty (Rada Jedności Narodowej) Jerzyho Brauna.

Polské oddíly ve Francii. Pakt Sikorski–Majskij.

Polská armáda v Sovětském svazu

Krátce po příchodu do Francie začal Sikorski s budování Polských ozbrojených sil (Polskie Siły Zbrojne). Byl schválen plán na vytvoření stotisícové armády. 4. ledna 1940 byla podepsána vojenská dohoda s Francií a nová letecká smlouva. Přistoupilo se k budování polského vojska. Časně zjara roku 1940 dosáhl počet polských vojáků ve Francii 82 000. Vznikla 1. granátnická divize (velel jí plukovník Bronisław Duch), 2. polní myslivecká divize (velel jí plukovník Bronisław Prugar-Ketling), Samostatná brigáda podhalaňských střelců (velel jí plukovník Zygmunt Szyszko-Bohusz) a 10. tanková brigáda (velel jí generál Stanisław Maczek). Dodatečně vznikla na území Sýrie Samostatná brigáda karpatských střelců (velel jí generál Stanisław Kopański).

Již během bojů o Francii vzniklo polské letectvo, které tvořilo 86 letadel. Po evakuaci polského vojska do Anglie se zformovaly letecké perutě: stíhací (302. a 303.) a bombardovací (300. a 301.). Stíhací perutě bojovaly v bitvě o Anglii, zatímco bombardovací oddíly prováděly noční nálety na německé pozice na kontinentu.

Rovněž plavidla polského vojenského námořnictva, která vyplouvala z britských základen, se účastnila obrany spřízněných zemí. Do bojů o Norsko se zapojily polské torpédoborce Blesk, Bouře a Hrom, který německé letectvo potopilo nedaleko Narviku.

Ponorky, jež se po zářijové kampani dostaly do Anglie (Orel a Vlk), s podporou dalších jednotek zapůjčených britskou armádou (Divočák a Sokol) účinně bojovaly s německým a italským námořnictvem na mořích a oceánech. Blesk a Bouře se podílely na evakuaci spojeneckých vojsk z Francie v roce 1940. Polští námořníci se zúčastnili nejdůležitějších námořních bitev (podíl torpédoborce Záblesk na potopení německé bitevní lodi Bismarck) a konvojových operací druhé světové války (torpédoborec Garland, eskortní korvety Kujavák, Krakovák a Slezák). Je třeba mít na paměti, že většina oddílů polského vojska vzniklých ve Francii se přes pád tohoto státu zúčastnila bojů na frontách druhé světové války¹⁹.

Útok Německa na Sovětský svaz a podepsání Atlantické charty přinesly průlom v polsko-sovětských vztazích. Britský premiér přesvědčil polskou exilovou vládu k navázání vztahů se Sovětským svazem. Władysław Sikorski kladl při vyjednávání s Rusy důraz ze-

jména na to, aby Rusové deklarovali, že společné hranice rozhodně budou navraceny do stavu z roku 1921. Přestože se tohoto cíle nepodařilo dosáhnout, k dohodě nakonec došlo. 30. července 1941 byla podepsána dohoda mezi premiérem Sikorským a velvyslancem Sovětského svazu v Londýně Ivanem Majským. Na základě tohoto paktu byly obnoveny diplomatické vztahy mezi oběma zeměmi, vznikl závazek spolupracovat při válce s Německem, byla vyhlášena amnestie vězňů polského občanství v sovětských zajateckých táborech, vězeních a lágrech a také vznikl záměr vytvořit v Sovětském svazu polskou armádu.

Za místo, kde se měla shromáždit polská armáda, byla určena oblast v Povolží poblíž Buzuluku. Z vězení, lokalit deportací, lág-rů a jiných oblastí Sovětského svazu byli na místo, kde se vojsko organizovalo, posíláni vojáci, civilní obyvatelstvo, ženy i děti. Bylo dohodnuto, že armáda bude čítat šest divizí – celkem 96 000 lidí. Pomocné formace mělo tvořit dalších přibližně 30 000 osob. Schválen byl také návrh, že asi 25 000 vojáků bude přesunuto do oblasti Íránu, která byla pod britskou kontrolou. Objevily se prosby o informace o osudu důstojníků polské armády z roku 1939, o kterých se vědělo, že byli tehdy uvězněni, ale jejich další osudy zůstávaly neznámé. Vysvětlení v této otázce však podáno nebylo. Především scházela důstojnická třída, navíc do táborů, kde se nová armáda utvářela, dorazilo mnohem více lidí, než bylo možné uživit. Sovětská vláda neplnila všechna ustanovení dohody – nedodala dostatek uniforem, výbroje ani potravin. I přes tyto problémy se v krátkém čase podařilo zformovat vojenské oddíly. Sovětský svaz trval na tom, aby se nové jednotky rychle vydaly na frontu, s čímž ale velení v čele s generálem Władystawem Andersem nesouhlasilo.

Zároveň se vstupem Spojených států do války a možností formovat polské vojsko z dobrovolníků z Kanady a USA se polské velení obrátilo na sovětskou vládu s prosbou o přesunutí tábora do oblasti Kyrgyzstánu a Uzbekistánu. Špatné podmínky stěhování tábora měly podíl na smrti asi 10 000 osob. V této situaci, již ještě zhoršovala nemožnost dohody v otázce zásobování, vyslal generál Anders se souhlasem anglického velení část oddílů a civilního obyvatelstva ze SSSR na Blízký východ. Území Sovětského svazu opustilo od dubna 1942 44 000 vojáků, v srpnu dalších 44 000 a okolo 25 000 civilistů – celkem asi 115 000 lidí. Z přesunutých

oddílů generála Anderse vznikl II. armádní sbor, který se mj. zúčastnil osvobození Itálie a bitvy pod Monte Cassinem.

V dubnu 1943 oznámili němečtí představitelé, že na území dříve obsazeném SSSR odkryli masové hroby polských důstojníků za vražděných NKVD. Londýnská vláda se obrátila na sovětskou vládu s prosbou o vysvětlení.

Německo vyzvalo představitele Mezinárodního červeného kříže k označení těch, kteří jsou zodpovědní za katyňský zločin. Se stejnou prosbou se na Červený kříž obrátila polská vláda. Vjačeslav Molotov jí jako odpověď předal nótu, v níž s ní přerušil veškeré diplomatické vztahy. Krátce poté (3. července 1943) došlo na Gibraltar k tajemné letecké katastrofě, při níž zahynul generál Władystaw Sikorski. V čele londýnské vlády po něm stanul Stanisław Mikołajczyk.

Sovětská vláda obvinila ze spáchaného zločinu Němce. V lednu 1944 zveřejnila speciální sovětská komise zprávu, v níž představila zfalšované důkazy o zodpovědnosti Němců za zločin. Přestože tato událost byla představitelům Anglie a USA plně známa, nepodpořili s ohledem na vlastní politické cíle úsilí Poláků o odhalení skutečných viníků. Teprve v letech 1950–1952 jmenoval senát USA komisi, jejíž vyšetřování potvrdilo zodpovědnost představitelů SSSR za katyňské vraždění.

Polští komunisté v Sovětském svazu.

Nové polské vojsko v SSSR. Bitva u Lenina

První vojenské úspěchy Rudé armády měly vliv na to, že se Stalin pokusil aktivněji zasáhnout do vývoje politické situace. Poláci vydaní na milost sovětským vůdcům mohli být výhodným nástrojem k prosazení Stalinových cílů. V březnu 1943 vznikl Svaz polských vlastenců (Związek Patrotów Polskich) s Wandou Wasilewskou v čele. Tuto organizaci tvořili především komunisté.

Na polské území byly ze Sovětského svazu vysílány iniciativní skupiny (mezi jinými do nich patřili Marceli Nowotko a Bolesław Mołojec), které v roce 1942 založily Polskou dělnickou stranu (Polska Partia Robotnicza, PPR) a Lidovou gardu (Gwardia Ludowa), jež se brzy přejmenovala na Lidovou armádu (Armia Ludowa). Zároveň se Svaz polských vlastenců obrátil na Stalina s prosbou

o zorganizování polské armády na území Sovětského svazu, která by bojovala po boku Rudé armády. Již na jaře 1943 začal vznikat jeden armádní sbor – tolik dovoloval Stalinův souhlas. Důstojnickou třídou tu tvořili téměř výhradně sovětsští důstojníci. 1. pěchotní divize Tadeusze Kościuszka pod velením Zygmunta Berlinga vznikla na jaře 1943 v Sielcích nad Okou. 15. července 1943 složila divize přísahu. Ve stejnou dobu byla na sovětském území rozpoutána velká propagandistická akce proti dříve vytvořené Andersově armádě.

1. divize se účastnila bitvy pod Leninem (12.–13. října 1943). Jejím úkolem bylo překročit bahnitou řeku Mereju a zaútočit na opevněné návrší. Tento úkol vlastně nebyl splněn, protože polští vojáci ovládli zmíněné návrší jen nakrátko a následně s velkými ztrátami ustoupili. Během bitvy zemřelo 510 vojáků, 1 776 jich bylo zraněno a až 625 bylo prohlášeno za nezvěstné. V poválečném období prohlašovaly komunistické polské vlády, že bitva u Lenina byla velkým vítězstvím polského vojska, avšak dnes se všeobecně soudí, že byla spíše porážkou polských i sovětských ozbrojených sil.

Hnutí odporu na polském území. Plán Bouře.

Varšavské povstání

Aktivity spojené s hnutím odporu se na polském území projeví již na podzim roku 1939. Prvními partyzány se stali vojáci, kteří nesložili zbraně a nenacházeli se v zajateckých táborech. Nejdříve jejich skupiny působily v lesích v lublinském a kieleckém vojvodství, v lesích v okolí Pszczyne a v Tucholském lese. Známa byla činnost oddílu majora Henryka Dobrzańskiego²⁰ (krycí jméno Hubal), který bezprostředně po zářijové porážce škodil Němcům, zatímco vesnickému obyvatelstvu dával naději pohledem na polské uniformy.

Polské hnutí odporu bylo do značné míry svázané s politickými uskupeními a mělo charakter ozbrojených milicí. Lidová strana „Roch“ (Stronictwo Ludowe „Roch“) zorganizovala Chlopskou stráž (Straż Chłopska), kterou v roce 1941 přeměnila v Chlopské prapore (Bataliony Chłopskie). Národní strana (Stronictwo Narodowe) vytvořila Národní vojenskou organizaci (Narodowa Organizacja Wojskowa), která se z velké části stala v roce 1942 elementem Národních ozbrojených sil²¹ (Narodowe Siły Zbrojne). Strana práce měla také svoji organizaci – Velitelství obránců Polska (Komenda Obrońców Polski). Polská socialistická strana vytvořila Lidovou

gardu (Gwardia Ludowa) a Socialistickou bojovou organizaci (Socialistyczna Organizacja Bojowa), zatímco křesťansko-demokratické kruhy založily Vojenskou organizaci „Unie“ (Organizacja Wojskowa „Unia“). Všechny jmenované organizace různými způsoby bojovaly s okupanty: prováděly sabotáže, výzvědnou činnost, útočily na hitlerovské zločince (včetně známého atentátu na generála Franze Kutschera²²), pomáhaly Židům a osvobozovaly vězně (např. akce u Arsenalu v březnu 1943, v níž členové skupiny Szare Szeregi (Šedé řady) osvobodili z německého transportu Jana „Rudy“ Bytnara a 20 dalších vězňů).

Největší roli v činnosti hnutí odporu hrála Zemská armáda a Svaz polských harcerů (Związek Harcerstwa Polskiego), který během války přijal krycí jméno Szare Szeregi a angažoval se zejména tiskem a roznášením konspiračních tiskovin, spojařskou službou a malými sabotážemi. Na rozdíl od ozbrojených milicí byla Zemská armáda uznávána jako plnoprávná, sjednocená spojenecká ozbrojená síla.

V roce 1943 byl připraven plán Bouře, který předpokládal boj s ustupujícími německými oddíly ve chvíli, kdy dorazí Rudá armáda. Z těchto plánů byla v první fázi vyloučena Varšava. První operace v rámci plánu Bouře byly zahájeny v lednu 1944 na Volyni. Předpokládalo se, že Poláci mají ve vlastní zemi hrát roli hostitelů. Oblastním velitelům Zemské armády bylo nařizováno přihlásit se Rudé armádě a na získaných územích převzít vojenskou i civilní vládu. Podobný charakter měla akce Ostrá brána, která byla provedena na Litvě. Bohužel, hlavního cíle – osvobození Vilniusu – se vojákům Zemské armády dosáhnout nepodařilo. Když Rudá armáda na jaře 1944 prolomila německou ofenzívu, brzy nastoupila protiofenzíva na východním území někdejší Druhé Polské republiky a v červnu 1944 překročila sovětská vojska Bug. Na přelomu června a července se Rudá armáda přiblížila k Varšavě. S tímto vědomím rozhodla 29. července Zemská armáda spolu s Delegaturou o tom, že ve Varšavě provede povstání. Datum jeho zahájení bylo stanoveno na 1. srpna 1944. Velitelem se stal plukovník Antoni Chruściel (krycí jména: Monter, Nurt).

Zemská armáda zahájila boj v 17 hodin, což bylo označeno jako „hodina V“. V ulicích Varšavy se bojovalo 63 dnů. V prvních dnech srpna povstalci dobyli část čtvrtí Śródmieście a Powiśle,

čtvrtě Stare Miasto, Żoliborz, Mokotów a část čtvrti Ochota. Do boje se zapojilo civilní obyvatelstvo a harceři ze skupiny Szare Szeregi.

10. září 1940 dorazila sovětská ofenzíva na pravý břeh Visly a zastavila se. Nepodnikla další bojové kroky, pouze jedna část oddílů polského vojska obsadila předmostí na straně povstalců. Byli to vojáci 2. a 3. pěchotní divize. Přes Vislu se přeplavilo pět praporů, které utvořily předvoj v Czerniakowie a v Żoliborzi. Západní spojení shazovali povstalcům leteckou pomoc. Velká část nákladu, který piloti unavení mnohahodinovým letem z Itálie do Varšavy shazovali, se však dostávala do rukou Němců. I přes prosby spojenců Stalin nepovolil jejich letadlům přistávat na území, které bylo pod kontrolou Rudé armády. Němci rychle shromáždili posily a navzdory bojovnému postoji Zemské armády, obyvatel města i harcerů ze skupiny Szare Szeregi povstání 2. října 1944 kapitulovalo.

V závěrečném období bojů opouštěli povstalci poslední stanoviště skrz kanály (15 km). Ztráty povstalců vystoupaly na 18 000 zabitých a mrtvých, 25 000 raněných a 15 000 zajatých. Ztráty na civilním obyvatelstvu byly obrovské – 180 000 mrtvých. Ti, kteří zůstali naživu, museli opustit město a přes tábor v Pruszkowě byli posíláni do pracovních táborů v Německu nebo na území Generálního gouvernementu. Němci se také rozhodli, že Varšavu zcela zničí.

Neúspěch povstání dal Sovětskému svazu do ruky politický trumf, zatímco pozice londýnského tábora v boji o vládu na polském území oslabil. Premiér Mikołajczyk podal demisi a na jeho místo byl jmenován socialista Tomasz Arciszewski.

Manifest Polského výboru národního osvobození.

Otázka Polska na jaltské konferenci.

Vytvoření Prozatímní vlády národní jednoty

Rozhodnutí o zvětšení Polské armády na východě záleželo na aktivitě polských komunistů v zemi a na stanovisku Wandy Wasilewské k této věci. Polští komunisté ještě v prosinci 1943 vystoupili s úmyslem vytvořit Polský výbor národního osvobození (Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego, PKWN), který by byl zcela loajální vůči SSSR. V Polsku připravila Polská strana práce program pomalého převzetí vlády. V noci z 31. prosince 1943 na 1. ledna 1944 vznikla Zemská národní rada (Krajowa Rada Narodowa, KRN), jejímž předsedou se stal Bolesław Bierut.

Ve chvíli, kdy Rudá armáda v polovině roku 1944 překročila hranice Druhé Polské republiky, byl v Moskvě připraven Manifest Polského výboru národního osvobození. V Manifestu se vyzývá k boji proti okupantům, oznamuje se zemědělská reforma, znárodnění průmyslu, provedení reformy a spolupráce se Sovětským svazem. Sloučením Lidové armády (Armia Ludowa) a 1. armády polského vojska (I Armia Wojska Polskiego) bylo vytvořeno Polské lidové vojsko (Ludowe Wojsko Polskie). Na územích obsazených Rudou armádou vznikala administrativa napojená na Stalinovu vládu. PKWN byl brzy rozpuštěn a jeho místo zaujala Prozatímní vláda (Rząd Tymczasowy), Stalinem uznaná jako jediná legální polská vláda.

Na mezinárodních konferencích bylo dojednáno, že na polském území musí být jmenována jedna vláda. Během moskevské konference v červnu 1945 došlo k dohodě mezi představiteli KRN, Prozatímní vládou a částí politiků doposud spojených s londýnskou emigrací. V důsledku této dohody byla ve Varšavě 28. června 1945 jmenována Prozatímní vláda národní jednoty (Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej, TRJN). Proti jejímu jmenování protestovala londýnská vláda. Premiérem TRJN se stal Edward Osóbka-Morawski, vicepremiéry byli jmenováni Władysław Gomułka a Edward Mikołajczyk. Na konferenci v Jaltě se objevila nabídka vytvořit vládu národní jednoty spojující jak prosovětské politiky, tak představitele londýnské vlády a konečně také politické reprezentanty doposud okupovaných území.

ODBOJ
> 218

6. Důsledky druhé světové války.

- Během druhé světové války zahynulo přes 50 milionů lidí a 35 milionů bylo zraněno.
- Roky 1945–1949 byly obdobím velkých migračních pohybů. Do svých zemí se vraceli lidé z nucených prací, vězni i vojáci. Velké skupiny lidí byly přesídlovány.
- Většina států, které se zúčastnily války, zažila po jejím skončení ekonomickou krizi. Jedinou zemí, v níž válka krizi nevyvolala, byly Spojené státy.
- V listopadu 1945 byl před Mezinárodním vojenským tribunálem v Norimberku zahájen soudní proces proti dvaadvaceti vůdčům třetí říše.

Společenské důsledky druhé světové války

Šest let trvající druhá světová válka přinesla obrovské ztráty na lidských životech, hospodářství i společnosti. Do konfliktu se zapojilo 61 států. Bylo mobilizováno více než 110 milionů vojáků²³. Ztráty na životech vystoupaly na více než 50 milionů mrtvých. Raněno bylo 35 milionů lidí. V Německu byly vojenské ztráty vyčísleny na přibližně 13,6 milionu lidí, z čehož 10 milionů zahynulo na některé z front. Válka na Dálném východě a v Pacifiku byla neméně krvavá a nelítostná než ta v Evropě. Zahynulo okolo 10 milionů Číňanů, půl milionu Vietnanců, milion Filipínců. Japonsko ztratilo 3,1 milionu obyvatel s tím, že počet osob, které zahynuly v důsledku nemoci z ozáření po svržení atomových bomb, v následujících letech vzrůstal.

Válka změnila podobu společnosti – počet žen značně převýšil počet mužů. V protikladu k dřívějším válkám byl počet civilních obětí značně vyšší než počet vojenských obětí. To bylo způsobeno jak systematickou genocidou, tak bombardováním měst. Stovky tisíc lidí zůstaly invalidní následkem poranění, která utrpěli v bojích, nebo následkem nelidských podmínek, v nichž žili v koncentračních nebo pracovních táborech. Lékařské experimenty, jež prováděli Němci a Japonci v koncentračních táborech, podvívají a početné choroby měly na trvalých následcích rovněž svůj podíl. Mezi lidmi, kteří přežili noční mŕu koncentračního tábora, je známý „syndrom KZ²⁴“, jenž se projevuje neschopností přizpůsobit se životu v normálních podmínkách, najít své místo ve společnosti a získat zpět psychickou rovnováhu.

Likvidace evropského zemědělství byla příčinou narůstajícího hladu, jenž v Evropě sužoval miliony lidí. Tragickou situaci se pokoušely zachránit americké programy pomoci, v rámci nichž byly lidem rozdávány potraviny, oblečení a léky. Jejím rozdělováním se zabývala UNRRA²⁵ – organizace vytvořená OSN.

Válečné ztráty Polska se odhadují na 6 milionů osob, z čehož část zemřela v průběhu vojenských operací (644 000) a přibližně 5,1 milionu zahynulo v důsledku jednání okupantů – stejně tak německých jako sovětských. Tento počet zahrnuje i více než 2,5 milionu polských Židů. Část Poláků byla vyhlazena ukrajinskými nacionalisty na Volyni.

Počet obyvatel Polska se v porovnání s meziválečným obdobím zmenšil z 35,1 milionu v roce 1939 na 23,7 milionu v roce 1946.

Ztráty utrpěly všechny vrstvy obyvatel, všechny národní i etnické skupiny. Okupantům zejména záleželo na likvidaci polské inteligence a důstojníků polského vojska. Represe zasáhly učitele, lékaře, politicky aktivní osoby a duchovenstvo.

Přesídlování obyvatel, repatriace, reemigrace

Roky 1945–1949 jsou také obdobím stěhování velkého počtu lidí. Výpadky železnice i jiných dopravních prostředků a zničení cest a mostů ještě více komplikovaly situaci lidí, kteří se snažili vrátit do vlasti a znovu nalézt svůj domov. Vraceli se lidé z nucených prací, vězni a vojáci. Ve chvíli, kdy Rudá armáda vstoupila na území někdejšího severního a západního Polska, mnoho Němců s poplachem opouštělo své domy. Evakuace a panické útoky měly neplánovaný charakter.

Po postupimské konferenci zahájily Polsko, Československo a Maďarsko přesídlování německého obyvatelstva. Dohled nad průběhem vysídlování měl Sjednocený repatriční výbor vytvořený při Spojenecké kontrolní radě. Na území Polska řídilo přesídlování Ministerstvo znovuzískaných území (Ministerstwo Ziem Odzyskanych), při kterém byla vytvořena Kancelář delegáta ministra znovuzískaných území pro otázku repatriace Němců²⁶ (Biuro Delegata MZO do Spraw Repatriacji Niemców). V letech 1945–1947 byli z Polska do SSSR přesídleni Bělorusové, Ukrajinci a Litevci. Zároveň vznikl Repatriční úřad (Urząd Repatriacyjny), který se zabýval repatriací Poláků z území východních kresů. Poláci, kteří se ocitli v Běloruské, Litevské nebo Ukrajinské SSR, se mohli po doložení svého občanství usadit v Polsku. Nejčastěji osidlovali sever a západ země. Vraceli se také Poláci ze Západu. Z přibližně 3 milionů lidí deportovaných v době války se 600 000 ocitlo na znovuzískaných polských územích, kde zůstali. Ještě jednou tolik se jich do Polska vrátilo ze sovětské okupační sféry. V západních okupačních zónách se nacházelo okolo milionu Poláků, ale přibližně 500 000 z nich se nevrátilo, protože nesouhlasili s tím, že jejich vlast ovládl SSSR.

Hospodářská situace států po skončení druhé světové války

Druhá světová válka značně ovlivnila podobu hospodářských vztahů ve světě. Válečné výdaje států zapojených do konfliktu činily 1,166 bilionu dolarů. Největší částky na válečné cíle i spojeneckou pomoc vydaly Spojené státy (cca 321 miliard dolarů). Půjčovaly evropským státům a vybavovaly je výzbrojí. Díky tomu došlo k velkému rozvoji zbrojního průmyslu. Vynálezy a vylepšení původně pro vojenskou potřebu rychle pronikaly do civilní výroby, což i jí přinášelo rozvoj.

Po válce se většina evropských států ocitla na hraně finančního krachu. Válečná zátěž, zadlužení a snížení skutečné hodnoty významně oslabily Velkou Británii a Francii. Zároveň se zmenšila míra jejich kontroly nad koloniálními državami, což vedlo k posílení hnutí za nezávislost v oblasti Asie a Afriky.

Německo se po válce nacházelo v naprostých troskách. Reparace vybírané ve strojích a zařízeních prohloubily chaos a ztížily hospodářskou obnovu. Německá města byla obrovsky poškozena následkem četných bombardování (tzv. kobercových náletů). Nejvíce utrpěly Hamburk, Řezno, Berlín a Norimberk.

Rovněž poražené Japonsko bojovalo s hospodářskou krizí. Američané byli jedinými okupanty na jeho území, ale od roku 1950 přidělovali zemi značnou pomoc a umožnili oživení tamějšího hospodářství.

Loupeživá politika okupantů a průběh vojenských operací značně oslabily polské hospodářství. Průmysl byl zničen z 32 %, zemědělství a lesní hospodářství z 35 %, hodnota národního majetku se zmenšila o 28 %, hodnota dopravní infrastruktury o 50 %. Prozatímní vláda nekladla odpor tomu, aby byla do SSSR vyvezena značná část statků uznaných za válečnou kořist. Špatnou situaci dále zhoršovaly ještě krádeže a četné požáry.

Norimberské procesy

Ještě před skončením druhé světové války přijali Spojenci rozhodnutí o potrestání viníků, kteří válku vyvolali a prováděli genocidu. Tato otázka vyvstala již na konferenci v Moskvě v roce 1943, ale rozhodnutí padlo v Jaltě a Postupimi. V listopadu 1945 začal před Mezinárodním vojenským tribunálem (MVT) soudní proces proti

22 vůdcům třetí říše. Zásady fungování MVT byly vypracovány během konference představitelů čtyř mocností (USA, SSSR, Velká Británie a Francie) v srpnu 1945 v Londýně.

Proces trval od 14. listopadu 1945 do 1. října 1946. K trestu smrti byli odsouzeni: vrchní velitel wehrmachtu Wilhelm Keitel; šéf SD Ernst Kaltenbrunner; organizátor „křišťálové noci“ a vydavatel antisemitského listu Der Stürmer Julius Streicher; generální zmocněnec pro záležitosti nuceně nasazených pracovníků Fritz Sauckel; šéf štábu Alfred Jodl; organizátor anšlusu Rakouska a komisař Říše v okupovaném Nizozemsku Artur Seyss-Inquart; generální guvernér Hans Frank; ministr vnitra Wilhelm Frick; maršál třetí říše Hermann Göring; ministr zahraničních věcí Joachim von Ribbentrop; ministr pro okupovaná východní území Alfred Rosenberg; šéf Říšského kancléřství Martin Bormann (souzen v nepřítomnosti, protože se jej nepodařilo vypátrat).

K trestu doživotního odnětí svobody byli odsouzeni Rudolf Hess (zástupce Hitlera v NSDAP), Walter Funk (ministr hospodářství) a Erich Raeder (velitel vojenského námořnictva). K trestu odnětí svobody od 10 do 20 let byli odsouzeni: Karl Dönitz (velitel vojenského námořnictva a několik dní říšský kancléř), Konstantin von Neurath (protektor Čech a Moravy), Baldur von Schirach (velitel Hitlerjugend) a Albert Speer (ministr zbrojního průmyslu). Tři osoby byly zproštěny obžaloby (Hans Fritzsche, Franz von Papen, Hjalmar Schacht). Za zločinné organizace byly prohlášeny gestapo, SD²⁷ a SS.

Zároveň s norimberskými procesy fungovaly v rámci denacifikace ve všech okupačních pásmech vojenské tribunály, před nimiž byly souzeny skupiny lékařů, nacistických právníků, vyšších úředníků a velitelů wehrmachtu.

Před tribunálem v Norimberku nestanuli všichni váleční zločinci, mnoho z nich uprchlo do Střední Ameriky, kde se ukryli pod falešnými jmény. Stíhání zločinců se ujala izraelská výzvědná služba, která vypátrala mj. Adolfa Eichmanna (zodpovědného za holocaust). Eichmann byl z Argentiny převezen do Izraele, kde byl odsouzen k trestu smrti (jediný v Izraeli). Zločinci z období druhé světové války se ukrývají dodnes, protože v souladu s normami mezinárodního práva nemohou být zločiny proti lidskosti promlčeny.

- 1 Nejdůležitější roli v bleskové válce hrály – shodně s německou vojenskou doktrínou – rychlé pancéřové jednotky, pronikající jako klín na pozice nepřítele.
- 2 První plán předpokládal útok dne 26. srpna, ale o den dříve uzavřelo Polsko spojeneckou smlouvu s Anglií. Kromě toho se papež Pius XI. vzpíral Hitlerovým agresivním plánům, a proto se k nim nestavěl kladně ani Benito Mussolini. S cílem zadržet předpokládaný útok na Polsko intervenoval rovněž prezident Spojených států.
- 3 Kriegsmarine – německé vojenské námořnictvo.
- 4 Sovětská propaganda připisovala úspěch v bojích výhradně Rudé armádě. Zamlčovala fakt, že k vítězství přispěla i situace německých vojsk v Itálii. 13. července 1943 nařídil Hitler značné části vojska ústup z oblasti Kursku, aby ji odeslal na obranu Sicílie.
- 5 Vlády západních států se rozhodly navázat styky s představitelům vlády ve Vichy – generálem Giraudem, který měl pomoci osvobodit francouzská území v severní Africe. Jako odvetu za vstup Spojenců do francouzské severní Afriky rozhodlo německé velení o okupaci celé Francie.
- 6 Fašistická Velká rada odhlasovala 25. července 1943 odstavení Mussoliniho od vlády. Byl zadržen a uvězněn na hoře Gran Sasso v Apeninách. 12. září jej osvobodila skupina německých parašutistů vedená Ottem Skorzenym; byl odvezen do Německa. Po návratu do Itálie vládl duce loutkovému státu Saló, jehož název byl odvozen od městečka nad jezerem Garda. Po porážce Itálie se pokusil uprchnout do Švýcarska, byl však polapen a zastřelen italskými partyzány.
- 7 1. tanková divize se dále podílela na osvobozování Evropy, např. měst Abbeville, Saint-Omer, Cassel, Ypres, Gent, Antverpy a silně bráněné Bredy. Jednotka generála Maczka zakončila své tažení v hlavní baště Kriegsmarine – Wilhelmshavenu.
- 8 Vojenské porážky a obtížná situace přivodily v Německu povstání protihitlerovské opozice. Konspirační opoziční skupiny zvažovaly různé varianty postupu vůči Hitlerově politice. Nakonec se sloučily dohromady a vypracovaly plán likvidace Führera a jmenování nové vlády, která by ukončila válku. Provedení převratu se ujal plukovník Claus von Stauffenberg. Převrat se nezdařil, spiklenci byli uvězněni. Do ledna 1945 bylo zabito okolo 10 000 osob podezřelých z účasti na spiknutí. Čistky vážně oslabily německé důstojnictvo.
- 9 Do války proti státům Osy mj. vstoupily: Čína, Egypt, Honduras, Dominikánská republika, Haiti, Kuba, Mexiko, Salvador, Panama a Brazílie.
- 10 Bylo dojednáno, že zůstane zachována parita dolaru ke zlatu, která byla stanovena ve výši 35 dolarů za jednu unci zlata.
- 11 Dosavadní prezident USA Franklin Delano Roosevelt zemřel před skončením svého čtvrtého funkčního období ve Warm Springs v USA.
- 12 Dodatek k německo-sovětské dohodě z 23. srpna 1939 upravoval otázku přesídlení obyvatel německého původu z území přičleněných k Sovětskému svazu.

- 13 Kromě koncentračních táborů vznikly na polském území pracovní tábory, tranzitní tábory, zajatecké tábory a vyhlazovací tábory.
- 14 Jak píše A. Czubiński v pamětech, počet deportovaných se odhaduje na 1,5–1,7 milionu osob. Andrzej Essen je toho názoru, že počet deportovaných Poláků byl rozhodně vyšší než 300 000. Profesor Władysław Mędrzecki se domnívá, že skutečný počet se pohybuje mezi 330 000 a 500 000 osobami.
- 15 Židé užívají pro označení genocidy, jíž byli obětí během druhé světové války, termín šoa.
- 16 Právní dokumenty, o něž se toto opíralo, se nazývají norimberské zákony.
- 17 Povstání v Białystoku trvalo několik dní od 16. července 1943.
- 18 WRN je konspirační název Polské socialistické strany (Polska Partia Socjalistyczna).
- 19 Polské útvary se účastnily bitvy o Narvik – Samostatná brigáda podhalaňských střelců od 8. do 30. května 1940. V obraně Francie bojovaly: 2. polní myslivecká divize, 10. brigáda obrněné jízdy, 10. granátnická divize a mnoho dalších.
- 20 Kvůli svým bravurním kouskům získal od Němců přízvisko tolle Major – „šilény major“. Zemřel v léčce u Anielinu v květnu 1940. Němci nikdy nespécifikovali místo, kde je pohřben, protože se báli, že by kolem hrdinného majora mohl vzniknout vlastenecký kult.
- 21 Národní ozbrojené síly vznikly spojením Ještěřčihó svazu (Związek Jaszczurczy; působil jako křídlo Národně-radikálního tábora A. B. C.) a části oddílů Národní vojenské organizace, které se nepodřídily rozhodnutí o sloučení přijatém představiteli Národní strany, a tudíž se nestaly součástí Zemské armády.
- 22 Franz Kutschera byl velitelem SS a policie ve varšavském distriktu. Vyznačoval se nevyklou krutostí. Inicioval masové popravky, při nichž zahynulo podle neúplných záznamů asi 4 300 osob. Atentát na něj provedla Zemská armáda 1. února 1944 ve Varšavě. Během akce a bezprostředně po ní zahynulo šest z devíti jejích účastníků.
- 23 V době největší mobilizace měla Rudá armáda 12,5 milionu vojáků, zatímco armáda Spojených států 12,3 milionu, armáda třetí říše 10,2 milionu, japonská armáda 10,2 milionu, britská 5,1 milionu, francouzská 5 milionů, čínská 5 milionů a italská 3,7 milionu.
- 24 KZ – zkratka hovorového německého pojmenování koncentračních táborů Konzentrazion.
- 25 UNRRA – Správa Spojených národů pro pomoc a obnovu (United Nations Relief and Rehabilitation Administration).
- 26 K prvnímu vysídlení německého obyvatelstva došlo ještě před postupimskou konferencí. Bylo zahájeno na základě směrnice z 26. června 1945, jejímž autorem byl Edward Ochaba, generální zmocněnec pro znovuzískaná území. Německé obyvatelstvo bylo informováno 24 hodin před plánovaným vysídlením a nemohlo se k opuštění polského území náležitě připravit.
- 27 SD – zkratka Sicherheitsdienst – bezpečnostní služba.

FRANCIE
HISTOIRE 1RES, LE MONDE CONTEMPORAIN
DU MILIEU DU XIXE À 1945
(DĚJEPIS 1, SVĚT OD POLOVINY
19. STOLETÍ DO ROKU 1945)

Druhá světová válka

Válka sahající mimo válečná pole

Šest let probíhala válka na všech frontách (na zemi, na moři, ve vzduchu) a takřka na všech kontinentech. Od roku 1942 se boje obracely ve prospěch Spojenců, kteří měli vysokou schopnost mobilizace.

1. Hlavní fáze války

A. Vítězství Osy (1939–1942)

Od roku 1933 Spojené království a Francie, které se necitily být připraveny na válku, nekladly odpor četným Hitlerovým činům: zavedení vojenské služby v roce 1935, remilitarizaci Porýní v roce 1936, připojení Rakouska v roce 1939, rozdělení Československa v roce 1939 po připojení oblasti Sudet osídlené Němci k německé říši na konferenci v Mnichově v roce 1938. Když v září 1939 Němci napadli Polsko poté, co podepsali pakt o neútočení se SSSR (srpen 1939), Francie a Spojené království vyhlásily Německu válku. Nijak však nezasáhly a po 8 měsících zůstaly v defenzivě. 10. května 1940 Hitler spustil velkou ofenzívu na západní frontě. Německá vojska, podle teorie bleskové války (Blitzkrieg) mobilnější a iniciativnější, přinutila britské jednotky k ústupu a francouzskou vládu k podpisu příměří 22. června. Spojené království zůstalo osamoceno v boji a nepodrobena snášelo masivní bombardování a posléze i podmořskou válku.

Za účelem podpory Itálie byly německé jednotky poslány do Libye (únor 1941), pak do Jugoslávie (duben 1941) a do Řecka (květen 1941). Útok proti SSSR 22. června 1941 znamenal jeden z obrátů války. Za necelé tři měsíce stanula německá armáda před branami Moskvy a Leningradu, ale zima a vzepětí ruského patriotismu zpomalily její postup. Zkušená německá vojska nadále bojovala více než 1 000 km od svého zázemí.

V Asii chtělo Japonsko, které bylo již od roku 1937 ve válce s Čínou, vystrnadit Evropany z jihovýchodu kontinentu. Tváří v tvář Spojeným státům Japonci zvolili střet. 7. prosince 1941, předtím než se pustili do dobývání Filipín, Japonci nečekaně zaútočili na

americkou základnu v Pearl Harbor. Tímto tedy Spojené státy vstoupily do války proti Ose a stanuly v čele „Velké aliance“.

B. Úplné vítězství Spojenců (1942–45)

V listopadu 1942 vedlo anglo-americké vylodění v severní Africe k ústupu Osy z afrického kontinentu. Porážka Němců u Stalingradu v únoru 1943 znamenala zásadní obrát ve válečném konfliktu. V roce 1943 armády Osy ustupovaly na všech frontách, zatímco Spojenci se v červenci vylodili na Sicílii a v září v Itálii. Spojenci definují své cíle (bezpodmínečná kapitulace Německa) a strategie, jak jich dosáhnout (opakované ofenzívy Sovětů a vylodění ve Francii v roce 1944).

Zatímco pokračovala vleklá válka v SSSR, německá armáda musela čelit vylodění Spojenců v Normandii (6. června 1944) a v Provence (15. srpna 1944). Během zimy 1944–45 Spojenci pronikli na německé území, které bylo od roku 1943 intenzivně bombardováno, zvláště v průmyslových oblastech. 7. a 8. května v Remeši a poté v Berlíně podepsalo Německo bezpodmínečnou kapitulaci.

Od svého prvního vítězství v Pacifiku, v Midway v červnu 1942, Američané zastavili japonskou expanzi a postupně se přibližovali k Japonsku, jehož dosáhli v roce 1944. Angličané mezitím decimovali japonskou armádu v Barmě. Pro zkrácení války a potvrzení americké síly rozhodl prezident Truman použít atomovou zbraň nad městem Hirošima 6. srpna a Nagasaki 9. srpna 1945. Japonsko následně 2. září 1945 kapitulovalo.

ATOMOVÁ

BOMBA

ATOMOVÁ

BOMBA

> 242

2. Totální válka (1939–44)

A. Bezprecedentní mobilizace

Počty vojáků v armádách dosahovaly milionů a všechny bylo nutno rychle vyzbrojit. Od ledna 1942 stanovil základní cíle ve Spojených státech program Victory. SSSR po invazi na své území přemísťoval masivně svůj zbrojní průmysl k Uralu. Německo čerpalo potřebné zboží z podrobených zemí. Pro mobilizaci početné pracovní síly je základní: povolání žen v anglosaských zemích a v SSSR, povinné nasazení v Německu.

Každý tábor se s velkým úsilím vrhl do výzkumu a inovací. Němci vyvinuli trysková letadla a dvě zbraně určené k bombardování Anglie: V1, letadlo poháněné robotem, a V2, opravdovou raketu. Projekt Manhattan řízený Američany směřoval k vývoji atomové bomby.

B. Diabolizace nepřítele

Patriotismus a nenávisť k nepříteli byly podporovány aktivní propagandou (rozhlas, filmové aktuality, tisk a plakáty). K mobilizaci duševních sil se Spojenci opírali o obranu demokratických hodnot a slibovali zničení vlád Osy a odsouzení válečných zločinců. Německo se ohánělo „židovským komplotem“ a strachem z komunistů.

C. Život za války

BOMARDOVÁNÍ
MĚST
A CIVILISTŮ

Válka překračovala rámec jednotlivých států, v zemích okupovaných Osou se přímo střetávali kolaboranti a odpůrci z téže země. V nitru světového konfliktu totální válka trhala rodiny.

V každodenním životě civilní obyvatelstvo, kromě USA, muselo snášet bombardování, nedostatek a často i přítomnost okupantů. Nutná přemístování civilního obyvatelstva jsou jedním ze specifík tohoto konfliktu, jde o útky před boji nebo o vyhnání vojsky okupantů.

BOMARDOVÁNÍ
MĚST
A CIVILISTŮ
> 235

Pojem „zázemí“ se stírá. Civilisté jsou vtaženi do válečných akcí brutální invazí nebo leteckým bombardováním, které má demoralizovat ty, co přežili.

Až do roku 1942 strategická převaha Osy umožnila rychle rozšířit její nadvládu. Vstup USA do války a sovětské „probuzení“ vedlo ke zvrácení situace za cenu bezprecedentního válečného úsilí.

Nacistická politika vyhlazování

Nacisté prováděli politiku teroru proti svým deklarovaným či potenciálním odpůrcům. Aplikovali své teorie především vůči Židům a Cikánům.

HOLOCAUST

1. Nacistický teror a koncentračnický systém v okupované Evropě

A. Rozšíření rasistického násilí nacistů v okupované Evropě

Podrobení Evropy dovolilo nacistickému režimu aplikovat jeho rasistickou ideologii, která se zakládá na hierarchii mezi rasami označovanými jako vyšší a nižší. Podle tohoto žebříčku hodnot je německý lid předurčen vládnout světu.

Slované východní Evropy jsou odsouzeni býti otroky, sloužit „panské rase“ a jsou obětmi vydírání a masakrů. Sovětští váleční zajatci jsou drženi v nelidských podmínkách nebo jsou rychle popraveni. Židé jsou označeni jako „parazit“, kteří špiní čistotu německé rasy. Cikáni jsou rovněž určeni k likvidaci z důvodů rasových (jejich příslušnost k cizí rase) a sociálních (nomádský způsob života).

B. Rozvoj koncentračnického systému během války

Koncentrační tábory existovaly v nacistickém Německu od roku 1933. Měly tehdy represivní funkci a byly místy internace pro osoby odsouzené režimem jako nebezpečné.

Za války jsou otevřeny nové tábory určené pro osoby deportované z Evropy, kterou okupovala Říše. Internovaní jsou političtí odpůrci a bojovníci proti nacismu v Evropě, osoby považované režimem za škodlivé: asociální, zahálčivé, Svědkové Jehovovi, homosexuálové. Vězňové obecného práva, Židé a Cikáni jsou též zavíráni.

V takových táborech pomalé smrti prací byla disponibilní pracovní síla využívána až do naprostého fyzického vyčerpání. Podvýživa, bití, epidemie, pokořování, náhlé popravy a pracovní podmínky cílily k odlidštění jedince a ke zvýšené úmrtnosti. Mezi zářím 1939 a lednem 1945 bylo deportováno 1,65 milionu osob do koncentračních táborů; z tohoto počtu třetina zemřela.

C. Koncentrační tábory ve službách totální války

Ekonomické vykořisťování zadržovaných začalo už před válkou. Některé tábory byly postaveny u lomů nebo továren na stavební materiály. Od roku 1942 přichází změna měřítek a cílů, koncentračnický systém je zapojen do ekonomiky totální války Říše.

Pracovní síla táborů je mobilizována pro válečnou výrobu. Zbrojní továrny se staví poblíž táborů nebo dokonce uvnitř jako v Buchenwaldu. Ve stejné době vznikají na německém území satelitní tábory závislé na hlavních táborech. Tyto „komandos“ se účastní válečné ekonomiky a jsou často zakládány poblíž průmyslových center. V roce 1943 je 63 % vězňů v táborech zaměstnáno ve válečné výrobě.

2. Šoa: Zkáza Židů v Evropě

A. Od projektu vyhnání ke ghetizaci

Na začátku konfliktu ještě Hitler vyhlazení Židů nehlásal, cílem bylo jejich vyhnání. S invazí a podrobením nových území na východě Německo nadále kontrolovalo nejpočetnější židovské populace v Evropě; např. v Polsku žilo kolem 3 milionů Židů. Válka tedy zintenzivnila perzekuci: Židé byli veřejně ponižováni, zatýkáni či popravováni za opravdových pogromů. Nacisté rozhodli je seskupit v ghettech, jako v Krakově, Lodži, Lublinu. Největší však bylo ve Varšavě, v němž se tísnilo 400 000 lidí odsouzených zemřít hladu, nemocemi a vyčerpáním.

B. Obrat v roce 1941

S útokem na SSSR, 22. června 1941, padlo nové rozhodnutí. Pro Hitlera jde o válku za zničení židobolševismu. Skupiny zvané Einsatzgruppen, složené hlavně z členů SS a policistů, stříleli masivně Židy a komunistické funkcionáře. Tyto popravy se týkaly nejdříve mužů, posléze, od konce července, také žen a dětí. Takto bylo zabito v roklí Babi-Yar u Kyjeva 33 771 osob za dva dny, 29. a 30. září 1941.

Celkově tyto „mobilní operace vraždění“ mají na svém kontě několik set tisíc obětí. Radikalnost nacistického antisemitismu, který zredukoval Židy na nelidské „parazity“, respekt ke skupinové ká-

zni a dělení odpovědnosti mohou vysvětlit účast „normálních mužů“ na těchto masových vraždách.

Rozhodnutí vyhladit Židy vzniklo patrně mezi červencem a prosincem 1941 a konference ve Wannsee byla určena k plánování toho, co nacisté nazývali „konečné řešení“ židovské otázky v Evropě. Göring, Himmler a Heydrich přispěli k organizaci masakru v evropském měřítku.

C. Vyhlašovací tábory – továrna na smrt

Pro urychlení vyhlazovacích akcí bylo od podzimu roku 1941 postaveno v Polsku několik táborů: Belzec, Chelmno, Majdanek, Sobibor, Osvětim-Birkenau a Treblinka. Cyklon B, velice toxický insekticid, byl experimentálně používán na ruských věznicích v Osvětimi. V prosinci 1941 se začaly provádět první skupinové otravy Židů pomocí speciálně upravených kamionů. Posléze byly instalovány plynové komory. V létě 1942, aby se čelilo přílivu deportovaných do Osvětimi, si SS objednalo u německých podniků čtyři plynové komory vybavené kremáčnickými pecemi.

Z celé Evropy putovali železniční konvoje „rasových deportantů“ do vyhlazovacích táborů, z nichž největší byla Osvětim, která fungovala od roku 1942 do roku 1944. Po příjezdu byli starci, ženy a děti nasměrováni k plynovým komorám, kde byli rychle usmrceni. Jejich těla pak byla pálena v kremáčnických pecích nebo pohřbena ve velkých skupinových hrobech. Touto prací pak byli pověřeni vězňové, členové tzv. Sonderkomandos. Majetek Židů byl poslán do Říše. Usmrcování probíhalo v průmyslovém měřítku – pouze v táboře Osvětim-Birkenau bylo takto zlikvidováno milion obětí.

Nacisté se snažili skrývat tuto politiku likvidováním těl obětí a používáním kódové řeči: „speciální zacházení“ pro zplynování a „konečné řešení“ pro vyhlazení Židů. K fungování tohoto systému významně přispíval administrativní aparát, ať už šlo o policii, která sepisovala a zatýkala Židy, nebo pracovníky železnic, kteří organizovali deportační konvoje napříč Evropou. Šoa je zločin, jehož se zúčastnili rovněž úředníci a zaměstnanci v kancelářích. Nejméně 100 000 Němců přispělo ke „konečnému řešení“, zatímco většina německé populace zůstala k osudu Židů netečná, přičemž antisemitismus byl převládajícím názorem.

3. Bezprecedentní podnik

A. Genocida v evropském měřítku

Nacisty bylo vyhlazeno mezi 5 a 6 miliony Židů, tedy tři pětiny evropské židovské populace. Nikdy předtím žádný národ neplánoval a neorganizoval genocidu ve jménu nějaké ideologie. Na nacismus padá tato odpovědnost, ale ostatní vlády, mezi nimi i ta francouzská, k tomu přispívaly svou kolaborací s ním. Akty rebelií odporují obrazu pasivity obětí: povstání ve varšavském ghettu je z nich nejznámější (19. dubna – 16. května 1943). Další revolty vypukly i v jiných táborech, především v Sobiboru v říjnu 1943.

Cikáni byli další skupinou, pro kterou nacisté plánovali vyhlazení. S nástupem Hitlera k moci byli podobně vyčleněni a podléhali násilí. Více než 250 dětí bylo zplynováno v Buchenwaldu během experimentu s cyklonem B. V prosinci 1942 dal Himmler poslat 23 000 Cikánů do Osvětimi do tzv. „rodinného tábora“. I když v nacistické ideologii statut Cikánů nebyl stejný jako Židů, polovina Cikánů žijících v Německu zmizela během války a celkově nepřežila válku více než třetina z celkového počtu evropských Cikánů, tedy nejméně 240 000 obětí.

B. Progresivní uvědomění

Genocida ve svém celku byla známa jen zúženým počtem obětí. Přesto o masových masakrech civilistů v roce 1941 podával zprávy anglosaský tisk. V srpnu 1942 Světový židovský kongres oznámil existenci vyhlazovacího plánu odsouzeného Spojenci, kteří však neučinili žádná protiopatření. V měřítku veřejného mínění bylo těžké uvěřit obrovskému rozsahu vyhlazování, přestože se vědělo, že s Židy je zacházeno nelidsky.

Během postupného osvobozování Evropy Spojenci objevovali tábory, ale jejich pozornost byla zaměřena na stále existující tábory v Německu a Rakousku, kam byli násilím evakuováni deportovaní různého původu. Mezitím Němci zničili většinu vyhlazovacích táborů a jejich zařízení. Osvětim, osvobozená Sověty v lednu 1945, zůstala ojedinělým konkrétním důkazem genocidy. Dodnes je Osvětim symbolem šíře šoa. V roce 1945 nebyl pochopen specifický charakter této genocidy, přestože mezinárodní vojenský tribunál v Norimberku, který soudil nacisty, definoval pojem „zločin proti lidskosti“ pro

odsouzení těch, kteří byli zodpovědní za perzekuci a vyhlazování Židů.

Poprvé v historii nějaký politický režim pod ochranou totální války realizoval projekt vyhlazení metodickým a průmyslovým způsobem milionů osob jen kvůli tomu, že se narodily jako Židé nebo Cikáni.

HOLOCAUST

> 216

Rozkouskovaná Francie

Vojenská porážka v roce 1940 zesílená exodem civilistů byla pocíťována jako opravdové pohoření. Německá okupace znamenala konec parlamentního režimu III. republiky ve prospěch osobního režimu maršála Pétaina.

1. Trauma z porážky

A. Falešná válka

1. září 1939 Německo napadlo Polsko, spojence Francie a Velké Británie. Francouzská vláda vyhlásila nazítří všeobecnou mobilizaci. Francouzi přijali tuto novinu s pocíťováním mezi rezignací a rozhodností, bez nadšení či defetismu. Až do června roku 1940 nebyla na západní frontě vedena žádná velká vojenská operace: byla to „Falešná válka“. Francie vsadila na obrannou strategii, přesvědčena o neporazitelnosti své armády a o nepřekonatelnosti Maginotovy linie. Během několika měsíců byly francouzské armády, ponořené do dlouhého období nečinnosti, demotivovány. Tato strategie byla původcem poklesu morálky jak vojska, tak i civilistů.

B. Vojenský debakl

10. května 1940 začala ofenzíva německých vojsk na západ. Německé pancéřové sbory obklíčily Maginotovu linii a prorazily francouzskou frontu v Sedanu. Francouzská armáda byla poražena za necelých 6 týdnů. Více než 2 miliony francouzských vojáků bylo zajato. Tento vojenský debakl, zcela bezprecedentní, uvrhl Francii do zmatku a chaosu. Zbavil obyvatelstvo pevných bodů. Silnice byly ucpány exodem 8–10 milionů uprchlíků mířících před německým postupem na jih.

2. Politické zhroucení

A. Příměří a jeho politické důsledky

Za této situace měla vláda odsunutá do Tours a poté do Bordeaux různé názory na to, co dělat. Jedni, vedeni prezidentem Rady Paullem Reynaudem, byli pro kapitulaci, při níž vojenské autority přiznají porážku, aniž by zmínily konec konfliktu. Jiní, podporováni vojenským štábem, hájili v čele s Philippem Pétainem, tehdy více-prezidentem Rady, příměří podepsané vládou, tzn. zastavení bojů v očekávání mírové dohody.

16. června 1940 podal Paul Reynaud demisi. 17. června ho maršál Pétain nahradil ve funkci šéfa vlády a požádal o příměří, které bylo podepsáno 22. června. 29. června 1940 se vláda a parlament usadily ve městě Vichy, které bylo vybráno z důvodu centrální pozice a také kapacity místních hotelů.

B. Konec III. republiky

I když dohoda o příměří nežádala žádnou změnu politického systému, 10. července 1940 na kongresu ve Vichy dostal Pétain hlasováním poslanců a senátorů plnou moc s úkolem vyhlásit novou ústavu. Z 649 přítomných členů parlamentu jich 569 hlasovalo, za takřka všeobecné netečnosti, pro tento text, který znamenal konec III. republiky. Málo Francouzů se v této zmatené době staralo o obranu republiky.

C. Francie příměřím roztrhaná na kusy

V rámci dohody o příměří rozdělovala demarkační linie Francii na neokupovanou, svobodnou zónu řízenou režimem z Vichy a zónu okupovanou, která byla pod kontrolou německé vojenské administrativy. Departmenty na severu a v oblasti Calais spadaly pod německé velení v Bruselu, zatímco Alsasko a Moselsko byly od léta 1940 připojeny k Říši.

Dohoda o příměří předpokládala rovněž snížení francouzské armády na 100 000 mužů, přičemž 1,6 milionu válečných vězňů zůstávalo v zajetí v Německu „až do sjednání míru“. Zavazovala Francii rovněž platit Německu 400 milionů franků denně jako náklady na okupaci. Demarkační linie, osud vězňů a otázka výdajů byly tři způ-

soby nátlaku na vládu ve Vichy, které německé autority používaly během celého období okupace.

3. Francouzi uvízli v každodenních nesnázích

Válka převrátila každodenní život obyvatel. V okupované zóně se Francouzi učili zvykat si na přítomnost německých vojáků. Byli nuceni vyrovnat se s berlínským časovým pásmem a museli respektovat zákaz vycházení nařízený okupanty. Hodně rodin mělo své členy ve vojenském zajetí v Německu, tisk, pošta i telefonické hovory byly kontrolovány. Francouzi byli také omezeni ve svobodě pohybu. Demarkační linie totiž tvořila opravdovou vnitřní hranici, jejíž překročení bylo možné jen s povolením od německých úřadů.

Odčerpání zásob Němci, dezorganizace výroby a ostatní změny vedly k všeobecné nouzi. Obyvatelstvu chyběly potraviny, uhlí, benzín a oděvy. Ke zvládnutí situace byl ve Francii zaveden přidělový systém od léta 1940. Od té doby Francouzi dostávali přidělové lístky a trávili dlouhé hodiny ve frontách před prázdnými výlohami obchodů.

Vzhledem ke všem nesnázím se každý musel postarat sám o sebe. Sběr, výměnný obchod a systém „D“ [zkrácený výraz od slova „se débrouiller“, znamenající pomoci si sám – pozn. překl.] se staly způsobem přežití. Obyvatelé měst se snažili pokoutně zásobovat na venkově. Ti šťastnější si někdy vylepšili všední dny díky ilegálnímu černému trhu. Francouzský stát odsuzoval tyto praktiky, které podtrhovaly sociální nerovnosti, a podporoval výrobu náhražek ke zmírnění nedostatku surovin.

Přes všechny nesnáze této doby existovala hojná kulturní nabídka, často velmi kvalitní. Divadelní sály i kina, dobře vytápěné, se nevyprazdňovaly a dovolovaly zapomenout na každodenní realitu.

Francie v černých letech

1. Francouzský stát a Národní revoluce

A. Práce, rodina, vlast

Nový režim ustavený od června 1940 byl autoritářský a protirepublikánský. Maršál Pétain, který přijal titul „hlava francouzského státu“, disponoval mocí exekutivní, legislativní a soudní. Všeobecné hlasovací právo bylo zrušeno a odbory a politické strany byly zakázány. Heslo „práce, rodina, vlast“ nahradilo předchozí „svoboda, rovnost, bratrství“.

B. Národní revoluce

Pro Pétaina a jeho okolí byla porážka příležitostí pro hlubokou reformu francouzské společnosti. „Národní revoluce“, oficiální ideologie režimu, spočívala na překonaných principech a odmítala hodnoty vzešlé z francouzské revoluce. Režimní propaganda oslavovala zemědělství a „návrat k půdě“, stejně jako tradiční obraz rodiny. Ženy měly zůstat u domácího krbu a ctily se početné rodiny.

V záležitostech ekonomických a sociálních Národní revoluce hlásala snahu potírat jak třídní boj, tak i liberální kapitalismus. Podle Charty práce každá profese musela být součástí spolku korporátního charakteru, který zahrnoval zaměstnavatele, vedoucí pracovníky a dělníky pod arbitráží státu. Mládež byla mobilizována ve škole a na stavbách mládeže.

2. Režim vylučování, xenofobie a antisemitismu

A. Ve svobodné zóně

Národní revoluce se opírala o politiku vyloučení svobodných zednářů, komunistů a Židů. Od roku 1940 se přímo etablovala protizidovská státní politika. Iniciativou francouzského státu, aniž by to nacisté žádali, byl v říjnu 1940 vyhlášen „statut Židů“, který z nich učinil druhořadé občany, podrobené četným profesionálním zákazům. Toto jejich podřízené postavení bylo ještě posíleno druhým statutem ustaveným 2. června 1941. Zahraniční Židé byli internováni v táborech, zatímco židovští podnikatelé byli zbaveni majetku.

Kromě toho byl v březnu 1941 založen komisariát pro židovské otázky pověřený aplikací antisemitské politiky vlády ve Vichy.

B. V okupované zóně

V okupované zóně Němci zavedli svoji vlastní rasovou politiku, která od roku 1942 Židům přikazovala nosit žlutou hvězdu na oblečení. Nacisté se také mohli spolehnout na spolupráci francouzské administrativy. Takto bylo 16. a 17. července 1942 zadrženo 13 000 pařížských Židů francouzskou policií, aby byli sečtení okupanty. Francouzský stát se tímto stal komplicem nacistické vyhlazovací politiky.

HOLOCAUST

> 250

3. Kolaborantství ve všech formách

Kolaborace státu, kterou si přály francouzské autority, byla oficiálně potvrzena v Montoire v říjnu 1940 u příležitosti setkání Pétaina s Hitlerem. Pétain byl přesvědčen, že Německo vyhraje válku a bude trvale dominovat Evropě. Podle něj kolaborantská politika zajistí Francii dobrou pozici v „novém evropském uspořádání“ a jemu umožní dostat výhodnou mírovou smlouvu, která zlepší úděl Francouzů zmírněním demarkační linie, sníží okupační výdaje a osvobodí část vězňů.

Politika kolaborace měla různé aspekty. Kolaborace státu vedla vládu k předání správních úřadů a francouzské policie do služeb okupantů. V rámci ekonomické kolaborace četné francouzské podniky pracovaly ve prospěch německého válečného hospodářství.

Kromě státní kolaborace, kterou si přáli Pétain a Laval, se vytvářely kolaborantské skupiny, jež se otevřeně hlásily k nacismu. Ty žádaly opravdové spojenectví s Německem. Za tímto cílem pařížští kolaboranti Doriot a Déat přiměli Francii k vojenské kolaboraci založením Legie francouzských dobrovolníků (Légion des Volontaires français) v červnu 1941.

4. Francouzi, režim a okupanti

A. Francouzi, kteří pochybují

V roce 1940 se Francouzi utopení ve zmatku z debaklu a exodu snažili o obnovení pořádku. Většina z nich byla připravena přijmout

maršála Pétaina jako záchranu. Tato důvěra, nazývaná maršálistmus, byla udržována režimní propagandou, která vytvořila opravdový kult osobnosti okolo maršála.

A přece se od roku 1941 zdá, že Národní revoluce trochu Francouze mobilizuje. S prohlubující se nouzí vzrůstaly pochyby o správnosti kolaborační politiky.

B. Utužení okupace

Po roce 1942 vznikla skutečná trhlina mezi režimem a obyvatelstvem. Německo, které stupňovalo své válečné úsilí, žádalo stále více pracovníků. Od února 1943 byl zřízen Úřad pracovní povinnosti (Service du travail obligatoire). Zavazoval francouzské muže narozené mezi lety 1920 a 1922 k odjezdu na práci do Německa, což podnítilo takřka jednomyslné nepřátelství vůči okupantům a režimu. Velká část Francouzů si tehdy uvědomila neschopnost vlády chránit je před drsností války.

Od listopadu 1942 byla Francie plně okupována. Francouzský stát ztratil veškerou suverenitu a přešel zcela pod kontrolu okupantů. V lednu 1943 byl posílen represivní aparát vytvořením Milice (Milice française), pověřené pronásledováním Židů a odpůrců režimu. V roce 1944 se Francie stala policejním státem, který byl zcela podřízen nacistickému režimu. Kolaboranti vstoupili do vlády, zatímco Milice se vyznačovala nelítostnou účastí na represích proti Židům a odbojářům.

Veřejné mínění se odklonilo od vedení státu, jež bylo stále více podrobeno Německu. Většina Francouzů se uchýlila k vyčkávání a byla důkazem ambivalence – odmítala kolaboraci, ale zároveň se nezapojovala do odboje.

Odmítající Francie: Odbojáři v odboji

1. První známky odboje

Vnější odboj vznikl výzvou generála de Gaulla vysílanou 18. června 1940 anglickým rozhlasem, stanicí BBC. Odmítaje zcela myšlenku příměří vyzval de Gaulle Francouze, aby se přidali k boji proti nacismu. Ti, kteří odpověděli na jeho výzvu, zformovali „svobodnou

Francii“ a bojovali po boku Spojenců v rámci hnutí Svobodných Francouzů (Forces françaises libres). Setkání byla zpočátku omezená, ale část koloniální francouzské říše podporovala de Gaulla okamžitě, např. Félix Eboué z Čadu.

Od roku 1940 vnitřní odboj probíhal ve formě izolovaných akcí, které měly různou formu: graffity, letáky, ilegální noviny atd. Šlo o menšinové akce, které měly různou motivaci: odpor k porážce a německé okupaci, odmítnutí režimu ve Vichy a kolaborace, opozice vůči represím a antisemitským opatřením. Odboj spojil muže a ženy všech generací, původu a cítění. Všichni byli vystaveni represím nacistů: mučení během výslechů, popravy či deportace do koncentračních táborů.

2. Posílení a sjednocení odboje

A. Rozrůstající se odboj

Vnitřní odboj byl organizován dvěma způsoby: sítě, které se po vzoru Aliance či Gallie ujaly přesné vojenské práce (informace, sabotáže...). Hnutí měla za úkol podněcovat a organizovat obyvatelstvo; Osvobození, Boj, Obrana Francie, „Svobodní střelci“ (Franc-Tireur) patřily mezi ty hlavní.

Vnitřní odboj vzrůstal po útoku na SSSR v roce 1941, francouzští komunisté se do něj výrazně zapojili: atentáty a sabotáže se násobily, což mělo za následek, že Němci zvýšili počet poprav zajatců. Na konci roku 1942 invaze ze svobodné zóny a utužení politiky kolaborace opět posílilo řady odbojářů. V roce 1943, jakmile vznikl Úřad pracovní povinnosti, dalo mnoho mladých lidí přednost odchodu do partyzánského hnutí „makchie“ [houští, křoviny – pozn. překl.] před nucenými pracemi v Německu.

B. Organizovaný odboj

Svobodná Francie dosáhla politických a vojenských úspěchů. Ve skutečnosti Svobodní Francouzi přispěli k vojenskému vítězství Spojenců, zvláště v Bir Hakeim v Libyi v roce 1942. „Africká armáda“ se posléze aktivně účastnila bojů v Itálii. V červnu 1943 byl založen Francouzský výbor národního osvobození (Comité français de la Libération nationale) vedený de Gaullem, který se choval jako opravdová vláda. Sídřil spolu s poradním shromážděním v Alžíru.

Spolu s tím se generál de Gaulle snažil sjednotit vnitřní odboj. Na jeho žádost zřídil Jean Moulin Národní radu odboje (Conseil national de la Résistance), která spojovala odbojová hnutí, politické strany a syndikáty v boji proti nepříteli a jeho spolupracovníkům. Národní rada odboje se poprvé sešla 27. května 1943. Generál de Gaulle se tedy stal šéfem svobodné Francie i sjednoceného vnitřního odboje.

3. Osvobození a jeho důsledky

A. Osvobození

Národní rada odboje připravovala konec války přijetím programu, který definoval akční plán, jak osvobodit zemi, a nezbytná opatření k aplikaci osvobození. Francouzský výbor národního osvobození se proměnil v Provizorní vládu Francouzské republiky (Gouvernement provisoire de la République française) 3. června 1944, aby zajistil přechod francouzské administrativy k osvobození. Existence hnutí Svobodných Francouzů (Forces françaises libres), kteří bojovali po boku anglo-amerických sil, hrála velmi důležitou politickou roli, protože přesouvala Francii do tábora vítězů.

Organizované partyzánské hnutí vzniklo ve Vercors, Centrálním masivu atd. Dostávali zbraně shozené spojeneckými letadly. Vnitřní francouzské síly (Forces françaises de l'Intérieur) sjednocovaly odbojáře a podnikaly ozbrojené akce proti Němcům a milicionářům jako např. v Glières (Horní Savojsko, březen 1944). Jejich počty stoupaly: z 50 000 v lednu 1944 na 100 000 v červnu a 600 000 v momentě osvobození v srpnu 1944. Partyzáni se zúčastnili osvobozenecých bojů po boku Spojenců, dokonce osvobozovali celé oblasti, především na jihozápadě země. Svobodné francouzské síly, málo nasazené při vyloštění v Normandii, se zúčastnily vyloštění v Provence, 2. obrněná divize generála Leclerca přišla na pomoc při osvobozování Paříže.

B. Návrat k republikovému pořádku

Francie unikla z vojenské administrativy předpokládané Američany. Postupně, jak byly osvobozovány jednotlivé departmenty, republikoví komisaři, jmenovaní Provizorní vládou, a osvobozenecké místní a departmentní výbory, kontrolované odbojáři, nahrazovali administrativu Vichy a opět všude nastolovali republikánskou zákonost.

Generál de Gaulle, který se představoval jako legitimní šéf Provizorní vlády, obnovil autoritu státu. Odbojáři ustoupili do pozadí, občas ne bez hořkosti, aby nechali místo pro znovu vznikající politické strany.

Během léta 1944 se rozpoutala mimosoudní čistka proti kolaborantům i podezřelým z kolaborace: kolem 9 000 osob bylo popraveno, 20 000 žen bylo pokořeno ostříháním dohola. Od září 1944 byly ustaveny legální struktury jako např. departmentní soudy, před které se dostavilo 125 000 osob. Nejvyšší soud byl pověřen souzením funkcionářů z Vichy: maršál Pétain byl odsouzen k smrti, jeho trest byl zmírněn na doživotní vězení. Laval byl popraven.

Francie, která přijímala vězně a navrátilce z koncentračních a pracovních táborů, musela zahájit svoji rekonstrukci v těžkých podmínkách velké nouze přidělového systému a inflace. Tuto situaci obyvatelstvo, vysílené lety okupace, snášelo velmi špatně.

Proti reakcionářskému režimu ve Vichy, který kolaboroval s nacistickým Německem, vedly akce francouzského odboje, který se postupně sjednotil kolem generála de Gaulla, k přijetí Francie mezi vítěze války.

ODBOJ
> 249

VELKÁ BRITÁNIE
THE MODERN WORLD
(MODERNÍ SVĚT)

Druhá světová válka

Dopady Velké hospodářské krize

Slabé stránky Společnosti národů

Přestože Společnost národů zaznamenala ve 20. letech několik úspěchů, často nebyla schopna poradit si efektivně se spory mezi silnějšími státy. Vidět to bylo např. už v roce 1923, kdy Společnost nedokázala zabránit hned dvěma různým agresivním incidentům – francouzské invazi v Porúří a italské invazi na ostrově Korfu.

Další slabinou byla skutečnost, že do roku 1929 se ke Společnosti národů nepřipojily dvě důležité země, Spojené státy a Sovětský svaz. Vrcholem toho všeho byl fakt, že politiky Británie a Francie, dvou nejvýznamnějších členských států, byly často protichůdné. Konflikty se proto mnohdy řešily mimo Společnost národů, např. konferencí velvyslanců.

Velká hospodářská krize

Brzy po krachu na Wall Street ve Spojených státech v říjnu 1929 odstartovalo to, co se později nechvalně proslavilo jako Velká hospodářská krize. Šlo o závažnou ekonomickou krizi, která ovlivnila téměř celý svět a vedla k rozsáhlé nezaměstnanosti a sociálním problémům. Přispěla rovněž v mnoha zemích ke vzniku radikálních stran.

Itálie se stala fašistickou diktaturou ještě před rokem 1929, ale Japonsko a Německo ovládli extrémističtí nacionalisté a diktátorské vlády na počátku 30. let. Přesto tato trojice států zůstávala nadále členy Společnosti národů. Jejich vlády se stále více obracely k agresivní zahraniční politice ve snaze vyřešit vlastní ekonomické problémy na úkor ostatních států. Ostatní země rovněž inklinovaly k nadřazování vlastních ekonomických zájmů, i když byly součástí Společnosti. Mnozí její členové se proto stavěli neochotně k uvalení ekonomických sankcí na agresivní země, znamenalo-li by to pro ně ztrátu ve prospěch jejich zahraničních konkurentů.

Spojené státy a izolacionismus

V reakci se Spojené státy během tohoto období staly ještě více izolacionistické, než byly ve 20. letech. Tento trend pokračoval i za

Roosevelta, jehož hlavní starostí bylo, aby prosadil svá opatření s názvem Nový úděl (New Deal). Někteří američtí politici dokonce tvrdili, že Spojené státy by měly zůstat neutrální, pokud v Evropě propukne další válka. Důsledkem toho bylo, že Británie a Francie, rovněž sužované hospodářskou krizí, nebyly ochotny riskovat jakýkoli konflikt pro případ, že by musely bojovat na vlastní pěst. Další zemí, která nebyla členem a mohla posílit schopnost Společnosti národů zarazit agresivní aktivity, byl Sovětský svaz. Británie a Francie ale nedůvěřovaly jeho komunistické vládě dokonce ani poté, co Stalin úspěšně požádal o členství ve Společnosti národů v roce 1934.

Vzestup Japonska

První zemí, která podnikla agresivní krok po krachu na newyorské burze, bylo Japonsko. Během prvních let 19. století mnoho Japonců přihlíželo s obavami tomu, jak si Spojené státy a evropské země budují impéria a své sféry vlivů v Asii. V roce 1868 skupina japonských aristokratů, popuzená rostoucími interferencemi USA v Japonsku a odhodlaná udržet nezávislost země, převzala kontrolu nad vládou. Japonská ekonomika a ozbrojené síly byly modernizovány a Japonsko bylo schopné dosáhnout nečekané porážky Ruska v roce 1905.

Od té chvíle do roku 1929 se Japonsko pokoušelo vybudovat vlastní impérium v Asii ze stejných důvodů (suroviny a další trhy) jako evropské státy. To se však setkalo s odporem u zemí jako Británie a Francie. Během první světové války Japonsko bojovalo na straně těchto zemí. Přestože po ní získalo v Pacifiku německá území, Japonsko zklamalo, že mu v mírových smlouvách z let 1919 a 1920 nebylo přiděleno větší území v Číně. Vyvolalo to v něm pocit zášti vůči Británii, Francii a Spojeným státům.

Japonsko a Velká hospodářská krize

Čínským územím, o něž mělo Japonsko zvláštní zájem, byla severní provincie Mandžusko. Během 20. let tam rostly japonské investice střezené částí japonské armády, která tam byla odvelena za tímto účelem.

Velká hospodářská krize však tvrdě zasáhla Japonsko zvláště proto, že nebylo soběstačné s uhlím, železem, ropou, cínem a kau-

čukem. Do roku 1931 se zavřelo 50 % jeho továren, krize zároveň těžce zasáhla i japonské farmáře pěstující rýži.

Japonská armáda (silná už na konci 20. let) byla propojena se Zaibacu (monopolní průmyslové koncerny), které rovněž prosazovalo agresivnější zahraniční politiku. Armáda získávala dominantnější postavení a ignorovala civilní vládu. V roce 1930 série exportních propadů způsobených Velkou hospodářskou krizí vedla k politické krizi. Skončilo to posílením vlivu vojenských frakcí. Dřívější pokusy o parlamentní demokracii selhaly, extrémní nacionalisté se dokonce uchýlili k vraždám politických liberálních vůdců.

Rozpad Společnosti národů

Krize v Mandžusku, 1931–1932

První náročná zkouška pro Společnost národů po roce 1929 přišla v roce 1931, když Japonsko podniklo 18. září invazi do Mandžuska. Japonsko i Čína byly členy Společnosti národů. Japonská armáda zinscenovala mukdenský incident, aby ospravedlnila okupaci. Přestože se japonská civilní vláda pokusila donutit armádu, aby se stáhla, armáda odmítla uposlechnout a pokračovala s invazí, která jednoznačně narušila společný bezpečnostní systém Společnosti národů. Invaze v Mandžusku kromě toho odporovala Washingtonské námořní smlouvě z roku 1922, v níž se Japonsko zavázalo, že nezaútočí na Čínu.

Reakce Společnosti národů

Společnost národů v prosinci 1931 stanovila Lyttonův výbor (na návrh Japonska), který měl vyšetřit situaci. Výbor s vyšetřovací zprávou počkal až do října 1932. Japonsko tak mělo úplnou kontrolu nad Mandžuskem, které přejmenovalo na Mančukuo, po dobu téměř jednoho roku. Výbor ve své zprávě nedoporučil ani ekonomické ani vojenské sankce. Společnost národů zprávu přijala a uznala právoplatnost japonských nároků, nesouhlasila však s tím, že Japonsko použilo sílu, a usnesla se na tom, že by proto mělo z Mandžuska stáhnout svou armádu. Japonsko pak jednoduše v únoru 1933 vystoupilo z organizace.

Proč Společnost národů nedokázala jednat?

Mandžuská krize se odehrála během let 1931 až 1932, v době, kdy vrcholila Velká hospodářská krize. Evropské země a Spojené státy víc znepokojovaly ekonomické problémy. USA s Japonskem čile obchodovaly a do jeho konfliktu s Čínou se zapojovat nechtěly. I přes rostoucí neshody s Japonskem Spojené státy odmítaly uvažovat o ekonomických sankcích. Společnost národů se kvůli tomu obávala, že jakýkoli obchodní zákaz uvalený na Japonsko skončí ztrátou tohoto obchodu ve prospěch Spojených států. Kromě obav o obchod měla Británie strach z toho, že konflikt s Japonskem může ohrozit britské kolonie v Asii, jako Indie, Hongkong a Singapur. Ačkoli se Francie obávala, že japonská rozpínavost může ohrozit její kolonii Indočínu, víc starostí jí dělaly německé záměry. Itálie neměla o Asii zájem, a co bylo důležitější, kvůli následkům krize už plánovala rozšířit vlastní impérium.

Další důležitý hráč, který nebyl součástí Společnosti národů, Sovětský svaz, vnímal japonskou agresi jako hrozbu pro vlastní asijská území a byl ochotný jednat. Na druhou stranu však nebyl připraven riskovat intervenci na vlastní pést.

Světová odzbrojovací konference, 1932–1933

Konference svolaná Společností národů se nedokázala shodnout na zbraňových limitech. Zúčastnilo se jí 61 členských států a pět nečlenských zemí včetně Spojených států a SSSR. Francie opět neúspěšně navrhla vytvořit světovému společenství vlastní armádu. Hlavní problém se ale týkal odzbrojení a německého naléhání na rovnoprávnou bezpečnost. V roce 1932 němečtí delegáti demonstrativně odešli z konference s tím, že se nevrátí, dokud jim nebude garantováno „rovnoprávné zacházení“. Když se pak Hitler stal v lednu 1933 kancléřem, Německo nadobro opustilo konferenci. V říjnu Německo na základě Hitlerova rozhodnutí vystoupilo ze Společnosti národů a začalo se znovu vyzbrojovat. Jiné státy brzy udělaly totéž, částečně to bylo vnímáno jako způsob, jak snížit nezaměstnanost a zastavit pokles průmyslu.

Invaze v Etiopii, 1935

Mussoliniho natolik povzbudila nečinnost Společnosti národů během „mandžuské krize“, že od roku 1932 začal detailně plánovat dobytí Habeše (nynější Etiopie).

V říjnu 1935 Itálie vpadla do Etiopie. Byl to první závažný akt agrese ze strany větší evropské mocnosti od roku 1920. Etiopský císař Haile Selassie se obrátil na Společnost národů s prosbou o pomoc.

Britský ministr zahraničí Hoare vyzval Společnost k uvalení ekonomických sankcí na Itálii. V seznamu zakázaného zboží však nebyla ropa a italským invazním silám se povolovalo cestovat Suezským průplavem vlastněným Británií a Francií. Mnohé nečlenské státy navíc pokračovaly v obchodování s Itálií. Jedním z důvodů, proč Británie a Francie nebyly ochotny podniknout proti Itálii přísnější opatření, byla streská fronta. Šlo o dohodu, v níž se trojice zmíněných států v roce 1935 zavázala postavit se proti jakémukoli pokusu o silovou změnu versailleského mírového systému.

Hoare-Lavalův pakt

Místo efektivních kroků Británie a Francie sjednaly tajný Hoare-Lavalův pakt, který nabídl Itálii většinu etiopského území. Plán však unikl do médií. Hoare byl donucen rezignovat a od paktu se upustilo. Společnost národů nyní již s podporou Británie a Francie zaujala tvrdší postoj. V březnu 1936 se rozhodla zakázat prodej ropy a benzínu Itálii. To však nevešlo plnohodnotně v platnost do května 1936. Itálie mezitím stihla dokončit invazi. Britská a francouzská reakce rozezlila Mussoliniho, který se začal přiklánět blíž k Hitlerovi. Rozbilo to streskou frontu a znamenalo, že Británie a Francie se nyní musí spoléhat jedna na druhou. Společnost národů se navíc ukázala ve špatném světle a opět nedokázala podniknout tvrdá opatření k zastavení agrese. V červenci 1936 byly všechny sankce proti Itálii ukončeny.

Postup Hitlera, 1933–1936

Hitler a Versailleská smlouva

Když se Hitler stal v roce 1933 německým kancléřem, slabé stránky Společnosti národů se staly ještě o něco zřetelnější. Jeho kniha

Mein Kampf vyložila jeho názory na zahraniční politiku, o níž se domníval, že by ji mělo Německo sledovat. Jeho cílem bylo sjednotit všechno německy hovořící obyvatelstvo v jednu Velkoněmeckou říši (Reich) a odebrat území východoevropským státům. Tyto myšlenky byly jasně v rozporu s Versailleskou smlouvou a podmiňovaly válku. Hitler proto rovněž tvrdil, že by se Německo mělo znovu ozbrojit. Aby však skryl své ambice a oslabil francouzské konexe s Polskem, podepsal v lednu 1934 s Poláky pakt o neútočení.

Nezdařené převzetí moci v Rakousku, 1934

Ve chvíli, kdy v Německu upevnil svou moc, Hitler začal převádět své myšlenky do praxe. Všiml si, že Společnost národů nedokázala podniknout kroky k zastavení japonské invaze v Mandžusku. Po stažení Německa z odzbrojovací konference a vystoupení ze Společnosti národů v roce 1933 obrátil svou pozornost na Rakousko. V červenci 1934 podnítil rakouské nacisty, aby ve své zemi vyvolali problémy, a poté se tam pokusil poslat německé vojáky. Tomu však zabránily Británie, Francie a Itálie. Přestože Mussolini byl fašistou a rovněž sdílel mnoho Hitlerových politických myšlenek, měl především sám zájem o rakouské území, které se Itálii nedostalo po válce. Nechtěl, aby Rakousko kontrolovalo silné Německo, takže odvelel italské jednotky k rakouským hranicím. Hitler byl donucen ustoupit, protože německá armáda zatím nebyla k rozsáhlé válce připravena. V září 1934 obavy Sovětského svazu z japonských a německých úmyslů konečně donutily Moskvu připojit se k Společnosti národů.

Streská fronta

V lednu 1935 Sársko, na jehož území se nacházely důležité uhelné doly a naleziště železné rudy, odhlasovalo znovupřipojení k Německu. Tyto dodatečné zdroje umožnily Hitlerovi urychlit opětovné vyzbrojení. Obnovil navíc brannou povinnost. V dubnu 1935 Británie, Francie a Itálie vytvořily streskou frontu, aby zabránily případné německé agresi.

V červenci 1935 nicméně Británie a Německo podepsaly tajnou námořní dohodu, která umožnila Hitlerovi vybudovat námořnictvo i přes versailleské restriktce. Británie tak učinila částečně proto, že neschvalovala Francii, která zrovna podepsala dohodu se Sovět-

ským svazem. Námořní dohoda nicméně (podepsaná bez konzultace s Francií nebo Itálií) oslabilu streskou frontu. Přestože Mussolini zabránil Hitlerovu pokusu o anšlus v Rakousku v roce 1934, Hitler byl odhodlaný k tomu, že dotlačí Mussoliniho ke spojení s Německem. Během etiopské krize podporoval Itálii. Streská fronta se tak zhroutila ještě před koncem etiopské krize.

Opětovná okupace Porýní, 1936

Hitler po roce 1935 a konci streské fronty jednal odvážněji. V březnu 1936 využil problémů Společnosti národů s Etiopií a poslal německé jednotky do Porýní. Versailleská smlouva ale určila Porýní jako demilitarizovanou zónu. Šlo o hodně riskantní krok, německý Nejvyšší soud ho upozornil na to, že německá armáda by se nedokázala vypořádat s vojenskou reakcí Británie nebo Francie. Hitler se však spoléhal na předchozí vývoj událostí a věřil, že nic podnikat nebudou. Ukázalo se, že měl pravdu. Mnozí britští občané a politici se domnívali, že Porýní je německým územím a německá armáda proto má právo tam být. Francouzská vláda neměla pocit, že by dokázala podniknout něco na vlastní pěst, takže přestože Francouzi protestovali, nic proti tomu nepodnikli. Hitlerovi se risk vyplatil.

Španělská občanská válka

Po úspěšném znovuobsazení Porýní se Hitler dál snažil dosáhnout spojení s Mussolinim. V červenci 1936 ve Španělsku propukla občanská válka mezi zvolenou levicovou vládou Lidové fronty a nacionalisty podporovanými armádou. V následujícím měsíci se Hitler a Mussolini rozhodli pomoci nacionalistům vojáky a výzbrojí. Zvláště Hitler to vnímal jako užitečnou příležitost vyzkoušet si německé vybavení v akci. Vyhlásil rovněž čtyřletý plán, který byl určen k tomu, aby do roku 1940 připravil Německo k větší válce. Sovětský svaz na svou stranu podpořil Lidovou frontu. Společnost národů učinila nic, aby ve Španělsku tento vývoj zastavila, a pouze zřídila neintervenci výbor.

Osa Řím–Berlín–Tokio

Vojenská spolupráce Německo a Itálii sblížila a v říjnu 1936 tyto státy podepsaly smlouvu, která ustanovila Osu Řím–Berlín. V listopadu Německo uzavřelo s Japonskem Pakt proti Kominterně.

Když se k němu v říjnu 1937 připojila Itálie, tyto tři útočné státy se spojily dohromady v uskupení, které vstoupilo do dějin pod názvem Osa Řím–Berlín–Tokio.

Appeasement a příchod války

Anšlus Rakouska

Zahraničněpolitické úspěchy včetně skutečnosti, že se Itálie napevno spojila s Německem, povzbudily Hitlera. V roce 1928 se rozhodl opět vytáhnout na Rakousko. Stejně jako při minulém pokusu i tentokrát tam působila potíže místní nacistická strana. V lednu 1938 rakouská vláda odhalila spiknutí, které mělo za cíl vyprovokovat německou intervenci. V únoru Hitler nařídil rakouskému kancléři Kurtu Schuschniggovi, aby některým rakouským nacistům povolil připojit se k jeho vládě. Přestože Schuschnigg nejprve souhlasil, v březnu 1938 oznámil plán na uspořádání referenda, zda si Rakoušané přejí zachovat svou nezávislost.

Hitler na hlasování nepočkal a 11. března nařídil německé armádě invazi do Rakouska. Přestože anšlus (spojení) Německa a Rakouska zapovídala Versailleská smlouva, Británie a Francie proti tomu opět nic nepodnikly.

Sudety

Získání Rakouska usnadnilo Hitlerovi vytáhnout proti dalšímu cíli, Československu, které bylo nejbohatším z „nástupnických států“ a mělo malou, ale moderní armádu. Smlouvy podepsané s Rakouskem a Maďarskem v letech 1919 až 1920 udělily Československu území známé jako Sudety, které byly původně součástí Rakouska-Uherska a nyní tvořily české hranice s Rakouskem a Německem. Na jejich území se nacházelo přes tři miliony německy hovořících lidí, z nichž mnozí se cítili být diskriminováni majoritní populací Čechů a Slováků. Existovala tam pronacistická Sudetoněmecká strana, vedená Konradem Henleinem a financovaná Německem. V březnu 1938 Hitler řekl Henleinovi, aby české vládě předložil nespílitelné požadavky a způsobil v tomto regionu potíže.

Krise

V roce 1925 Francie podepsala s Československem a dalšími nástupnickými státy Malou dohodu, která jim přislíbila francouzskou pomoc, pokud by je napadlo Německo. V roce 1938 se však francouzským premiérem stal Daladier, jemuž se do války kvůli Československu nechtělo. Británie neměla žádnou smlouvu s Československem a britský premiér Neville Chamberlain dal jasně na srozuměnou, že na obranu Československa své jednotky nepošle. V dubnu Mussolini sdělil Hitlerovi, že podpoří Německo, a 30. května Hitler oznámil svým generálům, že hodlá zničit Československo. Veřejně tehdy Československu pohrozil invazí kvůli ochraně sudetských Němců.

Appeasement

Británie odpověděla v červenci pověřením lorda Runcimana, aby osobně Čechy přiměl k ústupkům vůči Německu. Runciman sympatizoval s německými nároky a ve své zprávě britské vládě doporučil, aby byly Sudety předány Německu. Hitler však chtěl tak jako tak vyvolat válku, takže v září nařídil Henleinovi, aby obnovil svou násilnou kampaň. Použil to pak jako záminku k přerušení jednání. Nyní své požadavky ještě vystupňoval.

Mnichovská dohoda

Británii a Francii se do války kvůli Československu nechtělo, rozhodly se proto pokračovat s jejich politikou appeasementu. V září 1938 Chamberlain třikrát zaletěl do Německa, aby Hitlerovi zabránil uchýlit se k použití síly. Na jednáních v Berchtesgadenu a Bad Godesbergu Hitler dál stupňoval své požadavky. Nakonec 29. září odstartovala mnichovská konference, které se účastnily Německo, Itálie, Británie a Francie. Přestože se na ní mělo rozhodnout o osudu Československa, Češi na ni pozváni nebyli. Sovětský svaz, který dopředu oznámil, že se postaví na obranu Československa, pokud tak učiní i Británie a Francie, byl z jednání rovněž vyloučen.

Británie a Francie rychle souhlasily, aby Německu připadly Sudety, a česká vláda byla informována, že se jí od Francie a Británie žádné pomoci nedostane. 1. října německé jednotky obsadily Sudety, kde se nacházela důležitá česká zbrojní firma Škoda, aniž by vypálily jedinou kulku.

Invaze do Československa

Hitlerova zahraniční politika se nyní soustředila na likvidaci zbytku Československa. Slováci byli donuceni k vyhlášení vlastní nezávislosti, zatímco Polsko a Maďarsko byly podníceny, aby vystoupily s vlastními teritoriálními požadavky. 15. března 1939 nacistické Německo nakonec obsadilo zbytek Československa. Přestože Daladier uvedl Francii do válečné pohotovosti, ani Francie ani Británie nakonec nijak nereagovala. Hitler obrátil svou pozornost na litevský přístav Klaipeda, jehož němečtí občasně se dožadovali navrácení města Německu.

Ohrožení Polska

Krátce po mnichovské konferenci Německo začalo žádat o navrácení Gdaňsku spravovaného Společností národů jako mezinárodně Svobodné město a vybudování silničních a železničních tahů napříč Polským koridorem k Východnímu Prusku. Jakmile se zmocnilo Československa a Klaipedy, většině lidem již bylo jasné, že dalším Hitlerovým cílem je Polsko. Ke konci března 1939 Británie a Francie významně změnilly svou politiku a garantovaly Polsku ochranu jeho nezávislosti.

Hitler si ale nemyslel, že tyto země skutečně zakročí. Spojené státy nicméně přesunuly vojenské námořnictvo z Atlantiku do Pacifiku, což umožnilo britským a francouzským lodím přesunout se do Severního moře. Británie poté vyhlásila brannou povinnost pro všechny muže ve věku 20 a 21 let.

Válka v Evropě, 1939–1940

Význam Sovětského svazu

Hitler již určil datum invaze do Polska, ale chtěl nejprve uzavřít dohodu se silným Sovětským svazem, aby se ujistil, že zůstane stranou bojů. Spočítal si, že bez sovětské pomoci Británie a Francie svůj slib ochránit Polsko nedodrží. Sovětský svaz nějakou dobu nabízel Britům a Francouzům antifašistické spojení, ale Chamberlain tyto nabídky odmítal. Částečně to bylo dané snahou neprovokovat Německo a tím, že Poláci byli proti tomu, aby na jejich území vkročili sovětské vojáky. K polovině roku 1939 ale britská a francouzská společnost podporovala myšlenku aliance se SSSR.

Chamberlain proto neochotně souhlasil se zahájením jednání, byť jen na nízké úrovni. Eden, bývalý ministr zahraničí, který se nabídl je vést, byl vyloučen z počátečních jednání.

Nacisticko-sovětský pakt o neútočení

Od mnichovské konference v září 1938 Stalin podezřívá Británii a Francii z toho, že jsou připraveny přijmout německé územní zisky na východě, a vypadalo to, že pomalá reakce Británie na zmíněná jednání na nízké úrovni v létě 1939 tuto obavu potvrzuje. Stalin začal vnímat německé žádosti o uzavření paktu o neútočení jako poskytnutí více času na přípravu obrany Sovětského svazu. Když to vypadalo, že dialog s Británií se zastavil, jednat spolu začali Molotov a Ribbentrop, ministři zahraničí SSSR a Německa. Výsledkem jejich rozhovorů byl pakt Ribbentrop–Molotov uzavřený 23. srpna 1939. Měl platit po deset let a obsahoval tajné klauzule o rozdělení Polska a převzetí kontroly nad baltskými státy Sovětským svazem.

Invaze v Polsku

29. srpna Hitler „nabídl“ Polsku na výběr mírové rozdělení nebo válku. Polsko odmítlo a 1. září Německo vtrhlo na jeho území. O dva dny později, 3. září, Británie a Francie vyhlásily Německu válku. To Hitlera překvapilo. Británie měla pocit, že tento krok může učinit, protože od roku 1934 výdaje na její obranu stouply o 400 %. Chamberlain totiž využil období appeasementu k tomu, aby urychlil přezbrojení pro případ, že jeho politika selže. Dominia se rovněž rozhodla upustit od appeasementu a podpořit tvrdý postoj vůči německé agresi. Británii a Francii rovněž povzbudila skutečnost, že Itálii a Japonsko rozezlil Hitlerův pakt se Sovětským svazem. To mělo za následek, že oba tyto státy zůstaly neutrální, přestože Mussolini v květnu 1939 podepsal s Hitlerem tzv. Ocelový pakt a slíbil vojenskou pomoc. Ačkoli tedy invaze v Polsku vypadala jako začátek druhé světové války, ve skutečnosti to byla pouze válka mezi Německem a Polskem. Porážka Polska přišla rychle, jeho armádu zaskočila německá taktika bleskové války (Blitzkrieg).

Podivná válka

Skutečností je, že i přes Francií a Británií slíbenou podporu Polska se s Německem nebojovalo. Od října 1939 do dubna 1940 se

odehrála fáze označovaná za „Podivnou válku“. Německé ponorky a miny nicméně během tohoto období potopily několik stovek spojeneckých lodí. V dubnu 1940 Spojenci začali podminovávat moře v okolí Norska, aby zabránili zásobování Německa železnou rudou. 11. dubna Německo obsadilo Dánsko a vtrhlo do Norska; 1. května se Norsko vzdalo. Chamberlain a Daladier kvůli tomu byli nahrazeni novými premiéry. V Británii se v květnu 1940 do čela koaliční vlády v době války postavil Winston Churchill.

Pád Francie a Nizozemí

11. května Hitler spustil invazi v Nizozemsku, Belgii a Francii. Doktrína bleskové války vyústila v další německá vítězství. Němci pospíchali na pobřeží Lamanšského průlivu. Mezi 26. květnem a 3. červnem byli z Dunkerque stahováni členové Britského expedičního sboru a částečně francouzští vojáci ve snaze zabránit obklíčení a porážce. To popohnalo Mussoliniho, aby 10. června konečně vyhlásil Británii a Francii válku. Věřil, že vítězství Německa je nevyhnutelné. 22. června se Francie vzdala a německé jednotky vstoupily do Paříže. Německo se zmocnilo kontroly nad téměř celým francouzským územím, jen jih a jihovýchod země řídila loutková vláda sídlící v malém městě Vichy.

Bitva o Británii

Británie zůstala bez spojence. V červenci německé jednotky Luftwaffe zahájily bombardování obchodního loďstva v Lamanšském průlivu. V srpnu dal Hitler povel k bombardování objektů armády, průmyslu a lodní přepravy. Jednotky Luftwaffe zvláštní pozornost věnovaly radarovým stanicím a leteckým základnám, které se snažily zničit, v rámci přípravy na invazi v Británii známé jako operace Seelöwe. Britská RAF se jim však postavila na odpor, a tyto boje jsou známy bitva u Británie. Hitler následně nařídil začít bombardovat Londýn. Luftwaffe nakonec nedokázalo získat kontrolu vzdušného prostoru a v září 1940 byl Hitler donucen odložit své plány na invazi v Británii. Ta každopádně strávila bez spojence rok.

BOMBARDOVÁNÍ

MĚST

A CIVILISTŮ

BOMBARDOVÁNÍ

MĚST

A CIVILISTŮ

> 239

Prohloubení konfliktu, 1940–41

Severní Afrika a Balkán

Mussolini zoufale toužil získat pro Itálii nějaká nová území. V srpnu 1940 nařídil okupaci Britského Somálska a v září jeho silná armáda čítající 240 000 vojáků zahájila invazi v Egyptě. To ohrozilo důležitou britskou námořní trasu přes Suezský průplav. V říjnu rovněž zahájil invazi do Řecka. Italské síly však v Řecku pořídily špatně a byla tam vyslána část africké armády. V prosinci 1940 pak Británie podnikla protiútok v Egyptě a vtrhla do italské kolonie Libye.

Mezitím v červnu 1941 Německo donutilo Rumunsko, Maďarsko a Bulharsko podepsat spojenecké dohody. Přimět k tomu Jugoslávii však nedokázalo. Aby získalo lepší pozici a mohlo pomoci italským jednotkám v Řecku, nařídil Hitler v dubnu 1941 invazi v Jugoslávii a Řecku. Do dvou týdnů byla Jugoslávie poražena a rozdělena. Ke konci května 1941 bylo poraženo rovněž Řecko. Německo a Itálie nyní kontrolovaly většinu Balkánu. Německá armáda pod Rommelovým vedením byla v dubnu 1941 vyslána do severní Afriky. Sbory Afrikakorps pomohly Italům získat zpět Libyi a pokračovaly s invazí v Egyptě.

Invaze do Sovětského svazu

Hitlera podráždily špatné výsledky Italů, když jim na pomoc musel vyslat své jednotky. Kvůli tomu byl nucen odložit invazi do Sovětského svazu, kterou ještě navíc pozdrželo špatné počasí a neschopnost vybudovat dodatečná letiště. Útok na SSSR měl přitom od začátku v úmyslu a v prosinci 1940 naplánoval jeho začátek na jaro následujícího roku. Útok s kódovým názvem operace Barbarossa nakonec začal 22. června 1941. Stalin nevěřil, že by Hitler zaútočil na Sovětský svaz, dokud nedosáhne vítězství nad Británií. Když se Hitlerovi v roce 1940 nepodařilo vyhrát bitvu o Británii, Stalin začal zpomalovat přípravy ruské armády. Varování rozvedky i Británie před blížícím se německým útokem ignoroval, sovětskou obranu tak útok zcela zaskočil. To umožnilo německým jednotkám podniknout rychlý a rozsáhlý postup hluboko do Sovětského svazu. Většina sovětských leteckých sil byla zničena na zemi a zajato bylo přes 700 000 sovětských vojáků. Kvůli rozsáhlým porážkám v po-

čáteční fázi bojů, kterým Rusové říkají Velká vlastenecká válka, to v říjnu 1941 vypadalo, že Sovětský svaz nevyhnutelně padne.

Východní fronta

Hitler pevně rozhodnutý rozdrtit Sovětský svaz povolal do operace Barbarossa většinu německých armádních zdrojů. Počátku invaze se účastnilo přes 3 miliony Němců a další 2 miliony vojáků Osy. Ustupující Rusové nicméně přesunuli 4 000 továren a 10 milionů dělníků do bezpečí za Ural. Okamžitě začali nahrazovat vojenské vybavení, které jim zničili nebo zabavili Němci. Na ústupu v rámci taktiky spálené země ničili vše, co nemohli odnést s sebou. Rychlý postup Německa do hloubi Ruska prodlužoval zásobovací trasy německé armády, které napadali ze zálohy partyzáni. Brutální zacházení nacistů s komunisty, Židy a Slovy umožnilo Stalinovi sjednotit za sebou většinu Rusů.

Vítězství Spojenců a mír v Evropě

Ruská zima

Zima 1941 až 1942 byla velmi krutá. Němci počítali s tím, že Sovětský svaz porazí ještě před příchodem mrazů a na zimní tažení vybavení nebyli. Jejich postup zastavily déšť a bláto a později i sníh a extrémně nízké teploty. Němečtí vojáci trpěli na omrzliny, zamrzala jim vojenská technika i palivo. Rudá armáda díky tomu ale mohla v prosinci 1941 podniknout protiútok. Její sibiřské jednotky měly pro kruté podmínky speciální trénink. Spojené státy navíc začaly v listopadu posílat Sovětskému svazu zásoby na základě Zákonu o půjčce a pronájmu (Lend Lease Act). To bylo posíleno poté, co Američané vyhlásili Německu válku. Pod velením generála Žukova od té chvíle Rudá armáda podnikla několik protiofenzívních akcí (ne všechny ale byly úspěšné).

Bitva o Stalingrad

Hitlera zvrát událostí v Rusku rozzuřil a začal se kvůli tomu míchat do vojenského plánování. Na jaře 1942 nařídil novou ofenzívu. Němci byli nejprve úspěšní. V červnu se nicméně rozhodl rozdělit své jižní síly na dvě části – jedna dostala za úkol zajmout ropná pole na Kavkaze, druhá měla dobýt Stalingrad. K srpnu to vypadalo,

že Němci město dobudou, jakmile ale do Stalingradu vstoupili, Rusové jim kladli tvrdý odpor dům od domu. Boje trvaly od listopadu do ledna 1943. Generál Žukov s několika čerstvými posilami dokázal obejít, obklíčit a porazit 6. německou armádu. V červenci 1943 Rusové vyhráli bitvu u Kursku, poslední větší německou ofenzívu v SSSR a největší tankovou bitvu v historii. Od září 1943 byla Rudá armáda v ofenzívě.

Severní Afrika a Středomoří

Hitler nakonec na pokus zničit SSSR věnoval 75 % svých ozbrojených sil. Británii to umožnilo přeskupit síly a zorganizovat protiofenzívu. V červnu 1941 britský útok na sbory Afrikakorps úspěch neslavil. V listopadu ale, když velká část německé armády byla v Rusku, britská operace Crusader vyprostila Tobruk z obklíčení. V květnu 1942 však Rommel porazil britskou 8. armádu a Tobruk dobyl. V srpnu byl do čela 8. armády jmenován Montgomery, který v období mezi 23. říjnem a 4. listopadem tvrdě porazil síly Osy u El Alameinu. Jednotky Afrikakorps se daly na ústup a po spuštění britsko-americké operace Torch se v Tunisku vzdaly. Do května 1943 už neměla Osa v Africe žádné jednotky. Od roku 1943 byly navíc ozbrojené síly Osy pomalu vytlačovány z Balkánu.

To umožnilo v červenci britsko-americkou invazi na Sicílii a k září Spojenci zahájili jejich invazi pevninské Itálie. Mussolini byl svržen a nová vláda vyhlásila Německu válku. Německo však poslalo do Itálie své vojáky a udržovalo tam odpor do května 1945.

Bitva o Atlantik

Než Spojené státy vstoupily do války, Roosevelt se konečně rozhodl ustoupit od izolacionismu a neutrality. Británie získávala od USA díky smlouvě o půjčce a pronájmu zásoby, které přepravovaly britské lodě. Německé válečné ponorky U-boot je ze začátku velice úspěšně likvidovaly na cestě k britským břehům. Zvrat přišel v dubnu 1943, kdy se podařilo prolomit šifru německých kódovaných zpráv. Od května 1943 Spojenci ničili téměř 50 německých ponorek měsíčně. Pomohl jim k tomu rychlejší námořní konvoj, radary a sonary, stejně jako letouny dlouhého doletu. V březnu 1944 Němci ukončili útoky na zásobovací lodě eskortované válečnými plavidly. Druhou bitvu o Atlantik vyhráli Spojenci.

„Den D“

Od roku 1942 Stalin tlačil na Británii a Spojené státy, aby otevřely v Evropě druhou frontu. Chtěl zmírnit tlak na svou Rudou armádu, která se potýkala s početnými německými jednotkami. Spojenci v únoru 1942 zahájili těžké bombardování německých průmyslových a civilních objektů a od následujícího roku tuto kampaň zintenzivnili. Do roku 1944 ale Británie a USA tvrdily, že nejsou dost silné, aby podnikly invazi do Evropy. Na sovětském území do té doby bylo 228 divizí a 5 250 tanků Německa a Osy. Ve východní Evropě přitom měli Němci jen 61 divizí. Na jaře 1944 Spojenci konečně kývli na otevření druhé fronty.

Operace Overlord startovala 7. června 1944 s generálem Eisenhowerem jako jejím velitelem. Během deseti dnů se na normanském pobřeží vysadilo a vylodilo přes milion spojeneckých vojáků. Sovětský svaz ve stejnou dobu spustil masivní ofenzívu, aby zabránil Německu přesunout síly na západ. Do srpna 1944 byly ze SSSR vytlačeny všechny německé jednotky. Na západě Spojenci postupovali přes Francii a tlačili Němce před sebou. Paříž byla osvobozena v srpnu. V prosinci 1944 bitva v Ardenách zpomalila postup Spojenců, ale tato poslední německá ofenzíva byla rychle poražena.

Německo kapituluje

Od počátku roku 1945 aliance zintenzivnila bombardování Německa. Když Rudá armáda vstoupila na předměstí Berlína, Hitler spáchal sebevraždu. 2. května se němečtí vojáci vzdali v Itálii a 8. května Německo formálně kapitulovalo. Hitlerova třetí říše ležela v ruinách a jeho tisícileté impérium skončilo po pouhých 12 letech. Válka v Evropě byla u konce.

První etapy tichomořské války

Japonská invaze po 1931

Po invazi v Mandžusku v roce 1931 Japonsko pokračovalo v agresivní kampani proti Číně. V následujícím roce zaútočilo na Šanghaj, v roce 1933 obsadilo severní provincii Džehol a v následujícím období do roku 1936 ještě další dvě provincie. Vojenská expanze Japonska byla částečně důsledkem pokračujících dopadů Velké

BOMBARDOVÁNÍ
MĚST
A CIVILISTŮ

BOMBARDOVÁNÍ
MĚST
A CIVILISTŮ
> 282

hospodářské krize. Japonsko se obávalo, že čínská nacionalistická vláda převezme kontrolu nad investicemi v regionu. Přesto to byl jasný pokus o vojenskou expanzi.

Druhá čínsko-japonská válka

V červenci 1937 japonský konflikt s Čínou eskaloval. Japonci ten rok spustili plnohodnotnou ofenzívu na pevninské Číně. Čankajšek, čínský vládce, se nicméně nechtěl pouštět do rozsáhlé vojenské akce proti útočícím Japoncům. Především mu šlo o zničení čínské komunistické strany v civilní válce, která zmítala zemí od 30. let.

Sovětský svaz ale invaze v Mandžusku v roce 1931 znepokojila, protože ohrožovala Sibiř. Jeho obavy ještě vzrostly, když Japonsko v roce 1936 podepsalo s nacistickým Německem Pakt proti Kominterně. Když Japonsko zahájilo invazi do Číny, Stalin v srpnu 1937 podepsal s Číňany dohodu. Kromě vojenské pomoci poskytované nacionalistům začaly divize Rudé armády bojovat s Japonci v Mandžusku. V srpnu 1939 Rudá armáda ušetřila japonským silám v Mandžusku porážku v bitvě u řeky Chalchyn. Pro Japonsko byla zároveň invaze do Číny nákladná, protože vyžadovala stále početnější armádu.

Invaze do Francouzské Indočíny

Kvůli nákladům na invazi do Číny začalo Japonsko zvažovat expanzi na jihovýchod Asie, aby získalo důležité zásoby ropy a dalších surovin. Šance přišla, když Francii v roce 1940 porazilo Německo a francouzská kolonie Indočína zůstala bezbranná. Japonsko se domnívalo, že by tam mohlo expandovat, aniž by vyprovokovalo válku s USA. Japonci měli v úmyslu vytvořit si vlastní impérium, tzv. Velkou východoasijskou sféru vzájemné prosperity. Jakmile ale Japonsko zahájilo v červenci 1941 invazi, Spojené státy na to odpověděly tím, že odepřely Japonsku nezbytné zásoby ropy, železa a letounů. Zmrazily navíc na svém území všechna japonská aktiva a Roosevelt do Japonska vzkázal, že restriktce potvrzují, dokud Japonsko neuzavře mír s Čínou.

Útok na Pearl Harbor

Dalším možným zdrojem ropy v regionu byly britské a nizozemské kolonie na jihovýchodě Asie. Nizozemce porazilo Německo v roce

1940. Japonsko ale nemělo dostatek sil, aby mohlo čelit britskému a americkému námořnictvu zároveň. V prosinci 1941 se proto generál Tódžó rozhodl pro překvapivý útok na hlavní základnu amerického námořnictva v Pacifiku, aby ji zničil do té míry, jak jen to bude možné. Základna se nacházela v Pearl Harbor na Havajských ostrovech. Někteří historici se domnívají, že Spojené státy úmyslně vyprovokovaly Japonsko a ponechaly Pearl Harbor nepřipravený, aby útok posloužil Rooseveltovi jako záminka k vyhlášení války Německu. Ihned po útoku na Pearl Harbor vstoupily USA a Británie do války s Japonskem a Německo a Itálie vyhlásily válku Spojeným státům. Čínsko-japonská válka se tak nyní stala součástí druhé světové války.

PEARL HARBOR

> 251

Raná fáze války v Pacifiku

Do května 1942 japonské síly úspěšně obsadily rozsáhlá území Filipín a Nizozemské východní Indie. Dobyty byly Singapur a Malajsie a do srpna i rozsáhlé části Barmy. Japonci nyní kontrolovali důležité zásoby ropy a kaučuku. V zajištění skončily tisíce britských a amerických vojáků. Důležitá britská kolonie Indie byla ohrožena. Vypadalo to, že Japonsko nemůže nic zastavit.

Porážka Japonska

Okamžik zvratu

V květnu 1942 nicméně Japonsko utřilo v bitvě u Midway svou první porážku. Americká tichomořská flotila potopila čtyři japonské letadlové lodě a sestřelila 300 letounů. Japonská námořní nadvláda v regionu skončila. Od té chvíle americké síly pod velením generála MacArthura začaly zvyšovat svou kontrolu nad Pacifikem. Po tvrdých bojích v lednu a únoru 1943 byly japonské síly donuceny stáhnout se z dobře opevněných pozic v Guadalcanalu. V červnu USA odstartovaly ponorkovou válku proti japonskému loďstvu. To se stalo osudným více než 75 % japonské obchodní flotily. V srpnu australské síly porazily Japonce v Nové Guineji.

Z ostrova na ostrov

Od ledna 1944 spojenecké síly přešly ke strategii útoků na ostrovy v držení Japonska, kde se nacházely přístavy a letecké zá-

kladny. Ostrovům, které je neměly, se vyhnuly. Japonci se postavili tvrdě na odpor. Během bitvy o filipínský ostrov Luzon Spojené státy ztratily přes 30 000 vojáků. Ztráty Japonců ale dosahovaly téměř 160 000. Americký admirál Nimitz v této strategii pokračoval a do června 1945 Japonci ztratili kontrolu nad většinou tichomořských ostrovů. Britské imperiální síly v čele s generálem Slimem porazily Japonce v bitvě o Imphal. Japonci byli vyhnáni z Indie, a Británie pak znovu získala Barmu. Nad japonskou kontrolou jihovýchodní Asie nyní visela hrozba.

Americká bombardovací kampaň

Od března 1945 Spojené státy začaly používat nově dobytá letiště, z nichž startovaly letouny účastníci se masivní bombardovací kampaně zaměřené na japonské továrny a civilisty. Při jediném náletu na Tokio bylo zabito přes 83 000 civilistů. Zápalné pumy zničily v japonských městech 25 % domů a donutily miliony obyvatel prchnout na venkov. Japonský vojenský průmysl to připravilo o dělníky, a snížilo tak jeho produkci. V červenci 1945 mohlo bombardovat Tokio přes 1 500 amerických letounů, aniž by se setkaly s odporem. Dne 30. července Spojenci nabídli Japonsku příměří. Přestože japonská vláda byla názorově rozdělena, Japonci nakonec tuto nabídku odmítli. Sovětský svaz, který dosud s Japonskem nebyl oficiálně ve válce, souhlasil s jejím vyhlášením. SSSR poté odstartoval v Mandžusku rozsáhlou ofenzívu. Ve dnech 6. a 9. srpna se Spojené státy rozhodly shodit na japonská města Hirošimu a Nagasaki dvě své nové, tajně vyrobené, jaderné bomby. V epicentru výbuchu v Hirošimě se vše pevné proměnilo v plyn. Lidé dál od epicentra byli spáleni zaživa a vítr, který vytvořil výbuch, byl tak silný, že mnoho lidí bylo rozdraceno. Kvůli radioaktivnímu spadu se lidem rozpouštěla kůže, vnitřně krváceli a propukala u nich těžká onemocnění. Po mnoho dalších let kvůli radiaci lidé umírali a děti se rodily s vývojovými vadami. Zabito bylo přes 300 000 civilistů a 14. srpna 1945 Japonsko bezpodmínečně kapitulovalo. Válka v Tichomoří a druhá světová válka skončily.

ATOMOVÁ
BOMBA

ATOMOVÁ
BOMBA
> 261

RUSKO
UČEBNIK DLJA OBŠČEOBRAZOVATELNYCH UCHREŽDENIJ,
MIR V XX VEKE
(VÝUKOVÝ PROGRAM PRO VZDĚLÁVACÍ
INSTITUTE, SVĚT VE 20. STOLETÍ)

Druhá světová válka

Začátek druhé světové války

Německý útok na Polsko. Kroky SSSR. „Podivná válka“

Brzy ráno 1. září 1939 vojska fašistického Německa bez vyhlášení války zahájila útok na Polsko. Ze tří směrů – západu, severu a jihu – se na Polsko valilo pět německých armád. I přes Hitlerova očekávání spojenci Polska, Británie a Francie, vyhlásili 3. září Německu válku. Do války se zapojila dominia i koloniální mocnosti Anglie i Francie. Druhá světová válka začala.

Polská vojska bojovala mužně. Avšak nevelká a chabě vyzbrojená polská armáda nedokázala účinně klást odpor německým tankovým a motorizovaným divizím podporovaným mocně ze vzduchu. Za dva týdny od začátku války byla armáda Polska rozbita.

V tuto chvíli Sovětský svaz, tak jak předpokládal tajný dodatečný protokol ke smlouvě z 23. srpna 1939, vystoupil proti Polsku. 17. září 1939 sovětská vojska, aniž by se setkala s významnějším odporem, vstoupila do východních oblastí Polska. Přes 200 000 polských vojáků a důstojníků padlo do sovětského zajetí. Na jaře 1940 bylo přes 20 000 z nich tajně zastřeleno orgány NKVD v oblasti Katyně (nedaleko Smolensku) a na dalších místech. 28. září 1939 byla v Moskvě podepsána německo-sovětská dohoda o přátelství a hranicích, která ukotvila společný postup Německa a SSSR ve východní Evropě.

Polský stát byl zlikvidován. Západní Ukrajina a západní Bělorusko připadly SSSR, polské území hraničící s Německem bylo prohlášeno za německý Generální gouvernement řízený z Berlína. Sovětská vláda ultimativně požadovala po Estonsku, Lotyšsku a Litvě uzavřít se SSSR dohody o vzájemné pomoci a poskytnout souhlas k tomu, aby na jejich území byly rozmístěny sovětské posádky. Tyto požadavky byly schváleny.

Sovětský svaz zároveň požadoval odsunutí finské hranice od Leningradu a Finsku za to nabízel dvakrát větší, ale chabě osídlené území v sovětské Karélii. Po táhlých jednáních Finsko odpovědělo odmítavě. 30. listopadu 1939 sovětská vojska zahájila vojenskou operaci proti Finsku. Začala krátká, ale těžká sovětsko-finská válka. Společnost národů odsoudila kroky SSSR a vyloučila jej ze svých kruhů.

Na západní frontě mezitím panoval klid. Britsko-francouzská vojska, která se tam nacházela, nepodnikala proti Německu žádné kroky, byť měla velkou číselnou převahu, protože hlavní část německé armády se nacházela v Polsku. Vojenský odpor na západní frontě, který pokračoval do jara 1940, proto získal přezdívku „Podivná válka“ nebo „Válka vsedě“.

Vlády Británie a Francie se během „Podivné války“ držely obranné strategie. Doufaly, že nadvláda britsko-francouzské flotily na moři jim umožní udržet Německo ve spárech blokády, zatímco mocně opevněná Maginotova linie vybudovaná Francouzi na francouzsko-německých hranicích znemožní německý útok na západ.

K jaru 1940 sovětská vojska dokázala prorazit obrannou Mannerheimovu linii. Finsko utrpělo porážku, 12. března 1940 podepsalo sovětsko-finskou mírovou smlouvu, v jejímž souladu Sovětskému svazu připadlo území Karelské šíje s městem Vyborg. Na jaře 1940 německá vojska přešla na západní frontě do útoku. 9. dubna 1940 náhle obsadila Dánsko a zahájila okupaci Norska.

10. května 1940 německá vojska bez vyhlášení války vtrhla do Belgie a Nizozemska. 14. května Nizozemsko složilo zbraně, 28. května kapitulovala Belgie. Britsko-francouzské jednotky se dostaly do obklíčení u města Dunkerque (na severu Francie). Základní část obklíčených sil se dokázala evakuovat do Británie, když tam zanechala těžkou výzbroj. Předpokládá se, že vítězství nad Francií a Británií je již zajištěno, jim 10. června válku vyhlásila Itálie.

22. června 1940 v compiègneském lese, ve vagónu maršála Focha, v němž byla v roce 1918 podepsána kapitulace Německa a který byl uchováván jako relikvie, bylo podepsáno francouzsko-německé příměří. 25. června Francie podepsala příměří s Itálií.

V souladu s podmínkami francouzsko-německého a francouzsko-italského příměří Francie zastavila boje a odzbrojila svou armádu a flotilu. Německo obsadilo dvě třetiny jejího území včetně Paříže. Francie měla platit obrovské okupační poplatky.

Neobsazenému a koloniálnímu území vládla francouzská vláda v čele s maršálem Pétainem, jehož rezidencí se stalo malé městečko Vichy. Pétainova vláda prohlásila, že hodlá spolupracovat s Německem. Zpočátku vládu ve Vichy podpořili všichni významnější francouzští politici a administrativa francouzského koloniálního impéria. Jen tehdy málo známý generál de Gaulle odmítl uznat příměří a vichistic-

kou vládu. Po emigraci do Británie tam zorganizoval hnutí Svobodná Francie, které vyzývalo k pokračování v boji proti Německu.

Připojení Pobaltí, Besarábie a severní

Bukoviny k Sovětskému svazu

Zatímco hlavní síly obou zneprátených koalic se nacházely na západní frontě, Sovětský svaz podnikl nová opatření na rozšíření svého území pramenící z tajných sovětsko-německých protokolů.

14. a 16. června 1940 sovětské vedení předložilo ultimáta Litvě, Lotyšsku a Estonsku s požadavkem na změnu složení jejich vlád a povolení rozmístit na jejich území doplňkové kontingenty sovětských vojsk.

Na území těchto zemí vstoupily rozsáhlé síly Rudé armády. Pod kontrolou sovětských vojáků a politiků tam byly vytvořeny nové vlády. Uskutečnily volby do zákonodárných shromáždění, která se obrátila s prosbou o přijetí jejich zemí do Sovětského svazu. V srpnu 1940 se Litva, Lotyšsko a Estonsko oficiálně připojily k SSSR jako svazové republiky. 26. června 1940 SSSR vyzval Rumunsko k okamžitému navrácení Besarábie, o níž přišlo Rusko a která připadla Rumunsku v roce 1918, a kromě toho k předání Sovětskému svazu severní Bukoviny osídlenou především Ukrajinci. Rumunská vláda se neodvážila odmítnout ruské ultimátum. Na území, které připadlo SSSR, byla vytvořena svazová republika Moldavsko.

Vojenské tažení Německa a Itálie proti Británii

Po porážce Francie zůstala Británie na čas jedinou zemí, která pokračovala v boji proti Německu a Itálii. Britská vláda, do jejíhož čela se v květnu 1940 postavil jeden z vůdců konzervativců, energický politik Winston Churchill, odmítla Německu kapitulovat.

Německé velení spoléhalo na to, že s Británií skoncuje pomocí invaze z moře (operace Seelöwe), ale britská flotila, která si i nadále zachovávala převahu na moři, nedovolila Německu se vylodit. Pokus Německa porazit britskou flotilu pomocí letectva a zlomit britský odpor bombardováním ze vzduchu se nezdařil.

Británii pomohly Spojené státy. V březnu 1941 z iniciativy amerického prezidenta F. Roosevelta Kongres schválil Zákon o půjčce a pronájmu, tedy pronajmutí nebo vypůjčení zbraní či výzbroje těm zemím, jejichž obrana je pro Spojené státy životně důležitá.

Zatímco Německo se připravovalo k vtrhnutí do Británie, Itálie rozvinula bojovou činnost proti britským koloniím ve východní a severní Africe. V létě 1940 italská vojska rozmístěná v Italském Somálsku zahájila postup na sousední britskou kolonii v Somálsku a proti britským silám v Egyptě. Ze začátku italská vojska postupovala úspěšně, ale ke konci roku 1940 Britové dokázali doplnit posily, a zastavit tím tlak italských vojsk. Na jaře 1941 Britové za podpory etiopských partyzánů vyhnali Italy z Britského Somálska a Etiopie a obsadili celou východní Afriku.

V severní Africe odrazili italský útok a ovládli část Libye. Vytrvalý odpor Británie přiměl Hitlera zříct se plánu Seelöwe a začít se připravovat k válce se SSSR.

Zatímco navenek vedení hitlerovského Německa zachovávalo přátelské vztahy se Sovětským svazem, zároveň do SSSR chystalo invazi (operace Barbarossa) a upevňovalo své vztahy s Itálií a Japonskem. 27. září 1940 Německo, Itálie a Japonsko podepsaly Pakt tří, který ze své podstaty představoval dohodu o rozdělení světa. Účastníci paktu si slíbili vzájemnou podporu všemi (dostupnými) prostředky. Zanedlouho se Rumunsko, Maďarsko a poté i Bulharsko připojily k Paktu tří. Na jejich území byla rozmístěna německá vojska.

Boje na Balkáně

28. října 1940 fašistická Itálie, aniž by varovala Německo, zaútočila na Řecko. Početnější a lépe vybavená italská vojska počítala s rychlým vítězstvím, ale setkala se s úporným odporem řecké armády. Na žádost Mussoliniho přišlo italským agresorům na pomoc Německo. 6. dubna 1941 německá vojska náhle zaútočila na Řecko a Jugoslávii. S obrovskou převahou v počtu vojáků a vojenské technice rychle zlomila odpor řecké a jugoslávské armády.

Fašistický „nový pořádek“. Zrození odboje

K létu 1941 Německo a Itálie obsadily 12 evropských zemí a ovládly značnou část Evropy. V okupovaných státech nastolily fašistický okupační režim, který označily za „nový pořádek“: likvidovaly demokratické svobody, rozpustily politické strany a odbory, zakázaly stávkový a demonstrační odpor.

ODBOJ

HOLOCAUST

Koncentrační tábory v Polsku a Německu se staly továrna-
mi smrti. Schválen byl program likvidace milionů lidí a počítalo se
i s „konečným řešením“ židovské otázky (holocaust).

HOLOCAUST

> 282

Ekonomika podrobených zemí se využívala v zájmu okupantů.
Průmysl pracoval na jejich zakázky, zemědělství je zásobovalo su-
rovinami a potravinami, pracovní síla se využívala na stavbu vojen-
ských objektů.

ODBOJ

> 255

V rámci boje s „novým pořádkem“ vznikl vlastenecký a antifa-
šistický odboj. Jeho účastníci publikovali nelegální noviny a letáky,
pomáhali válečným zajatcům, zabývali se rozvědkou a připravovali
se k ozbrojenému odporu. Do odboje se zapojili lidé různých poli-
tických a náboženských postojů: komunisté, sociální demokraté,
protestanti, katolíci i pravoslavní, členové odborů i nestraníci. Ze
začátku to byly nepočetné rozrůzněné skupiny bez vzájemných kon-
taktů.

Velká vlastenecká válka Sovětského svazu. Vojenský postup na jiných dějištích světové války

Útok fašistického Německa a jeho spojenců na SSSR

V létě 1941 Německo dokončilo přípravy k útoku na SSSR. V rám-
ci operace Barbarossa se německé ozbrojené složky chystaly „po-
razit sovětské Rusko v průběhu krátkodobé kampaně ještě před
ukončením války proti Británii“. Evropskou část SSSR hitlerovci
plánovali využít jako „obytný prostor“ pro německé kolonisty. Slo-
vanské obyvatelstvo chtěli proměnit v otroky, částečně vysídlit nebo
zlikvidovat. V Polsku okupanti s předstihem postavili speciální tábo-
ry smrti, kde se mělo likvidovat „nežádoucí“ obyvatelstvo, především
Židé a Slované. Během války v těchto táborech (Osvětim, Majda-
nek, Treblinka aj.) bylo vyhlazeno přes 11 milionů lidí.

22. června 1941 ve 3.30 ráno fašistická vojska bez vyhlášení
války vtrhla na území SSSR. Začala Velká vlastenecká válka So-
větského svazu. Spolu s Německem se války proti SSSR účast-
nily Rumunsko, Maďarsko, Finsko, Itálie, Slovensko a Chorvatsko.
Španělská Frankova vláda a francouzská vláda ve Vichy vyslaly na
pomoc Německu dobrovolníky. Útoku na Sovětský svaz se účast-
nilo 190 divizí včetně 153 německých, což představovalo téměř

80 % ozbrojených sil Německa. Sovětsko-německá fronta se stala
hlavní frontou druhé světové války.

Útok fašistů dostal Sovětský svaz do velmi těžké situace. V zá-
padních pohraničních oblastech SSSR bylo rozmístěno 170 divizí.
Celkovým počtem tanků a letounů vynikaly nad agresory, ale vět-
šina sovětských tanků a letounů zastarala. Bojeschopnost Rudé
armády oslabily masové represe, kterým bylo před válkou vystaveno
přes 40 000 velitelů a politických pracovníků. Nové kádry často
nedisponovaly potřebnou přípravou a bojovými zkušenostmi. Spolé-
haje na ujišťování Hitlera a počítaje s tím, že Německo zaměstnané
válkou s Británií nebude bojovat na dvou frontách, Stalin nevěřil
zprávám o přípravě fašistického vpádu, které se k němu dostávaly,
a považoval je za provokace. Kvůli tomu bylo sovětské vedení a vo-
jenské velení zastiženo nepřipravené. Neočekávaným útokem ze
vzduchu na sovětská letiště za rozbřesku 22. června německé le-
touny vyřadily značnou část sovětského letectva. Německé tankové
a motorizované divize s podporou letectví rychle postupovaly vpřed.
Sovětská vojska zuřivě vzdorovala, zaznamenala ohromné ztráty, ale
zastavit protivníka nedokázala. Do zimy 1941 se německá vojska
zmocnila Pobaltí, Moldavska, Ukrajiny, Běloruska, obklíčila a bloko-
vala Leningrad a přiblížila se k Moskvě.

V prosinci 1941 v bitvě u Moskvy sovětská armáda přešla
k protiútoku a podnikla v průběhu Velké vlastenecké války první
velkou ofenzivní operaci. Nepřítel byl zahánán 100 až 250 km od
Moskvy.

Na jaře 1941 německá vojska obnovila ofenzívu na východní
frontě. Podařilo se jim uštvědit porážku Rudé armádě na Krymu
a u Charkova. V polovině léta 1942 postoupila k Stalingradu (dnes
Vologradu) a Kavkazu. Na těchto mezích byl její útok zastaven.

Útok Japonska v Tichomoří a ve východní Asii

Zatímco Německo vedlo útok na SSSR, japonská vláda promýšlela,
kam je výhodnější nasměřovat vlastní expanzi: na sever proti SSSR,
nebo do oblasti jižního Pacifiku proti USA a Británii. Původně se
vedly přípravy v obou směrech, ale 2. července 1941 se porada
vyššího vedení Japonska s účastí císaře rozhodla považovat za pr-
vořadý úkol „postup na jih“.

PEARL HARBOR

Prvním cílem Japonska byla tichomořská flotila USA, jejíž hlavní síly měly základnu na Havajských ostrovech v zátocě Pearl Harbor. 7. prosince 1941 se velká eskadra japonských plavidel, tvořená šesticí letadlových lodí, pokradmu přiblížila k Pearl Harbor a zasadila americkým lodím drtivý úder ze vzduchu. Většina z nich byla potopena nebo silně poškozena.

Souběžně s útokem na Pearl Harbor japonské lodě a letectvo nečekaně zaútočily na vojenské námořní základny Spojených států a Británie na Filipínách a v britské Malajsii. Po získání nadvlády ve vzduchu i na moři se japonští výsadkáři dostali na Filipíny, Malajsii a nizozemskou kolonii Indonésii. Japonská vojska vtrhla do Thajska (Siamu), bez odporu ho obsadila a zahájila útok na britskou Barmu.

Japonská vojska byla na válku lépe připravena. Kromě toho Japonsko vedlo útok pod heslem osvobození Asie od „bílého imperialismu“, a proto se těšilo přízni části místních obyvatel.

K létu 1942 se pod nadvládou Japonska (kromě území Číny a Koreje okupovaných před počátkem druhé světové války) ocitly velké asijské země: Indočína, Filipíny, Thajsko, Barma, Malajsie a Indonésie, kde žilo celkově kolem 150 milionů lidí.

Na západě japonská vojska dosáhla hranic Indie, na jihu se přiblížila k Austrálii. Teprve k létu 1942 v mořských bitvách v Korálovém moři u pobřeží Austrálie (květen 1942) a u ostrova Midway v Tichém oceánu (červen 1942) se Spojeným státům a Británii podařilo zastavit postup Japonska.

Antifašistická koalice. Spojené národy

Útok Německa a jeho spojenců na SSSR a následně napadení Spojených států a Británie Japonskem vedly k sjednocení všech sil, které bojovaly proti fašistickým agresorům, do jednotné antifašistické koalice. Jejím nejdůležitějším programovým dokumentem se stala Atlantická charta podepsaná Churchillem a Rooseveltem v srpnu 1941 během jejich setkání u atlantického pobřeží Kanady. V Atlantické chartě se uvádělo, že Spojené státy a Velká Británie „neusilují o územní či jiné zisky a respektují práva všech národů na volbu podoby vlastní vlády, kterou chtějí mít.“ Velká Británie a USA prohlašovaly, že „po definitivní likvidaci nacistické tyranie“ doufají v nastolení míru, který poskytne všem lidem možnost „prožít své životy, aniž by poznali strach či nouzi.“ Proto je nutné odzbrojit agre-

sory, vytvořit spolehlivý systém společné bezpečnosti a v budoucnu se „zřící použití síly“. SSSR se k Atlantické chartě připojil.

12. července 1941 byla podepsána britsko-sovětská dohoda o společném postupu ve válce proti Německu. Prezident Roosevelt rozšířil platnost Zákona o půjčce a pronájmu i na Sovětský svaz a do SSSR se začaly dodávat americké zbraně a výzbroj.

26. května 1942 byla v Londýně podepsána britsko-sovětská smlouva o spojenectví ve válce proti hitlerovskému Německu a jeho spojencům a o spolupráci a vzájemné pomoci po válce s platností na 20 let. 11. června 1942 se ve Washingtonu uskutečnilo podepsání sovětsko-americké smlouvy o vzájemné pomoci.

Vzniklo vojensko-politické spojenectví tří velmocí: SSSR, Velká Británie a Spojených států. Hlavním faktorem sjednocujícím státy antifašistické koalice byl společný boj proti útočnickům.

Roosevelt a Churchill považovali spolupráci se SSSR za naprosto nezbytnou k dosažení vítězství nad Německem, byť sovětský režim odsuzovali a obávali se jeho šíření na další území. V koalici nicméně existovaly i hluboké rozpory spojené s rozdíly v sociálně-ekonomickém a politickém charakteru států, které ji tvořily, a jejich poválečnými plány.

Důležitý pramen rozepří mezi Spojenci představovala po dlouhou dobu otázka o druhé frontě. Sovětský svaz, na který směřovaly hlavní síly fašistických útočníků v Evropě, neústupně požadoval po Británii a Spojených státech, aby v Evropě co nejrychleji otevřely druhou frontu, nejlépe ve Francii, odkud vedla přímá cesta do Německa. Vlády USA a Británie poukazovaly na nedostatek sil a tvrdily, že vytvořit druhou frontu v Evropě zatím není možné.

Zásadní zlom v průběhu války

Rozvoj válečné ekonomiky

V průběhu roku 1942 síly antifašistické koalice vzrostly. Sovětský svaz obnovil značnou část průmyslových podniků vyvezených z okupovaných oblastí. Byly postaveny nové vojenské továrny, doly, železniční tratě. Pracovní den měl 11 až 12 hodin, ale i více. Část dělníků, kteří odešli na frontu, nahradily ženy a nezletilí. Výzbroj sovětské armády rozšířily nové typy tanků, letounů a dělostřeleckých zbraní, které se vyrovnaly německým, nebo nad nimi dokonce vynikaly.

Britský průmysl i přes akutní nedostatek potravin a surovin dokázal pokrýt potřeby ozbrojených sil. Ještě rychleji se vyvíjela ekonomika USA. Na státní náklady se stavěly nové gigantické vojenské továrny, vytvářela se celá průmyslová odvětví. Jen v průběhu roku 1942 americký průmysl vyrobil 32 000 tanků a 49 000 bojových letounů, čímž se vyšvihl na první místo ve světě.

Za nejvyššího utajení Spojené státy spolu s Británií zahájily práci na jaderné zbraní.

V prosinci 1942 vynikající italský fyzik Enrico Fermi, který emigroval do Spojených států, poprvé provedl řízenou řetězovou reakci v jaderném reaktoru vybudovaném podle jeho návrhu. Od té chvíle byla cesta k vytvoření jaderné bomby otevřena. Vědeckým šéfem prací na vytvoření jaderné zbraně s kódovým názvem Projekt Manhattan se stal významný americký fyzik Robert Oppenheimer.

Část zbraní a výzbroje vyrobených ve Spojených státech a Británii směřovala v souladu se Zákonem o půjčce a pronájmu do Sovětského svazu. Celkově během války získal SSSR díky této legislativě přes 400 000 vozů, 18 700 letounů, přes 10 000 tanků, množství průmyslového vybavení, surovin a potravin. Dodávky letounů představovaly 12 % sovětské výroby, dodávky tanků více než 10 %.

K listopadu 1942 Sovětský svaz, Spojené státy a Británie vyráběly pětinasobně víc dělostřeleckých zbraní a minometů, trojnásobně více letadel a téměř desetinásobně více tanků než Německo, Itálie a Japonsko dohromady.

Zvrat v průběhu války

Od konce roku 1942 vojska antifašistické koalice přešla do ofenzivy. Průběh války zaznamenal zásadní zlom, který skončil úplnou porážkou agresorů.

19. listopadu 1942 sovětská armáda zahájila ofenzivu u Stalingradu. Pod velením G. K. Žukova, A. M. Vasilevského, K. K. Rokossovského, N. F. Vatušina, A. I. Jeremenka a dalších sovětských vojevůdců rozprášila uskupení vojsk Německa a jeho spojenců, kterým čelila.

V létě 1943 pokus Německa přejít do útoku na sovětsko-německé frontě v oblasti Kursku skončil fiaskem. Sovětská armáda odrazila útok a posunula se západním směrem, osvobozujíc během

svého postupu okupované regiony. Výraznou pomoc sovětským vojskům poskytli partyzáni. Hlavní část ozbrojených sil Německa a jeho spojenců byla na sovětsko-německé frontě poražena.

Zároveň se sovětskými vojsky přešly do útoku i ozbrojené složky Británie a USA. 8. listopadu 1942 se významná část anglo-amerických vojsk pod velením amerického generála Dwighta Eisenhowera vylodila v severní Africe, ve francouzském Maroku a Alžírsku. Francouzská vojska, která se tam nacházela, i koloniální administrativa Vichy přešla na stranu Spojenců.

Ve spolupráci s britskými vojáký útočícími pod velením generála Bernarda Montgomeryho z Egypta síly postupující pod velením Eisenhowera porazily italsko-německou skupinu. Dobytí severní Afriky zajistilo Spojencům kontrolu nad Středozemním mořem a otevřelo jim cestu pro invazi v Itálii.

10. července 1943 britsko-americký výsadek přistál na jihu Itálie. Část vedení fašistické strany a armády za podpory krále zorganizovala spiknutí s cílem odstranit Mussoliniho, zpřetrhat vztahy s Německem a přejít na stranu Británie a Spojených států. Na zasedání 25. července 1943 většina z vedení fašistické strany vyjádřila Mussolinimu nedůvěru. Na příkaz krále byl Mussolini zatčen. Král jmenoval předsedou vlády bývalého velitele italského generálního štábu maršála Pietra Badoglia, který okamžitě zahájil tajná jednání s Británií a USA.

8. září 1943 Itálie podepsala příměří a vystoupila z války. Německá vojska v odvěť obsadila severní a centrální Itálii, odzbrojila italskou armádu a zatarasila cestu britsko-americkým vojskům, která směřovala z jižní Itálie na sever. Vznikla tak italská fronta, která rozdělila Itálii na dvě části.

Oddíl německých parašutistů vysvobodil Mussoliniho a vyvezl ho do severní Itálie, kde Mussolini zřídil loutkovou vládu, kterou kontrolovali němečtí okupanti.

Eskalace antifašistického a národně osvobozenického hnutí

Vyhlídky nevyhnutelné porážky agresorů, které se staly očividnými po porážce německé armády u Kursku a kapitulaci Itálie, vyvolala rozmach odboje v okupovaných státech.

ODBOJ

Různá odbojová uskupení se sjednotila, vytvořila společné řídicí orgány, zformovala ozbrojené oddíly a zahájila partyzánský boj proti okupantům. Aktivně se ho účastnili ruští emigranti i sovětsí občané, kteří padli do zajetí nebo je okupanti odvedli na nucené práce, a kteří následně prchli z míst, kde byli vězněni.

Drtivá většina účastníků odboje se snažila o osvobození svých zemí, ale zároveň se nechtěla vrátit k předválečnému pořádku. Všichni si přáli skoncovat s fašismem, obnovit a prohloubit demokratické svobody, uspořádat významné sociální reformy.

V západní Evropě byl nejvýznamnější odboj ve Francii a v Itálii.

Ve Francii se v letech 1942 až 1943 sjednotily všechny hlavní odbojové organizace včetně komunistické strany, socialistické strany, odborů a buržoazně vlasteneckých skupin pod společnou Národní radou odporu a uznaly společné vedení generála de Gaulla.

V severní a centrální Itálii po její okupaci Německem účastníci odbojového hnutí vytvořili bojové oddíly, které na podzim 1943 vytáhly do boje s okupanty.

Široký rozmach zaznamenalo partyzánské hnutí v zemích východní a jihovýchodní Evropy: Jugoslávii, Řecku, Albánii, Polsku. V těžko přístupných horských oblastech Jugoslávie, Albánie a Řecka partyzáni dokázali vytvořit několik osvobozených oblastí, kde vláda fakticky přešla do rukou partyzánských vojenských výborů.

V listopadu 1943 na osvobozeném území Jugoslávie vznikl Národní výbor osvobození v čele s předsedou jugoslávské komunistické strany Josipem B. Titem. Vládu v osvobozených regionech Albánie uskutečňovaly národně osvobozené rady, kde komunisté často hráli vedoucí roli.

V zemích jihovýchodní Asie okupovaných Japonskem rovněž vzniklo národně osvobozené hnutí. V Malajsii a na Filipínách byly vytvořeny ozbrojené oddíly, které bojovaly proti uchvatitelům.

Partyzánské oddíly v Indočíně ke konci roku 1943 nastolily kontrolu nad částí území severního Vietnamu a vytvořily první osvobozené oblasti.

Komunistická strana v Číně se účastnila války proti Japonsku a dál bojovala za vytvoření osvobozených regionů, které měly vlastní orgány místní samosprávy a nepodřizovaly se Čankajškově centrální vládě.

Druhá evropská fronta

Vítězství Rudé armády a vzestup odboje v okupovaných státech změnil postoj vládních kruhů Británie a USA k problematice druhé fronty. Rozhodly se neodkládat otevření druhé fronty, protože soudily, že v opačném případě Sovětský svaz může vlastními silami osvobodit celou Evropu a ta se ocitne pod nadvládou komunistů. Stalin, Roosevelt a Churchill, hlavy tří velmocí antifašistické koalice, se kvůli sladění vojenských plánů sešly v listopadu a prosinci 1943 v íránské metropoli Teherán. Účastníci teheránské konference se dohodli na otevření druhé fronty ve Francii do léta 1944. Stalin slíbil svým spojencům po ukončení války v Evropě vstoupit do války proti Japonsku.

Na cestě do Teheránu se Churchill a Roosevelt zastavili v egyptském hlavním městě Káhiře, kde se setkali s hlavou čínské vlády Čankajškem. V deklaraci schválené v Káhiře USA, Velká Británie a Čína prohlásily, že povedou společně boj s Japonskem až do jeho bezpodmínečné kapitulace. Slíbily vyhnat Japonsko „ze všech území, které obsadilo pomocí síly,“ vrátit Číně oblasti násilně oddělené Japonskem a poskytnout nezávislost Koreji.

K létu 1944 Spojené státy přesunuly do Británie značnou část ozbrojených sil, do jejíhož čela se postavil Dwight D. Eisenhower. Britským jednotkám určeným k operaci ve Francii velel B. Montgomery. Spolu s americkými a britskými vojáky se k výsadku ve Francii připravovaly kanadské a francouzské oddíly vytvořené generálem de Gaullem.

6. června 1944 započal výsadek spojeneckých sil v Normandii na severu Francie. Gigantická letka o 11 000 letounech jistila výsadek ze vzduchu. Německé velitelství, jehož hlavní síly byly přikovány k sovětsko-německé frontě, nedokázalo zabránit výsadku spojeneckých vojsk. Německu nepomohlo ani bombardování Británie, které započalo v červnu 1944, raketami V1 a V2 označenými Hitlerem za nástroj odplaty.

15. srpna 1944 došlo k výsadku dalších dvou armád, americké a francouzské, na středozemním pobřeží Francie. Druhá fronta byla otevřena.

Skupina německých důstojníků a úředníků, která považovala porážku Německa za nevyhnutelnou, zorganizovala spiknutí proti Hitlerovi, aby ho odstranila od vlády a ukončila válku. 20. června

1944 jeden ze strůjců spiknutí, plukovník Claus Schenk von Stauffenberg, dorazil na poradu do Hitlerova hlavního stanu a zanechal tam časovanou bombu. Ta explodovala. Hitler utrpěl drobné pohmožděniny, ale zůstal naživu. Téměř všechny strůjce atentátu zatkli, surově mučili a následně popravili.

Spojenecké jednotky mezitím zahájily ofenzívu na západní frontě. Za aktivní podpory oddílů francouzského odboje se vydaly na Paříž. Účastníci odboje rozdmýchali povstání a po třech dnech tvrdých bojů osvobodili hlavní část francouzské metropole. 25. srpna vstoupili do Paříže. Režim Vichy padl. K září 1944 byla osvobozena téměř celá Francie. Vláda přešla do rukou prozatímní vlády v čele s de Gaullem.

Ukončení druhé světové války a její důsledky

Osvobození zemí východní a jihovýchodní Evropy

V létě a na podzim 1944 Rudá armáda vstoupila na území Polska, Rumunska, Jugoslávie a Maďarska; uštědřila tam těžkou porážku finským vojskům v Karelské šíji a ve Východní Karélii. 5. září 1944 Sovětský svaz vyhlásil válku Bulharsku a sovětské jednotky, aniž by se setkaly s jakýmkoli odporem, vstoupily na jeho území.

Když Rudá armáda zahájila útok v Rumunsku, tamní král Michal I., který se předběžně dohodl s nelegálně fungujícími antifašistickými stranami, 23. srpna 1944 zatkł hlavu fašistické vlády maršála Antonesca a sestavil antifašistickou koalici vládu.

Po zprávě o postupující sovětské armádě v Bulharsku se místní partyzánské oddíly spolu s vojenskými oddíly, které se k nim připojily, zmocnily 9. září 1944 bulharské metropole Sofie. K moci se dostala vláda Vlastenecké fronty, v níž rozhodující roli hráli komunisté.

V Jugoslávii a Albánii se při postupujícím sovětském vojsku definitivně ustálily vládní orgány dříve vytvořené účastníky odboje. Národní výbor osvobození Jugoslávie se přejmenoval na prozatímní vládu. Prozatímní vláda s převahou komunistů byla vytvořena v Albánii. V Maďarsku byla po vyhnání německých okupantů z části jeho území vytvořena prozatímní vláda, kterou tvořily různé antifašistické a vlastenecké skupiny včetně komunistické strany.

Nové vlády Rumunska, Bulharska a Maďarska zpřetrhaly svazky s Německem, přešly na stranu Spojenců a uzavřely s nimi

smlouvu o vyhlášení příměří¹. Stejně tak učinila i finská vláda pod pohrůžkou nevyhnutelné porážky².

Bývalí spojenci Německa se zavázali rozpustit fašistické organizace, bránit nepřátelské propagandě vůči Spojeným národům, částečně nahradit škody způsobené jejich tažením proti Sovětskému svazu a dalším státům antifašistické koalice.

Vlády Rumunska, Bulharska a Maďarska zakázaly fašistické strany, postavily před soud válečné zločince a osoby, které spolupracovaly s okupanty, a začaly vytvářet demokratickou policii a armádu. Vlády Jugoslávie a Albánie vedené komunisty a rovněž bulharská vláda Vlastenecké fronty přikročily k uskutečnění sociálně-ekonomických reforem.

Jugoslávské vedení zabavilo majetek napomáhačů okupantů a zmrazilo majetek cizinců, což fakticky znamenalo znárodnění majetku většiny jugoslávské buržoazie. V podnicích, které zůstaly v soukromých rukou, byla brzy nastolena pracovní kontrola.

Albánská vláda zavedla státní kontrolu v průmyslových podnicích a akciových společnostech, znárodnila banky a majetek, který patřil občanům fašistických států.

Bulharská vláda Vlastenecké fronty zkonfiskovala majetek válečným zločincům, znárodnila velké banky a průmyslové podniky.

Zvláštní poměry vznikly v Polsku. Členové Polské dělnické strany (tj. komunistické) a dalších levicových antifašistických skupin činní na území osvobozeném sovětskou armádou vytvořili v létě 1944 v Lublinu Polský výbor národního osvobození, který za souhlasu Sovětského svazu převzal zodpovědnost za správu osvobozeného území Polska. V prosinci 1944 se Polský výbor národního osvobození prohlásil za prozatímní vládu, a aniž by čekal na úplné osvobození Polska, začal rozdělovat statkářskou půdu mezi zemědělce. Následně vydal nařízení o znárodnění těžkého průmyslu a bank. V zemích východní a jihovýchodní Evropy fakticky startovaly demokratické změny revolučního typu, které získaly přízvisko národně demokratických revolucí. Tyto státy se začaly nazývat zeměmi národní demokracie.

Jaltská konference

Stalin, Roosevelt a Churchill se v únoru 1945 setkali na konferenci v Jaltě, aby definitivně sladili plány porážky Německa a dohodli

se na společné politice v osvobozené Evropě. Hlavy tří velmocí se rozhodly zničit německé ozbrojené síly, potrestat válečné zločince, „smazat ze zemského povrchu nacistickou stranu, nacistické zákony, organizace a instituce“ a donutit Německo vyplácet reparace obětem jeho agrese.

K dosažení těchto cílů se Spojenci dohodli na okupaci Německa. Každé z těchto mocností (později i Francii) připadla vlastní okupační zóna.

Po projednání otázky o situaci v Polsku Stalin, Roosevelt a Churchill rozhodli, že východní hranice Polska bude vést podél Curzonovy linie a na západě a severu Polsko získá „zásadní územní zisk“ na úkor Německa. Polská prozatímní vláda měla být reorganizována a měli se do ní zapojit demokratičtí představitelé z Polska i z emigrace.

V průběhu krymské konference Stalin, Roosevelt a Churchill uzavřeli tajnou dohodu: Sovětský svaz sliboval zapojit se do války s Japonskem za dva až tři měsíce po ukončení bojů v Evropě za podmínky zachování dřívějšího postavení Mongolské lidové republiky, předání jižního Sachalinu a Kurilských ostrovů Sovětskému svazu a vytvoření sovětské námořní základny v Port Arthur (Čína).

Významnou část krymské konference zabrala diskuze o vytvoření společné mezinárodní organizace sloužící k udržení míru a bezpečnosti, která později získala název Organizace spojených národů (OSN). Hlavy tří velmocí schválily projekt Charty OSN, v němž se zmiňovalo nejdůležitější pravidlo: všechny základní otázky se řeší jednohlasně, tj. každá z mocností má právo veta.

Poté se v San Francisku (USA) otevřela 25. dubna 1945 ustavující konference OSN. Zúčastnilo se jí 42 států, které do té doby vyhlásily válku Německu. Vedení OSN se rozhodlo sídlit v New Yorku.

Kapitulace Německa

V únoru 1945 britsko-americká vojska pod vedením Eisenhowera a Montgomeryho zahájila novou ofenzívu na západní frontě. Vstříc se k nim blížily sovětské jednotky, kterým veleli maršálové G. K. Žukov, I. S. Koněv, K. K. Rokossovskij, A. M. Vasilevskij, R. J. Malinovskij, F. I. Tolbuchin a další sovětských vojevůdci. Na jaře 1945 osvobodily Maďarsko a přiblížily se k Berlínu, Praze, Vídni a Bra-

tislavě. 25. dubna 1945 se čelní části amerických vojsk spojily se sovětskými silami v oblasti Torgau na řece Labe. Sovětské jednotky obklíčily Berlín a zahájily na něj útok.

V severní Itálii z výzvy komunistické strany a výborů národního osvobození odstartovalo ozbrojené povstání proti německým okupantům a loutkové vládě Mussoliniho. Partyzáni zajali Mussoliniho a jeho nejbližší spolupracovníky, zastřelili je a následně je pověsili za nohy na náměstí v osvobozeném Milánu.

30. dubna 1945 Hitler spáchal sebevraždu. Posádka v Berlíně složila zbraně. 8. května 1945 se v Berlíně za předsednictví maršála G. K. Žukova konalo slavnostní podepsání Protokolu o kapitulaci Německa. Válka v Evropě skončila.

Postupimská konference

17. července 1945 byla v Postupimi nedaleko Berlína zahájena nová konference hlav tří velmocí.

Její účastníci se rozhodli odzbrojit a demilitarizovat Německo, zlikvidovat nacistickou stranu, zakázat fašistickou propagandu, vymoci si na Německu reparace ve prospěch zemí, které postihla německá agrese, a postavit hlavní válečné zločince před Mezinárodní vojenský tribunál.

S ohledem na aktivní roli německých sdružených podniků během války i při jejích přípravách konference rozhodla o likvidaci „nadměrné koncentrace ekonomické síly“ ve formě syndikátů, trustů, kartelů a dalších monopolních sdružení. SSSR, Británie a USA prohlásily, že v Německu obnoví svobodu slova, tisku, náboženství, povolí odbory a demokratické strany.

Při projednávání otázky o hranicích Německa se účastníci konference definitivně dohodli na stanovení polsko-německé hranice podél linie řek Odra – Nisa a na předání části Východního Pruska – Königsbergské (nyní Kaliningradské) oblasti Sovětskému svazu. Sovětský svaz potvrdil, že se zúčastní války proti Japonsku.

Kapitulace Japonska.

Osvobození zemí jihovýchodní Asie

Od počátku roku 1944 ozbrojené síly Spojených států a Británie vedly ofenzívu v Tichomoří a v Asii. Americké bombardéry přezdívané „létající pevnosti“, které létaly ve výškách nedosažitelných pro

japonské stíhačky, nemilosrdně ostřelovaly japonská města. V říjnu 1944 se odehrála čtyřdenní bitva u ostrova Leyte na Filipínách, vůbec největší námořní bitva v dějinách všech válek. Na obou stranách se jí účastnilo více než 300 velkých bojových plavidel. Japonci v ní použili letadla a torpéda řízená sebevrahy (kamikadze), která měla zasahovat americké lodě a spolu s nimi vybuchovat.

Kamikadze ale nedokázaly zvrátit osud bitvy. Americká flotila a letectvo porazily protivníka.

Po získání nadvlády na moři i ve vzduchu se americká armáda vylodila na Filipínách a s podporou místních partyzánů je zbavila japonských okupantů.

Britská vojska zahájila ofenzívu na Barmě. Podpořilo je povstání místní armády Barmy, která byla dříve kontrolována japonskou okupační vládou. Ke květnu 1945 byla japonská vojska z Barmy vyhnána.

Indočíně a Indonésii Japonsko slíbilo nezávislost, protože již nedisponovalo silami postačujícími k jejich udržení.

Spojené státy a Británie se domnívaly, že válka s Japonskem může pokračovat ještě dlouho, a proto usilovaly o to, aby se do ní zapojil Sovětský svaz. Americká vláda se zároveň připravovala k tomu, že proti Japonsku nasadí právě vytvořenou jadernou zbraň, která by jí poskytla nejmocnější prostředek nátlaku na všechny ostatní státy.

6. srpna 1945 americký letoun shodil jadernou bombu na japonské město Hirošima. Jaderný výbuch měl strašlivé následky: 90 % budov shořelo, ostatní se proměnily v ruiny. Z 306 000 obyvatel Hirošimy přišlo o život hned po explozi přes 90 000 lidí a desítky tisíc dalších zemřely na zranění, popáleniny a radioaktivní ozáření.

Výbuchem první nukleární bomby lidstvo vstoupilo do jaderné éry. K dispozici získalo nevyčerpateľný zdroj energie a zároveň strašlivou zbraň schopnou zničit všechno živé.

8. srpna 1945 Sovětský svaz v souladu se svými povinnostmi vyhlásil válku Japonsku. Sovětská armáda zahájila útok na japonskou okupační vojska v severovýchodní Číně, severní Koreji, jižním Sachalinu a Kurilských ostrovech. Válku Japonsku vyhlásila Mongolská lidová republika.

8. srpna americké letectvo shodilo druhou jadernou bombu na japonské Nagasaki. Město bylo zničeno. Dvě americké bomby si celkově vyžádaly životy více než 100 000 civilistů. Na 400 000 dalších lidí bylo vystaveno radioaktivnímu záření. Jaderné bombardování a zapojení Sovětského svazu donutilo Japonsko přiznat porážku. 10. srpna 1945 japonská vláda zahájila jednání o kapitulaci.

Zpráva o porážce Japonska vyvolala povstání v mnoha zemích jihovýchodní Asie okupovaných japonskými dobyvateli. Vietnam, Indonésie a Malajsie se prohlásily za nezávislé státy.

Japonský okupační režim padl. Koloniální impérium vytvořené Japonskem se rozpadlo.

2. září 1945 v Tokijském zálivu na palubě americké bitevní lodi Missouri se pod předsednictvím vrchního velitele spojeneckých vojsk amerického generála Douglase MacArthura uskutečnilo podepsání protokolu o kapitulaci Japonska. Kapitulací Japonska skončila druhá světová válka.

ATOMOVÁ
BOMBA
> 282

Porážka fašismu. Vítězství demokracie

Na závěr druhé světové války fašismus utrpěl úplnou porážku. Fašističtí agresori kapitulovali, fašistické strany byly zakázány a fašistická ideologie odsouzena. Vítězství dosáhly demokratické a antifašistické síly. Stoupla prestiž demokratických principů zformulovaných v Atlantické chartě, Deklarace Spojených národů a Charta OSN, která vstoupila v platnost 24. října 1945.

Změny poměru sil na mezinárodní scéně

Po ukončení války se poměr sil na mezinárodní scéně prudce změnil. Německo, Itálie a Japonsko načas vypadly ze seznamu velmocí. Začal rozpad koloniálního systému, vznikly desítky nových nezávislých států. Francie a dokonce i Velká Británie výrazně zeslábly. Naopak Spojené státy vyšly z války silnější. Zdaleka předběhly ostatní země v oblasti ekonomiky a proměnily se v gigantickou supervelmoc, která obsadila ústřední pozici v kapitalistickém světě.

Druhousupervelmocí se stal Sovětský svaz. I přes těžké ztráty vítězství ve válce jeho ohromný potenciál, mohutná armáda a vznik bloku lidově demokratických států pod vedením SSSR proměnily Sovětský svaz v novou velmoc. Konfrontace supervelmocí Spojených

ných států a SSSR a z ní plynoucí vznik „bipolárního světa“ zanechala hlubokou stopu na veškerých poválečných dějinách.

Následky války

Válečné následky

Druhá světová válka zanechala stopu na celých dějinách světa druhé poloviny 20. století.

Na rozdíl od první světové války v té druhé připadla většina ztrát na životech na civilní obyvatelstvo. Jen v SSSR počet obětí představoval 27 milionů lidí. V koncentračních táborech v Německu bylo zlikvidováno 16 milionů lidí. Obětmi války a represí v západoevropských zemích se stalo pět milionů lidí. Na každého zabitého během vojenských aktivit připadali dva zranění nebo zajatí. K těmto 60 milionům zničených životů v Evropě se musí přidat mnoho milionů lidí, kteří zemřeli v Tichomoří a na dalších bojištích druhé světové války.

Během válečných let opustily svá původní místa pobytu desítky milionů lidí. Z různých evropských zemí bylo do Německa jako pracovní síla zahrnáno osm milionů lidí. Po obsazení Polska Německem bylo přes 1,5 milionu Poláků vysídleno z tzv. „původně německých“ oblastí. Desítky tisíc Francouzů byly vyhnány z Alsaska-Lotrinska. Miliony lidí prchly z oblastí vojenských aktivit. Po skončení války odstartoval přesun ohromného množství obyvatel v obráceném směru: Němce vysídlili z Polska a Československa, z bývalého Pruska atd. V poválečných letech se miliony lidí stali uprchlíky. V roce 1945 nejméně 12 milionů Evropanů bylo prohlášeno za „přesídlené osoby“, kterým se zpřetrhaly svazky s rodnou krajinou. Ještě vyšší počet lidí zůstal vyřazen z životních podmínek, na něž byl zvyklý, přišel o majetek, ztratil občanství nebo profesi.

1 Příměří s Rumunskem bylo uzavřeno 12. září 1944, s Bulharskem 28. října 1944, s Maďarskem 20. ledna 1945.

2 Podepsáno 19. září 1944.

JAPONSKO
KÓTÓ SEKAIŠI B
(SVĚTOVÉ DĚJINY PRO STŘEDNÍ ŠKOLY)

Druhá světová válka

Nástup fašismu a fašistické Německo

Demokratizace politiky a rozšíření sociálních opatření

Evropa prošla totální válkou a lid, který se účastnil bojů, volal po politické účasti.

Tato situace vedla k rozšíření demokratických principů reprezentovaných např. všeobecným volebním právem. Zároveň to však znamenalo výrazné zvýšení společenského napětí vzniklého např. z rozkolu mezi nacistickými a socialistickými silami a jeho proniknutí do celé národní společnosti. Ve státech severní Evropy začalo pod vedením socialistických vlád budování sociálních států, ale i v ostatních evropských zemích získala vládní sociální opatření zásadní význam.

V německé Výmarské republice, která vznikla na základě spolupráce socialistických sil a umírněné buržoazie, byla v ústavě za účelem zmírnění společenských tlaků stanovena práva, která zakládala systém pro řešení vztahů mezi pracovníky a zaměstnavateli. Ale kvůli pokračujícím povstáním a vraždám vládních činitelů prováděným radikálními nacisty a dalším povstáním komunistické strany ještě po nějakou dobu násilí přetrvávalo.

Dočasná stabilizace situace v Evropě

Poválečný konflikt mezi Německem a Francií dosáhl svého vrcholu v lednu 1923, kdy se francouzská armáda pod záminkou nezaplacených německých reparací spojila s belgickou armádou a obsadila oblast německého průmyslového a uhelného pásu v Porúří. Německá strana protestovala pomocí stávek a sabotáží. Na podporu lidí účastnících se bojkotů byly opakovaně tištěny nové bankovky. Důsledkem toho byl nekontrolovatelný růst inflace. Hodnota měny klesla téměř na nulu a úspory mnoha lidí byly zničeny. Francouzská strana však také utrpěla, protože požadované reparace nezískala. Velká část německých reparací byla určena na splacení britského a francouzského dluhu vůči Spojeným státům, a proto se tyto zmatky nezamlouvaly ani Spojeným státům, které se jinak zapojovaly do evropské politiky jen nerady. A tak byl roku 1924 vytvořen plán pro splacení reparací, v jehož čele stál americký bankéř Dawes

(Dawesův plán). Zároveň s tím byl do Německa investován rozsáhlý americký kapitál. Ještě předtím, v listopadu 1923, proběhla výměna měny: ze 100 milionů marek na 1 rentenmarku, díky čemuž byla zastavena inflace a započata obnova německé ekonomiky, která se roku 1928 dostala téměř na předválečnou úroveň.

Výmarská republika tak vyvázla z nebezpečí a vstoupila do relativně klidného období. Ministr zahraničí Stresemann, společně především se svým francouzským partnerem Briandem, rozšířil zahraniční spolupráci s Francií a Británií. Roku 1925 byly uzavřeny locarnské dohody o zachování bezpečnosti Alsaska-Lotrinska, o rok později pak vstoupilo Německo do Společnosti národů a stalo se členem její rady. Roku 1928 se Německo připojilo k Všeobecné smlouvě o odmítnutí války, kterou předložil Briand a americký ministr zahraničí Kellogg, a která zavazovala k nepoužívání války jako prostředku k řešení mezinárodních sporů. Roku 1929 přijalo Německo nový plán na splacení reparací, v jehož čele stál americký ekonom Young (Youngův plán), na oplátku pak získalo příslib stažení spojenecké armády z Porýní. Pro tuto dočasnou evropskou stabilitu byla předpokladem ekonomická účast klíčové země celosvětového hospodářství – Spojených států. Tento předpoklad byl ale zničen ekonomickou krizí, která začala roku 1929 právě v USA.

Trápení vítězných zemí

Vítězné země Francie a Británie si rozdělily německé kolonie, které jim byly svěřeny mandátem Společnosti národů, a rozšířily na mapě světa tak svá mocenská pole. Avšak obě tyto země utrpěly ve válce těžké rány, potýkaly se s vnitřním společenským napětím a sílil jejich strach z vypuknutí nové války.

Mezitím se roku 1918 v Británii rozpadla Liberální strana a v důsledku zavedení všeobecného volebního práva pro muže vytvořily Strana práce a Konzervativní strana společně novou politickou strukturu založenou na převaze dvou nejmocnějších stran¹. Dále dominiím obývaným bělošským obyvatelstvem, která bojovala ve válce společně s Británií, jako Kanada či Austrálie, uznala Británie na imperiální konferenci roku 1926 stejná práva jako domovské zemi. Tento zákon byl roku 1931 pod názvem Westminsterský článek začleněn do ústavy, čímž vznikl British Commonwealth of Nations. Roku 1922 získalo status samosprávy jako svobodná země

také Irsko (s výjimkou Severního Irsku)², které poté, co roku 1919 pod vedením strany Sinn Féin vyhlásilo nezávislost, vedlo s britskou armádou guerillovou válku. Tímto způsobem Británie zároveň s upevňováním parlamentní demokracie kráčela cestou zmiřování vnitřních i vnějších nebezpečí.

Struktura italského fašismu

Mezi vítěznými zeměmi zavrhl cestu parlamentní demokracie Itálie. Ta po válce upadla do zmatků; v severní části probíhaly stávky dělníků pod vedením komunistické strany (tehdy levicová frakce socialistické strany), ovlivněné bolševiky, v jižní části pak docházelo k okupování zemědělské půdy rolníky. Mussolini, který byl původně socialistou, ale během války se stal zapáleným nacionalistou, založil roku 1921 Národní fašistickou stranu a získal podporu ve vládnoucí vrstvě či mezi středními průmyslníky, kteří se obávali socialistické revoluce podobné té, jaká proběhla v Rusku. Roku 1922 zorganizoval masový „Pochod na Řím“ a byl králem jmenován na post premiéra. Roku 1926 pak zajistil systém vlády jedné strany založený na Velké fašistické radě a bez milosti potlačil komunisty a socialisty. Na druhou stranu dosáhl úspěšné zahraniční politiky při anexi Říjevy či zavedení protektorátu Albánie. Roku 1929 v lateránské dohodě uznal samostatnost městského státu Vatikán a napravil vztahy s papežskou kanceláří, čímž rozšiřoval svou národní podporu.

Třetí cesta – fašismus

Takto vznikl fašismus, který se při současném zhodnocení socialismu, komunismu a ekonomického liberalismu snažil překonat sílící společenské napětí spojením národa silným nacionalismem a systémem vlády jedné strany. Spolu s prohlubující se krizí všech evropských států rostl počet lidí, kteří se domnívali, že právě fašismus ukazuje třetí cestu, která není svou strukturou ani parlamentní demokracie ani ruský bolševismus.

Tvorba socialistického státu a Stalinova diktatura

Sovětská vláda, která založila Kominternu a usilovala o celosvětovou revoluci, nejvíce čekala na rozšíření revoluce do střední Evropy. Ale poté, co byla v srpnu 1920 v Polsku Rudá armáda polskou armádou odražena, se musela soustředit na upevnění svého vnitř-

ního postavení. V důsledku toho, že během války byl zaveden přísný válečný komunismus, který zahrnoval násilné vybírání obilnin od rolníků, v zemi výrazně upadla zemědělská výroba a hrozilo vážné nebezpečí nedostatku potravin. Stejně tak výrazně upadla průmyslová výroba. Proto vláda od roku 1921 uznala drobné soukromé podnikání a přesunula se k nové ekonomické politice (NEP), která obsahovala prvky kapitalismu, a ekonomika se postupně obnovila. Dále roku 1921 uzavřela s Británií a Německem obchodní dohody a následujícího roku 1922 obnovila vztahy s Německem v rámci rapalské dohody, a začala tak návrat k mezinárodní společnosti.

Generální tajemník Stalin, který se dostal k moci v roce 1924 po smrti Lenina, hlásal, že budování socialismu je možné pouze v rámci Sovětského svazu – šlo o tzv. teorii socialismu v jedné zemi. Potom zbavil postavení Trockého levé křídlo, které zastávalo teorii celosvětové revoluce, a odstranil i pravé křídlo, které požadovalo pokračování nových ekonomických opatření. Tak si vystavěl svou diktátorskou pozici.

Od té doby se Sovětský svaz, přestože byl vnímán lidmi po celém světě jako „rodná země socialismu“, jako centrum mezinárodního komunistického hnutí, stával stále výrazněji velestátem pod Stalinovou diktaturou. Stalin zahájil roku 1928 první pětiletku, v rámci níž násilím vyhnal nebo přemístil protestující rolníky a postupoval k celkové kolektivizaci zemědělství. V oblasti průmyslové výroby postupovala výstavba továren těžkého průmyslu i přes mnohé oběti vlastního lidu. V rámci druhé pětiletky se Sovětský svaz v druhé polovině 30. let začal chlubit druhou největší produkcí těžkého průmyslu hned po Spojených státech. Zároveň s tím bylo v druhé polovině 30. let v rámci čistek mnoho lidí popraveno nebo vyhnáno.

Mísení různých pohledů na svět a nové myšlenkové proudy

Již v období před první světovou válkou se v Evropě začal rozšiřovat pocit nebezpečí a nejistoty vůči pokroku, který se po prožití války ještě více prohloubil, lidé začali silně pochybovat o dosavadních životních hodnotách. Optimistický náhled na člověka kladoucí důraz na rozum byl od základů otřesen Freudovou psychoanalýzou či Heideggerovou existencialistickou filozofií. I v oblasti umění

se objevily výrazné tendence, které estetické cítění a zdravý rozum tradiční porenosanční měšťanské kultury odmítaly. Na druhou stranu byla mnohými lidmi přijata americká kultura reprezentovaná filmem či jazzem. Zábavná a snadno pochopitelná masová kultura se rychle rozšířila a s tím se rozšířilo i vědomí potřeby jednotné národní kultury. A tak se kultura 20. století stala mnohem pestřejší a složitější než kultura 19. století.

Komplikace náhledu na vědu

V oblasti přírodních věd se také otřásl tradiční náhled na vědu a objevily se nové vědecké pohledy. Byly objeveny jevy, které nešlo vysvětlit v newtonovské mechanice, zrodila se Einsteinova teorie relativity. Také objev principu neurčitosti Heisenberga, autora teorie kvantové mechaniky, uštedřil těžkou ránu názoru, že svět lze popsat pomocí nezávislých principů a rovnic.

Celosvětová ekonomická krize a ekonomika rozdělená na bloky

V říjnu 1929 došlo na newyorské burze k prudkému pádu cen. Ten nebyl způsoben jen přehnanými spekulacemi, ale pramenil ze strukturálních nedostatků americké ekonomiky, jako např. nadvýroby přesahující kupní sílu, krizového stavu národního zemědělství a špatné situace vývozu pramenící z amerického obchodního protekcionismu. Proto vedl burzovní pád k rozsáhlé dlouhotrvající krizi. Do konce roku 1932 poklesla federální průmyslová výroba na polovinu a počet nezaměstnaných narostl na 12 milionů. Americké finanční kruhy, které utrpěly těžkou ránu, stáhly svůj investovaný kapitál ze všech světových zemí, a tak se rozšířila nejhorší světová krize v dějinách. Všechny přední světové země s výjimkou Sovětského svazu upadly do deprese a výrazně poklesl i celkový objem celosvětového obchodu.

Po pádu burzovních cen v roce 1929 podnikla Amerika kroky k vedení mezinárodního společenství. Vytvořila návrh na snížení německých reparací (Youngův plán), vydala Hooverovo moratorium, které umožňovalo v rámci celosvětové krize odložit splacení reparací o rok. Avšak roku 1930 vláda přijala protekcionistická opatření jako například Smoot-Hawleyho zákon navyšující cla, čímž podpořila ekonomické nacionalistické hnutí v rámci předních světových

zemí. Amerika ukázala pasivní postoj k otázce udržení volného celosvětového obchodu, zatímco jejímu dřívějšímu hegemonu Velké Británii, která vedla volný obchod od 19. století, již nezbyla vůle ani síla k jeho ochraně. Británie uspořádala roku 1932 v Ottawě ekonomickou schůzi britské federace, kde stvořila „hvězdný blok“ s exkluzivistickou politikou a uzavřela jej za účelem pevné podpory vlastního trhu. Francie taktéž vytvořila svůj „francouzský blok“.

Plán New Deal

Poté, co porazil republikánského prezidenta Hoovera, který nedokázal přijmout účinná opatření proti těžké krizi, byl nově jmenován demokratický prezident Franklin Roosevelt, který nastoupil roku 1933. Ten čelil krizi započatím plánu New Deal, jehož cílem bylo urovnání národní ekonomiky. Dle zákona o regulaci zemědělství (AAA) či zákona o celostátní obnově průmyslu (NTRA) z roku 1933 byla naplánována regulace průmyslu a cenová stabilita. Dále byla naplánována pomoc nezaměstnaným jejich zaměstnáváním v rámci veřejných projektů, jako byly projekty místního rozvoje plánované např. Společností pro rozvoj oblasti řeky Tennessee (TVA) založenou ve stejném roce. Následně, roku 1935, byla Wagnerovým zákonem posílena práva dělníků a v zákoně o sociálním zabezpečení z téhož roku byl zaveden starobní důchod a sociální pojištění pro případ ztráty zaměstnání. Americké ekonomice se ale ani pomocí plánu New Deal stále nedařilo vzpamatovat a k opravdovému návratu prosperující ekonomiky došlo až po vypuknutí druhé světové války v Evropě pod vlivem vojenských zakázek. Přesto ale Rooseveltova opatření³ usilující o vylepšení kapitalismu a pomoc společensky slabým uspěla v získání široké podpory lidu, a základna federálního demokratického systému tak byla výrazně posílena.

Krize v Evropě

V evropských zemích stržených vlnou hospodářské deprese a zápolících s velkou nezaměstnaností sílily společenské tlaky. Lidé se domnívali, že kapitalistické společnosti hrozí pád, a rostl počet lidí, kteří idealisticky vzhlíželi k uspořádání Sovětského svazu. Ten vypadal, jako by plynule pokračoval v budování své ekonomiky bez jakéhokoli vlivu světové krize. Na druhé straně přibývali i lidé, kteří byli zaujati italským fašistickým uspořádáním.

Avšak v zemích jako Británie a Francie, které měly tak rozsáhlá mocenská pole působnosti a kolonie, aby dokázaly vytvořit ekonomické bloky, nakonec komunismus ani fašismus nedokázal získat velkou sílu a tyto země mohly plánovat svou cestu z krize v rámci parlamentní demokracie. V Británii vytvořil premiér MacDonald ze Strany práce v letech 1931 až 1935 koalici s Konzervativní a Liberální stranou, a politiku tak vedl sjednocený národní kabinet.

Vznik nacistické diktatury

V Německu krize přivedla k moci nacistickou diktaturu vedenou Hitlerem. Hitler, který se narodil v malém rakouském městečku na hranicích s Německem, vstoupil za první světové války jako dobrovolník do německé armády. Po válečné prohře začal v Německu politickou kariéru a stal se předsedou malé ultrapravicové Národněsocialistické německé dělnické strany (NSDAP). Nacismus se shodoval s italským fašismem v odmítnutí parlamentní demokracie, ve snaze o ustavení diktatury silného vůdce podporovaného masovým hnutím a ve snaze o překonání třídních rozporů nacionalismem. Nacismus měl ale jeden zvláštní rys, kterým byla silná rasová ideologie. Politické, společenské i ekonomické problémy byly vykládány jako boj „nadřazené rasy“ reprezentované Němci a „podřadné rasy“ reprezentované Židy a bylo hlášáno kompletní odstranění Židů. Dále bylo zdůrazňováno, že pro přežití „nadřazené rasy“ Němců je nutné získat rozsáhlá území východní Evropy.

V listopadu 1923 při nepokojích v Mnichově učinila NSDAP nezdařený pokus o státní převrat (mnichovský puč) a po nějaký čas zůstávala její síla malá. Ale s tím, jak Německo utrpělo těžkou ránu od světové krize a začalo přímo čelit vážné hospodářské depresi a prudkému nárůstu nezaměstnanosti, rozšířila svou sílu nejen komunistická strana, ale zároveň se prudce rozšířila i podpora NSDAP nejen mezi střední průmyslnickou třídou a rolnictvem, ale i mezi velkou částí dělnictva, a v parlamentních volbách v roce 1932 se stala NSDAP nejsilnější stranou. Potom získala podporu konzervativních sil kolem prezidenta Hindenburga a v lednu 1933 byl Hitler jmenován premiérem koaliční pravicové vlády. Hitler využil incidentu požáru jednacího sálu parlamentu k postavení komunistické strany do ilegality a v březnu nechal schválit zákon o svěření veškerých pravomocí, kterým učinil parlament bezmocným. Záro-

veň se zbavil konzervativních sil, které zamýšlely využít popularity NSDAP, a v červenci zajistil diktaturu jedné strany. Když roku 1934 zemřel Hindenburg, nastoupil Hitler do spojené funkce prezidenta a premiéra jako „Vůdce“ (Führer).

Politické kroky Hitlerovy vlády

Hitlerova vláda pomocí tajné policie (gestapo) a s využitím koncentračních táborů potlačila opozici a utlačovala menšinu Židů a Romů. Na druhou stranu ale uspěla v razantním snížení nezaměstnanosti díky rozběhnutí veřejných projektů jako např. výstavby dálnic (Autobahn). Z hlediska mezinárodních vztahů je podstatné, že roku 1933 vystoupila ze Společnosti národů a následně v roce 1935 na základě referenda anektovala oblast Sársko, která byla pod správou Společnosti národů, zároveň vyhlásila opětovné zbrojení a obnovila brannou povinnost. Roku 1936 porušila locarnské dohody a přesunula vojenské jednotky do demilitarizované zóny Porýní. Obnovovala tak Německo jako vojenskou velmoc. Díky obnově ekonomiky a zahraničním úspěchům se také zvýšila podpora Hitlerovy vlády od německého lidu.

Rozšíření fašismu

Ve východní Evropě, geograficky blízké Sovětskému svazu, se již ve 20. letech objevovaly diktátorské vlády, které plánovaly potlačení společenského napětí a národní sjednocení pod autoritou vojenské síly nebo silného vůdce⁴. V 30. letech bylo pod vlivem světové krize v téměř všech zemích střední, východní a jižní Evropy ustanoveno fašistické nebo autoritativní státní uspořádání.⁵

Roku 1935 Kominternu, čelící rozšiřování fašistických sil potlačujících v jednotlivých zemích komunistické strany, upravila svůj nepřátelský postoj k sociální demokracii a začala s taktikou lidové fronty, jejímž účelem bylo spojení veškerých sil proti fašismu. Ve Francii, kde posílilo pravicové křídlo, se komunistická strana, socialistická strana a pokroková socialistická strana spojily, roku 1936 vyhrály volby a sestavily kabinet lidové fronty pod premiérem Blumem ze socialistické strany.

I ve Španělsku, které se revolucí z roku 1931 stalo republikou, ve volbách v roce 1936 lidová fronta těsně zvítězila a ujala se vlády. Ale v pokračujících nepokojích armáda, která se spojila se statkáři

a katolickou církví, pod vedením generála Franca vyvolala převrat, a tím začala zuřivá občanská válka. Povstaleckou armádu podporovalo Německo a Itálie, vládní republikánská armáda pak přijímala dobrovolné síly z různých zemí a zároveň byla podporována Sovětským svazem.

Tak získala španělská občanská válka prvek mezinárodního boje fašistického a protifašistického tábora. I protože Británie a Francie udržovaly svou nezávislou pozici a nevměšovaly se i protože uvnitř lidové fronty se vyostřily rozpory, nakonec v občanské válce zvítězila Francova armáda a vytvořila diktaturu generála Franca a strany Falange. Roku 1938 se kvůli vnitřním rozporům rozpadla také francouzská lidová fronta.

Druhá světová válka

Od světové krize k další světové válce

Ve 20. letech zavládla ve světě atmosféra vzájemné spolupráce, ale ta byla zničena světovou krizí a svět se vydal po cestě vedoucí k další válce. Druhá světová válka byla výzvou Německa, Itálie a Japonska, které se snažily o vyřešení krize vyzdviháním nacionalismu, koloniálním impériím Spojených států, Británie a Francie a měla charakter agresivní imperialistické války celosvětových rozměrů. Navíc se v ní spojoval i aspekt hnutí za nezávislost národů, které vycítily otřesení sil imperialismu, a stala se tak celosvětovým obřím válečným konfliktem. V něm Japonsko, sužované od 20. let hospodářskou depresí, začalo válku s Čínou.

Japonská hospodářská deprese a bloková politika

Během první světové války se japonská ekonomika velmi rozvinula a za této situace posílily i tendence k demokracii (demokracie Taišó). Avšak po válce pokračovala hospodářská deprese a v rozsáhlých nepokojích, které začaly finanční krizí z roku 1927, zesílila moc armádních složek a pravicového křídla, což vedlo k rozpadu vlády politických stran v roce 1932.

Japonská vláda se vmísila do sjednocování Číny v rámci „Severního pochodu“ a od roku 1927 vysílala armádu na poloostrov Šan-tung. Dále kwantungská armáda, která byla usazena v seve-

rovýchodní oblasti Číny, zavraždila bombovým atentátem velitele útoku na severovýchodní území Čang Cuo-lina. Ani poté Japonsko neuvažovalo o rovné spolupráci s Čínou a řádně si neuvědomovalo ani sílu čínské místní obchodnické sítě v asijských regionech ani modernizaci čínského státu. Následně pak za účelem vymanění se z hospodářské deprese pokračovalo ve vojenském násilí s cílem pohlčení Číny do ekonomického bloku ve středu s Japonskem.

Když Čang Cuo-linův syn Čang Süe-liang projevil náklonnost ke spolupráci s Čankajškem, kwantungská armáda v září 1931 poblíž jezera Liu-tiao odstřelila železnici, svedla útok na Čang Süe-liangovu armádu, zaútočila na ni a obsadila území severovýchodní Číny (mandžuský incident). Následujícího roku vytvořila Mandžuský stát, do jehož čela vyzdvihla posledního čchingského císaře Pchu I. Kvůli čínské žalobě pak ale přijela Lyttonova komise Společnosti národů, na základě jejíž zprávy se Společnost národů rozhodla Mandžuský stát neuznat. A tak Japonsko roku 1933 vystoupilo ze Společnosti národů a následující rok odmítlo prodloužení washingtonské a londýnské dohody o omezení zbrojení. V Koreji a Mandžusku byly rychle budovány továrny těžké chemie a do Mandžuska se postupně přesídlovali hospodářskou depresí a neúrodou sužovaní Japonci.

Aliance Japonska, Německa a Itálie

Ve 2. polovině 30. let se nacistické Německo, fašistická Itálie a militaristické Japonsko, které neměly rozsáhlá území a mocenské sféry, kde by mohly vytvořit blokovou ekonomiku jako Spojené státy, Británie a Francie, snažily rozšířit svou moc silou a prohloubily své vzájemné propojení.

Itálie upadla do mezinárodní izolace poté, co zahájila útok na Etiopii, ale získala podporu Německa, se kterým prohloubila spolupráci prostřednictvím španělské občanské války. V listopadu 1936 se Mussolini pochlubil blízkým vztahem obou zemí a vyhlásil vznik Osy Berlín–Řím. Téhož měsíce byl uzavřen japonsko-německý Pakt proti Kominterně, k němuž se následujícího roku přidala i Itálie (Pakt tří zemí proti Kominterně). Tak vznikla Osa Berlín–Řím–Tokio, která se stavěla proti existujícímu světovému uspořádání.

Boj mezi čínskou národní frontou a komunistickou stranou a japonsko-čínská válka

V Číně, která byla terčem japonských válečných snah, se zhroutila spolupráce národní fronty a komunistické strany a čínská komunistická strana, která se uchýlila na venkov, vytvářela v jednotlivých regionech sověty (základny revoluce) a bojovala s národní vládou, čímž došlo k občanské válce. Komunistická strana roku 1931 založila v Ruijinu prozatímní vládu Čínské sovětské republiky, byla oblehnuta národní vládou, roku 1934 provedla smělý únikový plán a nakonec se usídlila v Jan-anu. Během té doby získal vedoucí postavení v komunistické straně Mao Ce-tung. Následně byla v srpnu 1938 vyhlášena Deklarace 1. srpna, která vyzývala k zastavení vnitřních bojů a záchraně země před Japonskem.

Čankajšek pokračoval v útocích na Rudou armádu, ale roku 1936 byl v Si-anu uvězněn Čang Süe-liangem, který prohlašoval, že je třeba se společně postavit Japonsku (si-anský incident). Následně byl pak propuštěn díky vyjednávání Čou Enlaje z komunistické strany. Japonsko, které po incidentu z 26. února téhož roku posílilo militaristické uspořádání, v červenci následujícího roku vyvolalo u mostu Marca Pola na předměstí Pekingu střet s čínskou armádou (incident u mostu Marca Pola), a tím fakticky vypukla japonsko-čínská válka. Na čínské straně vznikla, i se souhlasem Čankajška, národní jednotná protijaponská fronta (druhá spolupráce národní a komunistické strany). V prosinci japonská armáda obsadila Nanking, přičemž povraždila mnoho Číňanů (nankingský masakr). Následujícího roku Japonsko vydalo Národní mobilizační zákon a rozšířilo válečné fronty v mnoha oblastech Číny, ale guerillovým odbojem mu bylo odstřiženo zásobování a válka se začala vléct. V roce 1940 podpořilo Japonsko v Nankingu Wang Ting-wejovu vládu, ale Čankajškovu vládu, která se přesunula do města Čchung-čching, ani komunistickou stranu, která rozšířila svou podporu z Jan-anu na venkov, se mu nepodařilo podrobit. Roku 1939 se na hranicích Mandžuska s Mongolskem⁶ střetlo Japonsko se sovětskou armádou a tvrdě prohrálo (nomonhanský incident).

Vypadalo to, že japonská ekonomika se oživila díky ekonomickému bloku zahrnujícímu Koreu a část Číny. Ale samozásobitelství pouze v tomto rámci bylo problematické a bez spojení s Amerikou a jihovýchodní Asií⁷ se japonská ekonomika postavit na nohy

nemohla. Do jednotlivých kolonií jihovýchodní Asie vyváželo ve 30. letech Japonsko, stížené hospodářkou depresí, soustředěně své levné výrobky, a proto zde trvaly obchodní třenicе a Japonsko ještě hlouběji pocítilo svou osamocenost.

Amerika, která se odklonila od imperialismu k zájmu o Tichý oceán a Dálný východ, odmítla kvůli japonsko-čínské válce prodloužení japonsko-americké obchodní smlouvy a zavedla ekonomické sankce. V Japonsku posiloval názor, že je třeba postoupit pomocí vojenské síly na jih, aby byl zajištěn přísun vlastních nerostných surovin a aby byla přerušena Čankajškova z jihu proudící podpora. A to bylo také zároveň jednou z příčin vedoucí k válce se Spojenými státy.

Začátek německého postupu na východ

Hitler započal přípravy k postupu na východ roku 1938. Nejprve provedl v březnu okupaci a anexi Rakouska. Zároveň dal Československu požadavek na připojení oblasti Sudet, kde byla většina německého obyvatelstva, a dával najevo, že pokud bude odmítnut, sáhne k vyhlášení války. V září přijal Neville Chamberlain, premiér Velké Británie, která nebyla dostatečně vojensky připravena, společně s Francií Hitlerovy požadavky (politika appeasementu) a zmíněná oblast byla také připojena k Německu.

Hitler ale porušil slib z mnichovské konference a v březnu 1939 rozděлил Československo a rozprostřel nad ním svou moc. Navíc požadoval na Polsku vrácení Danzigu (dnešní Gdaňsk), a tak Británie a Francie opustily svou politiku appeasementu a začaly vyjednávat o spojení se Sovětským svazem. Avšak Stalin, který nedůvěřoval britské a francouzské politice appeasementu, si v přímém jednání s Německem vybral cestu zajištění aktuální bezpečnosti a v srpnu dohodl smlouvu s Německem o vzájemném neútočení, která obsahovala tajnou dohodu o rozdělení Polska.

Otevření evropské válečné linie

1. září 1939 vpadla německá armáda do Polska. Jako vyjádření odporu vyhlásily Británie a Francie 3. září Německu válku, čímž začala v Evropě druhá světová válka. Polsko bylo záhy dobyt a rozděleno mezi Německo a Sovětský svaz. Ihned potom začal Sovětský svaz válku s Finskem a roku 1940 anektoval tři pobaltské státy.

Na počátku 40. let Německo provedlo okupaci neutrálních států Dánska, Norska, Holandska a Belgie a zaútočilo na Francii. Itálie, vidouc německou sílu, také vyhlásila Británii a Francii válku. V červnu se Francie vzdala a byla rozdělena na dvě části, oblast okupovanou německou armádou a vichistickou oblast pod správou s Německem spolupracující Pétainovy vlády. V Londýně však de Gaulle založil exilovou vládu (Svobodná francouzská vláda) a pokračoval v odporu. Hitler začal s nálety na Británii s cílem připravit vpád na její území, ale Británie pod vedením premiéra Churchilla ubránila svůj vzdušný prostor. Poté se Hitler rozhodl začít válku o získání východních území, která byla jeho dávným přáním. V červnu 1941 náhle zaútočil na Sovětský svaz.

Válka v Asii a Pacifiku

PEARL HARBOR

Roku 1940, když Japonsko vidělo, jak se Francie vzdala Německu, se v červenci oficiálně rozhodlo pro vojenský postup na jih. V září 1940 uzavřelo japonsko-německo-italskou vojenskou alianci, v dubnu 1941 pak dohodu o neutralitě s Ruskem. Tak upevňovalo svou pozici a začalo s přesunem vojsk do francouzské Indočíny.

8. prosince 1941 začala japonská armáda vyloďování na britském Malajském poloostrově a přitom neočekávaně zaútočila na havajský Pearl Harbor, čímž začala válka v Pacifiku. Hlavy Spojených států a Británie vydaly v srpnu 1941 smlouvu o půjčce a pronájmu, dle které Spojené státy poskytly Spojencům, především Británii, Sovětskému svazu a Číně, dodávky zbraní, ještě se však samy ve válce neangažovaly. Avšak nejen Japonsko, ale i Německo a Itálie vyhlásily na základě spojenectví Osy válku Spojeným státům a Británii, a tak se válka rozšířila po celém světě a Spojené státy se staly hlavním lídrem spojeneckých zemí.

Do května 1942 obsadila japonská armáda téměř celé území jihovýchodní Asie. Okupovala i samostatný stát Thajsko a vyhlásila jeho jménem válku Spojeným státům a Británii. Japonsko, které básnilo o vybudování „Zóny společné prosperity Velké východní Asie“ s vyloučením západních mocností, se snažilo získat v jednotlivých zemích spolupráci nacionalistů tím, že nechávalo budovat politickou strukturu či armádu z místních obyvatel.

Ale ve srovnání se západními koloniemi mělo Japonsko na Tchaj-wanu či v Koreji od začátku silnou tendenci zasívat japon-

skou kulturu a systém jako např. japonštinu nebo šintó. To bylo během druhé světové války ještě více podpořeno a v jednotlivých regionech byla prosazována „opatření pro přeměnu na císařský lid“, která reprezentuje např. vynucování přijímání japonských jmen v Koreji. Zároveň s tím probíhající rekrutování pracovních sil a další zanechaly v místních obyvatelích hluboké rány.

A tak i v jihovýchodní Asii zeslábla počáteční vstřícná atmosféra a působily zde nejen pročínské či komunistické protijaponské guerilly, ale i uvnitř s Japonskem spolupracující vlády Thajska nebo Barmy působily tajné spolky napojené na Spojence. Japonsko mělo obrovskou armádu fixovanou v Číně, a navíc bojovalo s takovýmto odporem v zemích jihovýchodní Asie, protiútok Spojených států a Británie se tak stal velmi snadným. Japonsko, které se dostalo do nevýhodné pozice, postupně pod dohledem japonské armády formálně osamostatnilo např. Barmu, Filipíny a Indočínu, což ale nemělo valný účinek.

PEARL HARBOR

> 302

Obrat ve válečné situaci

Na pacifickém válečném poli se stala bodem zvratu námořní bitva u ostrova Midway v červnu 1942. Od tohoto bodu bylo Japonsko trvale zatlačováno.⁸

Poté, co se v Evropě v lednu až únoru 1943 vzdávala u Stalingradu obklíčená německá armáda, obrátila se sovětská armáda k odvetnému útoku na východní frontě. Na západě se v listopadu 1942 spojenecká armáda v čele s americkými silami vylodila v severní Africe, v červenci následujícího roku 1943 pak ovládla Sicílii. Tím ztratil Mussolini svou pozici a v září stejného roku Itálie kapitulovala. V červnu 1944 se podařilo spojenecké armádě vylodit v Normandii, a tak byl zahájen spojený protiútok z východního i západního směru.

Po konferenci Spojených států, Británie a Číny v Káhiře (listopad 1943) zasedly hlavy tří států, Spojených států, Británie a Sovětského svazu, na konferenci v Teheránu, v únoru 1945 pak na konferenci v Jaltě, kde se ujistily o územním rozdělení Německa, sovětské účasti ve válce s Japonskem po ukončení války s Německem a uspořádání Spojených národů.

Ukončení válkyATOMOVÁ
BOMBA

Poté, co se spojenecká armáda postupující v útoku z východního a západního směru spojila 25. dubna 1945 na břehu řeky Labe a sovětská armáda zaútočila na Berlín, spáchal Hitler 30. dubna sebevraždu a 7. května Německo kapitulovalo. Japonsko pokračovalo i poté v boji, ale v červnu byla za velkých obětí na civilním obyvatelstvu obsazena Okinawa, 6. srpna byla shozena atomová bomba na Hirošimu a 9. srpna na Nagasaki. Navíc protože Sovětský svaz porušil vzájemnou dohodu o neutralitě a zapojil se do války, akceptovalo Japonsko 14. srpna postupimskou deklaraci a následující den, 15. srpna, zastavilo boje. Tak skončila druhá světová válka.

Totální válka – síla nových zbraní – masakryBOMARDOVÁNÍ
MĚST
A CIVILISTŮ

Druhá světová válka se stala ještě rozsáhlejší totální válkou než první světová válka. Byla to do té doby nevidaná materiální válka, ve které byly na výrobu obrovského množství zbraní, střelného materiálu a dalšího vojenského materiálu maximálně mobilizovány pracovní síly nejen z obyvatelstva samotných zemí, ale i z obyvatelstva obsazených území a kolonií. Japonsko a Německo, národy chudé na zdroje, byly s postupující válkou nuceny žít nuzné životy, ale lidé žijící na územích Japonskem a Německem zabraných byli nuceni k ještě daleko větším obětem.

V zavlečení celých národů do války hrál velkou úlohu rozvoj zbraní. Především rozsáhlé nálety bombardérů smazaly rozdíl mezi vojenským a civilním životem. Bomby a zápalné bomby, které rozsávaly dalekonosné bombardéry, zničily mnoho domovů a měly náraz na svědomí nespočet obětí. V únoru 1945 zemřelo při náletu na Drážďany 35 000 lidí a v březnu při náletu na Tokio 100 000 lidí. Následně vzaly atomové bomby, včetně zemřelých na následky ozáření, v Hirošimě přes 210 000 lidských životů, v Nagasaki přes 140 000.

ATOMOVÁ
BOMBA
> 311
HOLOCAUST

Za druhé světové války došlo k do té doby nevidaným rozsáhlým systematickým masakrům. Především nacistické Německo, usilující o eliminaci Židů na základě rasové ideologie, začalo systematicky vyvražďovat Židy na území Sovětského svazu poté, co s ním vstoupilo do války. Od roku 1942, kdy zavedli „konečné řešení židovské otázky“, vraždili Židy přepravené z různých evropských ob-

lastí převážně ve vyhlazovacích táborech na šesti místech v Polsku, např. v Osvětimi mj. jedovatým plynem. V celé Evropě bylo zavražděno 6 milionů Židů. I v předešlých válkách bylo zabito mnoho lidí mimo válečné operace, ale bylo zcela bezprecedentní, aby moderní stát postavil a provozoval takovouto svého druhu továrnu na smrt.

Co způsobila druhá světová válka

Druhá světová válka přinesla mnohem více obětí než první světová válka nejen proto, že se zvýšila ničivost zbraní, ale i proto, že bylo prováděno systematické masakrování a velmi se rozšířilo hnutí odporu a guerillová válka, které zatáhly do bojů civilní obyvatelstvo. Kvůli tomu, že města byla často zničena opakujícími se nálety, ztratili i lidé, kteří se vyhnuli smrti, často své životní zázemí.

Tento obří válečný konflikt jasně vykreslil dvě světové velmoci, Spojené státy americké a Sovětský svaz. A naopak výrazně srazil světovou pozici Evropy, která se stala válečným polem. Obyvatelé kolonií museli i nyní položit velké oběti pro dosažení nezávislosti, ale směřování k nezávislosti bylo již nezvratné. Takto začala, pod silným a dalekosáhlým vlivem jaderných zbraní, nová hrozba ohrožující existenci celého lidstva, nová světová éra.

BOMARDOVÁNÍ
MĚST
A CIVILISTŮ
> 292**Historické pozadí národnostních problémů –
Národní sjednocení a uprchlíci****Budování národních států a uprchlíci**

Odedávna existovali uprchlíci, kteří opouštěli z válečných či náboženských důvodů své domovy. Avšak závažným problémem se uprchlíci stali až ve 20. století. Po první světové válce se jako důsledek rozšíření národních států, stojících na principu „národního sebeurčení“, začali objevovat národnostní uprchlíci. A to protože nacionalismus podporovaný národními státy často nesnesl přítomnost jiných národů ve své zemi.

Začaly výměny obyvatel mezi národy. Prvním příkladem bylo uzavření dohody mezi Bulharskem a Řeckem roku 1919. V rámci dohody mezi Řeckem a Tureckem, uzavřené roku 1923, bylo vzájemně vyměněno více jak 1,6 milionu lidí. Jednalo se přitom fakticky o násilné přesídlení.

Ideologie a odvržení

Ve 20. století byla při sjednocování států používána silná ideologie a lidé, kteří byli v rámci státu pokládáni za „odlišné“, byli ve velkém odvrhováni. V Rusku bylo vyhnáno ze země více než milion lidí (bílí obyvatelé Ruska), kteří se stavěli proti budování socialistického státu. Nejextrémnější však bylo nacistické Německo za druhé světové války, kdy byli ze země či obsazených území násilně přesídlováni Židé a roku 1942 bylo zavedeno „konečné řešení“.

Mimo národní stát

I když nebyli zabiti, lidem, kteří byli násilně přesídleni, bylo zcela ukradeno jejich životní zázemí. Nebylo výjimkou, že jim bylo sebráno občanství rodné země, ale nezískali ani občanství země, do které se přistěhovali, a stali se tak lidmi bez státního občanství. Protože národní státy měly silnou tendenci chránit a protěžovat jen práva svého národa, lidé bez občanství své rodné země propadli mezi oky sítě národních států a dostali se do bezprávného stavu.

Společnost národů a Spojené národy podaly do určité míry uprchlíkům bez státního občanství pomocnou ruku, ale dějiny 20. století jsou mj. dějinami obrovského množství uprchlíků.

HOLOCAUST
> 304

1 Roku 1924 vznikl první kabinet pod vedením premiéra ze Strany práce (premiér MacDonald). Zesílily i dělnické odbory a roku 1926 byla zorganizována devítidenní generální stávk.

2 Roku 1937 byl název země změněn na Eire a byla vyhlášena samostatnost. Roku 1949 země vystoupila z britského společenství a změnila název do dnešní podoby.

3 Na poli zahraniční politiky uznala Rooseveltova vláda Sovětský svaz a postupovala v přátelské politice vůči blízkým státům střední a jižní Ameriky tím, že např. zrušila faktický status Kubu jako protektorátu, dále pak také slíbila osamostatnění Filipínám.

4 Maďarská Horthyho vláda, polská Pilsudského vláda.

5 V 2. polovině 30. let si v této oblasti udrželo parlamentní demokracii pouze Československo.

6 Roku 1924 vznikla na území Vnějšího Mongolska socialistická vláda (Mongolská lidová republika).

7 Vývoz surového hedvábí a dovoz strojů, ropy z Ameriky a vývoz strojních výrobků a dovoz ropy a gumy z jihovýchodní Asie.

8 V červenci 1944 padl ostrov Saipan, strategický bod na souostroví Mariany, a od listopadu dopadaly na japonskou půdu nálety bombardérů B-29 z Marian. V říjnu téhož roku byla v námořní bitvě u Leyte započata zoufalá strategie útoků kamikadze.

SPOJENÉ STÁTY AMERICKÉ
WORLD HISTORY: CONNECTIONS TO TODAY
(SVĚTOVÉ DĚJINY: VE VZTAHU K DNEŠKU)

Druhá světová válka a její následky

Tu a tam podél tiché normandské pláže němečtí důstojníci s dalekohledy upírali své pohledy na Lamanšský průliv. Francouzské pobřeží za jejich zády se vzdouvalo ostnatým drátem. Protitankové nástrahy trčely z písku. Z dun a útesů mířila na moře kulometná hnízda a dělostřelectvo.

Náhle se v řidnoucí ranní mlze objevila válečná loď. Brzy se na obzoru vynořily desítky takových siluet, pak stovka a ještě více. Byl úsvit dne 6. června 1944 a právě startovala největší námořní invaze v dějinách. Za burácení německých zbraní tisíce lodí se 176 000 Američany, Brity, Kanadany a Francouzi zahájily útok na nacisty kontrolovanou Evropu. Válečný reportér Cornelius Ryan později vzpomínal na vyloďení: „Na lodích vytrvale mířících k pobřeží panoval obrovský hluk. V kymácejících se plavidlech museli muži překřikovat motory. Nebyli to žádní hrdinové, ale obyčejní promrzlí muži, zoufalí a plní úzkosti.“

I přes silný německý odpor byla operace úspěšná. Spojenečtí vojáci brzy pochodovali vnitrozemím přes Francii do Německa. Počátek invaze se stal dnem D, prvním dnem konce druhé světové války.

Druhá světová válka byla nejnákladnějším konfliktem v dějinách. Měla rovněž enormní dopad na světovou politiku, přesunutí mocenské rovnováhy ze západní Evropy do rukou Spojených států a Sovětského svazu. A nakonec stejně jako všechny ostatní války měla ryze lidskou dimenzi. Pro miliony lidí to nebyla jen další stránka v historii, ale denní boj mezi životem a smrtí.

1. Agrese, appeasement a válka

V poslední kapitole jste viděli, jak se západní demokracie pokusily posílit mírový systém během 20. let. Ve 30. letech se toto uspořádání rozpadlo. Diktátoři v Itálii a Německu spolu s militaristy v Japonsku se věnovali ambiciózním cílům na vytvoření impéria. Zavrhovali mír a naopak glorifikovali válku. „Ve věčném boji lidstvo vyrostlo, věčným mírem zaniká,“ napsal Adolf Hitler.

Na rozdíl od těchto diktátorů lídry západních demokracií pro-následovaly vzpomínky na světovou válku. Podněcování voliči, kteří

požadovali hlavně „už ne žádnou válku“, snažili se vůdci Británie, Francie a Spojených států vyhnout konfliktu pomocí diplomacie. Během 30. let obě strany konfliktu vyzkoušely jedna u druhé odhodlání a vůli.

První výzvy ke světovému míru

Výzvy k míru se promítaly do celého průběhu 30. let. Agresivní výpady diktátorů se setkávaly jen se slovními protesty demokratických zemí a jejich výzvami k míru. Mussolini a Hitler vnímali tuto touhu po míru jako slabinu a reagovali na ni dalšími násilnými akcemi. Díky zpětnému pohledu můžeme vidět chyby politik demokratických zemí. Musíme nicméně mít na paměti, že jejich přístup byl produktem dlouhé a opatrné debaty. Lidé tehdy silně věřili tomu, že tato politika může fungovat.

Japonsko v pohybu

Jeden z prvních testů vyprovokovalo Japonsko. Japonští vojenští velitelé a ultranacionalisté měli pocit, že by Japonsko mělo mít impérium rovnocenné těm, které měly západní mocnosti. Ve snaze dosáhnout tohoto cíle Japonsko v roce 1931 obsadilo Mandžusko. Když Společnost národů jeho agresi odsoudila, Japonsko z této organizace vystoupilo.

Snadno dosažený úspěch militaristy posílil. V roce 1937 japonská armáda ovládla většinu východní Číny. Protesty Západu opět neměly žádný účinek.

Italský vpád do Etiopie

V Itálii použil Mussolini svou novou, moderní armádu k prosazení vlastních imperialistických ambicí. Nejprve se podíval na Etiopii na severovýchodě Afriky. Italská porážka v bitvě u Adwy v roce 1896 stále vyvolávala pocit hořkosti.

V roce 1935 Itálie podnikla invazi do Etiopie. Přestože Etiopané bojovali statečně, jejich zastaralé zbraně se nemohly rovnat Mussoliniho tankům, kulometům, jedovatému plynu a letounům. Etiopský císař Haile Selassie požádal Společnost národů o pomoc. Ta Itálii odhlasovala sankce neboli penále za porušení mezinárodního práva. Členové Společnosti se dohodli na tom, že přestanou Itálii

prodávat zbraně a další vojenské potřeby. Sankce se ale nevztahovaly na palivo, které pohánělo moderní válečnictví. Sankce navíc nebyly vymáhány. K počátku roku 1936 Itálie dobyla Etiopii.

Hitlerova výzva

Do té doby rovněž Hitler vyzkoušel vůli západních demokracií a zjistil, že je slabá. Nejprve si v rozporu s Versailleskou smlouvou vybudoval německou armádu. Následně v roce 1936 poslal jednotky do Porýní, čímž znovu porušil mírovou smlouvu. Toto území patřilo Německu, ale leží na hranicích s Francií. Francie si v roce 1919 vymohla, aby se Porýní stalo „demilitarizovanou“ zónou zapovězenou německé armádě.

Úspěšná konfrontace nenáviděné Versailleské smlouvy vynesla Hitlerovi v Německu větší popularitu. Západní demokracie odsoudily jeho kroky, ale nic proti nim nepodnikly. Dokonce se naopak rozhodly pro politiku appeasementu a ustoupily požadavkům agresora, aby zachovaly mír.

Proč appeasement?

Politika appeasementu měla různé důvody. Francie byla demoralizovaná a byla sužována politickými spory. Aby mohla podniknout jakýkoli krok proti Hitlerovi, potřebovala podporu Británie.

Britové ale neměli nejmenší chuť konfrontovat německého diktátora. Někteří z nich se dokonce domnívali, že Hitlerovy kroky jsou oprávněnou reakcí na Versailleskou smlouvu, o níž se domnívali, že je příliš přísná.

V Británii a Francii mnozí považovali Hitlera za ochranu proti horšímu zlu – šíření sovětského komunismu. Kromě toho západním demokraciím odsávala sílu Velká hospodářská krize. A konečně široce rozšířený pacifismus, odpor k ozbrojenému násilí, a znechucení poslední válkou nutilo západní vlády usilovat o mír za každou cenu.

Reakce ve Spojených státech

Zatímco se nad Evropou v polovině 30. let stáhla válečná mračna, Kongres Spojených států schválil sérii zákonů o neutralitě. Jeden z nich zakazoval prodej zbraní jakémukoli válčícímu národu. Jiné stavěly mimo zákon půjčky válčícím státům a zakazovaly Ameri-

čanům se do zemí, kde se válčí, plavit. Základním cílem americké politiky nicméně nebylo zabránit válce v Evropě, ale zapojit se do ní.

Osa Berlín–Řím–Tokio

S vírou ve zřejmou slabost demokratických zemí Německo, Itálie a Japonsko vytvořily uskupení známé jako Osa Berlín–Řím–Tokio. Trojice států se dohodla bojovat proti sovětskému komunismu a nepřekážet si vzájemně ve svých plánech na expanzi. Dohoda připravila těmto nedemokratickým agresivním mocnostem půdu pro ještě odvážnější kroky, jak dostat jiné země pod svou nadvládu.

Španělská občanská válka

V roce 1936 se Španělsko ponořilo do občanské války. Původně čistě regionální konflikt brzy strhl do boje ostatní evropské státy.

Od monarchie k republice

Španělsko bylo ve 20. letech monarchií ovládanou vyšší třídou vlastníků půdy, katolickou církví a armádou. Většina Španělů byli chudí rolníci nebo dělníci. V roce 1931 lidové povstání proti starému řádu donutilo krále opustit Španělsko. Byla zřízena republika s novou, liberálnější ústavou.

Republikánská vláda prosadila sérii kontroverzních reforem. Zabavila církvi část půdy a ukončila církevní kontrolu vzdělání. Půdu přerozdělila mezi rolníky, ženám přidělila voličské právo a zrušila některá privilegia staré vládnoucí třídy. Tato opatření rozdělila Španěly. Komunisté a levice se dožadovali radikálnějších reforem. Konzervativci z pravicového spektra podporovaní armádou odmítali změnu. Střety mezi příslušníky levice a pravice vyvolaly chaos.

Nacionalisté versus loajalisté

V roce 1936 se pravicový generál Francisco Franco postavil do čela revolty, která vyvolala krvavou občanskou válku. Francovi stoupenci, nacionalisté, podpořili konzervativce pod svým praporem. K příznivcům republiky, loajalistům, patřili komunisté, socialisté, stoupenci demokracie aj.

Několik evropských mocností si rychle vybralo strany. Hitler a Mussolini poslali jednotky na pomoc Francovi. Stejně jako oni

i on byl nacionalista a nepřítel demokracie a socialismu. Sovětský svaz a hrstka dobrovolníků ze západních demokratických států poskytlly určitou pomoc lojalistům. Británie, Francie a Spojené státy nicméně zůstaly neutrální.

Zkouška kostýmů

BOMBARDOVÁNÍ
MĚST
A CIVILISTŮ

Obě strany páchaly neuvěřitelná zvěrstva a ničivý boj si vyžádal téměř milion životů. Mezi největší hrůzy patřil nálet Němců na Guernicu, malé španělské obchodní město bez jakéhokoli vojenského významu. Jednoho dubnového rána v roce 1937 německé bombardéry proletěly nad náměstím, shodily na něj náklad bomb a střemhlavě se snesly dolů, aby ostřelovaly obyvatele v ulicích z kulometů. Zabito bylo 1 600 lidí.

Útok na Guernicu byl pro nacistické vůdce „experimentem“, zkouškou, co dokážou jejich nová letadla. Pro svět to bylo ponuré varování destruktivní síly moderního válečnictví, stejně jako „kostýmová zkouška“ toho, co mělo teprve přijít.

Španělský umělec Pablo Picasso o něco později vytvořil velikou malbu Guernica, která zachytila brutalitu a hrůzu toho dne.

BOMBARDOVÁNÍ
MĚST
A CIVILISTŮ
>296

K roku 1939 Franco triumfoval. Když se dostal k moci, vytvořil fašistickou diktaturu, jako byla ta Hitlerova nebo Mussoliniho. Odstranil postupně dřívější reformy, zabil nebo uvěznil nepřátele a používal teror k nastolení pořádku.

Německá agrese pokračuje

Hitler mezitím pokračoval ve svých snahách sjednotit všechny německy hovořící lidi pod třetí říši. Podnikl rovněž kroky k získání „životního prostoru“ pro Němce ve východní Evropě. Hitler věřil v nadřazenost německé nebo árijské „rasy“ a myslel si, že Německo má právo podrobit si podřadné Slovany na východě. „Příroda je krutá,“ tvrdil, „také my musíme být krutí. Mám právo odstranit miliony příslušníků podřadné rasy, kteří se množí jako havěť.“

Anektované Rakousko

Ze začátku nacistická propaganda našla v Rakousku živnou půdu. K roku 1938 byl Hitler připraven zorganizovat anšlus, spojení Rakouska a Německa. Na počátku tohoto roku donutil rakouského

kancléře, aby jmenoval nacisty na klíčové posty vládního kabinetu. Když rakouský vůdce zamítl další požadavky, Hitler poslal do Rakouska kvůli „zachování řádu“ německou armádu.

Anšlus porušil Versailleskou smlouvu a nakrátko vyvolal strach z války. Hitler ale rychle umlčel všechny Rakušany, kteří se stavěli proti německé kontrole. A protože západní demokracie nic nepodnikly, Hitler snadno dosáhl svého.

Česká krize

Hitlerovou další obětí bylo Československo. Nejprve trval na tom, aby tři miliony Němců v Sudetech na západě Československa získaly autonomii. Tento požadavek vyvolal u demokratických zemí další obavy.

Československo bylo jednou ze dvou zbývajících demokracií ve východní Evropě (tou další bylo Finsko). Británie ani Francie přesto nechtěly vstoupit do války, aby ho zachránily. Zatímco britští a francouzští vůdci hledali mírové řešení, Hitler zvýšil svou cenu. Požadoval připojení Sudet k Německu.

Na mnichovské konferenci v září 1938 britští a francouzští lídři znovu zvolili appeasement. Ustoupili Hitlerovým požadavkům a předsvědčili Čechy, aby vydali Sudety bez boje. Výměnou za to Hitler ujistil Británii a Francii, že další expanzi už neplánuje.

„Mír pro naši dobu“

Při návratu z Mnichova britský premiér Neville Chamberlain řekl skandujícímu davu, že dosáhl „míru pro naši dobu“. Dolní sněmovně Spojeného království oznámil, že „zachránil Československo před zničením a Evropu před armagedonem.“

Francouzský lídr Édouard Daladier reagoval jinak a nadšeně Francouze, kteří ho vítali, označil za „blázný“.

Česká krize odhalila hrozbu nacismu. Britský politik Winston Churchill, který dlouhou dobu varoval před nacistickou hrozbou, ostře kritizoval diplomaty: „Museli rozhodovat mezi válkou a potupou. Zvolili potupu, ale budou mít válku.“

Skok do války

Jak Churchill předpověděl, Mnichov nepřinesl mír. Místo toho se Evropa prudce přiblížila válce. V březnu 1939 Hitler pohltit zbytek Československa. Demokratické země konečně přijaly skutečnost, že appeasement selhal. Zcela vyděšené konečně slíbily chránit Polsko, které bylo dalším nejpravděpodobnějším cílem Hitlerovy expanze.

Sovětsko-nacistický pakt

V srpnu 1939 Hitler ohromil svět, když oznámil uzavření paktu o neútočení se svým největším nepřítelem Josifem Stalinem, hlavou Sovětského svazu. Veřejně nacisticko-sovětský pakt zavazoval Hitlera a Stalina k mírovým vztahům. Tajně se oba dohodli, že nebudou bojovat jeden proti druhému, pokud někdo z nich vstoupí do války, a že si rozdělí Polsko a další části východní Evropy.

Pakt byl založen nikoli na přátelství nebo respektu, ale na vzájemných potřebách. Nacisté se obávali komunismu stejně, jako se Stalin bál fašismu. Hitler ale potřeboval mít volné ruce v Polsku a kromě toho nechtěl válčit se západními demokratiemi a zároveň se Sovětským svazem.

Na svou stranu se Stalin pokusil najít spojence mezi západními demokratickými zeměmi proti nacistické hrozbě. Vzájemná podezřívavost je nicméně rozdělovala. Tím, že se spojil s Hitlerem, si Stalin koupil čas, aby vybudoval sovětskou obranu. Vnímá to též jako způsob, jak přijít k důležitým územním ziskům.

Invaze v Polsku

1. září 1939, týden po uzavření nacisticko-sovětského paktu, německá armáda vtrhla do Polska. O dva dny později Británie a Francie dodržely svůj slib daný Polsku a vyhlásily Německu válku. Druhá světová válka začala. Stejně jako v roce 1914 ani tentokrát zprávy o válce žádnou radost nepřinesly.

Proč přišla válka

K vzniku druhé světové války přispělo mnoho faktorů. Už jste zjistili některé důvody, které stály za agresí Osy. Viděli jste rovněž, proč

západní demokracie zvolily politiku appeasementu. Dnes historici často vidí válku jako snahu pozměnit mírové urovnání z roku 1919. Versailleská smlouva rozdělila Evropu na dva tábory – na ty, kteří byli spokojeni s jejími podmínkami, a ty, kteří nebyli. Německo, Itálie, Japonsko a Sovětský svaz se cítili být zrazeni a vyloučeni z dohody a chtěli ji změnit.

Od roku 1939 lidé diskutovali o tom, proč západní demokracie nedokázaly zareagovat rozhodně na nacistickou hrozbu a zda by dokázaly zastavit Hitlera, kdyby tak učinily. Ze strachu z války demokratické státy doufaly, že diplomacie a kompromis napraví staré křivdy a zabrání další agresí. Rozptýlily je politické a ekonomické problémy, a navíc nesprávně pochopily Hitlerovy intence. Několik málo lidí varovalo před nebezpečím, ale většina ignorovala dokonce i cíle vyhlášené Hitlerem v Mein Kampf.

Mnozí historici se dnes domnívají, že Hitlera by bývalo bylo možné zastavit v roce 1936 předtím, než bylo Německo plně přezbrojeno. Kdyby Británie a Francie tehdy podnikly vojenskou akci, Hitler by možná byl donucen se stáhnout. Francouzi a Britové ale nebyli ochotni riskovat válku. Zkušenost s první světovou válkou a vědomí destruktivní síly moderních technologií učinily myšlenku obnovení bojů nesnesitelnou. Naneštěstí s příchodem války se ukázalo, že je to ještě strašnější, než si kdo dokázal představit.

2. Globální konflikt: postup Osy

„Hitler padne dnem, kdy vyhlásíme válku Německu,“ předpovídal sebevědomý francouzský generál v předvečer druhé světové války. Víc se mýlit nemohl. Druhá světová válka, nejnákladnější válka v historii, trvala šest let – od roku 1939 do roku 1945. Síly si v ní změřily státy Osy, hlavně Německo, Itálie a Japonsko, a Spojenci, mezi něž se nakonec zařadily Británie, Francie, Sovětský svaz, Čína, Spojené státy a 45 dalších národů.

Na rozdíl od první světové války s její obrannými zákopy byl nový globální konflikt válkou s agresivní tendencí. V prvních letech se Spojencům nedařilo a síly Osy se rozšířily napříč Evropou, severní Afrikou a Asií, slavíce jeden úspěch za druhým.

První útok

BOMBARDOVÁNÍ
MĚST
A CIVILISTŮ

V září 1939 nacistické jednotky vpadly do Polska a odhalily enormní sílu Hitlerovy taktiky „bleskové války“ (Blitzkrieg). Německé letouny nejprve vybombardovaly letiště, továrny a města, burácející střemhlavé bombardéry pálily po vojácích a civilistech. Následně do země vpadly rychle se pohybující tanky a transportéry s vojáky. Polská armáda se bránila, zastavit motorizovaný útok však nedokázala.

Zatímco Německo zaútočilo ze západu, Stalinovy síly vtrhly z východu a zachvátily území slíbená SSSR v rámci nacisticko-sovětského paktu. Do měsíce Polsko přestalo existovat. Po zničení Polska Hitler strávil zimu bez dalších akcí. Stalinova armáda nicméně postoupila do pobaltských států Estonska, Lotyšska a Litvy. Obsadila rovněž část Finska, které kladlo tvrdý, avšak neúspěšný odpor.

Počáteční úspěchy Osy

Během první zimy Francouzi čekali za Maginotovou linií. Británie vyslala své vojáky, aby tam s nimi počkali. Někteří reportéři dali tomuto pasivnímu období přezdívku „Podivná válka“.

V dubnu 1940 se pak válka rozvinula v akci. Hitler spustil bleskovou válku proti Norsku a Dánsku a obě dvě země brzy padly. Dál jeho jednotky udeřily na Nizozemsko a Belgii. Během několika týdnů Německo ovládlo i je.

Zázrak u Dunkerque

V dubnu německé síly proudily do Francie. Ustupující spojenecké jednotky se brzy chytly do pastí mezi postupujícími Němci a Lamanským průlivem. Zoufale riskující Britové vyslali každé volné vojenské plavidlo, obchodní nebo dokonce i každou výletní loď přes neklidný průliv, aby vyzvedli vojáky z břehů u Dunkerque a Ostende.

I přes německé bombardování improvizované válečné loďstvo přepravilo do bezpečí přes 300 000 vojáků. Hrdinská záchrana, pojmenovaná jako „zázrak u Dunkerque“, posílila britskou morálku.

Pád Francie

Německé síly mezitím směřovaly jižně na Paříž. Itálie ucítila snadné vítězství, vyhlásila Francii válku a zaútočila z jihu. Přemožená a demoralizovaná Francie se vzdala.

Dne 22. června 1940 v lesíku u Compiègne, v severovýchodní Francii, pomstil Hitler německou porážku z roku 1918. Donutil Francii podepsat kapitulaci dokumenty ve stejném vagónu, v němž podepsalo Německo příměří, které ukončilo první světovou válku. Mladý americký reportér popsal atmosféru na místě takto:

„Pozoroval jsem (Hitlerův) obličej. Byl vážný, slavnostní, ale zároveň zalitý pomstou. Byl v něm rovněž nádech triumfálního dobyvatele. V jeho výrazu bylo ještě něco dalšího, co se těžko popisuje – něco jako pohrdavá, vnitřní radost z toho, že je přítomen u tak velikého zvratu osudu, zvratu, o němž se domníval, že ho způsobil vlastnoručně.“

Po kapitulaci Německo následně obsadilo sever Francie. Na jihu Němci nechali zřídit „loutkový stát“ s hlavním městem Vichy. Někteří francouzští důstojníci prchli do Británie, kde sestavili exilovou vládu. S Charlesem de Gaullem v čele tito „Svobodní Francouzi“ usilovali o osvobození jejich vlasti. Přímou ve Francii se členové odboje uchýlili k partyzánské taktice a doráželi na německé okupanty.

ODBOJ

ODBOJ

> 309

Technika moderního válečnictví

Bleskový nacistický postup odhalil děsivou sílu moderního válečnictví. Význačnou roli v něm sehrálo letectví. Po zkoušce ve Španělsku zdokonalilo Luftwaffe, německé letectvo, své metody bombardování vojenských cílů i civilistů. Hitler navíc používal k útokům v Evropě rychle se pohybující opancéřované tanky a transportéry a kromě toho i výsadkové jednotky.

Technika vytvořila válečnou mašinérii s ještě destruktivnější silou. Vědci a inženýři pracující pro Osu i spojenecké vlády vylepšili design a efektivitu letounů a ponorek. Vyráběly se ještě smrtelnější bomby a vynalezly se stovky nových zařízení, jako je radar k odhalování letadel nebo sonar k detekci ponorek. Výzkum zároveň vedl k pokroku v lékařství kvůli péči o raněné a nutnosti nahradit nedostatkové strategické látky syntetickými produkty.

Bitva o Británii

Po pádu Francie zůstala Británie osamocena. Hitler si byl jistý, že Britové se budou domáhat míru. Winston Churchill, který nahradil Neville Chamberlaina v úřadu premiéra, měl ale jiné plány. Po

mnoho let zůstával Churchillův hlas varující proti nacistické hrozbě osamocený. V roce 1940 vyzýval Brity k boji: „Musíme bránit naše ostrovy za jakoukoli cenu. Musíme bojovat na plážích, musíme bojovat na místech vylodění, musíme bojovat na polích a v ulicích, musíme bojovat na kopcích. Nikdy se nesmíme vzdát.“

Čelíc takovému odporu, Hitler nařídil přípravy k operaci Seelöwe – invazi do Británie. Nejprve ale chtěl oslabit britské letectví a zlomit britskou vůli odolávat. Kvůli dosažení tohoto cíle spustil masivní letecké útoky na ostrovní národ.

Bitva začíná

12. srpna 1940 se první vlna německých bombardérů objevila nad jižním pobřežím britských ostrovů. Bitva o Británii začala.

Piloti Britského královského letectva (Royal Air Force, RAF) se vrhli ke svým letounům a vzletli s nimi do vzduchu. Pronásledovali Němce, dokud jim nezačalo docházet palivo. Po přistání si urvali pár hodin spánku, dotankovali a znovu se vydali bojovat. Místní starousedlík komentoval jejich statečnost: „Viděl jsem naše chlapce z RAF klesat ve spirále dolů. Také jsem je viděl dělat vítězný výkřik. Tito hoši stoupali společně se svými letouny Spitfire nahoru každý den a každou noc, téměř jako kdyby byli k sobě přilepeni žvýkačkou.“

Piloti RAF statečně zápasili s německým Luftwaffe celý měsíc. Pak ale Němci změnili taktiku a místo vojenských cílů zaměřili svou pozornost na bombardování Londýna a dalších měst, tzv. Blitz.

Londýnský Blitz

Německé bombardéry se objevily nad Londýnem pozdě odpoledne 7. září. Po celou noc až do svítání letouny ve štafetách zasypávali rozlehlou metropoli trhavými a zápalnými bombami. Bombardování pokračovalo dalších 67 nocí. Německé střemhlavé bombardéry Stuka a stíhačky Messerschmitt zničily doly a železnice, budovy a obytné domy. Většina města byla zničena a o život přišlo zhruba 15 000 lidí.

Pro Londýňany se stal Blitz životní realitou. Každou noc čekali na nářek sirén varujících před dalším náletem Luftwaffe. Zatímco reflektory pátraly na obloze po nepříteli, lidé se schovávali, kde mohli. Někteří se ukrývali ve sklepech pod svými obydlími, jiní ve

speciálních krytech vybudovaných na dvorcích za jejich domy. Tisíce dalších se schovávaly ve studeném metru, hluboko pod zemí.

Blitz město nezlomil. Parlament dál zasedal natruc nepříteli. Občané pokračovali ve svých denních životech, vynořovali se z úkrytů, když se rozeznělo znamení upozorňující na to, že nebezpečí pominulo, a vraceli se zpátky ke své každodenní rutině. Jedna matka žasla nad vlastní reakcí na noční bombardování: „Nikdy bych nečekala, že dokážu sedět a předčítat dětem třeba o Popelce a při tom uslyším, jak se blíží německá letadla. Někdy jich přes noc bylo i tisíc, ve vlnách. Měli jsme takové úsloví ‚Dostanu tě, dostanu tě‘ (I'm gonna getcha, I'm gonna getcha). Přesně tak zněla letadla. Slyšíte takhle, jak padá bomba několik stovek yardů daleko, a říkáte si, tak ta nás minula. Myslíte si, bože můj, další bude přímý zásah. Nakonec se otlučete. A to jsem nebyla zrovna nejstatečnější, věřte mi.“

Němci pokračovali v občasných náletech na Londýn a jiná města až do června 1941. Hitler se ale přepočítal, britskou morálku nezničil. Bombardování vlastně naopak Brity víc spojilo v jejich odhodlání vrátit to nepříteli.

Německá porážka

Bitva o Británii ukázala, že zastrašující bombardování nemůže porazit pevně odhodlané lidi. V květnu 1941 Hitler upustil od operace Seelöwe ve prospěch nového tažení. Tentokrát si za cíl vybral Sovětský svaz. Hitlerovo rozhodnutí podniknout invazi do Ruska pomohlo zachránit Británii, a jak se ukázalo, bylo to i jednou z jeho největších chyb.

Ztečí vpřed

Zatímco Luftwaffe útočilo na Británii, armády Osy postupovaly na severní Afriku a Balkán. V září 1940 Mussolini vyslal vojska z italské severoafrické kolonie Libye do Egypta. Když Britové odrazili útočníky, Hitler vyslal do severní Afriky brilantního velitele, generála Erwina Rommela. Pouštní liška, jak se mu přezdívalo, dosáhl v letech 1941 a 1942 série vítězství. Vytlačil Brity zpátky přes poušť směrem k egyptské Káhiře. Britové se obávali, že se mu podaří obsadit Suezský průplav, a odsekne je tak od životně důležité trasy do Indie.

BOMBARDOVÁNÍ
MĚST
A CIVILISTŮ
> 310

V roce 1940 italské jednotky napadly Řecko. Když se tam setkaly s tvrdým odporem, zachránit je opět přišli němečtí vojáci a jak Řecko, tak Jugoslávie byly připojeny k impériu Osy. Dokonce i po vítězství Osy nicméně řečtí a jugoslávští partyzáni dál ztěžovali okupačním silám život.

Mezitím se Bulharsko a Maďarsko připojily ke společenství s Osou. Do roku 1941 mocnosti Osy nebo jejich spojenci kontrolovali většinu západní Evropy.

Operace Barbarossa

V červnu 1941 se Hitler pustil do operace Barbarossa – dobytí Sovětského svazu. Tento plán získal svůj název podle římského krále Fridricha I. Barbarossy, který oslavil mnohá vítězství na východě. Hitlerovy motivy byly jasné. Chtěl získat „životní prostor“ pro Němce a kontrolu nad regiony bohatými na suroviny. „Kdybychom měli uralské pohoří s jeho nevyčísitelnými zásobami surovinových pokladů,“ prohlásil, „Sibiř s jejími nekonečnými lesy a Ukrajinu s jejími rozlehlými pšeničnými poli, Německo pod vedením nacionálního socialismu by se topilo v dostatku.“ Navíc chtěl porazit komunismus a zničit svého mocného rivala Josifa Stalina.

Německý postup

V rámci operace Barbarossa Hitler rozpoutal novou bleskovou válku. Rusko zaplavilo na tři miliony Němců, kteří zastihli Stalina nepřipraveného. Jeho armáda se stále vzpamatovávala z čistek, které vyhubily mnohé z jeho vysoce postavených důstojníků.

Rusové ztratili dva a půl milionu vojáků, když se pokoušeli odrazit agresora. Když byli donuceni k ústupu, ničili továrny, zemědělské vybavení a pálili úrodu, aby nepadla do rukou nepříteli. Německou válečnou mašinerii ale zastavit nedokázali. K podzimu nacisté vpadli hluboko do ruského vnitrozemí a chystali se obsadit Moskvu a Leningrad. „Válka skončila,“ oznámil Hitlerovi ministr propagandy Joseph Goebbels.

Tam se nicméně německý postup zastavil. Podobně jako Napoleonova „Velká armáda“ v roce 1812 ani Hitlerovy síly nebyly připraveny na ruského zuřivého „generála Zimu“. K počátku prosince teploty klesly až na $-20\text{ }^{\circ}\text{C}$. Tisíce německých vojáků umrzly.

Obléhání Leningradu

Rusové mezitím strašlivě strádali. V září 1941 začalo dva a půl roku trvající obléhání Leningradu. Příděly jídla se brzy omezily na dva kousky chleba denně. Zoufalí Leningraďané jedli prakticky cokoli. Žvýkali papír, vařili si tapety, které se seškrabali ze zdí, protože se říkalo, že jejich lepidlo obsahuje bramborovou mouku. Majitelé kožených aktovek je vařili a jedli, říkali tomu „masová huspenina“.

Během německého obléhání zemřelo přes milion obyvatel Leningradu. Přeživší sváděli zápas o své město. Stalin na Británii naléhal, aby otevřela druhou frontu v západní Evropě. Doufal, že by to vyčerpaným Rusům ulevilo. Churchill mu však příliš skutečné pomoci nabídnout nemohl, obě mocnosti se ale dohodly na spolupráci.

Rostoucí americká účast

Když v roce 1939 začala válka, Spojené státy vyhlásily neutralitu. Přestože izolacionistický pocit zůstával stále silný, řada Američanů sympatizovala s Poláky, Francouzi, Brity a dalšími národy, které bojovaly se silami Osy. Později prezident Roosevelt našel způsob, jak obejít zákon o neutralitě a poskytnout pomoc včetně válečných lodí Británii, která proti Hitlerovi stála sama.

Arzenál demokracie

Na počátku roku 1941 Roosevelt přesvědčil Kongres, aby schválil Zákon o půjčce a pronájmu, který umožnil prodat nebo půjčit válečný materiál „jakékoliv zemi, jejíž obranu považuje prezident za zásadní pro ochranu Spojených států.“ Roosevelt řekl, že Spojené státy nebudou zataženy do války, ale stanou se „arzenálem demokracie“, jenž bude zásobovat zbraněmi ty, kteří bojují za svobodu.

Atlantická charta

V srpnu 1941 se Roosevelt a Churchill tajně setkali na válečné lodi v Atlantiku. Vůdci se dohodli na zveřejnění Atlantické charty, která stanovila cíle války – „definitivní rozdrčení nacistické tyranie“ – a poválečného světa. Slíbili respektovat „právo každého národu zvolit si formu vlády“ a vyzvali k vytvoření „trvalého systému všeobecné bezpečnosti“.

Japonsko útočí

PEARL HARBOR

V prosinci 1941 Spojencům výrazně pomohla překvapivá akce Japonska, která nečekaně vrhla Spojené státy do války. Od konce roku 1930 se Japonsko pokoušelo dobýt Čínu. Přestože obsadilo většinu východní Číny, Číňané se nevzdávali. Když v Evropě propukla v roce 1939 válka, Japonci v tom viděli šanci, jak se zmocnit evropských vlastnictví v jihovýchodní Asii. Region bohatý na přírodní zdroje včetně ropy, kaučuku a cínu měl pro boje v čínské válce ohromnou cenu.

Rostoucí napětí

V roce 1940 Japonci postoupili do Francouzské Indočíny a Nizozemské východní Indie (dnešní Indonésie). Aby Spojené státy zastavily japonskou agresi, zakázaly prodávat Japonsku válečné materiály, jako je železo, ocel nebo palivo do letounů. Tímto tahem ale Japonce rozezly.

Japonsko a Spojené státy spolu kvůli zmírnění rostoucího napětí jednaly. V Japonsku ale nabírali na moci militaristé, jako byl generál Hideki Tódžó. Ti mír nechtěli. Místo toho doufali, že se jim podaří obsadit území v Asii a Pacifiku. Spojené státy se jim do těchto plánů míchaly.

Útok na Pearl Harbor

Ve chvíli, kdy se jednání zadrhla, generál Tódžó nařídil překvapivý útok na americkou flotilu na havajské základně Pearl Harbor. V brzkých hodinách 7. prosince 1941 japonské letouny udeřily. Poškodily a zničily 19 plavidel, rozdrtily americké letouny a zabily více než 2 400 lidí.

Následující den prezident Roosevelt zasmušile oznámil národu, že 7. prosinec se stal „dnem, který zůstane hanbou.“ Požádal Kongres o vyhlášení války Japonsku. O tři dny později Německo a Itálie stejně jako jejich japonsští spojenci vyhlásili válku Spojeným státům.

Japonská vítězství

Z dlouhodobého pohledu se mohl japonský útok na Pearl Harbor stát tak závažnou chybou, jakou učinil Hitler invazí do Ruska. Měsíce po útoku na Pearl Harbor tomu však vůbec nenapovídaly. Místo

toho evropská a americká vlastnictví v Tichomoří a jihovýchodní Asii padaly jedno po druhém do rukou Japonců. Ti vyhnali Američany z Filipín a obsadili americké ostrovy napříč Tichomořím. Obsadili britské kolonie Hongkong, Barmu a Malajsii, pronikli hluboko do Nizozemské východní Indie a dokončili převzetí Francouzské Indočíny.

K počátku roku 1942 se japonské impérium rozkládalo od jihovýchodní Asie po západní Tichý oceán. Síly Osy dosáhly vrcholu svých úspěchů.

PEARL HARBOR

> 66

3. Globální konflikt: úspěchy Spojenců

Druhá světová válka měla větší rozměr a bojovalo se na více místech než v jakémkoliv jiné válce v historii. Stála rovněž více životů než dřívější konflikty. Cíli byli civilisté, stejně jako vojáci. V roce 1941 navštívil jeden reportér ruské město, které mělo před německou invazí 10 000 obyvatel. Reportér tam našel osamělou přeživší: „Byla to stará, slepá žena, která se zbláznila. Byla tam, když byla obec rozbombardována, a ztratila rozum. Viděl jsem ji toulat se bosky napříč obcí, nosila s sebou pár špinavých hadrů, rezavý kbelík a potrhanou ovčí kůži.“

Od roku 1939 do poloviny roku 1942 dosáhla Osa série vítězství. Během těchto let dobyvatelé vyhazovali do povětří vesnice a města a dělili se o kořist. Pak ale Spojenci dosáhli několika klíčových vítězství. Situace se začala pomalu obracet.

Okupovaná území

Zatímco Německo běsnilo napříč Evropou, Japonsko si vydobylo v Asii a Tichomoří impérium. Obě země měly v úmyslu zřídit na okupovaných územích „nový pořádek“.

Nacistická Evropa

Hitlerův nový pořádek vzešel z jeho rasistické obsese. V zemích východní Evropy zřídil loutkové vlády, které naplnil „árijci“ a kolaboranty. Slované byli vnímáni jako podřadná rasa. Byli odsouváni, aby poskytli „životní prostor“ pro Němce.

Pro nacisty byla okupovaná území ekonomickým zdrojem, který se dal drancovat a rabovat. Jeden z Hitlerových vysoce postavených úředníků bez obalu prohlásil: „Zda národy žijí v prosperitě, nebo umírají hladu, mě zajímá jen natolik, nakolik je potřebujeme jako otroky pro naši kulturu.“

Nacisté systematicky připravovali země o jejich umění, továrny a další zdroje. Tisíce Slovanů a příslušníků jiných národů poslali otročit do německého válečného průmyslu. Když se objevila odbojová hnutí, nacisté se divoce mstili, stříleli zajatce a mučili vězně.

Nacistická genocida

Nejsurovější ze všech Hitlerových plánů byl program na vyvraždění Židů a dalších etnik, které považoval za „rasově podřadné“, tedy Slovanů a Romů, a k tomu psychicky nemocných. Nacisté nejprve donutili Židy v Polsku i jinde žít v ghettech. Do roku 1941 nicméně Hitler a jeho stoupenci vymysleli plán na „konečné řešení židovské otázky“ – genocidu, promyšlenou likvidaci všech evropských Židů.

K dosažení tohoto cíle nechal Hitler postavit „tábory smrti“ v Polsku a v Německu na místech, jako je Osvětim či Bergen-Belsen. Nacisté svázeli do táborů Židy z celé okupované Evropy. Nacističtí inženýři zde vymysleli nejučinnější způsoby likvidace milionů mužů, žen a dětí.

Po příjezdu do táborů byly Židům odebrány osobní věci a oblečení. Oholili jim hlavy. Dozorci rozdělili muže, ženy a děti. Mladí, staří a nemocní byli určeni k okamžitému usmrcení. V průběhu několika dní je nahnali do „sprch“ a otrávil plynem. Ty ostatní nechali nacisté upracovat k smrti nebo je používali k perverzním „lékařským“ experimentům. Do roku 1945 nacisté zmasakrovali více než šest milionů Židů, což vešlo do dějin pod názvem holocaust. Kromě toho byl ještě zabit téměř stejný počet jiných „nežádoucích“ osob.

Židé kladli nacistům odpor, i když věděli, že ve svém úsilí neuspějí. V říjnu 1944 např. skupina Židů v osvětimském vyhlazovacím táboře zničila jednu z plynových komor. Rebelové byli zabití. Jedna žena, Rosa Robotaová, byla několik dní mučena, než ji oběsili. „Buďte silní a mějte odvahu,“ volala na ostatní zajatce, které nacisté donutili dívat se na popravu.

V některých případech Židy ukrývali a chránili před holocaustem jejich přátelé, sousedé a další lidé. Italská sedláci např. schová-

vali Židy v jejich vesnicích a Dánsko jako národ zachránilo vůbec nejvíc Židů ze své populace. Většinou ale lidé předstírali, že nevidí, co se děje. Někteří byli kolaboranty a pomáhali nacistům dopadat Židy nebo jako francouzská vláda ve Vichy posílali desetitisíce Židů na smrt.

Rozsah zuřivosti holocaustu nemá v historii obdoby. Nacisté měli v úmyslu zničit Židy jenom a pouze kvůli jejich náboženskému a etnickému dědictví. Dnes je záznam o tomto vyvražďování živoucí připomínkou nestvůrných důsledků rasismu a netolerance.

HOLOCAUST

> 313

Sféra vzájemné prosperity

Na opačném konci světa se Japonsko zahalilo do pláště antiimperialismu. S heslem „Asie pro Asiaty“ vytvořilo Velkou východoasijskou sféru vzájemné prosperity. Jeho proklamovanou misí bylo pomoci Asiatům uniknout před západní koloniální nadvládou. Ve skutečnosti ale bylo jeho cílem japonské impérium v Asii.

Japonci se chovali k Číňanům a dalším dobytým národům s velkou dávkou brutality a všude mučili a zabíjeli civilisty. Zabavovali jim úrodu a nutili je k otrocké práci. Ať už se Japonci setkali ze začátku s jakýmkoli vřelým přijetím jakožto „osvoboditelé“, brzy se to změnilo v nenávisť. Na Filipínách, v Indočíně i jinde nacionalistické skupinky vedly proti japonským dobyvatelům partyzánskou válku.

Válečné úsilí Spojenců

Poté, co Spojené státy vstoupily do války, se spojenečtí lídři pravidelně setkávali, aby vytvářeli svoji strategii. V roce 1942 se Velká trojka – Roosevelt, Churchill a Stalin – dohodla na tom, že nejprve ukončí válku v Evropě, a pak obrátí svou pozornost na Japonce v Asii.

Zpočátku si Spojenci vzájemně nedůvěřovali. Churchill si myslil, že Stalin chce vládnout v Evropě. Roosevelt měl pocit, že Churchill má ambice rozšiřovat britskou imperiální moc. Stalin věřil, že západní mocnosti chtějí zničit komunismus. Na setkáních a v dopisech Stalin naléhal na Roosevelta a Churchilla, aby otevřeli druhou frontu v západní Evropě, a uvolnili tak tlak na Rusko. Až do roku 1944 však Británie a Spojené státy tento krok nepodnikly. Britové

HOLOCAUST

a Američané do té doby tvrdili, že k tomu nemají dost prostředků. Stalin vnímal toto odkládání jako úmyslnou politiku zaměřenou na oslabení Sovětského svazu.

Totální válka

Stejně jako síly Osy se i Spojenci rozhodli pro totální válku. Demokratické vlády ve Spojených státech a Británii umocnily svou politickou sílu. Přesměrovaly ekonomické zdroje na válečné úsilí, nařídily továrnám, aby místo aut a ledniček vyráběly letadla a tanky. Vlády zavedly přídělí spotřebního zboží od bot po cukr a regulovaly ceny a mzdy. Pozitivní stránkou bylo, že byť válka přinesla nedostatek a strádání, zároveň ukončila nezaměstnanost éry Velké hospodářské krize.

Pod tlakem války dokonce i demokratické vlády omezily práva občanů. Cenzurovaly tisk, používaly vybroušenou propagandu, aby od veřejnosti získaly podporu pro válku. Ve Spojených státech a v Kanadě mnozí občané japonského původu přišli o svá občanská práva. Na západním pobřeží Američané japonského původu dokonce ztratili svobodu, když byli nahnáni do internačních táborů poté, co vláda rozhodla, že představují bezpečnostní riziko. Britové podnikli něco podobného s německými uprchlíky. O zhruba 40 let později se vláda Spojených států omluvila Američanům japonského původu za svou válečnou politiku.

Ženy pomáhaly vyhrát válku

Když muži odešli do armády a válečný průmysl expandoval, miliony žen je nahradily v nejdůležitějších profesích. Ženy stavěly lodě a letadla, vyráběly munici a plnily kanceláře.

Britské a americké ženy sloužily jako pomocné síly i v ozbrojených složkách – řídily nákladní auta a sanitky, doručovaly dopisy, dešifrovaly zprávy, vypomáhaly na protiletadlových zařízeních. V okupované Evropě ženy bojovaly v odboji. Francouzka Marie Fourcadeová rekrutovala do ilegálního hnutí 3 000 lidí a pomáhala sestřeleným spojeneckým pilotům dostat se do bezpečí.

Okamžiky zvratu

Během let 1942 a 1943 si Spojenci připsali na konto několik vítězství, které v budoucnu obrátí směr války. První okamžik zvratu přišel v severní Africe a v Itálii.

El Alamein

V Egyptě Britové pod vedením generála Bernarda Montgomeryho konečně zastavili Rommelův postup během dlouhé a zuřivé bitvy u El Alameinu. Pak ukázali „pouštní lišce“ co proto, když vytlačili síly Osy zpátky přes Libyi do Tuniska.

Později v roce 1942 se americký generál Dwight Eisenhower ujal velení nad spojenými britsko-americkými jednotkami v Maroku a Alžírsku. Zatímco postupoval ze západu, spojil se s britskými silami, aby lapil Rommelovu armádu, která se vzdala v květnu 1943, do pastí.

Invaze do Itálie

Vítězství v severní Africe umožnilo spojencům dosáhnout přes Středozemní moře do Itálie. V červenci 1943 spojené britské a americké jednotky přistály nejprve na Sicílii a později na jihu Itálie. Italské síly tam porazily zhruba do měsíce.

Italové měli Mussoliniho dost a vůdce svrhli. Nová italská vláda podepsala příměří, ale boje neskončily. Hitler poslal německé jednotky na záchranu Mussoliniho a upevnil vůli Italů bojujících na severu země. Po dalších 18 měsících Spojenci pomalu postupovali nahoru po italském poloostrově a při setkání s tvrdým německým odporem utrpěli těžké ztráty. Přesto invaze do Itálie byla pro Spojence rozhodující akcí, protože oslabil Hitlera tím, že ho donutila bojovat na další frontě.

Rudá armáda klade odpor

Další významný okamžik zvratu ve válce se udál v Sovětském svazu. Po triumfálním postupu v roce 1941 se Němci zasekli před Moskvou a Leningradem. V roce 1942 Hitler spustil novou ofenzívu. Tentokrát si vzal na mušku bohatá ropná pole na jihu. Jeho jednotky se nicméně nedostaly dál než ke Stalingradu.

Stalingrad

Bitva u Stalingradu byla jednou z nejkrvavějších bitev války. Hitler byl odhodlaný dobýt město nesoucí Stalinovo jméno a Stalin byl stejně pevně odhodlaný ho bránit.

Bitva začala, když Němci obklíčili město. Rusové pak obklíčili útočníky. Zatímco se blížila zima, ve Stalingradu zuřily boje o každou ulici a každý dům. Vojáci bojovali dva týdny o jednu jedinou budovu, napsal jeden německý důstojník. Mrtvoly „byly roztroušeny po sklepech, podestách a schodištích.“

Němečtí velitelé, chycení do pastí, bez jídla, munice a jakékoli naděje na záchranu, se konečně na počátku roku 1943 vzdali. Bitva stála Němce zhruba 300 000 zabitých, zraněných a zajatých vojáků.

Protiúder

Po bitvě u Stalingradu Rudá armáda zahájila ofenzívu. Prolomila blokádu Leningradu a vytlačila útočníky ze Sovětského svazu. Hitlerovy síly utrpěly nenahraditelné ztráty vojáků i vybavení. K počátku roku 1944 sovětské jednotky postupovaly do východní Evropy.

Invaze ve Francii

K roku 1944 byli Spojenci konečně připraveni otevřít dlouho očekávanou frontu v Evropě – invazi do Francie. Generál Dwight Eisenhower byl jmenován vrchním spojeneckým velitelem. On a další spojenečtí velitelé měli před sebou velký úkol: naplánovat operaci a dát dohromady vojáky a zásoby. Aby připravily cestu pro invazi, spojenecké bombardéry neustále létaly na mise nad Německem. Na mušku si braly továrny, ničily letouny, které by mohly být během invaze použity proti Spojencům. Zničily rovněž mnohá německá města.

Spojenci si vybrali pro invazi do Francie 6. červen 1944. Tento den nazvali „dnem D“. Na 176 000 spojeneckých vojáků bylo přepraveno přes Lamanšský průliv. Z vylodovacích plavidel si mezi podvodními minami a pod sprchou kulometné palby probíjeli cestu na břeh. Prodírali se do vnitrozemí přes spletné překážky Normandie. Nakonec prolomili německou obranu a postupovali smě-

rem na Paříž. Mezitím se další spojenecké jednotky plavily z Itálie, aby se vylodily na jihu Francie.

V Paříži francouzský odboj povstal proti Němcům. Pod tlakem ze všech stran Němci ustoupili. Dne 25. srpna Spojenci vstoupili do Paříže. Osvoboditele ve „městě světla“ vítaly nadšené davy. Do měsíce byla osvobozena celá Francie. Dalším úkolem bylo samotné Německo.

ODBOJ

ODBOJ

> 75

4. Vstříc vítězství

Zatímco Spojenci usilovali o osvobození Evropy, v Asii zuřily boje proti Japoncům. Válka v jihovýchodní Asii a Tichomoří se od té evropské velmi lišila. Většina bojů se odehrála na moři, malých ostřůvcích či hluboko v džungli. Japonci nejprve dosáhli nepřerušované série vítězství. Od poloviny roku 1942 se nicméně karta začala obracet.

Válka v Tichomoří

Velký okamžik zvratu v tichomořské válce nastal pouhých sedm měsíců po bombardování Pearl Harboru. V květnu a červnu 1942 americké válečné lodě a letouny těžce poničily dvě japonské flotily v bitvách v Korálovém moři a u Midway. Tato vítězství silně oslabilo japonské námořnictvo a zastavila jeho postup.

Po bitvě u Midway Spojené státy převzaly ofenzívu. To léto se američtí mariňáci pod velením generála Douglase MacArthura vylodili na Guadalcanalu patřícímu k Šalamounovým ostrovům. Šlo o první krok v kampani „z ostrova na ostrov“. Jejím cílem bylo dobýt některé ostrovy držené Japonci a další obejít. Dobyté ostrovy sloužily jako odrazové můstky pro další útok. Takto se americké síly postupně pohybovaly severně z Šalamounových ostrovů na samotné Japonsko.

Na obsazených ostrovech Američané budovali letecké základny, které jim měly umožnit vést válku blíž k Japonsku. Do roku 1944 americké lodě zablokovaly Japonsko, zatímco americké bombardéry drtily japonská města a průmyslová zařízení.

V říjnu 1944 MacArthur zahájil opětovné dobývání Filipín. Britové mezitím tlačili Japonce zpátky do džunglí v Barmě a Malajsii. I přes tyto překážky militaristé, kteří ovládali japonskou vládu, odmítali jakýkoli návrh ke kapitulaci.

Nacisté poraženi

Hitler se rovněž odmítal bavit o kapitulaci. „Prohrajeme-li válku, zanikne i národ,“ prohlásil. Aby zvítězili v útoku na „pevnost Evropy“, museli Spojenci použít devastující sílu.

Bitva v Ardenách

Po osvobození Francie se Spojenci probíjeli směrem na Německo. Když v září 1944 postupovali do Belgie, Němci spustili masivní protiútok. Hitler dal do posledního pokusu veškeré své síly.

V krvavé bitvě v Ardenách utrpěly strašlivé ztráty obě strany. Němci zatlačili Spojence na několika místech zpátky, ale nebyli schopni je porazit. Bitva v Ardenách zpomalila postup Spojenců, ale byla také posledním Hitlerovým úspěchem.

Letecká válka

Tou dobou se Němci otřásali pod nepřerušovaným bombardováním. Po dva roky spojenecké bombardéry drtily vojenské základny, továrny, železnice, skladiště s palivem i města.

Do roku 1945 se Německo již nedokázalo bránit ve vzduchu. Během jednoho desetidenního období bombardování téměř vymazalo z mapy velké průmyslové město Hamburk. Spojenecké nálety na Drážďany v únoru 1945 zabily nejméně 135 000 lidí.

Na Berlín

K březnu Spojenci překročili Rýn do západního Německa. Z východu se k Berlínu přibližovali sovětsí vojáci. Od vítězství je dělilo jen několik měsíců, ale zuřivé boje pokračovaly. Na konci dubna se Američané a Rusové setkali a podali si ruce na řece Labi. Armády Osy se všude začaly vzdávat.

V Itálii partyzáni zajali a popravili Mussoliniho. Hitler v Berlíně věděl, že se blíží konec. Zatímco si sovětské jednotky prorážely cestu do města, Hitler ve svém podzemním bunkru spáchal se-

bevraždu. Po pouhých 12 letech zbyla z Hitlerovy „tisícileté říše“ doutnající ruina.

7. května se Německo vzdalo. Oficiálně válka v Evropě skončila následující den, který byl prohlášen za Den vítězství. Miliony lidí přivítaly tuto zprávu nadšeným jásotem, jejich nadšení ale mírnily hrůzy a tragédie uplynulých šesti let.

BOMBARDOVÁNÍ
MĚST
A CIVILISTŮ
> 70

Porážka Japonska

Po vítězství v Evropě Spojenci nasměrovali své síly na porážku Japonska. K polovině roku 1945 byla většina japonského námořnictva a letectva zničena. Japonci přesto disponovali dvoumilionovou armádou. Vypadalo to, že cesta k vítězství bude dlouhá a nákladná.

ATOMOVÁ
BOMBA

Invaze versus bomba

Někteří američtí představitelé odhadovali, že by invaze do Japonska stála milion i více obětí. V krvavých bitvách o Iwodžimu a Okinawu Japonci ukázali, že budou raději bojovat až do smrti, než by se vzdali. Aby zachránili svou vlast, z mladých japonských pilotů se stávali kamikadze, kteří podnikali sebevražedné mise a nabourávali svými letouny napěchovanými výbušninami do amerických válečných plavidel.

Zatímco spojenečtí armádní velitelé plánovali invazi, vědci nabídlí jiné řešení, jak ukončit válku. Od počátku 20. století vědci chápali, že hmota tvořená atomy může být přeměněna na čirou energii. Z vojenského hlediska to znamenalo, že vědci mohou štěpením atomů vyvolat dosud vůbec nejničivější explozi. Spojenečtí badatelé – mezi nimi uprchlíci z hitlerovského Německa – se usilovně snažili tyto možnosti atomu využít. V červenci 1945 v Alamogordu v Novém Mexiku úspěšně otestovali první atomovou bombu.

O zkoušce byl informován nový americký prezident Harry Truman. Ten se do úřadu dostal poté, co 12. dubna neočekávaně zemřel Franklin Roosevelt. Truman věděl, že atomová bomba představuje hroznou ničivou sílu. Po konzultacích se svými poradci se rozhodl novou zbraň použít.

V té době se Truman setkal se spojeneckými činiteli v německé Postupimi. Společně dali Japonsku varování, aby se vzdalo, nebo

BOMBARDOVÁNÍ
MĚST
A CIVILISTŮ

čelilo „naprostému a úplnému zničení“. Když Japonci vzkaz ignorovali, Spojené státy se rozhodly přistoupit k útoku.

Hirošima

Dne 6. srpna 1945 shodil americký letoun atomovou bombu na středně velké město Hirošimu. Její obyvatelé viděli „obří záblesk světla“ – a pak nastala totální destrukce. Bomba bezprostředně zasáhla plochu čtyř čtverečních mil (10 km²) a okamžitě usmrtila přes 70 000 lidí. V následujících měsících zemřelo mnoho dalších na nemoc z ozáření – smrtící důsledek vystavení radioaktivním materiálům.

Truman Japonce varoval, že pokud se nevzdají, mohou se připravit na „děšf z kázy ze vzduchu, který tato planeta ještě nezažila.“ 8. srpna vyhlásil Japonsku válku Sovětský svaz a zahájil invazi Mandžuska. Jenže japonští představitelé stále nereagovali. Následující den Spojené státy svrhly druhou atomovou bombu na Nagasaki a zabily více než 40 000 lidí.

Někteří členové japonské vlády chtěli v boji pokračovat, jiní nesouhlasili. Dne 10. srpna nakonec zasáhl císař Hirohito, který vládu přiměl ke kapitulaci; taková intervence japonského panovníka byla přitom něčím neslýchaným. Dne 2. září 1945 byla na palubě americké válečné lodi Missouri, která kotvila v Tokijském zálivu, podepsána formální mírová dohoda. Válka skončila.

Pokračující spor

Svržení atomové bomby na Japonsko vyústilo v rychlé ukončení druhé světové války, avšak zároveň rozpoutalo hrozivou zkázu. Lidé začali diskutovat o tom, zda Spojené státy měly bombu použít.

Proč Truman použil atomovou bombu? Za prvé byl přesvědčen, že Japonsko se nevzdá bez invaze, která by stála obrovské ztráty na životech Američanů i Japonců. Jeho rozhodnutí mohly zároveň ovlivnit rostoucí neshody mezi Spojenými státy a Sovětským svazem. Truman možná doufal, že bomba na Sověty zapůsobí jako důkaz americké moci. Japonci se krátce po svržení bomb v každém případě vzdali a druhá světová válka byla u konce.

Pohled do budoucna

Po kapitulaci americké síly okupovaly doutnající ruiny Japonska. V Německu mezitím Spojenci rozdělili Hitlerovu padlou Říši na čtyři okupační zóny – francouzskou, britskou, americkou a ruskou. V obou zemích čelili Spojenci obtížným rozhodnutím o budoucnosti. Jak se mohli vyvarovat chyb roku 1919 a vystavět základy pro trvalý světový mír?

5. Od války světové k válce studené

„Dejte mi deset let a Německo nepoznáte,“ řekl Hitler v roce 1933. Jeho proctví bylo pravdivé – ačkoliv se potvrdilo jinak, než zamýšlel. V roce 1945 byla z Německa jedna velká ruina. Polsko, Rusko, Ukrajina, Japonsko a mnoho dalších zemí rovněž bylo v troskách. Totální válka zničila města, továrny, přístavy, mosty, železnice, farmy, domovy – a životy. Miliony uprchlíků vysídlených válkou nebo osvobozených z vězeňských táborů se toulaly zemí. Uprostřed této zkázy si ještě následující léta po skončení války vyžádal mnoho životů hlad a nemoci.

Důsledky války

Zatímco Spojenci oslavovali vítězství, začaly vycházet najevo strašlivé náklady, které si válka vyžádala. Globální konflikt zuřil v Asii od japonské invaze v Číně v roce 1937 a v Evropě od roku 1939. Po celém světě připravil o život až 75 milionů lidí. V Evropě zemřelo kolem 38 milionů lidí, mezi nimiž bylo mnoho civilistů. Nejhorší ztráty utrpěl Sovětský svaz – přes 22 milionů mrtvých.

O nacistické noční můře v Evropě a japonské brutalitě v Asii nevyprávěla jen samotná čísla. Ukázalo se, že během války docházelo k mnoha dosud neznámým zvěrstvům.

Hrůza holocaustu

Spojenci za války o existenci nacistických koncentračních táborů věděli. Ale až na konci války se dozvěděli o plném rozsahu holocaustu, o útrapách a strádání Židů a dalších v nacistických táborech. Generál Dwight Eisenhower, který tábory navštívil, byl

šokován, když „tváří v tvář spatřil nepopíratelné důkazy o nacistické brutalitě a kruté lhostejnosti k jakékoliv slušnosti.“

Chodící kostlivci klopytali z táborů smrti a vyprávěli příběhy o masovém vraždění. Nacista Rudolf Höss, velitel tábora v Osvětimi, přiznal, že dohlížel na zabití 2,5 milionu lidí, nepočítaje v to oběti nemocí a hladu.

Procesy s válečnými zločinci

Na válečných zasedáních se Spojenci shodli na tom, že představitelé zemí Osy by měli být souzeni za „zločiny proti lidskosti“. V Německu Spojenci vedli procesy v Norimberku, kde Hitler ve 30. letech pořádal masová shromáždění. Část nejméně postavených nacistů byla odsouzena k trestu smrti, další byli uvězněni. Podobné soudy s válečnými zločinci se konaly i v Japonsku a Itálii. Procesy ukázaly, že političtí a vojeňští vůdci mohou nést zodpovědnost za své činy během války.

HOLOCAUST
> 77

Spojenecká okupace

Procesy s válečnými zločinci ale plnily ještě další účel. Rozkrytím bestialnosti režimů zemí Osy zdiskreditovaly nacistické, fašistické a militaristické ideologie, které vedly k válce.

Přesto se už tehdy lidé zaobírali znepokojivými otázkami, které je trápí dodnes. Jak mohlo k nacistickým hrůzám vůbec dojít? Proč obyčejní lidé v Německu, Polsku, Francii a dalších zemích přistoupili na Hitlerovo „konečné řešení“, a dokonce se na něm podíleli? Jak mohl svět zabránit diktátorům v terorizování Evropy a Asie?

Spojenec se tyto otázky pokusili zodpovědět při okupaci Německa a Japonska. Spojené státy se domnívaly, že posílení demokracie zajistí toleranci a mír. Západní Spojenci vytvořili nové vlády s demokratickými ústavami ve snaze chránit práva všech občanů. Např. v německých školách byly nacistické učebnice a osnovy nahrazeny novým učivem, které šířilo demokratické principy.

Organizace spojených národů

Spojenec z druhé světové války zřídili mezinárodní organizaci, jejímž úkolem je zabezpečovat mír. V dubnu 1945 se delegáti z 50 zemí sešli v San Francisku, aby navrhli zakládající listinu pro Organizaci

spojených národů. OSN měla vydržet déle a hrát mnohem významnější roli ve světových záležitostech než její předchůdce, Společnost národů, založená v roce 1919.

Podle Charty OSN má každá členská země jeden hlas ve Valném shromáždění, na jehož půdě se diskutují různé problémy. Mnohem menší Radě bezpečnosti byla dána větší moc. Jejich pět stálých členů – Spojené státy, Sovětský svaz (dnes Rusko), Británie, Francie a Čína – má možnost práva veto, které zamítá jakékoliv rozhodnutí rady. Cílem bylo poskytnout těmto velmocím pravomoc k zajišťování míru. Neshody mezi těmito mocnými zeměmi však často zabránily OSN vložit se do různých kontroverzních problémů.

Prací OSN však není jen udržování míru, jde mnohem dále. Organizace řeší řadu světových problémů – od prevence nemocí a zlepšování vzdělání po ochranu uprchlíků a pomoc hospodářsky nerozvinutým zemím. Úřady OSN, např. Světová zdravotnická organizace či Organizace pro výživu a zemědělství, poskytují pomoc milionům lidí po celém světě. O činnosti OSN si přečtete více v dalších kapitolách.

Hrotící se aliance

V poválečných troskách vznikla nová mocenská struktura, která ovlivňovala události v poválečném světě. V Evropě bylo poraženo Německo, Francie a Británie byly vyčerpány a vysíleny. Dvě další mocnosti, Spojené státy a Sovětský svaz, dosáhly konečného vítězství. Brzy se tyto dvě země stanou supervelmocemi, které budou díky svým hospodářským zdrojům a vojenské síle dominovat světu. Stanou se také napjatými rivaly ve stále více rozděleném světě.

Rostoucí neshody

Sovětský svaz a západní země za války spolupracovaly s cílem porazit nacistické Německo. S příchodem roku 1945 se však tato válečná aliance rozpadala. Protikladné ideologie a vzájemná nedůvěra rozdělily bývalé spojence a brzy vedly ke konfliktu známému pod pojmem studená válka. Studená válka byla obdobím napětí a nepřátelství mezi státy, aniž by mezi hlavními rivaly vypukl ozbrojený konflikt. Zpočátku byla ohniskem studené války východní Evropa, kde měli Stálin a západní mocnosti velmi odlišné cíle.¹

Počátek studené války

Stalin chtěl ve východní Evropě dosáhnout dvou cílů. Za prvé chtěl v tomto regionu rozšířit komunismus. A za druhé chtěl vytvořit nárazníkovou zónu spřátelených vlád jako obranu před Německem, které do Ruska vpadlo během první světové války a pak znovu v roce 1941.

Když Rudá armáda vytlačila německá vojska z východní Evropy, zanechala za sebou okupační síly. Na válečných konferencích se Stalin pokoušel přimět Západ, aby uznal sovětský vliv v oblasti. Nepokrytě prohlašoval: „Když někdo okupuje území, zároveň tam zavádí vlastní sociální systém. Každý zavádí ten svůj v takové míře, kam sahá jeho armáda. Jinak to být nemůže.“

Sovětský diktátor zdůrazňoval, že Spojené státy se Sovětským svazem nekonzultovaly mírové podmínky pro Itálii nebo Japonsko, které okupovaly americké a britské jednotky. Stejně tak Rusko chtělo určit osud východoevropských zemí, které obsadila Rudá armáda na své cestě do Berlína.

Roosevelt a Churchill Stalinův postoj odmítli a přiměli ho k příslibu „svobodných voleb“ ve východní Evropě. Stalin však tento závazek ignoroval. Za podpory Rudé armády a komunistů v Polsku, Československu a dalších zemích zničil konkurenční politické strany a dokonce povraždil demokratické vůdce. Do roku 1948 Stalin dosadil prosovětské komunistické vlády po celé východní Evropě.

„Železná opona“

Churchill Stalinovi dlouho nedůvěřoval. Už v roce 1946 při návštěvě USA varoval před novým nebezpečím, jemuž svět vyčerpaný válkou čelí: „Na místa, která tak nedávno rozjasnila spojenecká vítězství, padl stín... Od Štětína na Baltu po Terst na Jadranu, železná opona padla na celý kontinent. Varšava, Berlín, Praha, Vídeň, Budapešť, Bělehrad i Sofie, všechna tato slavná města a obyvatelé těchto zemí leží v tom, čemu říkám sovětská sféra. Podléhají velmi vysoké a v mnoha případech rostoucí kontrole Moskvě.“

Na Západě se Churchillova „železná opona“ stala symbolem studené války. Vyjadřovala rostoucí obavy z komunismu. Co víc, představovala rozdělení Evropy na „východní“ a „západní“ blok. Na Východě byly komunistické země pod vládou Sovětů. Západ tvořily západní demokracie vedené Spojenými státy.

Boj proti komunismu

Podobně jako Churchill i prezident Truman vnímal komunismus jako zhoubnou sílu plížící se Evropou a ohrožující země po celém světě, Čínu nevyjímaje. Aby se Spojené státy s touto hrozbou mohly vypořádat, odstoupily od jejich tradiční politiky izolacionismu. Na rozdíl od situace po první světové válce, kdy se stáhly z účasti na globálních záležitostech, zaujaly po druhé světové válce vedoucí roli na světové scéně.

Když Stalin začal vyvíjet tlak na Řecko a Turecko, Truman neváhal. V Řecku Stalin podporoval komunistické rebely, kteří usilovali o svržení pravicově smýšlejícího monarchy podporovaného Británií. V roce 1947 si však Británie už nemohla déle dovolit Řecko bránit. Stalin zároveň ohrožoval Turecko v průlivu Dardanely, který spojuje Černé moře se Středomořím.

Trumanova doktrína

Dne 12. března 1947 Truman v Kongresu nastínil nový politický přístup: „Věřím, že musí být politikou Spojených států podporovat svobodné národy, které se brání pokusům o porobení ze strany ozbrojených menšin nebo vnějších tlaků... Svobodné národy světa u nás hledají podporu při snaze o zachování svých svobod.“

Tato politika, známá jako Trumanova doktrína, povede Spojené státy desítky dalších let. Dala jasně najevo, že Američané budou odolávat sovětskému rozpínání po Evropě či kdekoli jinde. Truman brzy poslal vojenskou a hospodářskou pomoc a poradce do Řecka a Turecka, aby tyto země odolaly komunistické hrozbě.

Trumanova doktrína měla kořeny v ideji zadržování, která omezovala komunismus na oblasti již ovládané Sověty. George Kennan, americký státník, který jako první navrhl tento přístup, věřil, že komunismus se nakonec zničí sám. S „trpělivým, avšak tvrdým a ostražitým zadržováním“ podle něj Spojené státy mohly zastavit sovětskou expanzi. Stalin nicméně vnímal politiku zadržování jako „obklíčení“ kapitalistickým světem, který chtěl Sovětský svaz izolovat.

Marshallův plán

Poválečný hlad a chudoba učinily ze západoevropských zemí úrodnou půdou pro komunistické myšlenky. K posílení demokratických vlád Spojené státy přispěchaly s masivním záchranným programem, známým jako Marshallův plán. V rámci něj Spojené státy posílaly do Evropy potraviny a hospodářskou pomoc ve snaze pomoci zemím s obnovou. Americká pomoc v řádech miliard umožnila válkou zničené Evropě rychlou obnovu a snížila v ní komunistický vliv.

Prezident Truman zároveň nabídl pomoc i Sovětskému svazu a jeho satelitům ve východní Evropě. Stalin však plán vnímal jako lest, jak východní Evropu vyjmout ze sovětské sféry vlivu. Východoevropským zemím zakázal americkou pomoc přijmout a slíbil, že jim místo toho pomůže Sovětský svaz.

Rozpory v Německu

Poražené Německo se stalo dalším ohniskem studené války. Sovětský svaz ve své okupační zóně rozebral továrny a další zdroje a využil je při obnově Ruska. Především se však Sověti obávali nebezpečí obnoveného Německa. Západní Spojenci se nicméně rozhodli okupační zóny spojit a podporovali Němce v obnově průmyslu.

Německo se tak stalo rozdělenou zemí. V západním Německu umožnily demokratické národy lidem sepsat ústavu a získat autonomii. Ve východním Německu dosadil Sovětský svaz komunistickou vládu s vazbami na Moskvu.

Berlínský letecký most

Stalinova zášť vůči snaze Západu o modernizaci Německa rozpoutala v Berlíně krizi. Někdejší německé hlavní město bylo okupováno všemi čtyřmi vítěznými Spojenci, i když leželo v sovětské zóně.

V roce 1948 se Stalin pokusil západní Spojence vytlačit neprodyšným uzavřením železnic a dálnic vedoucích do západních sektorů města. Západní síly reagovaly na tuto blokádu zřízením nepřetržitého leteckého mostu. Téměř rok dodávaly nákladní letouny Západoberlíňanům potraviny a palivo. Jejich úspěch pak přiměl Sověty k ukončení blokády. Západ dosáhl ve studené válce vítězství, avšak krize prohloubila nepřátelství mezi oběma stranami.

Vojenské aliance

V důsledku postupně rostoucího napětí Spojené státy, Kanada a většina západoevropských zemí v roce 1949 vytvořily vojenské spojení. Bylo pojmenováno jako Severoatlantická aliance (NATO). Členové NATO si slíbili vzájemnou pomoc, bude-li kterýkoliv z nich napaden.

V roce 1955 Sovětský svaz odpověděl založením vlastní vojenské aliance, Varšavské smlouvy. Zahrnovala SSSR a sedm satelitních států ve východní Evropě. Na rozdíl od NATO však Varšavská smlouva Sovětům sloužila jako zbraň k zachování pořádku v jejich satelitech.

Závody ve zbrojení

Každá ze stran se za studené války vyzbrojovala, aby přestála útok nepřítel. Zprvu měly navrch Spojené státy, které disponovaly jadernou bombou. Ale Stalinovi nejlepší vědci na základě příkazů na vývoji atomové bomby pracovali. Když v roce 1949 uspěli, závody ve zbrojení začaly.

Čtyři desítky let tyto supervelmoci vynakládaly astronomické sumy na vývoj nových a vražednějších jaderných i konvenčních zbraní. Investovaly stále více, aby zdokonalily tzv. nosné systémy – bombardéry, rakety a ponorky, které nesly tyto děsivé zbraně hromadného ničení. Jak poznamenal Churchill, globální rovnováha sil se brzy stala „rovnováhou teroru“.

Válka propagandy

Obě strany vedly tažení v propagandistické válce. Spojené státy hovořily o obraně kapitalismu a demokracie před komunismem a totalitou. Sovětský svaz si přisvojoval vyšší morální úroveň v boji proti západnímu imperialismu. Oba tábory si stály za svým a přítom usilovaly o moc nad světem.

Pohled do budoucna

V roce 1945 svět doufal, že krutá válka, desetiletí hospodářské krize i vlády krvavých diktátorů dospěly ke svému konci. Namísto toho ho čekaly nové vypjaté situace.

Studená válka trvala přes 40 let. Soupeření mezi znesvářenými tábory nejenže rozdělilo Evropu, ale přizivovalo krize po celém

světě. Vyprázdnilo zdroje Spojených států a vyčerpalo i ty sovětské. Třebaže z něho nevzešel rozsáhlý konflikt mezi dvěma supervelmocemi, vypukla řada menších válek, v nichž se supermocnosti zastávaly opačných stran. Šíření hrozivých nových zbraní mezitím více než znásobilo vyhlídky na zničení světa.

¹ Stalín byl vůči ostatním zemím hluboce nedůvěřivý. Do Ruska vpadly Napoleonovy armády a v obou světových válkách pak Němci. Za první světové války navíc Spojené státy a Británie vyslaly do Ruska své jednotky.

Použité učebnice

Německá učebnice

Grundkurs Geschichte 13,
Wege durch die Geschichte
Rudolf Berg M. A., Mnichov
Cornelsen, Berlín 1994
do češtiny přeložil Josef Pavelka

Italská učebnice

Manuale di storia, 3. Letà contemporanea
A. Giadina, G. Sabbatucci, V. Vidotto
Gius. Laterza & Figli
Řím – Bari 1988, 1990, 1992
do češtiny přeložila Marta Pištěková

Česká učebnice

Dějepis pro střední odborné školy
Prof. PhDr. P. Čornej, DrSc., Doc. PhDr. I. Čornejová, CSc.,
PaedDr. F. Parkan, PhDr. M. Kudrys
SPN – pedagogické nakladatelství a. s., Praha 2002

Polská učebnice

Historia 3, Historia najnowsza
B. Burda, B. Halczak, R. M. Józefiak, M. Szymczak
Operon, Gdyně 2005
do češtiny přeložila Anna Plasová

Francouzská učebnice

Histoire 1res,
Le monde contemporain du milieu du XIXe à 1945
Jean-Pierre Lauby, Michel Promerat, François Sirel
Magnard, Paříž 2007
do češtiny přeložila Pavlína Jirková

Britská učebnice

The Modern World
Allan Todd
Oxford University Press, 2001
do češtiny přeložila Alina Holušová

Ruská učebnice

Učebnik dlja obščeeobrazovatel'nykh uchreždenij
O. S. Soroko-Cjupa, V. P. Smirnov, A. I. Stroganov
Drofa, Moskva 2004
do češtiny přeložila Alina Holušová

Japonská učebnice

Kótó sekaiši B
kolektiv autorů (Kawakita M., Kató J., Šigemacu Š.,
Óuči K., Suzuki T., Egawa A., Sugijama M., Tanaka A.,
Minamikawa T., Momoki Š., Jasuda J.)
Teikokušoin, Tokio 2005
do češtiny přeložila Tereza Břendová

Americká učebnice

World History: Connections To Today
Elisabeth Gaynor Ellis and Anthony Esler
Prentice Hall, 1997
do češtiny přeložila Alina Holušová

Editoři se pokoušeli kontaktovat vlastníky autorských práv publikovaných textů. V několika případech se to však přes veškerou snahu nepodařilo, proto prosíme, aby se majitelé případně sami spojili s vydavatelem.

Jmenný rejstřík

A

Antonescu, Ion, 258
Arciszewski, Tomasz, 196

B

Badoglio, Pietro, 70, 113, 125–130, 144, 171, 255
Beck, Ludwig, 98
Beneš, Edvard, 57, 150, 151
Berling, Zykmunt, 194
Bierut, Bolesław, 196
Bismarck, Otto von, 62
Blomberg, Werner von, 63
Bock, Fedor von, 161
Bohlen, Charles, 89
Bonhoeffer, Dietrich, 96
Bonomi, Ivanoe, 129–131
Bormann, Martin, 201
Brauchitsch, Walter von, 98
Briand, Aristide, 269

C

Canaris, Wilhelm, 96, 98
Ce-tung, Mao, 278
Cuo-lin, Čang, 277

Č

Čankajšek, 240, 256–257, 277–279

D

Daladier, Édouard, 60, 232, 233, 235, 293
Delp, Alfred, 96
Dietrich, Josef, 59
Dönitz, Karl, 91, 135, 201
Duch, Bronisław, 191

E

Edelman, Marek, 160
Eichmann, Adolf, 15, 82, 201
Einstein, Albert, 26, 272
Eisenhower, Dwight, 132, 144, 145, 170, 172, 239, 255, 257, 260, 307, 308, 313

Eliáš, Alois, 148
Eliot, Thomas S., 160
Elsner, Georg, 98
Enlaj, Čou, 278

F

Faulkner, William, 160
Fermi, Enrico, 254
Fierlinger, Zdeněk, 153
Fourcadeová, Marie, 26, 306
Franco, Francisco, 52, 250, 276, 291, 292
Frank, Karl Hermann, 147
Frank, Hans, 180, 201
František, Josef, 151
Freud, Sigmund, 26, 271
Frick, Wilhelm, 201
Fridrich I. Barbarossa, 68, 115, 161, 167, 236, 237, 249, 250, 300
Fridrich Veliký, 61
Fritsch, Werner von, 63
Fritzsche, Hans, 201
Funk, Walter, 201

G

Gabčík, Jozef, 149
Gaulle, Charles de, 29, 77, 109, 120, 132, 141, 170, 218–221, 247, 256–258, 280, 297
Gerstein, Kurt, 38, 83, 85
Goebbels, Joseph, 67, 71, 74, 300
Goerdeler, Carl, 98, 99
Golián, Ján, 152
Gomułka, Władysław, 188, 197
Göring, Hermann, 58, 59, 63, 67, 80, 82, 201, 211
Gottwald, Klement, 148
Graf, Will, 97
Grandi, Dino, 125, 127

H

Hácha, Emil, 58, 60, 61, 147
Halder, Franz, 72, 73, 98
Heckenholt, 84
Heidegger, Martin, 271

Heisenberg, Werner Karl, 272
Henlein, Konrad, 57, **231**, 232
Heydrich, Reinhard, 78, 82, **149**, 150, 211
Himmler, Heinrich, 76, **77**, 82, 83, 211, 212
Hirohito, 136, 146, 174, 312
Hitler, Adolf, **48–58**, 60, 61, **63–68**, 70, 73, 75, 78, 81, 83, 86, 91, 95, **97–100**, **104–106**, 108, 109, **112**, 114–116, 119, 122, 132, 133, 135, 140–143, 145–147, 151, 152, 161, 164–167, 171, 173–175, 179–181, 195, 201, 206, 210, 212, 217, **227–239**, 246, 249–251, 257, 258, 261, **274**, **275**, **279**, 280, 282, **288–304**, 307, 308, **310**, 311, 313, 314
Hodža, Milan, 57, 150
Höss, Rudolf, 314
Hoßbach, Friedrich, 61, 63

CH

Chamberlain, Neville, 55, **57**, **232–235**, 279, 293, 297
Churchill, S. Winston, **68**, **69**, **85–87**, **89**, **112**, 117, 124, 132, 134, 141, 156, 170, **175–178**, 235, 248, 252, 253, 257, 259, 260, 280, 293, 294, 297, 298, 301, **305**, **316**, 317, 319

I

Ingr, Sergej, 150

J

Jaksch, Wenzel, 150
Jeremenko, Andrej I., 254
Jodl, Alfred, 201

K

Kaltenbrunner, Ernst, 201
Kellogg, B. Frank, 269
Kennan, George, 317
Keppler, Georg, 59
Khaldei, Jevgenij, 49
Klapálek, Karel, 151
Koněv, Ivan S., 260
Kopański, Stanisław, 191
Kościuszko, Tadeusz, 194
Kratochvíl, Jan, 152
Kubiš, Jakub, 149
Kutlvašr, Karel, 153

Kutscher, Franz, 195

L

Laval, Pierre, **121**, 217, 221, **228**
Leclerc, Philippe, 220
Litvinov, Maxim, 142

M

MacArthur, Douglas, 147, 174, 241, 263, 309, 310
MacDonald, John, 274
Maczek, Stanisław, 191
Mácha, Karel Hynek, 149
Malinovskij, Rodion J., 260
Masaryk, Jan, 150
Miklas, Wilhelm, **58**, 59
Mołojec, Boteslaw, 193
Molotov, Vjačeslav M., 106, 107, 142, 162, 193, **234**
Montgomery, Bernard, 123, 145, 170, 173, 238, 255, 257, 260, 307
Moravec, Emanuel, 148
Morgenthau, Henry, 86
Mościcki, Ignacy, 162, 185
Moulin, Jean, 220
Muff, Wolfgang, 58
Mussolini, Benito, 52, 56, 57, 60, 70, **105**, **111–115**, **125**, **127**, 135, 144, 146, 166, 171, **228–230**, 232, **234–236**, 238, 249, **255**, 261, 270, 277, 281, **289**, 291, 292, 299, 307, 310

N

Nałkowska, Zofia, 160
Napoleon III., 110, 126, 300
Neurath, Konstantin von, 147, 201
Niemöller, Martin, 96
Nowotki, Marcel, 193

O

Opletal, Jan, 149
Oppenheimer, Robert, 254
Osóbka-Morawski, Edward, 197
Osuský, Štefan, 150

P

Papen, Franz von, 55, 201

Pétain, Philippe, **109, 110, 121, 141, 165, 213, 214, 216–218, 221, 247, 280**

Pchu I., 277

Picasso, Pablo, 292

Piekałkiewicz, Jan, 187

Pražák, Albert, 153

Prugar-Ketling, Bronisław, 191

R

Raczkiewicz, Władysław, 162, 185

Raeder, Erich, 201

Reynaud, Paul, 214

Ribbentrop, Joachim von, **67, 68, 106, 107, 162, 234**

Robotavá, Rosa, 304

Rokossovskij, Konstantin K., 172, 254, 260

Rommel, Erwin, 114, 123, 142, 166, 170, 236, 238, 299, **307**

Roosevelt, Franklin D., **69, 85–90, 93, 116, 117, 132, 156, 170, 175–177, 225, 238, 240, 241, 248, 252, 253, 257, 259, 260, 273, 301, 302, 305, 311, 316**

Rosenberg, Alfred, 201

Rösch, Augustin, 96

Rowecki, Stefan, 186

Runciman, Walter, 232

Rundstedt, Gerd von, 161

Rydz-Śmigły, Edward, 161, 186

S

Sauckel, Fritz, 201

Sedláček, Václav, 149

Seyß-Inquart, Arthur, **56, 58, 59**

Schacht, Hjalmar, 201

Schenk von Stauffenberg, Claus, 98, 145, 258

Schirach, Baldur von, 201

Schmorell, Alexander, 97

Scholl, Hanse, 97

Schollová, Sophie, 97

Schuschnigg, Kurt, 55, **56, 59, 231**

Sikorski, Władysław, 162, **185–188, 191–193**

Speer, Albert, 72, 94, 95, 201

Stalin, Josif V., 48, 51, **64–66, 69, 73, 78, 86, 87, 89, 90, 115,**

116, 120, 122, 124, 132, 134, 141, **143, 156, 163, 167, 170, 172, 175–178, 193, 194, 196, 197, 225, 234, 236, 237, 239, 240, 251, 257, 259, 260, 270, 271, 279, 294, 296, 300, 301, 305, 306, 308, 315–319**

Starzyński, Stefan, 162

Stettinius, Edward R., 69

Streicher, Julius, 201

Stresemann, Gustav, 269

Süe-liang, Čang, 277, 278

Svoboda, Ludvík, 151, 152

Szysko-Bohusz, Zykmunt, 191

Š

Šrámek, Jan, 150

T

Tis, Jozef, 152

Tito, Josip Broz, 77, 121, 142, 166, 177, 178, 256

Tódžó, Hideki, 241, 302

Togliatti, Palmiro, 129, 130

Tokarzewski-Karaszewicz, Michał, 186

Tolbuchin, Fjodor I., 260

Truman, Harry, 136, 178, 207, **311, 312, 317, 318**

V

Vančura, Vladislav, 149

Vasilevskij, Alexandr M., 254, 260

Viktor Emanuel III., 125, 130

W

Wasilewska, Wanda, 193, 196

Weilová, Simone, 160

Wirth, Joseph, 84

Wurm, Theophil, 96

Ž

Žukov, Georgij K., 170, 172, 237, 238, 254, 260, 261

Summary

The book *Shaping History* is a revised and enhanced version of the book with the same title published in 2011 in Prague. This second edition was published under the auspices of the Academic Research Centre of the Academy of Fine Arts in Prague and in cooperation with Ausdruck Books publishing house.

The second edition contains a more comprehensive and more diversified in opinions introduction. It consists of four authorial reflections, texts written by Jiri Priban – a sociologist and professor of Philosophy of Law, the historian Kamil Cinatl, the sociologist Marcel Tomasek, and the curator and art theoretician Frantisek Zachoval.

This structure allows readers to see the issues of interpretation of history from different points of view and various perspectives. The more comprehensive introduction provides also a broader insight into historical, political, sociological and cultural background of the events that are still relevant at present, and we face once again the decision what attitudes to take when confronted with these issues.

Or, as Jiri Priban says at the end of his text *Coping with History?! – only one fact is sure: “History and the past can be faced and coped with but they cannot ever be coped with completely, let alone reduced to monuments, national symbols and myths.”*

The body of the book is conceived as a collection of texts which reflect one and the only one historical event – WWII. It contains translations of texts selected from secondary and grammar school history textbooks which are used at present in nine countries around the world – Germany, Italy, the Czech Republic, Poland, France, Great Britain, Russia, Japan, and the USA. The selection of texts was at most cases consulted with history teachers in relevant countries. The essential motive for compiling this book was to enable the comparison of particular facts which cannot be confronted directly in everyday situations. As the Introduction to the first edition states: *“There is no single, universal truth – there are various truths – interpretations, and various approaches taken towards them, various ways of their critical acceptance and explanation. The methods of comparison and analogy show that each nation*

has its own truth and each nation feels compelled to build up its own history based on its own interpretation of the events (i.e. telling history). We also find out that each nation has its own version of ‘the truth’ that constitutes a nation and its identity.”

When preparing the book, we considered whether to embody additional material – photographs, maps, tables, historic documents, and didactic exercises – in the book as well. The reason for our final decision not to include them was to make the navigation in the book and comparing the texts easier, and to prevent possible difficulties with printing them.

The book provides an secondary option of so called non-linear reading, which offers the reader another way of approaching the texts thanks to thematic links on the margins of pages. The links were reduced to five core topics: *holocaust, Pearl Harbor, atomic bomb, bombing of cities and civilians, and resistance movement*. This allows the readers to decide by themselves how to deal with the texts. Here, we would like to state that the project *Shaping History*, as well as the first edition of the book, was created as an “artistic project”. However, we will be pleased if the book serves also as, for example, additional teaching material.

Autoři projektu/Editoři

Klára Jirková (*1983)

Absolventka Akademie výtvarných umění v Praze, ateliér Nová média I a Monumentální tvorba. Její práce reagují na soudobé dění a mnohdy prozkoumávají hranice samotného umění, pracuje s kritickým přístupem, reflektujícím společnost a její trendy. K realizaci svých projektů často využívá zaběhlé systémy či spojení, které nabourává a modifikuje, a tím nabízí účastníkovi nový pohled na věci jemu dobře známé. Absolvovala stáž na Universität der Künste v Berlíně a Vysoké škole umeleckoprůmyslové v Praze.

<http://www.klaara.net>

Aleš Čermák (*1984)

Autor, editor a zakladatel nezávislého nakladatelství Ausdruck Books. Ve svojí práci se tématicky zabírá společenským myšlením, literaturou, scénářem a možnostmi lidské interakce.

Studium Akademie výtvarných umění Praha, Cooper Union School of Art, New York.

<http://ausdruckbooks.blogspot.cz>

<http://alescermak.blogspot.cz>

Autoři projektu: Klára Jirková, Aleš Čermák
Editoři: Klára Jirková, Aleš Čermák
Grafická koncepce: Klára Jirková

Autoři úvodních textů: Kamil Činátl, Jiří Přibáň,
Marcel Tomášek, František Zachoval
Odborný recenzent: PhDr. Juraj Šuch, PhD.

Překlad textů: Tereza Břendová, Alina Holušová, Pavlína Jirková,
Josef Pavelka, Marta Pištěková, Anna Plasová,
Překlad textu do anglického jazyka: Bohdana Hégerová
Jazyková redakce: Vojtěch Staněk

Tato kniha vychází s laskavou podporou
Akademie výtvarných umění v Praze.
Vydání publikace bylo finančně podpořeno
díky projektu specifického výzkumu MŠMT.

Poděkování: Evě Ellingerové a Kamilu Činátlovi
V roce 2012 vydala Akademie výtvarných umění ve
spolupráci s nakladatelstvím Ausdruck Books.

A-B 15

ISBN 978-80-87108-37-6

